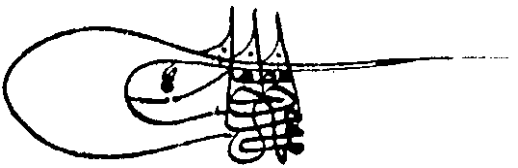
İLBER ORTAYLI

DOĞU'NUN VE BATI'NIN EFENDİSİ

FÂTİH
SULTAN MEHMED

Kronik

Fâtih'in Tuğrası
(Mehmed bin Murad Han el-muzaffer dâima)

Fâtih'in Hükümdarlık Zamanı Mührü
(Tuğradaki ibarenin aynı yazılıdır.)

Fâtih'in Şehzadelik Mührü
(Mehmed bin Murad Han)

İmzası
(Harrerehu Mehmed)

FÂTİH SULTAN MEHMED
Doğu'nun ve Batı'nın Efendisi

—

İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 636
Osmanlı Tarihi Dizisi: 66

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Ahmet Nezihi Turan
Can Uyar

DÜZELTİ
Ahmet Yaşar
Aysın Önen
Serkan Acar

HARİTALAR
Erol Polat

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Nisan 2025, İstanbul

ISBN
978-625-6228-66-5

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

İLBER ORTAYLI

DOĞU'NUN VE BATI'NIN EFENDİSİ

FÂTİH
SULTAN MEHMED

Kronik

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara'da tamamladı. Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler* ile doktora derecesi, 1979'da *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* çalışmasıyla da doçent unvanı aldı. 1983'te istifa etti. Viyana, Paris EHESS, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyılı ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürdü. 2002-2014 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi bilim dalı başkanlığı yapan Ortaylı, hâlen bu üniversitede ve Medipol Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Kendisiyle Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça yazışmak mümkündür. Ortaylı ayrıca Uluslararası Osmanlı Etüdleri ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ Bilim ve Sanat akademileri üyesidir.

YAYINEVİMİZDEKİ DİĞER KİTAPLARI:

Osmanlı Devleti'nde Kadı
İlber Ortaylı Seyahatnamesi
Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı
Türklerin Altın Çağı
Türkiye'nin Yakın Tarihi
İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu
Osmanlı Toplumunda Aile
Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Defterimden Portreler
Bir Ömür Nasıl Yaşanır?
Ottoman Studies
İstanbul'dan Sayfalar
Discovering the Ottomans
Eski Dünya Seyahatnamesi
Yakın Tarihin Gerçekleri
The Empire's Longest Century
Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi
İnsan Geleceğini Nasıl Kurar?
Türklerin Tarihi 1
Türklerin Tarihi 2
Atatürk ve Dünyası
Zaman Kaybolmaz
Dakikalar İçinde Atatürk ve Dünyası
Cumhuriyet'in Doğuşu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

1 İMPARATORLUK DOĞUYOR 29

2 II. MEHMED'DEN MAREŞAL VE DEVLET ADAMI FÂTİH'E 69

3 KOSTANTİNİYYE VE FETİH 81

4 İMPARATORLUK GENİŞLİYOR BALKANLAR'DAN ORTA AVRUPA'YA 143

5 FÂTİH'İN YÖNETİM ANLAYIŞI 217

6 BÜYÜK FÂTİH'İN ARDINDAN 281

7 ÜÇÜNCÜ ROMA-TÜRKLERİN İMPARATORLUĞU 313

8 BİR RÖNESANS HÜKÜMDARI 377

HULÂSA-İ KELÂM
İMPARATORLUĞA SIĞMAYAN HÜKÜMDAR 419

BİBLİYOGRAFYA 425

İNDEKS 437

GİRİŞ

30 Mart 1432'de Sultan II. Murad'ın (1421-1451) bir oğlu daha dünyaya geldi. Müneccimlerin bu çocuğun geleceğin "Fâtih"i olacağına dair yorum ve rivayetleri olduğu biliniyor. Başlangıçta Şehzade Mehmed'in veliaht olacağı bile şüpheliydi ama olaylar farklı gelişti. Ağabeyi Amasya Valisi Şehzade Alâeddin Ali Çelebi'nin ani ölümü ona taht yolunu açtı. Hem de bu tahta çıkma olayı iki kere vuku bulacaktı. İlkinde tahtı babasına terk ederek Saruhan sancak beyliğinin başkenti Manisa'ya çekildi. İkinci kez tahta çıktığında ise orada kalıcı oldu. Bir genç şehzadenin babasının taht halefi olarak iki kez tahta çıkması, benzeri pek görülmemiş bir olaydır.

Osmanoğulları içinde bu kadar genç yaşta tahta oturan tek padişah o değildir. Ondan daha küçük yaşta tahta çıkan IV. Murad (1623-1640) ve IV. Mehmed (1648-1687) de vardır. Ancak 17. yüzyılın bu iki hükümdarından IV. Murad, validesi Kösem Sultan'ın naibliği altında belli bir yaşa kadar sabretti. Ardından Valide Kösem Sultan'ı bir köşeye itti, bir kasra kapattı ve devleti adeta despotizmin sopasıyla yönetti. Her şeye rağmen 17. yüzyılın kısmen düzenleyici bir reformatörü ve önemli bir mareşaliydi. Şayet yüzyılın sonunda Savoy Prensi Eugen çıkmasaydı, bu vasfını ve şöhretini bütün Avrupa ölçeğinde geleceğe götürmesi mümkün olabilirdi.

IV. Mehmed ise küçük yaşta yine babaannesi Kösem Sultan ve validesi Hatice Turhan Sultan'ın naipliğinde tahta oturdu. Aslında saltanatı boyunca gerçek anlamda hükümdarlık yapamadı, çeşitli kişi ve kurumların etkisi altında kaldı. Ancak devletin talihi yaver gitti. Köprülülerin yönetime geçmesiyle saltanatı güçlendi. Devletin bu talihi, başta Köprülü Mehmed Paşa olmak üzere onun oğullarının vezareti sayesinde II. Viyana Muhasarası'na kadar sürdü.

Babası II. Murad'ın nasıl yetiştiğini bilemesek de Fâtih Sultan Mehmed'in yetişme tarzını nispeten biliyoruz. Ancak yine de onun 15. yüzyılın ilk yarısında Akdeniz dünyasının eski-yeni yaygın dillerini ve kültürünü, Doğu dilleri-edebiyatı ve İslamiyet ile birlikte nasıl benimsediği hâlâ bir muammadır. Eskilerin ya da Farslıların deyimiyle buna "sadhezâr hayret" denir.

Bugünkü biyografi literatürüne bakarsak II. Murad'ı ancak okuma-yazma bilen bir adam olarak görürüz. Hâlbuki hakikat farklıdır. Hocası İbn Arabşah, 15. asır Türk dünyasında klasik kültürle en çok yoğrulan tarihçi ve filozoflardan biridir ve Sultan II. Murad muhakkak ki ondan çok şey öğrenmiştir. Şiiri çok seven II. Murad, harbi çok iyi bilse de askerlikten ziyade bilge adam simasıyla ön plana çıkmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmed'in Doğduğu Dünya

15. yüzyılın ilk yarısında Fransa, varlığını ortaya koyan bir güçtü. Zengin bir Burgonya dükalığı vardı (büyük ölçüde bugünkü Belçika ve Fransa'nın bir kısmını kapsıyordu). İspanya Endülüs'ü yeni ele geçirmekteydi ama henüz denizcilikte ustalaşmamıştı. Portekiz deniz seferleri

ve keşifleri çağındaydı (Kral Henry Mercator). Avusturya büyük bir dükalıktı ve (Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu) Alman konfederasyonunun başındaydı. II. Murad ve Fâtih'in devrinde bu camianın başında Macaristan Krallığı bulunuyordu. Dolayısıyla Macaristan ile Almanya bir coğrafi birlik içindeydi. İtalya'da papalık krizi yaşanıyordu. Fâtih döneminden az önce Fransa'nın Avignon kentindeki papalar Roma'ya taşınmışlardı. Deniz cumhuriyetlerinin en güçlüsü Venedik; Adriyatik'i ve Doğu Akdeniz'i rakibi Cenova ile birlikte kontrol ediyordu. Altın Orda Hanlığı dağılma, ardından da çöküş dönemine girmişti. Doğuda Akkoyunlular ve Memlûkler vardı. Anadolu'da ise Küçük Asya'nın birliği açısından en büyük sorun Karamanoğulları idi. Bugünkü Türkiye'nin doğusu ve Toros silsilesinin güneydoğusu, Fırat-Dicle havzası Osmanlı sınırlarının dışındaydı. Doğu Karadeniz, Pontus Komnenos Hanedanı'nın elindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun renkli bir etnik coğrafyası ve hayli değişik politikalar güden Türk hanedan yönetimindeki doğulu komşuları vardı. Suriye-Filistin ve Mısır, Memlük idaresindeydi. Ege adaları Ceneviz'in elindeydi. Rodos, St. Jean Şövalyelerinin kontrolündeydi. Kıbrıs ve Girit, Venedik Cumhuriyeti (Serenissima Repubblica di Venezia) tarafından yönetiliyordu.

Orta Avrupa ve güçlü Macar Krallığı, Osmanlı ilerlemesine müsaade edemezdi. Hunyadi János, Türk ilerleyişini durduran önemli bir mareşal oldu. Kraliyet hanedanından değildi, asker kökenliydi. Bu aslında devlet adamlarının aldığı bir tedbirdi. Macaristan o dönemde Avrupa'nın önemli ve zengin devletlerindendi. Üstelik Wielka Polska denen cumhuriyet büyük Polonya-Litvanya topraklarına da sahipti.

II. MURAD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ
MACARİSTAN
Semendire
1439
BOĞDAN
ALTIN ORDA
HANLIĞI
VENEDİK
CUMHURİYETİ
Azak
Kili
KIRIM
Kefe
Belgrad
EFLÂK
Suğdak
Yayça
Vidin
KAFKASYA
Adriyatik
Niş
Varna
1444
Karadeniz
Kosova
1448
Niğbolu
Sofya
Sinop
PAPALIK
MÜLKLERİ
Edirne
Amasra
Samsun
Draç
Ohri
Serez
Kostantiniyye
Trabzon
Napoli
Avlonya
Berat
İznik
Amasya
Bursa
Selanik
1430
Ankara
Bakü
Hazar Denizi
Yanya
Balıkesir
Kayseri
AKKOYUNLULAR
İzmir
Afyon
Konya
Malatya
Sicilya
MORA
Atina
Milas
KARAMANOĞULLARI
Maraş
Adana
Rodos
Antalya
Alanya
Mersin
KARAKOYUNLULAR
GİRİT
KIBRIS
MEMLÛKLER
Akdeniz
Bağdat
Şam
İskenderiye
Kudüs
N

II. Murad dönemi, batıda Hunyadi János'la, doğuda ise Karamanlılarla yapılan savaşlarla geçti. Fâtih Sultan Mehmed'in hayatında katıldığı ilk üç sefer, babası II. Murad ile birlikte gerçekleşti. II. Murad dönemi, Osmanlı tarihinin çok ilginç bir kesitidir. Veraset sistemi ve saltanat düzeni açısından istisnai bir durum yaşanmıştır.

Hunyadi komutasındaki Haçlı ordularının düzenli saldırılarıyla, İmparatorluk Balkanlar'daki mevzilerini ilk anda kaybetti. Bunun üzerine II. Murad, inzivasından tekrar tahta çağrıldı. Yedi yıl içinde (1444-1451) baba ve oğul iki kez taht değişimi yaptı. II. Kosova Muharebesi'nden sonra II. Murad dinlenmek üzere Edirne'ye çekildi. 1451'de öldüğünde kırk sekiz yaşındaydı.

Fâtih Sultan Mehmed olarak anılacak olan Saruhan Sancak Beyi, Ege Bölgesi ve Manisa için bir talihtir. İkinci büyük talih ise onun torun çocuğu, Muhteşem Süleyman olacaktır. Bu iki padişah sayesinde Manisa, bir Osmanlı sanat merkezi hâline geldi. Bu zengin sancak, geleceğin hükümdarlarını ve büyük vezirlerini yetiştirdi.

Fâtih Sultan Mehmed, sancak şehzadeliği sisteminde lalaları tarafından çok iyi eğitildi. II. Murad'ın tek oğlu olmamasına rağmen tahtın tek adayı idi. Kendinden evvelki ve sonrakiler gibi büyük bir mareşal olup, ateşli silahları çok iyi bilip kullandı. Müşaveresi fevkaladedir, yani danışarak akıllıca iş tutardı. O zamanlarda gemicilik ve bahrî düzen daha zayıftı.

Bu deha sahibi hükümdarın bir başka özelliği de yaratıcılığıdır. Aslında bu, onun pek bilinmeyen tarafıdır. Şiiri ve resim sanatına dair bilirkişiliği çok iyi anlaşılamamaktadır. Bugünün dünyasında onun en anlaşılamayan tarafı ise

tarihteki bazı büyük Roma imparatorları gibi etrafındaki dünyayı yönlendirip şekillendirmesindeki marifetidir.

Batı'da çağdaşları arasında ve bugünkü tarihçi çevrelerde Fâtih Sultan Mehmed hakkında yazılan birçok olumlu yazı ve değerlendirme vardır. Buna rağmen Fâtih için belki de "Batı dünyasında en çok korkulan, hatta dehşetle anılan Doğulu yöneticidir" diyebiliriz. İslâm dünyasının aydınları Fâtih gibi bir insana büyük saygı duymalı ve onu örnek almalıdırlar.

* * *

Fetihten önce Türkler şehrin Asya kesimini (Chalcedon), bilhassa bugünkü Üsküdar'ı yerleşim yeri olarak seçmişlerdi. İbn Battûta'nın *Seyahatnamesi*'nden de hatırlanacağı üzere bugünkü Cibali'de bir Türk tüccar yerleşimi bulunurdu. Kendi mahkemeleri ve işleri için burada bir Türk kadısı vardı. Yani asayiş işlerini büyük ölçüde kendi içlerinde hallederlerdi.

Saltanatında İstanbul'u fethetmek isteyen Yıldırım Bayezid İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde ve artık Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Anadolu tarafında Ortaçağ şato mimarisine uygun olarak Anadoluhisarı'nı inşa ettirdi.

Fâtih devrinde ise Cenovalıların Karadeniz ve Kırım'daki varlıkları neticesiyle, suriçi İstanbul ve İtalyan şehirleri arasındaki deniz trafiğini ve askeri yardım ulaşımını kontrol için Avrupa yakasında da yeni bir hisar şarttı. İstanbul'un fethinden önce Boğaz'ı kontrol altında tutmak için Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan bu hisarın çevresinde zamanla aynı adla anılan bir semt (Rumelihisarı) oluştu.

İstanbul demek "direnç" demektir, "ümit" demektir, "gelecek" demektir. O soylu bir şehirdir. Bu yönüyle de kendisini yıkmaya çalışanları her zaman durdurmuştur. Ancak söz konusu genç, ikinci kez tahta çıktıktan sonra, 21 yaşında, 1453'te, o zamanki dünyanın en büyük şehirlerinden sayılan bir başkenti kuşattı. O zamanlar İslâm dünyasında bugünkü anlamıyla şehirden sayılacak yerler arasında Şam, Bağdat, Kahire, İran'da İsfahan, Tebriz gibi şehirler bulunuyordu. Avrupa kıtasının tümünde şehir olarak İstanbul'dan daha büyük ve parlak bir merkez yoktu.

Konstantinopolis diye anılan İstanbul'u fethetmek, bir zamanlar padişah olması dahi beklenmeyen o gence büyük bir ün kazandırdı. Gerek harp teknolojisi, gerek diplomasi, gerekse Akdeniz dünyasının kontrolü açısından Fâtih'in İstanbul'u fethi, uzun bir projenin ürünüydü. 20 yaşındaki hükümdar sefere hazırlanıyordu. Doğu Romalılar İstanbul'u savunacak durumda değillerdi. Bin yıl süren kuşatmalardan, barbarların saldırılarından, ardından İran harpleri ile beraber Emevîler devrinde Müslümanlarla gerçekleşen savaşlardan, nihayet hiç beklenmedik şekilde, "Bizzat Kudüs'ü kurtarırız" diyen Hristiyanların istilasından şehir yorgundu.

Komnenos devrinde ve 1204'te Doğu Roma bitmiş, yorgun düşmüştü. O günden fethe kadar bu şehri İtalyanlar idare etmekteydi. İktisadi hayat onların elindeydi. Deniz ticaret yolları İtalyanların denetimindeydi. Hatta bizzat Bizans donanmasının teknolojisi ve terminolojisi bile İtalyanca idi. 1453'te surları savunanların büyük çoğunluğu Cenevizli ve Venedikli askerlerdi. Cenevizli komutan

Giovanni Giustiniani ile İmparator Konstantin'in idaresine ortak olan Grandük Lukas Notaras daima rekabet ve gerilim hâlindeydi. Şehre girdiğinde Fâtih, Notaras'a "Niçin direndiniz ve şehrin yağmasına sebep oldunuz?" diye sorduğunda o, "Savunmada İtalyanlar ısrar ettiler" cevabını mazeret olarak sundu.

Fâtih, İstanbul'u fethetti ve imar etti. Bu imar süreci onunla tamamlanmadı; günümüze kadar devam etti. Harp ederek, savaşla elde ettiği şehrin sulh içinde ıslahı onun çok daha fazla vaktini aldı. Temel eserleri ihya etti. Türkler kentin önemli kiliselerini camiye çevirerek kullanmaya devam ettiler. Hayranlık uyandıran Vefa'daki Kilise Camii, Kalenderhane Camii, Balat'taki Gül Camii bu dönüşümün parlak örneklerinden birkaçıdır. Mimar Sinan'ın eserlerinden olan Ayvansaray'daki Kazasker İvaz Efendi Camii, bu saygı ve uyumun bir sembolüdür. Antik Roma'nın mirasını taşıyan son büyük kalıntı olan Ayasofya ise en görkemli restorasyonunu Türklerle gerçekleştirdi. İstanbul'un surları, özellikle Theodosius Surları, her devirde korundu.[1]

Topkapı Sarayı'nın bütün yeraltı su ve lağım sistemi, Ayasofya'nınkine bağlıdır. Sarayın ön avlusundaki Gotlar Sütunu'na hiç dokunulmamıştır. Fâtih Sultan Mehmed'in biriktirdiği antik sütun başlıkları ve sarkofaj parçaları hâlen Saray'ın avlusundadır. Fâtih'in 15. yüzyılda temellerini attığı İstanbul, üniversal (evrensel) imparatorlukların sonuncu başkentidir.

1 Surlar için Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Verlag Ernst Wasmuth, Tubingen, 1977; Raymond Janin, *Constantinople Byzantine*, Développement Urbain Et Répertoire Topographique, Paris, 1964.

Fâtih sayesinde, Türkiye'de 20. yüzyıla kadar Karamanlı Hristiyan Türkler yaşadı. Bugün bile küçük bir grup hâlen varlığını sürdürmektedir. Kırım'dan getirilen Türk asıllı Karaylar, Eflak-Boğdan'daki Hristiyan Türk kavmi Gagavuzlar, Arnavutluk ve Bosna'nın Müslümanları ile Bulgaristan'daki Pomaklar, bu çeşitliliğin örneklerindendir. Şark dünyasının Hafız'ını bugün Avrupa'nın ortasında, Bosna'da en önemli edebî kalıntı olarak görebiliyorsak (Bosnalı Sururi'nin Hafız şerhi) bu, Fâtih'in imparatorluğunun bir mirasıdır. Tepedeki tekkesiyle Saraybosna adeta bir Bursa gibidir. Sakız Adası'nın Katolik Rumları hâlen adada yaşamaktadır. Ragusa Cumhuriyeti (Dubrovnik), folklorunda hâlâ Osmanlı izlerini taşımaktadır. Balkanlar'da Rönesans'tan itibaren başlayan akültürasyon, yani kültürel saçaklanma, Fâtih'in fetihleriyle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "mümtaz eyalet sistemi", onun devrinde Eflak-Boğdan ve Kırım Hanlığı ile başlamıştır. Bu iki modelle birlikte, Osmanlı idare sisteminde renklilik, bir idarî ve askerî yapı etrafında farklı ülkeleri barındırma özelliği vuku bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler, Mısır Hidivliği'nin Türkiye ile olan bağlantısını tamamen kesene kadar bu usul devam etmiştir. Son kalıntı ise bugün can çekişen Cebel-i Lübnan ve Lübnan Cumhuriyeti'ydi. Ancak dünya, onların yerine daha iyisini ve yenisini koyabilmiş değildir.

Osmanlı merkezî ordusunun ve eyalet ordularının en tasarruflu ve etkin biçimde faaliyet gösterdiği dönem, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devridir. Osmanlı medreseleri ve sanatı 15. yüzyıldaki yükselişini sonradan kaybetmiş olsa da gerekli cevher ve temel o dönemde atılmıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda o dönemin mirasının etkileri görülmektedir.

Fâtih'in 1453'ten sonra da fütuhatı devam etti. Yirmiden fazla sefere çıktı. Bunların en önemlilerinden biri, 1456'daki Belgrad Kuşatması'dır. Sırbistan Krallığı'na tamamen son vermek için, Macar Krallığı'nın elindeki Belgrad'ı alması gerekiyordu. Babası II. Murad'a da rakip olan ve hiç şüphesiz Rönesans boyunca Orta Avrupa'nın gerçek savunucu mareşali olan Hunyadi János, kaledeydi. Bu, iki komutanın son mücadelesiydi. Ölümüne bir savunma savaşıydı. Şövalyece bir savaşın sonunda genç padişah yaralandı. Hunyadi János ise aldığı yaralar ve belki de kalede yayılan veba salgını nedeniyle orada hayatını kaybetti. Hunyadi, Varna'da ölen Kral Lajos'un küçük oğluna naiplik yapıyordu. Bu niyabet, kendisinden sonra bir kraliyet biçiminde oğlu Matyoş'a geçti. I. Matyoş (Corvinus), Macaristan'ın son büyük hükümdarıdır. Beç'i (Viyana) bile bir dönem Macar Krallığı'na katmıştır.

Kırım Hanlığı, Fâtih Sultan Mehmed sayesinde, Altın Orda dünyasının karışıklığından, son dönem ataletinden kurtularak Osmanlı kontrolüne geçti. Karaçö denilen dört büyük ailesi Şirinler, Arğunlar, Kıpçaklar ve Barınlar idi. Bu ailelerin altında ise "Ulanlar" denen şövalyeler ve hizmet mirzaları (kapıkulu mirzaları) bulunuyordu. Cemiyet sistemi, esasen silahlı kuvvetlerden çok hafif süvari alaylarına dayanıyordu ve bu yapılarıyla üç asır boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu kuzeyde, Doğu Avrupa'da ve İran seferlerinde desteklediler. 18. asır sonundaki Rusya'nın ilhakından sonra Osmanlı medeniyeti ve kültürünün etkisi altında varoldular.

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN İMPARATORLUĞU
Sırbistan
1454-1459
Belgrad
1456
Bosna
1463
Eflak
1462
Kırım
1475
Azak
Kefe
Suğdak
Kili
Vidin
Niş
Kosova
Sofya
Niğbolu
Varna
Karadeniz
İstanbul
1453
Amasra
1460
Sinop
1461
Trabzon
1461
Otlukbeli
1473
Samsun
Amasya
Arnavutluk
1479
Edirne
Serez
Selanik
Bursa
İznik
Ankara
Balıkesir
Kayseri
Erzincan
Malatya
Yanya
Atina
İzmir
Afyon
Konya
Karaman
Milas
Mora
1460
Sicilya
Napoli
Avlonya
Otranto
1480
Eğriboğaz
1470
GİRİT
Rodos
Midilli
1462
Antalya
Alanya
Mersin
Adana
Maraş
KIBRIS
Akdeniz
İskenderiye
Şam
Kudüs
Bağdat
Bakü
Hazar Denizi
KAFKASYA
ALTIN ORDA
HANLIĞI
BOĞDAN
MACARİSTAN
VENEDİK
CUMHURİYETİ
PAPALIK
MÜLKLERİ
Adriyatik
AKKOYUNLULAR
DULKADİROĞULLARI
KARAKOYUNLULAR
MEMLÜKLER
N

Kırım Hanlığı, Osmanlılık sayesinde bir Akdeniz devleti ve medeniyetine inkılap etmiştir. Altı asırlık Şark tarihinde, hangi ünite ve hangi memleket Osmanlılıkla yakın bağlantı kurduysa, gelecek asırlara intibak konusunda daha büyük kolaylık yaşamıştır.

Fâtih'in kurduğu imparatorluk, Uzun Hasan'la (Hasan Padişah) gerçek bir savaşa girdi. Evvela, 1461'den itibaren Trabzon Pontus İmparatorluğu'nu, yani Komnenos sülalesinin saltanatını sona erdirmek ve bu devletin Anadolu'ya bakan kısmını ele geçirmek suretiyle, Akkoyunlu Devleti huzursuz edildi. Karamanoğulları Beyliği dahil Anadolu'daki beylikler, Fâtih'in Osmanlı İmparatorluğu içindeki en büyük problemlerinden biri olmuştur. Uzun zaman Doğu Anadolu'daki bölgelerde bile "Hasan Padişah Kanunları" uygulanacak kadar, arazi sisteminde ve devlet düzeninde küçümsenemeyecek bir etkisi olan Uzun Hasan'ın halefi Safevilerdir. Fâtih Sultan Mehmed de halefleri de İran'daki Türk hanedanlarının hâkimiyetine tamamen son verememişlerdir. Bu durum, yakın tarihe bir uzantıdır. Esasen hem İran hem de Türkiye için olumlu bir gelişmenin temelidir. Orta Doğu'da kendi özelliklerine sahip iki büyük câmia ve devlet, bu sayede bugün de ayaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu hem Memlûkler hem de Safeviler üzerinde, bildiğimiz klasik Asya cengâverliğiyle değil, doğrudan doğruya Rönesans medeniyeti ve askerlik teknolojisiyle üstünlük kurdu. Bu üstünlük, Fâtih'in mühendisliği benimseyen modern imparatorluk anlayışıyla mümkün olmuştur.

İlmiye sınıfının medrese eğitimiyle tayinleri, imtihanları birbirine raptedilen bir sistem meydana getirilmiştir.

Bu imparatorlukta idarenin, adaletin merkezileşmesini ama aynı zamanda da birbirinden bağımsız olarak gelişmesini temin eden yapılanmadır. Protektora altındaki Dubrovnik Cumhuriyeti'yle ilişkiler ve ticaretin düzenlenmesi hayati gelişmelerdir.[2] İmparatorluk kançılarya sistemi arşivleri, kaynak ve belge bakımından sonraki dönem arşivlerine göre sundukları sınırlı imkana rağmen bir gerçeği ortaya koyuyor; bürokrasinin dili ve üslûbu oturmaktadır. Yazışmalarda titülatür (elkab) söz konusu meselenin arzı, çözümü ve müeyyide (sanctio-yaptırım) diğer devletlerin yazışmalarındaki kadar mükemmeldir. Osmanlı ile aynı dönemde bulunan ve Heribert Busse tarafından yayımlanan Akkoyunlu belge ve yazışmalarına göre daha oturaklı ve beynelmilel bir bürokrasi üslûbunun teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.[3] Fâtih kanunnameleri kendisinden sonraki iki-üç nesli yönlendirecek niteliktedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin dış devletlerle yazışmalarında açıklık ve müeyyide hakimdir. Gayrimüslim toplulukların hukuki mevzuatı ve idari-mali konuları için esaslar daha o zamanlarda tespit edilmiştir. Fetihten önce müstakbel tebaaya

2 Kraelitz'in yayınladığı metinler Fâtih dönemi diplomatikasının gelişimi için en iyi örneği teşkil ediyor. Bu ahidnamelerde kudât ve umerâya verilen emir; Dubrovnik tüccarlarının geliş gidişlerinde emniyet içinde olmaları, gümrük vergilerinin ödenmesinde standart kurallara dikkat edilmesi üzerinedir. Friedrich Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Beitrag zur osmanischen Diplomatik*, Hölder: Wien 1921.

3 Heribert Busse, *Untersuchungen Zum Islamischen Kanzleiwesen: an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kairo, Sirović Bookshop, 1959. Metinlerde Akkoyunluların konfedaratif, kabile yapısı anlaşılmaktadır. Gönderilen fermanlarda, Farsçalarda bile, "kalautaran, gomaştegan, Vilayet-i Azerbaycan, şehr-i Tebriz" gibi tabirler geçmektedir.

girmesi planlanan cemaatlerle ilişkiler daha sistemli bir şekilde yürütülmüştür.[4]

Modern Türkiye, bütün sorunlara ve engellemelere rağmen dünyaya açılmayı başarıyla sürdürebilecek bir memleketse, bunun temel taşlarından birisi Fâtih Sultan Mehmed Han devridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin doğup gelişebileceği tek toprak Anadolu'ydu. Çünkü mazide, Fâtih Sultan Mehmed devri gibi bir değişim asrı yaşandı. Fâtih Sultan Mehmed'in doğup gelişebileceği tek toprak da burasıydı.

İmparatorluk ve Seçkinler Zümresi

Fâtih'in bıraktığı ve bugün bazı tarihçiler tarafından eleştirilen konulardan biri de seçkin sınıfların, soyluların ortadan kaldırılmasıdır. Hükümdar, Anadolu Türkiyesi bir yana, fethettiği Balkan ülkelerinde bile eski kral ve üst sınıf hâkimiyetini ortadan kaldırmaya çalıştı. İmparator Konstantinos savaşırken öldü. Dük Lukas Notaras idam edildi. Tırnova çarlarından iz kalmadı. Yunanistan'daki Avrupa kökenli Haçlı feodalleri ve Bizanslı soyluların hepsi bir şekilde eritildi.

Son imparatorun iki kardeşi vardı: Dimitrios ve Thomas. Dimitrios, Edirne'de Osmanlı'nın gözetimi altında inzivada öldü. Kardeşi Thomas ise, 1460 yılında gerçekleşen Mora Seferi'nde yenilerek Roma'ya, papalığa sığındı. Mora'daki Orta Çağ feodalitesini temsil eden kalelerin büyük kısmı topla yok edildi. Bunların sayısının 300'e yakın

4 Halil İnalcık, "II. Mehmed'in İstanbul'un Rum Nüfusuna ve Şehrin Bizans Yapılarına Yönelik Politikası", *Osmanlı İmparatorluğu II*, Kronik Kitap, 2024, s. 75-94. Halil İnalcık, "XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 207-248.

olduğu söylenmektedir. Bulgaristan'ın "Voynuk" denilen eski şövalyeleri ise yavaş yavaş Osmanlı tarih sahnesinden silindi. Sırp despotluğunun rakibi feodal beyler varlığını sürdürmüş ancak eski despotlar yok olmuştur. İstisna sadece Erdel Beyliği (Fâtih sonrası), Eflak-Boğdan ayanı ve Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'dan kalma eski ulus beyleri (Karaçö) ve mirzalardır.

Fâtih, Anadolu beyliklerindeki hükümdar sülalelerinden çok azını yaşattı. Bu nedenle Türkiye'de soyları yüzyıllara uzanan bir feodal sınıftan pek söz edilemez. Bazıları bunun demokratik yapımız ve çoğulcu sistemimiz için tehlikeli olduğunu ileri sürse de, siyasal teorilerin her zaman "teori" adını bile taşıyamayacak kadar bir konstrüksiyon, yani retorik bir yapılanma olduğunu bilmemiz gerekir.

Fâtih'in tarihî bakımdan bir sapması olarak, Karadeniz hâkimiyetine aşırı düşkünlüğü üzerinde durabiliriz. Karadeniz'i bir iç göl hâline getirmek, günümüzdeki büyük devletler için bile bir handikaptır. 1461'deki Karadeniz Pontus hâkimiyeti, Pontus Krallığı'nı ortadan kaldırmak açısından büyük bir problem teşkil etmezdi. Ancak Tebriz Devleti'yle, yani Akkoyunlular ve Uzun Hasan'la, bu nedenle başlayan mücadele iki asır sürecek, hatta Safevilerle bile devam edecekti.

Bu yorgunluk yüzünden Fâtih'in İtalya cengi gecikti. 1480 yılında, seçkin bir asker olan Gedik Ahmed Paşa'nın Otranto'ya çıkışı, Batı tarih yazımında efsanelerle anlatılırken, Doğu kaynaklarında ise hadiseye gereken önem verilmez. Oysa bu sefer, Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktası olabilirdi. Eğer İtalya'ya adım atma işi, Papalığın da büyük bir kriz yaşadığı bu döneme rastlasaydı,

muhtemelen bugün Türkiye'nin kültüründe, yaşamında, Akdeniz'deki iktisadi ve siyasi konumunda çok farklı bir yerde olacağı düşünülebilirdi.

Ancak tarihin "olsaydı" serzenişini bir ağıda çevirmektense, günümüzün problemlerini anlamak açısından ele almakta fayda vardır.

Fâtih Sultan Mehmed'in erken ölümü, hedefleri ve sefer stratejilerini tayin etmemizi güçleştiriyor. Fâtih Sultan Mehmed gibi bir dâhiyi anlamaktaki güçlük kadar, kaynakları yeterince incelemeyişimiz de yorum imkânsızlığının bir başka sebebidir. Son kertede bu büyük imparatoru ve mareşali ancak hayattayken aldığı kararları uygulayabildiği kadarıyla değerlendirmek durumundayız.

* * *

İlkçağlardan bu yana dünya tarihinde "cihangir" olarak bilinen önemli mareşallerin en dikkat çekici özelliklerinden biri, hiç şüphesiz, savaş kabiliyetleridir. Ancak onların ihmal edilen bazı yönlerinin de iyi anlaşılması gerekir. Plutarhos'un ünlü eseri *Vitae*'de[5] bu tür kişilikler arasında paralellikler kurulur; Julius Caesar ile Büyük İskender bu örneklerden biridir.

Elbette ki Büyük İskender'in geniş ve ani fetihlerinin yanı sıra, Doğu ile Batı arasında bir sentez oluşturma çabaları da dikkat çekicidir. Coğrafyaya olan ilgisi, Nil'in kaynağını aramaya çalışması, Hindistan Seferi'nden dönüşte çölün içinden geçerek İran'ı tetkik etmesi ya da Mısır'ı aldıktan sonra doğrudan Siwa'ya giderek Osiris Mabedi'ni

5 Dünya edebiyatında "Paralel Hayatlar" diye geçen biyografi eserleri. Örnek bir kitap için bkz. *İskender-Sezar, Paralel Hayatlar*, Eski Yunanca Aslından Çeviren: Emre Poyraz, Kronik Kitap, 2022.

ziyaret etmesi ve rahipler tarafından tanrı ilan edilmesi gibi girişimleri, aslında bu coğrafyayı etüt etme amacını taşır.

Fâtih Sultan Mehmed de imparatorluğunu tarihi ve coğrafyasıyla tanımak istemiştir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki eserler arasında yer alan, Yunanca bir nüshası bulunan Ptolemaios'un *Atlas*'ı, onun sıkça başvurduğu kaynaklardan biridir. Fâtih, Yunanca biliyordu. Zira imparatorluk, hem Balkanlar hem Anadolu üzerinde bulunuyordu ve İstanbul'un fethinden önce de önemli sayıda Rum (Helen) tebaa mevcuttu. Osmanlı sarayındaki Enderun Mektebi'nde Yunanca öğretiliyordu. Fâtih, bu dili iyi derecede öğrenmişti. *İlyada*'ya, Büyük İskender'in fetihlerine kadar uzanan eski Yunan tarihine ve Helenizm'e dair derin bir bilgi edinme çabasındaydı. Yani kullandığı kaynaklar sadece Arapça, Farsça ve Türkçe değil, aynı zamanda Yunanca idi.

Esasen Rönesans'ın otodidakt, yani kendi kendini yetiştiren çok renkli bir aydın portresiydi. Batı resmiyle ilgilendiği biliniyor; bu bir söylenti değil, belgelenmiş bir durumdur. Bizzat kendisinin yaptığı çizimler ve günümüze ulaşan çalışmalar mevcuttur. Osmanlı Sarayı'nda Batı tarzında yapılan ilk portre sadece Bellini'ye yaptırdığı tablo değildir. II. Bayezid (1481-1512) döneminde bu tür eserlerin saray çevresinden uzaklaştırıldığı, Bayezid'in farklı bir kültürel yönelimi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bazı eserler ya satılmış ya da zamanla unutulmuştur. Ayrıca Fâtih'in önemli bir heykel koleksiyonu olduğu da biliniyor. Elden çıkarılamayan mimari parçalar, bugün Topkapı Sarayı'nda Bâbüsselâm'dan sonraki girişte ve mutfaklar bölümünde görülebilir.

Padişahın İtalyanca ve eski Yunancayı konuşup okuyabilmesi, bunun yanında Arapça ve Farsçada da Türkçe

kadar yetkin olması, onu Rönesans dönemi açısından en donanımlı entelektüellerden biri hâline getirir. Batı'da genellikle Latince bilinir; eski Yunan metinlerine yöneliş ise daha geç dönemde ve daha dar bir entelektüel çevreyle sınırlıdır. Rönesans'ın en iyi Yunanca bilen genç düşünürleri arasında Giovanni Pico della Mirandola ve Alman reformasyonunun öncülerinden Johannes Reuchlin vardır. Her ikisi de sadece İncil çalışmaları sebebiyle İbranca bilmektedir. Bu durumda Fâtih'in üç doğu dilini (Türkçe, Farsça, Arapça), ayrıca Yunanca ve İtalyanca bilmesi ona ciddi bir entelektüel üstünlük kazandırır. Elbette bu dillerde, Farsça ve Türkçe şiirler dışında, bilimsel bir eser kaleme almamıştır; ancak dönemin literatürüne hâkim olduğu ve önemli eserleri okuduğu aşikârdır.

İstanbul'un fethiyle birlikte en önemli değişim, Roma imparatorluk coğrafyasının bir ölçüde yeniden inşasıdır. Osmanlı'nın kontrolündeki bölgeler ile İtalyan cumhuriyetleri arasında kurulan sürekli temas sayesinde, antik dönemin Akdeniz ticaret bütünlüğü yeniden sağlanmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed Han'ı tanımlayacak en anlamlı cümle şudur: "Doğu'nun ve Batı'nın efendisiydi; iki kültürün de sahibiydi."

* * *

Fâtih hakkında pek çok yazar ve düşünür fikir beyan etmiştir. Mesela devrin Helen yazarlarının onun için; "Fâtih Sultan Mehmed en büyük hükümdardır. Bütün insanlığın görebileceği en bilge ve bilgili hükümdardır. Onun Yunancası görülmemiş derecede iyidir." şeklinde ifadeleri vardır ancak bu ifadelerin bazılarının abartma olduğu düşünülse

dahi, bu konulardaki vukufu da derece derece sabittir. Gerçekten de okumuş sınıfı ele alırsak Fâtih Sultan Mehmed 19. ve 20. yüzyıldaki torunlarının aksine komplekssiz bir Türk, bir Şark aydınıdır. Maalesef örnekleri bugün bile az görülür. Doğu dillerine ve dine çok hâkim olduğu gibi, Batı dillerine, Yunancaya ve Latinceye de bir ölçüde vukufiyeti ve hürmeti vardır.

İlyada'yı okutmak için kendine bir sekreter tutmuştur. Yani o zamanki mevcut Yunanca (Koine) yanında eski Yunancaya da bir ölçüde vakıf olduğu aşikârdır. Fâtih bu tip edebiyatı çok sever ve okutur. Muhtemelen *İlyada*'yı okuturken büyük bir zevk almaktadır. Bir şeyi dinleyerek anlayabilmek, sonra açıklattırmak, dili iyi bildiğinizin ve dilin tadına vardığınızın ispatıdır. Bir metni dinleyerek anlamak daha ileri bir dil bilgisi gerektirir. Eğer bir dilde tiyatro izleyebiliyor, bir şarkıyı anlayarak dinleyebiliyorsanız, o kültüre hâkimsiniz demektir.

Fâtih'in haritaları, hele hele atlasları açıklamalarıyla okuyarak değerlendirdiği de sabittir. Troya Savaşlarını bilmektedir. Büyük İskender'in tarihiyle ve Roma tarihiyle çok ilgilenmektedir ve âdeta kendisini Troyalıların tarihteki yeni temsilcisi gibi görmektedir. Bu, dönemin gözlemcilerinin yaptığı bir yorumdur.

İstanbul'un fethinden sonra 28 sene yaşamış ve Avrupa'nın yarısını almıştır. Değişik bir dünyası olan ve ömrü sefer-i hümâyunda geçen bir padişahtır. Napoli Kralı Aragonlu V. Alfonso'nun büyükelçisi, hükümdarına verdiği raporda Fâtih'in İtalya'nın tarihi, kültürü ve coğrafyasıyla ilgili bütün bilgileri topladığından bahseder. Bunları müneccime sormaz; tarih ve coğrafyadan faydalanır. Elde

etmiş olduğu bu birikimin sonucu olarak da 21 yaşında modern ateşli silahları kullanan bir ordunun başında mareşal olarak tarihe geçer. Bu, tarihte bir ilktir. Askerî yönü ve liderliği kendine hastır. Çağın ihtiyaçlarını, teknolojisini, lojistik planlama anlayışını, taktik ve stratejik yaklaşımlarını icat edebilecek kapasiteye sahiptir. Bütün bunları icra ederken tarihi bilgiyi de mükemmelen kullanır ama sadece onunla da iktifa etmez; kendi aklı ve zekasıyla harmanlar.

Fâtih Sultan Mehmed'i bu kadar önemli yapan bir diğer unsur ise Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu ve Avrupa coğrafyası karşısında imparatorluğun ağırlığını, mevcudiyetini hissettiren bir hükümdar olmasıdır. Hiç şüphe yok ki Doğu'da ve Batı'da Fâtih Sultan Mehmed asrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir cihan devleti hâline dönüşmesine tanıklık etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu artık rakipsiz büyük bir devlettir. Henüz Avrupa'nın diğer ulusal devletleri rüşeym hâlindedir ve ancak 16-17. asırlarda cihan devletleri olarak ortaya çıkacaklardır.

Millî tarihimizde ise Fâtih Sultan Mehmed; Batı ile Doğu'nun dengesini kuran, devlet ve milletimizi, özellikle de kültürümüzü Batı'ya açanların başında sayılmalıdır. Fâtih, bir zanaatkâr değil, daha çok meslekten bir aydındır. Hiç aman vermeyen, hiçbir şeyi unutmayan, fevkalade sert bir yapısı vardır. Çandarlı Halil vakası da Mahmud Paşa vakası da bunu gösterir. Coğrafyayı iyi bilen, zamanı iyi kollayan bir devlet adamı ve hakikaten 15. asrın dünya adamıdır. Bu asır ancak Fâtih'le anlamını kazanır.

Bu eser, Fâtih Sultan Mehmed'in 600. doğum yılına şimdiden bir takdimdir. Ümit ederiz ki, önümüzdeki altı yıl içinde Türkiye'nin sanat, bilim ve siyaset hayatı bu kutlamaya layıkıyla hazırlanır. Kıvançla itiraf etmemiz gerekir ki, evvelce tamamen Batılı oryantalistlerin ilgi alanında olan bu dönem, yani Fâtih Sultan Mehmed asrı, merhum Halil İnalcık'ın üstün gayreti, araştırmaları ve hatta bu araştırmalar uğruna öğrenimine devam etmesiyle belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Kefe Gümrük Defteri'ni yayımlaması, bunun için İtalyanca öğrenmesi, Cenova tarihini tetkik etmesi numune bir davranıştır.[6] Ardından gelen, onun talebesi olan nesiller bu konuya ilgi duymaktadır.

Ancak hâlen Fâtih devri araştırmalarının uzanması gereken memleketler ve diller yeterince ele alınmış değildir. Buna rağmen durumun hızla değiştiğini de görmekteyiz.

Çalışmam sırasında sevgili meslektaşım Prof. Dr. Ahmet Nezihi Turan'ın desteklerini hiçbir zaman unutamam. Redaksiyon sürecinde yardımcı olan Kronik Kitap'tan Adem Koçal ve Can Uyar'a teşekkür ederim.

1990'lı yılların başlarından beri katıldığım *Da Roma alla Terza Roma* olarak bilinen konferans serisinin akademik hayatımda büyük rolü olmuştur. İtalya'nın muhafazakâr, ancak tüm muhafazakârlar gibi ileriye açılmaktan da korkmayan örnek münevverlerinden olan Giorgio La Pira'nın önderliğinde, Vatikan ve Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin iş birliğiyle Roma Campidoglio'da başlayan

6 Halil İnalcık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490 (Kefe Gümrük Bakaya Defteri)*, Ukrainian Research Institute, Harvard University: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, Vol. 1, ed. Victor Ostapchuk, 1996, I-XI + 1-203 s. ve I-XIII Facs.

ve Prof. Pierangelo Catalano ile arkadaşları tarafından bugüne kadar ısrarla sürdürülen bu toplantılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun üniversal imparatorluklar içindeki yerini teslim eden bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. Bunların içinde Osmanlı tarihçileri ise neredeyse yoktur. Konunun önemi de buradan ileri gelmektedir. Roma, Rusya ve Bizans tarihçiliğiyle ilgilenenlerin Osmanlı tarihine duydukları bu dikkat, son derece isabetlidir. Bizantinistler arasında kurucu babalardan sayılan Jakob Philipp Fallmerayer bu isimler arasında öne çıkar. Yine Demokratik Almanya Bilimler Akademisi'nden, Geç Antikite dönemi uzmanlarından Prof. Johannes Irmscher de bu çevrenin içindeydi. Bu gibi müstesna zevatın, hâlen devam etmekte olan bu kongre dizisi vesilesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu dünya emperyal sistemi içine dahil etmeleri son derece ilginçtir.

Bu toplantıların üçünü İstanbul'da gerçekleştirdik. Görülüyor ki, Fâtih'in imparatorluğu, yapısı ve etkileri itibariyle Orta Çağ Türk devletlerinin ve İslam dünyasının bazen dışında, bambaşka yerlere uzanmaktadır. Daha doğrusu, o dünyanın renkliliğinin ve üniversalitesinin bariz temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır.

İlber Ortaylı
Nisan 2025
Emirgân, İstanbul

1. BÖLÜM

İMPARATORLUK DOĞUYOR

II. MURAD'IN CÜLÛSUNDA TAHT KAVGALARI VE OSMANLI DEVLETİ

Taht Mücadelesi: Mustafa Çelebi ve Şehzade Mustafa

II. Murad 1421 yılında tahta çıktığında amcası Şehzade Mustafa, rehin tutulduğu Bizans tarafından salıverildi. Bu, büyük bir kriz ve genç padişahın önünde ciddi ilk sorundu. Mustafa'yı tanımıyoruz; Askerlikten anlıyor mu? Dini bütün biri mi? Alkolik mi? Rehin bir şehzadeyle kim, neden ilgilensin ve bunları yazsın? Aslında o dönem kral çocuklarının saraylarda rehin tutulması bir gelenekti. Mesela, 1475'ten sonra Osmanlı sarayında Kırım Hanlığı'nı yöneten Giray hanedanına mensup çocuklardan biri her zaman rehin olarak tutulurdu. Eflak-Boğdan beylerinin çocukları da rehindi; yani *müteferrika* zümresindendi. Lakin Şehzade Mustafa kardeşine karşı Konstantinopolis'e sığınmıştır. Taht ve Osmanlı ülkesi için bir tehlike ve tehdittir.

Mesela mükemmel Farsça, Türkçe ve mûsikî bilen meşhur Dimitri Kantemir (1673-1723) uzun yıllar İstanbul'da yaşamıştır. Hammer'den evvel

Sultan II. Murad

metotlu ilk Osmanlı tarihini de (Latince Orijinal adı: *Historia İncrementorum Alque Decrementorum Aulae Othomanicae, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*) o yazmıştır.[7] Nitekim Hammer'den önce yazılmış iki tarihimiz var. Bir diğeri, idarî tarih bakımından çok önemli olan, Ignatius Mouradgea d'Ohsson'ın çalışmasıdır (*Tableau général de l'Empire Othoman*).[8] Ignatius Mouradgea, Muradcan Tosunyan bir Osmanlı Ermenisi ve İsveç Sefareti tercümanıdır. Hizmetleri dolayısıyla İsveç elçisinin aracılığıyla tebaaya alınan bu eski *dragoman* (Arapça *tercüman* kelimesinden) sefir yapılmıştır (İsveç sefirleri, Fransızlar gibi *ambassador* seviyesinde değil, *envoyé* veya *minister* düzeyindedir).

II. Murad, Gelibolu'dan yola çıkan ve Edirne'de hükümdarlığını ilan eden Mustafa Çelebi'yi Bursa'da karşılayıp (1422) yenmişse de olaylar bitmemiştir. Bu defa 13 yaşındaki kardeşi Şehzade Mustafa Anadolu tarafından sefere çıkmış ve II. Murad onu da yenmiştir (1423).

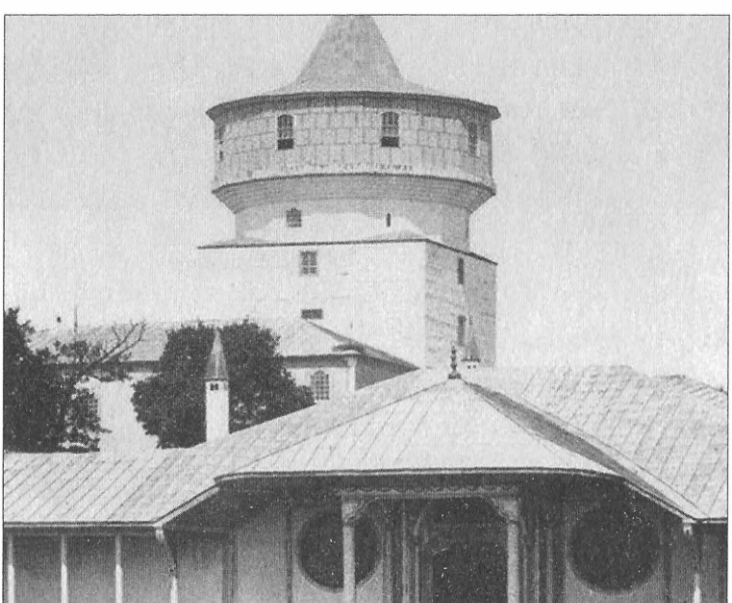
7 Dimitri Kantemir, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire,* Gale Ecco, Print Editions, 2018; *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979.

8 Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman,* ISIS, İstanbul, 2001.

II. Murad döneminde hem zanaat hem sanat hem de edebî kültür alanında yenilikler olduğunu biliyoruz. II. Murad'ın saltanatı hengâmeler içinde başladı. Fevkalade merhametli, adalete inanan, yeterince bilgili ve iyi bir komutan diye tarihlere geçmiştir. Fakat şartlar onu da zaman zaman zorluyordu.

Şark Edebiyatının Türkleştirildiği Bir Dönem

II. Murad'ın saltanatı Şark edebiyatının Türkleştirildiği bir dönemi temsil eder. Onun zamanında başlatılan tercüme faaliyetleri imparatorlukta birkaç asır devam etmiştir. II. Murad, Mercimek Ahmed'e *Kabûsnâme*'yi tercüme ettirdi,

Edirne Sarayı'ndaki Bâbüssaâde (Akağalar Kapısı), Arz Odası ve Cihannümâ Kasrı'nın 1870'li yıllardaki görünümü.

İncil çevirileri, Türkçe Kur'ân mealleri yapıldı.[9] Bu dönemde birçok müessese ve zanaat gelişti; çinicilik bu devirde başladı. Osmanlı vakâyinâmeleri (tarihleri) bile II. Murad döneminde yazılmaya başlandı. Edirne Sarayı bugün ayakta değil ama temelleri II. Murad döneminde atıldı. Temelleri mevcuttur; Topkapı Sarayı'na benzer. Herhâlde, 17. ve 18. asırlarda padişah ikametgâhı olarak kullanılmasa Edirne Sarayı'nın planları hiç elimizde olmazdı.

Münevver Bir Sultan Olarak II. Murad

II. Murad'ın nasıl yetiştiğini bilmiyoruz. Fâtih Sultan Mehmed'in (1451-1481) yetişme tarzı nispeten biliniyor ama onun dahi Batı dillerini ve kültürünü nasıl benimsediği muamma. Bugünkü literatüre bakarsak II. Murad'ı sıradan bir okumuş yönetici ve komutan olarak tanırız. Hâlbuki hakikat öyle değil. Hocası İbn Arabşah, 15. yüzyıl Türk dünyasında klasik kültürle en çok yoğrulan tarihçi ve filozoflardan biridir ve Murad ondan mutlaka çok şey öğrenmiştir. Şiiri çok seven II. Murad, harbi çok iyi bilse de askerlikten ziyade münevver yapısıyla ön plana çıkmıştır.

Onun zamanında Osmanlı idaresi, klasik yapısına kavuştu. II. Murad'a kadar Dîvân-ı Hümâyun'un başında padişahlar otururdu. Meşhur bir rivayettir: Köylünün biri elinde arzuhâlle gelmiş, "Kangınız haşmetlü kagandur?" diye sormuş. Bu olaydan sonra padişahlar divanda kafesli bölüme geri çekildi, deniyor. Fâtih Sultan Mehmed zamanında ise saray protokolü yeniden düzenlendi. Onun kanunnamesindeki esaslar da II. Murad ve evveline kadar uzanan prensip ve zihniyete dayanır.

9 Ekmeleddin İhsanoğlu IRCICA'nın başındayken bazıları yayımlanmıştı.

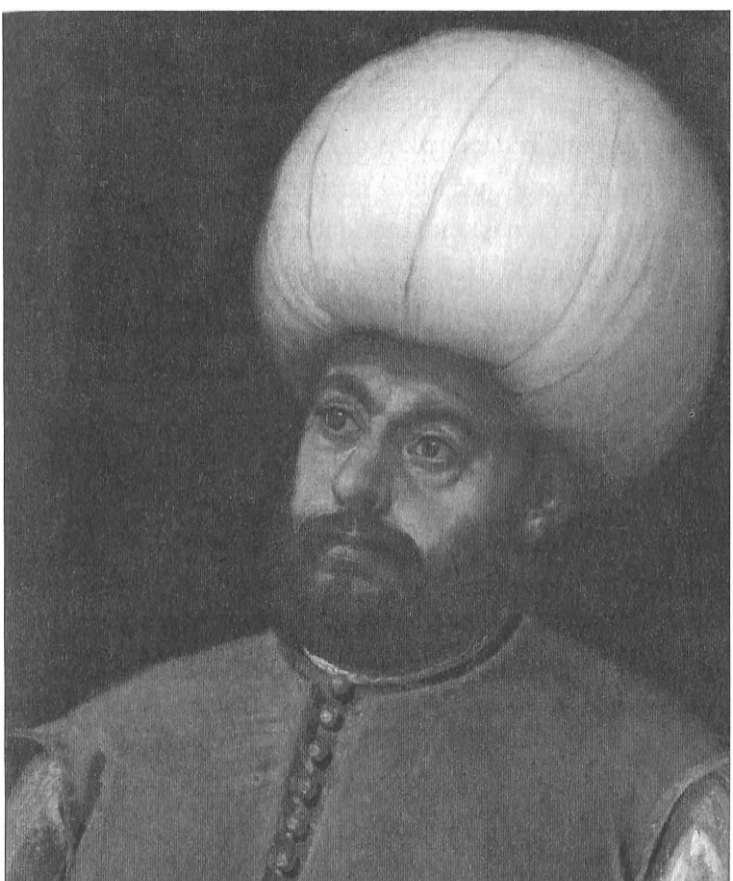
BİR HÜKÜMDAR OLARAK II. MURAD HAN

"Velâyetu'n-nas belâ-yı azîm"
(*İnsanları yönetmek büyük bir musibettir*)

Türk padişahlarının yönetim yetkisinin gizli/açık paylaşımı, kırtasiyeci bürokrasi, muhalefet gibi dertleri olmadığı şeklindeki bir düşünce, efsaneden başka bir şey değildir. "Velâyetu'n-nas belâ-yı azîm" (İnsanları yönetmek büyük bir musibettir) deyimindeki gibi başında dert olmayan bir hükümdar dünyaya gelmemiştir. Kuşkusuz Osmanlı hükümdarları 15. yüzyılda üniversal bir devletin başındaydılar. Daha açık bir ifadeyle de süratle büyüyen askerî bir devletten sorumluydular. Büyük sorunlarla uğraştılar. Osmanlı yönetim müessesesinin karşılaştığı en büyük problem *veraset* sistemidir. Bu sistem hiçbir zaman kesin bir şekilde tarif edilmemiştir. Bu sebeple her hükümdarın, taht kavgası neticesinde ölümle burun buruna gelmesi kaçınılmazdır. Bu kaçınılmazın vukua gelmemesi için birçok yeni yöntemler denendi. "Kendisinden sonra ne olacak?" sorusu hükümdarın en büyük kaygılarından biridir. Çünkü devletin bekâsı ve o andaki idarenin huzur ve istikrarı ile ülkenin barış ve iç güvenliği söz konusudur.

İkinci büyük sorun ise hükümdarın her zaman muhalif unsurlarla karşı karşıya kalmasıdır. Bunlar medreseliler,

birtakım tarikatlar veya askerî gruplardan oluşabilir. Aynı zamanda bunlar yönetimi hem destekler hem de ona karşı durabilirler. Biliyoruz ki II. Murad devrine kadar, hatta İstanbul'un fethine kadar Anadolu'da kuvvetli Türkmen beylikleri vardı. Bu beylikler büyük sorun hâline geldiler. Söz konusu olan, devletin Türkmen beylikleri ile mücadelesi

Sultan II. Murad'ın Venedikli ressam
Paolo Veronese tarafından yapılmış portresi, 16. yüzyıl.

değildir. Onların veraset sistemi kavgasına bir şekilde dâhil olmalarıdır.[10] "Meşru Türk kağanı kim?" sorusu da perdenin arkasında vardır. Yani Karamanoğulları'yla Osmanlı sürtüşmesi iki devletin basit bir kavgasından ibaret değildir. En nihayetinde Osmanlı padişahı bir iktidar ve hâkimiyet hırsına sahiptir. Murad Hudâvendigâr'ın (1362-1389), Yıldırım Bayezid'in (1389-1402), II. Murad'ın ve Fâtih Sultan Mehmed'in bu arzularını sınırlamak durumunda olan bir ulemâ sınıfı da söz konusu değildir. Meşru olan bu arzu ve planlara gem vuran ilmiye mensubu yoktur. Genelde fetva ön plandaydı ama şeriata açıkça aykırı bir durum olmadığında -ilmiye- saltanatın her fiilini tasdike hazırdı. Ne var ki bazı konularda fetva makamına müdahale edilmez. Belki tek çarpıcı örnek Zenbilli Ali Efendi'dir. Yavuz Sultan Selim Han'ın (1512-1520) idam emirleri karşısında fetva olmadan infaz olunamayacağını, aksi halde şeriata mugayir hükümden padişahın sorumlu olacağını korkusuzca ileri süren Zenbilli'dir. Buna karşın, Yavuz Sultan Selim Han ülü'l-emre müdahalesi konusunda Zenbilli Ali Efendi'yi uyarmış ve müftünün dünyevî işlerde uhrevî işler kadar etkin olamayacağını ileri sürmüştü.[11] Ne var ki müftüye müdahalesi pek geçerli olamadı ve istediği politikalar yürütülemedi. Hatırlayalım ki Ebüssuûd Efendi'nin para vakıfları ve kahve ve kahvehane yasakları ile ilgili meselelerde verdiği fetvaları hem taraftar bulmuş hem de uygulanmıştır.

10 Mesela Amasya'da Türkmenlerin huzursuzluğunu Yörgüç Paşa'nın bastırması veya Şeyh Bedreddin ayaklanmasındaki dervişlerin öncülüğünde gelişen ayaklanma Osmanlı'da yönetici sınıfının başarılı iş birliğiyle bastırıldı. Timur sonrası Fetret Devri'ni sona erdiren Sultan Çelebi Mehmed iktidarını berkiten başarılarıdır.

11 Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 48-49.

II. MURAD'IN BATI'YA YAYILMA POLİTİKALARI

Osmanlılar Balkanlar'ın En Büyük Gücü Haline Geliyor

Sultan II. Murad'ın 1448'de II. Kosova Savaşı'ndaki başarısından sonra Osmanlı Devleti artık Avrupa karşısında yıkılmaz bir imparatorluktur. Bu imparatorluk Haçlıların saldırısını püskürtmüştür. Haçlıların başında Hunyadi János vardır ki bu, Macar tarihinin gördüğü en iyi komutandır. Macar ordusu diğer Avrupa ordularına benzemez; yeniçerilere benzer, iyi savaşan askerlerden oluşan (*Kara Lejyon*, Mac. *Fekete Sereg*, Lat. *Legio Nigra* denen) çekirdek kadrosu vardır.

Hunyadi János'un oğlu Kral Matthias Corvinus, kurduğu "Kara Lejyon" adlı bu merkezî ordunun geliri için olağanüstü vergiler koymuştu. 1514 György Dózsa isyanlarının da itici neden olduğu, üstün bir askerî teknoloji kullanan bu ordu çok sağlamdır. İlk anda Osmanlı ilerlemeleri 1441 ve 1442'de Hunyadi János'un Osmanlı ordularını bozguna uğratmasıyla sonuçlandı. Hunyadi, Macaristan'ın yeni umudu olan parlak bir komutandı. O ve oğlu Kral Matthias Corvinus zamanında Macarlar Osmanlı ilerlemesini durdurabildiler. Ancak bu direniş pahalıya mâl olmuş, meydana getirilen ordu Macar hazinesini kurutmuştur. 1441-1443 savaşlarında Osmanlılar, üstün bir

Kral Matthias Corvinus'un
Andrea Mantegna tarafından yapılmış bir portresi.

savaş tekniği olan *tabur* sistemini Macarlardan aldılar. Bu sistem zincirle birbirine bağlı küçük toplar ve tüfeklerle savunma ve saldırı gücünün desteklenmesidir ve bir bakıma o devrin tank savaşı olarak nitelendirilir. Macaristan'la 12 Haziran 1444'te yapılan Edirne Barışı'yla Osmanlılar Tuna

kıyılarının gerisini güvence altına aldı ve Sırbistan'dan çekildiler. Bundan sonra ayaklanan Karaman ve Hamideli beyliklerinin (Güneybatı Anadolu) yarattığı kargaşa çözümlendi. Bununla beraber Çanakkale Boğazı'na yönelen Venedik donanması ve Tuna'yı geçen Eflak ve Macar orduları durumun ciddiyetini arttırdı. 10 Kasım 1444'te Varna'da II. Murad'ın kazandığı savaşla Balkan egemenliği perçinlendi ve Bizans dış dünyadan kesinlikle tecrit edildi. 1448'de II. Kosova Savaşı'yla Hunyadi János'un ordusu geri püskürtüldü. Artık Osmanlılar Balkanlar'da en büyük güçtü. Bu savaşlara ve Macarlarla ilişkilere daha ayrıntılı bir şekilde ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

Önce vurgulamalıyız ki, Sultan Murad-ı Hudâvendigâr, Osmanlı tarihi açısından ilk Balkan hükümdarıdır (Tsar). Sert karakterli fakat duruma hâkim bir hükümdardı. Bir kere, komşu hükümdarları yakından takip ettiriyordu. Kazanmak için mutlaka savaş gerekmez. Germiyan mülkünün elde kalamayacağı kendini belli etmiş, I. Murad'ın oğluna, Bayezid'e çeyiz diye gelinle gelmişti. Dış dünyada, Balkanlar'da da çok etkin bir gelenek olmasına rağmen bu, Osmanlı tarihinde tek örnektir. Hele babası Orhan Gazi'nin fethettiği Bursa'nın (Bithynia) üstüne Edirne'yi alınca ihtişamını iyice berkitti demektir.

Selanik'in Fethi, 1439

Şimdi de Sultan II. Murad'ın Yunanistan üzerindeki etkisi üzerinde durmamız gerekir. Onunla birlikte Yunanistan için çok önemli bir tarihin başladığı ortadadır. Ne yapılırsa yapılsın, buradaki Osmanlı-Türk kültürel etkileri

silinemez. Balkanlar'ın bu kısmında bize geçen kültürel etkiler de kalıcıdır. Balkan devlet ve toplumuyla bir *simbiosis* (ortak yaşam, bir arada bulunma) vardır. II. Murad zamanında Yunanistan'a Türk nüfusu yerleşmeye başlamış ve bu süreç tâ Balkan Savaşları'na (1912-1913), mübadeleye kadar da devam etmiştir.

II. Murad'ın tahta çıktığında Selanik için mücadele ettiğini hatırlayalım. O, tahta oturduğu zaman Selanik elden çıkmıştı. Yeni padişah 1439'da orayı geri aldı ve şehir 1912'ye kadar Osmanlı'da kaldı. II. Murad Selanik dönüşünde Konstantinopolis'i kuşattı ama fazla üzerinde duramadı. Anadolu yakasını kontrolle geri çekildi. Selanik, Yunanistan'da ve Balkanlar'da eşine rastlanamayacak kadar Osmanlı'ydı ve fevkalâde kozmopolitti. Selanik ve çevresi bilhassa 15. yüzyılın sonunda başlayan göçlerle, İspanya ve Portekiz'deki engizisyondan kaçan Yahudi cemaatlerin gelişiyle, kozmopolit bir yapıya büründü. Şehir o dönemden son Osmanlı asrına kadar en büyük Yahudi metropolüydü. Bu, Osmanlı yönetiminin bilhassa şehirlerde bu gibi renkli yerleşmelere açıklığından ileri gelir. Mesela Rusya'da, II. Katerina devrinde Odessa kuruldu fakat görüldü ki şehre kimse gelmiyor, yatırım boşa gidiyor, ancak o zaman daha önce şehrin kuruluşu sırasında yasak edilmiş olmasına rağmen vali dük Richelieu'nün (ünlü Fransız Kardinal Başbakanı Armand Jean du Plessis de Richelieu'nün büyük yeğeni) zorlaması ile Yahudilerin şehre yerleşmesine izin verildi. Rusya'da Odessa Yahudiliği sadece nüfus olarak değil Yahudi kültür çevresi (*kulturkreis*) olarak da büyüdü.

16. asırdan itibaren Osmanlı'da Sabetayistler daha çok Selanik çevresindeydi. En büyük Yahudi metropolü Selanik'ti. Bu durum ancak Amsterdam, New York gibi merkezlerin ortaya çıkmasıyla değişti. Selanik'teki Osmanlı hâkimiyetinin bittiği gün Yunan ordusu Yahudiler üzerinde "etnik" temizliğe başladı, bu katliamla nüfus azaldı. Bu nedenle Yahudi nüfusun payitaht ve Trakya'nın doğusuna doğru göçü arttı. II. Dünya Savaşı yıllarındaki Auschwitz'e sürgün dolayısıyla Selanik'te Yahudi nüfus oldukça azalmıştır. Bu rakama resmen Yahudi nüfus olarak görülmeyen Sabetayistler de ilave edilebilir mi ve nasıl sorusu ortadadır.

Selanik'te yaşayan Yahudiler Sefarad kökenlidir. Sefaradlar, *Ladino* dilini konuşurlar, İspanya'dan gelmişlerdir ve Türkiye'deki Yahudilerin esas unsurudurlar. Bir de Aşkenazlar vardır. Bunlar 18. ve 19. asırlarda Almanya, Avusturya ve Polonya'dan geldiler; *Yidiş* denen dili (bir Alman-Sakson lehçesi üzerine İbranca ve Slav dillerinden ortak kelime hazinesinin tevarüs etme işlemini de ihtiva eder) konuşurlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi Yahudileri de var; Filistin'de yaşayanlar ve Karaylar... Karaylar ise iki kısımdır; Mısır'da yaşayan hakiki İbrânîler ile Doğu Avrupa ve Kırım'daki Kıpçak Türkleri. Konuştukları lehçe Kırım-Kıpçak lehçesine benzer. Mesela Polonya'nın ünlü Türkologları Karay Türklerindendir. Osmanlı'da Mezopotamya bölgesinde Aramca ve

Kürtçe konuşan Yahudiler vardı. Onlar İsrail'e göç edince yerleri boşaldı. Bu sebeple Güneydoğu Anadolu'da Aramca da öldü. Zaten Aramca, İbrâncaya temas edince ortadan kalkıyor; zira birbirine yakın Sami dillerdir. Hz. İsa İbrânca biliyordu, tahsilini görmüştü ama Aramca konuşuyordu. Onun bu kişiliği İbranî okumuşları için tipik bir portredir.

Selanik, o dönem için jeopolitik konum açısından çok önemli bir şehir; hem merkezîdir hem de bir üs gibidir. Selanik'in gerçek bir Osmanlı şehri olma vasfı vardır. Ancak bugün durum değişti. Şehirdeki eski Bizans kiliseleri bile acayip binaların ortasında erimiş vaziyettedir. Her şeye rağmen şehrin halkı ve Türkiye'den göçen İstanbullu Helenler orayı değişik görüyor.[12]

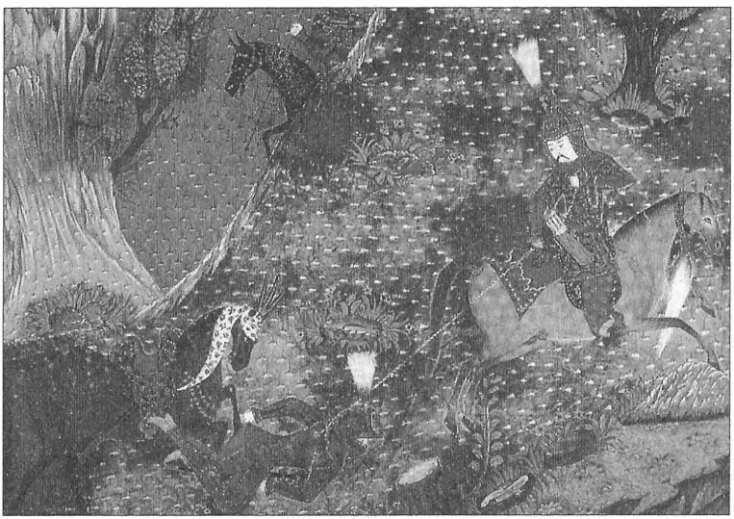
Selanik'i maalesef Osmanlılar çok kolay kaybettiler. Şehri savunan Tahsin Paşa, beceriksiz bir komutan olarak çok çabuk teslim bayrağını çekti. Belki ileri sürdüğü sebepler var ama askerî strateji ve savunma açısından tasvip mümkün değildir. Balkan Harbi'nde Yanya müdafaasında Esad Paşa'yı, İşkodra savunmasında Rıza Paşa'yı, Edirne

12 İnanıyoruz ki gelecek kuşaklar, hem Selanik'te hem de İstanbul'da birikmiş bu tarihî çevre kirliliğine daha fazla göz yumamayacak; restorasyonlara, yıkımlara ve yeniden inşa süreçlerine girişeceklerdir. Belki de elli yıl sonra, İstanbul'un siluetini bozan yapılar birer birer ortadan kalkacak. Eğer insanlığın idâme-i hayat güdüsüne inanıyorsak, bütün bunların er ya da geç gerçekleşmesini de beklemeliyiz.

direnişinde Şükrü Paşa'yı hatırlayalım. 1912'de Selanik'te Tahsin Paşa'nın şehri hemen savunmasız teslimi sahadaki konumu itibariyle en zayıf olan Yunan kıtalarının şehri almasına neden oldu. Veliaht Konstantin'in yarattığı dehşetle de Selanik Yahudiliği bitmeye başladı.

II. Kosova Savaşı, 1448

Osmanlı ordusuna ateşli silahlar ve topçuluk, esasen II. Murad döneminde girmiştir. Macarlarla baş edebilmek için yukarıda da ifade edildiği gibi tabur cengi sistemi geliştirildi. Tabur cengi şudur: Hafif toplar birbirlerine zincirlerle bağlıdır, birlikte hareket ederler. Zincir sayesinde, sabit olmaktan kurtulup akordeon gibi açılıp kapanabilirler. II. Kosova Savaşı'nda düşman bu şekilde feci bir top ateşine tutuldu. Bu savaş ilkinden çok daha büyüktür. I. Murad'ın zaferine rağmen 1389'da şehit olduğu yerden II. Murad zafer kazanarak dönmüştür (1448). II. Kosova'dan sonra Sırbistan kalmadı denilebilir. Bu ikinci savaşla I. Kosova'nın sonuçları oturmuş oldu. Sırplar, Arnavutları süreç içinde o bölgeden dağlara doğru itmişlerdi, Arnavutlar oraya geri geldi. Onun için Sırp tarihçiler kendi açısından isabetle Arnavutluk'un orada yaşayıp tutunmasından Osmanlı'yı sorumlu tutarlar. Balkanlar'da önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve II. Murad sonrasına da karakterini veren bir dönem yaşanmıştır. II. Murad dönemi, Balkan feodalizmi ile Osmanlı tımar rejiminin uyuştuğu ve birleştiği

Bir akıncının Macar bir şövalyeyi mağlup etmesini gösteren minyatürden, *Süleymannâme*, Topkapı Sarayı.

devirdir. Bundan sonra Rumeli'de Türk köyünün tarihî karakteri oluşacak ve köy, klasik toplumsal ve iktisadî organizasyon biçimini almaya başlayacaktı.

Ticaret

II. Murad dönemindeki iktisadî yapı ümitvar ve gelişmeyi teşvik eden, hatta Doğu Avrupa'ya, Akdeniz'de İtalya ve Katalonya'ya kadar açılan bir memleket manzarası arz eder. II. Murad zamanına kadar Karaman, Germiyan gibi merkezler alınmıştı. Bursa bu dönemde bir ipekçilik ve dokumacılık merkeziydi, aynı zamanda zengin ziraî faaliyetler de vardı. 15. asırda Bursa'da ticaret yapan Rus tüccarlar bile bulunuyordu. Bunların daha çok bugünkü, Ukrayna dediğimiz Küçük Rus'ta Galiç, Volın, Lviv

bölgesinde olduğu anlaşılır. *Velika Rosiya* (Велика Росія) denilen Büyük Rusya bu dönem kaynaklarında *Vilâyet-i Moskof*, ahalisi ise *Moskoflu* olarak geçer. İpek Yolu'ndan gelen kervanlar gelir sağlıyor ama deniz ticaretine baktığımızda durum değişiyor. Akdeniz'in batısında Türkler, bırakın askerî ve siyasî hâkimiyeti, henüz ticarî olarak dahi söz sahibi değillerdi. Ticaret, Venedik ve Cenova'nın elindeydi ve bunların menfaatine en hafif şekilde dokunulmasına ortam müsait değildi.

İtalya'nın ortasındaki Venedik Cumhuriyeti, gerçekten Akdeniz'in iktisadi hayatına ön planda hâkimdi. Gerileme okyanuslara açılan kuzeyli denizci devletlerden önce Türk İmparatorluğu'nun doğudaki fetihleriyle başladı. Bu gelişme de Fâtih asrının bir neticesi olacaktır. Venedik, Ceneviz ve Toscana'nın (Floransa) kuruluşları, işleyişleri bir sanat, bir estetik olaydı. Zenginliğin ve idarenin böyle zarafetle gelişmesi İtalyan Rönesansı'nın has özelliğidir. Erimeye başlamaları, Osmanlı döneminde Türklerin Balkanlar'a çıkıp Yunanistan'a sarkmasıyla, adalara el atmasıyladır. 16. asırda güneyde Venedik Cumhuriyeti (Serenísima República de Venèsia), Girit'te ve Kıbrıs'ta artık bir şanlı miras olarak kalacaktır.

HUNYADİ JÁNOS İLE II. MURAD'IN ÇARPIŞMASI: VARNA

Ateşli Silahlarla Donatılmış Osmanlı Ordusu

II. Murad, Varna'ya savaşa giderken Boğaz'ın önlerinde Saruca Paşa'ya top döktürtmüş, Osmanlı ordusunun karşıya geçişini engellemek için gelen Venedik donanmasını bu topları kullanmak suretiyle yanaştırmamış ve rahatça karşıya geçmişti. Dolayısıyla Osmanlı askerî düzeninin artık üst düzey bir demir döküm sanatına, ateşli silahlar birliğine sahip olduğunu da ifade etmemiz gerekiyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Hunyadi János, çıktığı seferi büyük bir başarıyla sürdürüyor ve Varna Ovası'na geliyor, ancak burada stratejiyi iyi kuramadığı görülüyor. II. Murad'ın yanında Anadolu ve Rumeli orduları, bunların içinde de akıncı tipli savaşçılar var. Anadolu ve Rumeli orduları ilk hücumu iki kanattan karşılayıp geri çekilirler. Karşı taraf ilerlemeye başlayınca da diğer taraftan gelenler orduyu kuşatır. Merkezde en güvenilir birlik olan yeniçeriler vardır. Yeniçeriler, daha evvel hiçbir Türk devletinde bulunmayan önemde bir kuvvet. Varna'da

Osmanlı ordusunun taktiği bu biçimde konuşlanmaktı, ancak Anadolu ve Rumeli ordularının oluşturduğu kanatlar, planlandığı gibi kuvvetli çıkmadı. Komutanlar II. Murad'a işlerin iyi gitmediğini, ordunun ricat ettiğini söylediler. Fakat Niccolò Machiavelli'nin bildiğini, herhâlde II. Murad da biliyordu.

Osmanlı'da *Geri Çekilme* Diye Bir Savaş Taktiği Yok

Niccolò Machiavelli ünlü eseri *Il Principe*'de Roma ve Osmanlı orduları için "disiplinli ordular" der.[13] Fakat Roma ordusu *ricat* (recedere) denen stratejiyi ve usulü biliyor, Osmanlı'da ise *geri çekilme* (recession) diye bir savaş taktiği yok. II. Murad da bunun farkında olduğundan, yerinden kıpırdamıyor ve merkezdeki yeniçerilere direnme emri veriyor. Yeniçerilerin kararlı direnişi sırasında Hunyadi János'un ordusu kuşatılıyor. Zırhlı süvariler disiplinden kopup János'un komutasından çıkıyor. Hunyadi János'tan geri çekilme emri geliyor ama muvaffak olunamıyor. Yaşlı bir yeniçeri olan Hızır Çavuş, kuşatılanlar içinde bulunan Macar Kralı III. Wladyslaw'ın (Layoş) kellesini alıyor.[14] Orada bir dengesizlik olduğu görülüyor; Hunyadi János başkomutan ama ordunun içinde kendi başına hareket eden bir kral var. Hâlbuki disiplinli ordularda çift başlılık olmaz.

13 Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, Oscar Mondadori, Milano, 1987.

14 Franz Babinger, *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003, s. 53.

Roma İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine ait menkıbevi üslupta anlatılan bir gerçek olay: Konsül Manlius bir savaş sırasında düşman birliklerinin karşı tepede olduğunu görüyor. Lejyona, "Kati surette oraya gitmeyeceksiniz; giden, emirlerime karşı gelmiş sayılır" diyor. Bir müddet sonra Manlius'un oğlu, tepedeki düşman ordusunda bir sakatlık seziyor ve yanındaki küçük birlikle oraya gidip düşmanı dağıtıyor. Savaşı bitirip, muzaffer olarak dönüyor. Netice: Konsül Manlius, "sağ olun" demiyor, emirlerini dinlemediği için oğlunu idam ettiriyor. Bu sert bir karardır ama doğrudur. Çünkü mühim olan disiplindir. Roma harp taktiğinde bu sert karara "Consilia Manlius" denir.

Hunyadi János ordudan geride kalanlarla birlikte kaçmıştır. Bu feci yenilgide Kardinal Cesarini de ölmüştür. Dolayısıyla Macarlar muhtelif tarihlerde iki kralını, Türklerle yapılan savaşlarda kaybetmiştir. İkisi de Krakow Kilisesi'nde yatar. Biri Osmanlı açısından ciddi bir savunma savaşı olan Varna'da ölen III. Wladyslaw, diğeri dünyanın en önemli meydan savaşlarından biri olan Mohaç'ta ölen II. Lajos (Layoş).

1444'te papalık önderliğinde Macar, Leh, Eflak (Vlah) ve çeşitli Balkan milletlerinden oluşan, Kral I. László komutasındaki Haçlı ordusu karşısında, II. Murad önderliğindeki Türkler Varna Savaşı'nda önemli bir zafer kazandılar. Hunyadi János, daha

sonra Kosova'da yeni bir deneme yapacak ama onda da başarılı olamayacaktır. Bu kırılmadan sonra Haçlılar, bir daha Osmanlı'ya karşı birleşememişlerdir fakat zihniyet devam eder. Bu oluşum bir daha XI. Innocentius'la, II. Viyana Muhasarası sırasında dirilecektir. Türk İmparatorluğu'nun zayıfladığı bir anda herkes bir araya gelecektir. İlginçtir ki Haçlıların arasında Safevîler de vardır; ama İsveç de Osmanlı'nın tarafındadır. Bu çetrefil ittifaklar grubu 17. yüzyılın sonunda dünyanın değişmekte olduğunu gösteren bir vakıadır.

Bulgarların Varna Savaşı'ndaki rolü üzerine Bulgaristan tarihçiliğinin yorumları abartılıdır. Polonyalı rejisör Ronald Dobjinski 1978'de bir belgesel film çeviriyordu; Polonya televizyonu (*Bitwa pod Warna*) Macar tarihçi Ferenc Szakaly'yi, Polonyalı Karpinski'yi, Bulgar Bistra Cvetkova'yı ve Türkiye'den beni çağırdı. Orada film üzerine tartışma yapıldı, bazı bölümlere ikna olamadım. Szakaly çok realistti, Karpinski oldukça milliyetperverdi, Cvetkova savaşa Bulgar katılımından bahsetti ama aslında bunun sözü bile edilemezdi.

Varna Savaşı'nın Avrupalılar açısından önemli sonucu, savaştan sonra Macaristan'ın artık Polonya ve Litvanya ile bir araya gelememesi, Alman İmparatorluğu'nun da kendi içine kapalı bir imparatorluk hâlini almasıdır denilebilir. Sonraki dönemde Macarlara kısmen destek olabilmişlerdir.

Hunyadi János Varna Savaşı'nda

Yüz yıl geçmeden de Macaristan ortadan kalkmıştır ki 15. yüzyılın ve 16. yüzyıl başının kudretli Avrupa devletinden bahsettiğimizin altını çizmek gerekir.

II. Murad Döneminde İmparatorluk Hiyerarşisi Oluşmuştur

Sultan II. Murad döneminden sonraki sürecin devletten imparatorluğa geçiş olduğunu söylemek mümkündür. Onun devrinde, imparatorluk hiyerarşisi oluşmuştur. O oluşumun içinde belirli prensipler de dirilmiştir. Fakat aynı zamanda Fâtih'i bekleyen bir yapı söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nu gerçek anlamda yeniden tarihî yoluna oturtan II. Murad'dır.

Sultan II. Murad, Karaman hariç, dedesinin vardığı sınırlara hemen hemen ulaştı. Balkan meselesini, daha geniş çaplı olmak üzere kesin biçimde halletti. Ancak Anadolu hâlâ bir problemdi. II. Murad devrinde, Kosova Savaşı'ndan sonra İslâm dünyasında Türk İmparatorluğu ön plana çıktı. Çünkü zafer ilan eden fetihnameler yanında bir gösteriş olarak, yakalanan Haçlı süvarileri gönderildi Mısır'a. Tabii bunlar forsa olmadı, fidye ödeyip geri dönebildiler. Ülkelerinde Şark dünyasının nasıl bir yer olduğunu ve törenlerde gördüklerini anlattılar. Haçlıların Avrupa'sında nasıl varsa, İslâm dünyasında da şenlikler vardır. Bunlar, kültürel kalıpları benzeşen ama Haçlılar ve İslâm dünyası olarak ayrılan, rakip ideolojilere sahip, birbirleriyle hem savaşıp hem iş birliği yapabilen taraflardı.

> II. Murad döneminde merkezi hükûmet ofislerinin; Divan-ı Hümayun'un geleneksel kalıpların dışında (ister istemez) değişmeye başladığı açıktır. Yaya

müsellem teşkilatı, Pençik oğlanı tipi devşirmeler de bu dönemde yeni esaslara bağlandı. Örneğin devşirme sistemi ve kapıkulu askeri; evvelce bilhassa Batı literatüründe "recruit" zorbalıkla Hristiyan çocukların toplanarak asker ocağına götürülmesi diye algılanırken ve bu durum gerek yabancı edebiyatta ve Balkanlar'da da böyle tasvir edilirken[15] bu konuda Basilike D. Papoulia adlı bir meslektaşımın ilk defa olarak Osmanlı ve kendi literatürünü tarayarak kaleme aldığı doktora tezi, devşirmeyi daha gerçeğe yakın uygun ölçülerde tarif eden bir çalışma olmuştur.[16]

15 İvo Andriç, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.

16 Basilike D. Papoulia, "Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich", *Südosteuropäische Arbeiten*; 59, München: Verlag R. Oldenbourg, 1963.

BATIDAKİ MÜCADELE, VENEDİK VE İTALYAN ŞEHİR DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER

Haçlı Orduları

II. Murad, dönemin (14. asır ve 15. asrın ilk yarısı) altı Osmanlı hükümdarı içinde Venedik'le ilk ciddi çatışmaya giren komutan ve devlet adamıdır. Venedik Cumhuriyeti, İzmir, Bursa, Gelibolu gibi şehirleri kendisinden evvel ele geçiren devletin varlığından hazzetmez. O yüzden 1423'te Venedikliler Osmanlı'ya savaş ilan ettiler. Alman İmparatorluğu ve Macaristan da hemen onlarla ittifaka girdi. Alman İmparatorluğu bir konfederasyon ve içinde farklı parçalar var (sayıları 300'e varan dukalık ve serbest şehirler). Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu, Voltaire'in tarifiyle, "Ne mukaddes ne Roma; bir alay Germenden oluşan bir yapıdır" aslında. Bu bağlamda Haçlı seferleri ne çok büyütülmeli ne de küçümsenmeli.

Okul kitaplarımızda Haçlılardan hep "yüz bin kişilik ordular" olarak bahsedilir, fakat yüz bin kişilik bir ordu, tanımadığı Balkanlar'da ilerleyemez. Öte yandan Haçlılar, birbirleriyle geçinemeyen bir başıbozuk alayı olarak da ele alınamaz. Bunların başındaki zırhlı süvariler, silahları fevkalâde iyi kullanıyorlar, strateji biliyorlar ve komutanları mahir.

Osmanlı'yı Zorlayan Komutan: Hunyadi János

II. Murad'ın savaştığı Hunyadi János, Avrupa tarihinin önemli komutanlarından biri ve kralın evlilik dışı çocuğu. Hunyadi János tabir yerindeyse ilk anda Osmanlı'nın kolunu zorlayan komutandır.[17] Macaristan Krallığı'nın komuta ve teşkil ettiği bu haçlı ordularını 11.-13. yüzyıl arasındaki mukaddes toprakları ve İstanbul'u işgale yönelmiş klasik haçlı seferlerine benzetemeyiz. Avrupa'da böyle hükümdar oğullar tahtın vârisi olamıyorlar ama bu durum, dışlandıkları anlamına da gelmiyor. Hunyadi János baba tarafından tanınır, emperyal aile içindendir. Bu, Hristiyan Avrupa'da bir statüdür. Taht sırası söz konusu olamaz onlar için. Annesi, hükümdarın gözdesi ve metresidir; bu Avrupa'da bir müessesedir ve evlilik dışı doğan hükümdar çocuklarına, zeki ve yetenekliyseler, yükselme yolu tamamen açıktır, en azından hükümdar yaşadığı sürece yükselme imkânı vardır.

Batı hükümdarlıklarında Osmanlı'daki gibi harem hayatı ve *taaddüd-i zevcât* (çok eşlilik) yoksa da ciddi ve yaşayan bir metres müessesesi vardır. Kralın kutsanmış bir evliliği oluyor, eşi de başka bir ülkenin prensesi tabii. Ancak kralın, metresleriyle de ilişkisi vardır. Metreslerden doğan çocuklara birtakım haklar ve rütbeler veriliyor. Hunyadi János, bunlardandır; kabiliyetleri sayesinde yükselmiştir.

* * *

17 Bu statüde ikinci komutan Habsburg sülalesinden İspanya Kralı V. Carlos'un gayrimeşru oğlu ve II. Philip'in gayrimeşru kardeşi Prens Don Juan de Austria'dır. II. Philip bu kardeşini sever ve ona güven duyardı. Denizciliği hoşuna gittiğinden onu teşvik etti. İnebahtı'da (1571) Osmanlı donanmasını yenen amiraldir.

II. Murad Balkanlar'a Hâkim Olmak İstiyordu

II. Murad hükümdarlığı boyunca temel olarak, Balkanlar'a hâkim olmak istiyor. Ölmeden evvel Arnavutluk seferine çıktı, Bosna ve Belgrad'ı almak niyetindeydi. Macarların Belgrad savunması zorlu oldu ve orası alınamadı. Macarlar, Balkanlar'ı korumak mecburiyetindeydiler, çünkü oraya el atmışlardı; Belgrad ve Erdel onların hâkimiyetindeydi, Adriyatik kıyılarına inmişlerdi. Hunyadi János'un oğlu Matthias Corvinus -ki artık meşru kraldı- 1492'de Viyana'yı aldı. Böyle bir kuvvetin, Türk ilerlemesine karşı elinden geleni yapması lazımdı.

II. Murad'ın hayatındaki en önemli olay, Macar kralıyla giriştiği savaştır. II. Murad'ı, Macarlara karşı galip gelmiş sayabiliriz. Çünkü onlarla 1444'te Segedin Antlaşması'nı yaptı ve karşılıklı savaşmama yemini edildi. Ancak Macarlar bir müddet sonra antlaşmayı bozdular.

II. Murad Avrupa'da önemli başarılar elde etti. O zamanlar bu bölgenin yapısına gelince; Orta Avrupa bugünkü Macaristan'a ilave olarak Slovakya, Romanya'nın Transilvanya denen kısmı (Macarcada Erdel denir, Osmanlı da aynı tabiri kullanır), bugünkü Sırbistan (çünkü Belgrad onların elindeydi) ve bugünkü Avusturya'nın Burgenland diye bilinen kısmından ibaretti. Ukrayna'dan küçük bir bölümünü de buna ilave ediniz ve bir ara, 15. asrın sonunda, Kral Matthias Corvinus zamanında Macaristan'ın Venedik'e kadar yayıldığını ve belirtildiği gibi Viyana'yı dahi ele geçirdiğini de hesaba katınız.[18]

18 Macarcada Viyana Beç'tir. Osmanlı da bu deyimi aldı. 16. asırda Avusturya Büyük dukalarına hitap bazen "Beç Kralı Ferenduş" gibidir.

Sultan II. Murad

Dahası var: Kral Sigismund zamanında Alman imparatorluk tacı da Macaristan'a verilmişti. Macaristan bu nedenle, Polonya ve Litvanya tacını, Macaristan tacını ve Alman imparatorluk tacını elinde tutan kuvvetli bir devletti. Bütün Orta Avrupa'nın ahvali Macaristan'dan sorulurdu. Bu hâkimiyet Balkanlar'a kadar uzanırdı. Tâ 15. asırdan beri Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Macarlarla savaşmak durumunda kalmıştır. Daha Hacı İlbeyi zamanında 1364'teki Sırpsındığı Savaşı zaferinden yaklaşık 70 yıl sonra, Macarlar bu sefer İzladi Derbendi'ndeki başarısıyla bilinen en önemli mareşallerinden Hunyadi János komutasında diğer Haçlı devletlerini birleştirerek Balkanlar'a sarkmıştır. Eğer II. Murad'ın dâhiyane savunması olmasa ve padişah

10 Kasım 1444'te Varna Savaşı'nı kazanmasa, Osmanlıların daha o tarihte Balkanlar'dan sürülüp çıkarılması söz konusu olabilirdi. Bazı yayılma ve hâkimiyetler, doğrudan doğruya iktisadî gelişmelerin coğrafi stratejik gereksinimleri sonucu ortaya çıkar. Mesela Almanya'nın Orta Çağ'da Polonya'ya doğru yayılması veya Rusya'nın, yani Moskova Devleti'nin Sibirya'ya doğru genişlemesi buna örnektir. Keşifler sonucunda İspanyolların yerkürenin yarısına hâkim olması da bunun başka bir tezahürüdür.

Savaşlardaki Başkomutanın Başarısı ve Orduların Taktiği

Bazı tür hâkimiyet doğrudan doğruya savaşlarla tayin edilir. O savaşlardaki başkomutanın başarısı ve orduların taktiği, uzun hâkimiyet yıllarını ardından getirir. Osmanlı tarihinde 1389 I. Kosova Savaşı, 1444 Varna Savaşı, 1448 II. Kosova Savaşı ve 1526 Mohaç Meydan Muharebesi bunlardandır. 1526'da Polonya, Litvanya ve Macaristan tacını elinde tutan Kral Layoş Mohaç'ta yenilmiştir ve o günün akşamı Avrupa tarihî bir şokla, âdeta bir zelzele ile sarsılmıştır. Kuvvetli Macaristan Krallığı birden ortadan kalkmaktadır. Bu imparatorluğun vârisi ise, daha önce Ferdinand ve Layoş arasında yapılan bir anlaşma gereği (karşılıklı kız kardeşlerle evlendikleri için Macar düğünü de denir) tacı bekleyen Habsburglulardır. Oysa birdenbire Tuna mansabına Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin imparatorluğu yerleşmektedir. Bu yerleşim, bu hâkimiyet; beş on veya kırk elli senelik bir geçici konuşlanma

Sultan Abdülaziz'in saray ressamı olarak çalışan Stanisław Chlebowski'nin Varna Savaşı tablosu. Bu sahnenin arkasında bir deniz manzarası (Karadeniz) vardır, solda uzakta bir kale görülmektedir. Kompozisyonun ön kısmında Polonya Kralı yerde, atının yanında yatmaktadır; elinde çekilmiş kılıcıyla bir yeniçeri ona yaklaşmaktadır. Sultan II. Murad sahneyi at sırtından gözlemlemekte ve bir mızrağın ucuna tutturulmuş barış antlaşması belgesine (Vatikan'ın isteği üstüne Macar tarafınca bozulmuştu) işaret etmektedir. Resim ve altyazı: Pera Müzesi.

değildir. Yaklaşık 160 sene sürecektir. Demek ki Türkler çok önemli bir şekilde Avrupa tarihinin içine girmektedirler. Katolik krallıkların en önemlisi olan, Roma Kilisesi'nin yeryüzündeki yansıması sayılabilecek mukaddes krallık Macaristan, bir anda Türk imparatorluğunun eline geçmekte, çok küçük bir kısmı onun kanuni vârisi sayılan Avusturya'nın Habsburg hanedanı tarafından kontrol edilmektedir. Bu da Pressburg veya Bratislava Macaristan'ı dediğimiz yer, yani bugünkü Slovakya topraklarıdır. Ancak orası bile Kanûnî'den sonra sık sık birtakım seferlere, birtakım akınlara uğrayacak, bazı kalelerin elden çıkmasıyla hâkimiyetin elde zor tutulduğu bir alan olacaktır.

Galiba Hunyadi János'un ilerleyeceği savaş bu ortamda ortaya çıktı. Kardinal Cesarini, Hunyadi János'u Segedin Antlaşması'nın iptal edilebileceği konusunda ikna etti ve antlaşma bozuldu. Cesarini, Ferrara ve Floransa konsillerini toplayan, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi için çok çaba gösteren bir kardinal. Kendisi gibi biri daha var; o da Bizans'tan giden Metropolit Bessarion. Bu iki seçkin kilise prensi papa olabilirdi ama Cesarini Varna'daki savaşta öldü, Bessarion da bir müddet sonra Katolikliğe geçti ve papalık seçimini bir oyla kaybetti. Ukrayna S. Uniat da denen Roma Katolik – Ortodoks ritinin barıştığı Ukrayna Katolik ve Uniat Kilisesi Batı Roma'da Bessarion önderliğinde gelişti. Bu Roma Katolik ritinin Grek Kilisesi'yle birleştirilmesi örnekleri ilginçtir. Roma Katolik Kilisesi'nin örnek olması ve hürmet görmesini sağlayan dinî lideri Besarion makbul bir portreydi. Rum – Katolik dünyasında saygı gören bir kişilikti.

II. Murad'ın Polonya ve Litvanya ile Mücadelesi

II. Murad'ın, Balkanlar'da ve Avrupa coğrafyasındaki diğer faaliyetleri arasında, Macaristan'la beraber Polonya ve Litvanya ile mücadelesi de göze çarpıyor. Hunyadi János'un ordusu sadece Balkan milletlerinden oluşmuyor, ordu içinde Alman, Macar askerler de vardı. 1440'larda Macaristan, bugünkü Macaristan değil. Belirttiğimiz gibi Avusturya'nın Burgenland denilen küçük parçası, Slovakya, Ukrayna'nın büyük kısmı, Erdel, Belgrad gibi yerler Macaristan'a dâhil. Daha sonra 1492'de Kral Matyoş tarafından Viyana da alınacaktır. Macaristan, Polonya'yla taç birliği yapıyor. Polonya da bugünkü gibi değil; adına Büyük Polonya (Weilkopolska) deniliyor. Onlar da Litvanya ile taht birliği içinde ve bir ucundan Karadeniz kıyısına kadar uzanıyor.

II. Murad, Tahtı Oğlu II. Mehmed'e Bırakır

1431'de Venedik Türk fetihlerini tanıdı ve sahneden çekildi. Osmanlılar, Macarlarla Segedin Antlaşması'nı yaptı, Karamanoğulları'yla da sulh ilan etti. Bundan sonra II. Murad, tahtı oğlu II. Mehmed'e bıraktı. Mehmed küçüktü ama o zamanın on üç-on beş yaşındaki şehzadesi, çağımızdaki on beşlik bulûğ çağındaki çocuk gibi değildi. Tebaanın çetin hayatının bir başka rengi, belki daha zor ve çileli ama mutantan kısmı ve disiplin, Enderun'da yetişen, erkenden sancağa çıkan şehzadeler için de söz konusuydu. II. Murad Han'ın sağlığı muhtemelen müsait değildi ve

henüz Orta Avrupa karşısında dirençli ve mütehakkim değildi. Ümerânın bir kısmının ondan kuşkulandıkları için bir "kûşe-i uzlet" tavsiye ve buna ikna ettikleri anlaşılıyor. II. Mehmed sancağa henüz çıkmıştı, Bursa'daki Enderun Mektebi'nde yetişmişti. Tahtın on üç yaşındaki II. Mehmed'e bırakılması konusunda birtakım tesirler de söz konusu. Savaşlar bitmiş, antlaşmalar yapılmıştı. Diyorlar ki, II. Murad zaten bitmiş vaziyette; devlet erkânı da padişaha kendilerinin durumu idare edebileceklerini söyleyerek tahtı bırakmasını telkin ediyorlar. Fakat bunu, geçerli bir sebep olarak değerlendiremeyiz; yakın tarihte sefih, kendinden geçmiş bir hükümdar (!) Segedin Antlaşması'nı yapamaz, Karamanoğulları ile sulhu sağlayamaz.

II. Murad'ın tahtı bırakması konusunda ikinci bir tez; *sürmenaj* teorisi. Dinlenmesi gerektiği için Manisa'ya çekildiği söyleniyor. Segedin Antlaşması bozulup da Macarların saldırıya geçeceği anlaşılınca Çandarlı ve diğer vezirler II. Mehmed'i, "Tahtı babanıza bırakın" diye baskı altına aldılar. II. Mehmed de hemen çekildi ve pederine o meşhur tahta davet mektubunu yazdı. Ancak her şeye rağmen II. Mehmed, Çandarlı'nın iktidar değiştirme kudretinden pek hoşlanmamış olacak ki, birkaç yıl sonra tekrar tahta geçip İstanbul'u almasının ardından boğdurulan ilk sadrazam, Çandarlı Halil Paşa olacaktır. Bu, iktidar savaşının bir göstergesidir ve cilvesi değil kaçınılmaz sonucudur.

II. MURAD VE ÇANDARLILAR

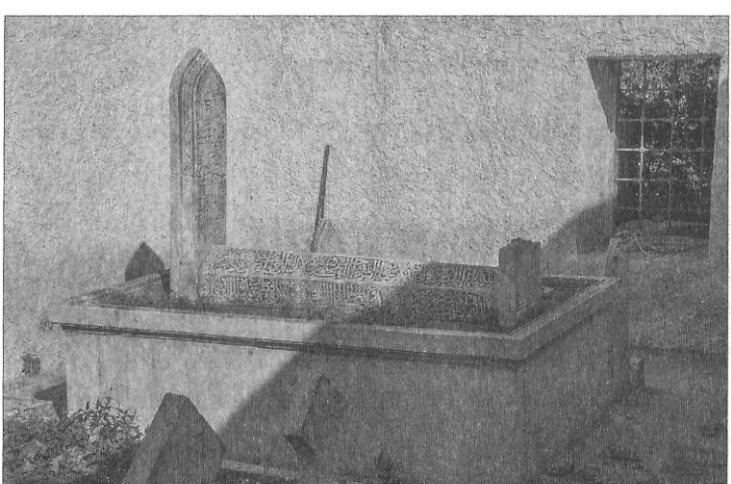
Vezir Aileleri

Çandarlılar Osmanlı Devleti'nin daha kuruluş devrinde içinden çıkardığı bir vüzerâ ailesidir. Ne Abbasilerin Bermeki'si, ne Çar Rusya'sının davet edilen Avrupalı bakanları ne de Nizamülmülk benzeri Selçuklu vezirleri gibiler. Çandarlılar, Osmanlı vezirlik makamını 14. yüzyılda ve 15. asrın ilk yarısında işgal etmiş bir Türk hanedanıdır. Osmanlı vezir hanedanları bir değil, birkaç tanedir ve aslında 18. yüzyıl sonuna kadar da sistem içerisinde mevcut oldular. Tanzimat'la birlikte bu türden nepotizmin kural olarak önüne geçildi. Buna rağmen Sultan Orhan zamanından beri işbaşında olan bu aileyi Türkmen halk geleneği benimsememiştir. Anonim bir halk eseri olan *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da deniliyor ki: "Evvelce pâdişehler hazîne nedir bilmezdi, gâzîler üleşirdi, vaktâ ki Karamanlı Kara Mehmed ile Çandarlı geldi, âlemi fitne ile doldurdular, 'pâdişehe hazîne gerek' dediler, defter tutmak dahi ol mel'ûnların işidir."[19] Ganimet paylaşımını bitiren adam ve kontrolcü fonksiyonu pekiştiren bürokratlar halk tarafından sevilmez.

19 Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osmân* (F. Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 27.

İslâm tarihinde Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın bir ölçüde neden o kadar düşmanı vardı? Ön sebep *Beytü'l-mâl*'ın (hazine evinin, mali ofisin) kurulması ve ganimet üzerinde denetim sağlanmasıdır. Bırakın İslâm tarihini, dünya tarihinde Hz. Ömer kadar maharetli, teşkilatı geliştiren bir devlet adamı yoktur. Refahı artırıyor. Ama bunun biçimi ve dağıtımı eskidikçe kabile aristokrasisi kabul edemiyor. Hz. Ömer, toprak sistemini başka türlü bir şekle sokuyor; İran, Suriye toprağındaki uygulamalarda "haraç sistemini", bir tür aşar sistemini getiriyor. Eski imparatorlukların sistemlerini alıyor. Bu gibi maharetli devlet adamlarına, liderlere yaşadıkları çağlarda bizim bugün onlara baktığımız gibi bakılmamıştır.

Osmanlı tarihinde cülûs bahşişleri saltanatın başında hükümdar adına pazarlık konusu hâlini almıştı. Hakikatte yeniçeriler devlet adamları arasında yahut saraydaki iktidar

Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın İznik'teki mütevâzı mezarı

mücadelelerinde entrikalara vasıta oluyorlardı. Onların bu rolü daha II. Murad zamanında açıkça meydana çıkmıştı. Çandarlı vezir ailesinin asker üstünde de etkisi vardı çünkü askeri doyuruyorlardı. Devlet teşkilatında Selçukîlerden alınmış unsurları biliyorlardı. Çandarlılar ulemâdan, medreselerden çıkanlardı ve devlet teorisinden de haberdardılar. Çandarlıların rolü, Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar sürdü; o tarihten sonra ihtiyaç duyulmadıkça istenmediler.

Çandarlıların vezirlikleri babadan oğula geçiyordu çünkü padişahlardan tavsiye üzerine makamı devralıyorlardı. Fakat İstanbul'un fatihi olan bir hükümdar, bu alışkanlığa rıza gösteremez ve göstermemiştir de... Sokullu Mehmed Paşa da devlet içinde vezir hanedanı kuracağı şüphesiyle ama açık bir nepotizm (akraba kayırma) sebebiyle suikasta kurban gitmiştir. Bu garip suikastın başka türlü izahı yok.

Devletler Kuvvetlendikçe Soylu Vezir İstemezler

Çandarlı için, "Bizans'la anlaştı" dedikodusu var, fakat maalesef Osmanlı tarihi boyunca bu gibi ithamlar karşımıza hep çıkar. Bu Osmanlı tarihyazıcılığının hastalığıdır, böyle iddiaları dile getiren vakanüvisler her devrin karşı partisinin adamı olma durumundadır. Fakat şurası bir gerçek, II. Mehmed'in aldığı o terbiye de gösteriyor ki, vezirlik müessesesinde "yerli hanedanlar"ın işleri artık bitmiştir. Bu şekilde bir yapı istenmez devlette. Nitekim bu Avrupa tarihinde de vardır. Fransa'da bir dönem üst üste kardinal asilzade Richelieu, sonra İtalyan Jules Mazarin devlete çok

hizmet etmişlerdi, fakat Fransa'da XIV. Louis, Jean-Baptiste Colbert ile devam etmiştir yönetime. Mutlak hükümdar iktidarın kaynağını kuvvetli hizmetliden değil, itaat ve ikna edenden almak ister. Devletler kuvvetlendikçe soylu sadrazam, soylu vezir istemezler; bu çok açıktır. Bu İslâm tarihinde de Avrupa tarihinde de görülen bir durumdur. Monarşilerin veraset açığını örtme mekanizmasıdır. Burada, Çandarlı ailesi gibi tek bir tip gelenek devam etseydi Türkiye'de köklü bir aristokrasi olurdu denilebilir, fakat bu aile belki 17. yüzyıl İspanya'daki Olivares gibi bir akıbete de uğrayabilirdi.[20] Dolayısıyla "şöyle olsaydı" tarzındaki tarih anlatımına başvurulamaz.

20 Don Gaspar de Guzmán (1587–1645), Count-Duke Olivares'in başarısız merkeziyetçi reformlar denemesi ve dış politikada aşırı iddialı girişimleriyle iktidarı kaybeden IV. Philip devrinin başbakanı.

2. BÖLÜM

II. MEHMED'DEN MAREŞAL VE DEVLET ADAMI FÂTİH'E

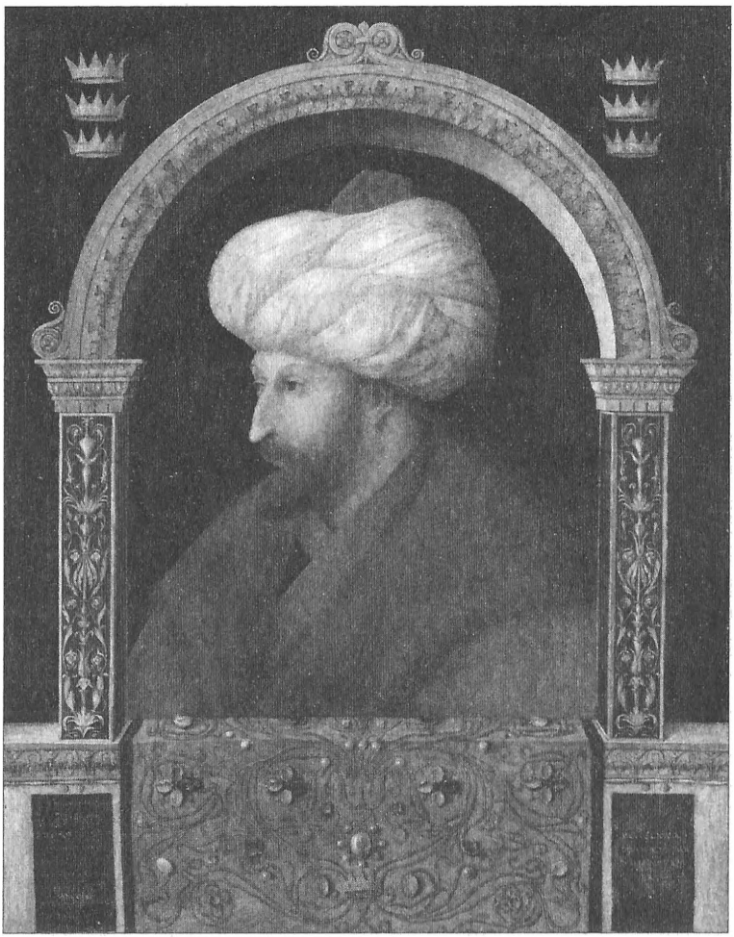
FÂTİH SULTAN MEHMED HAN

Fâtih'in Etrafındaki Dünyayı Yönlendirmesindeki Yeteneği

30 Mart 1432'de Sultan II. Murad'ın bir oğlu dünyaya geldi. Başlangıçta yaş sırasına göre bu şehzadenin veliaht olacağı bile şüpheliydi. Ama olaylar farklı gelişti. Ağabeyi ölünce ona taht yolu açıldı. Hem de iki kere. Birincisinde tahtı babasına terk ederek Saruhan Sancağı'nın merkezi Manisa'ya çekildi. Bir gencin babasının taht halefi olarak iki kere tahta çıkması nadir dahi diyemeyeceğimiz, eşi bulunmaz bir istisnadır.

Fâtih Sultan Mehmed, sancak şehzadeliği sisteminde çok iyi yetişmiş, lalaları çok iyi, II. Murad'ın tek oğlu olmamasına rağmen tahtın tek adayı olarak ortaya çıktı. İlk olarak 12 buçuk yaşında tahta geçti.[21] Kendinden evvelki ve sonrakiler gibi büyük bir mareşal idi, genç hükümdar ateşli silahları çok iyi biliyor ve kullanıyordu. Müşaveresi

21 Osmanlı soyunda çok küçük veya genç yaşta tahta çıkanlar olmuştur. II. (Genç) Osman (1618-1622) tasarımlarında başarılı olamasa da yetenekli, reformist ve toplumunu gözden geçiren talihsiz bir hükümdardı. IV. Murad çocuk yaşta tahta geçti ama genç yaşta idareyi fevkalade yetkiyle ele alacaktı ve muzaffer komutan olarak etkili oldu. Tanzimat döneminin genç padişahı Abdülmecid Han'ın (1839-1861) yetenekleri, o dönemin tecrübeli ricalini yönetmekteki kabiliyeti hayranlık uyandıracak düzeydeydi.

Fâtih Sultan Mehmed'in Gentile Bellini tarafından yapılan tablosu, 1480 (National Gallery, Londra).

fevkalâde, yani danışarak ustalıkla idare ediyordu. Babası II. Murad gibi ilme düşkündü. Soyundan gelenler arasında da okuyan ve yazan şehzade çok. Mesela, Yavuz Sultan Selim'in Farsçası mükemmeldi ve Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) birinci sınıf bir kitap düşkünüydü.

Batı'da da Fâtih Sultan Mehmed hakkında yazılan birçok olumlu yazı ve değerlendirme var. Buna rağmen belki de Fâtih, Batı dünyasında en çok korkulan ve hatta nefret edilen yöneticidir diyebiliriz. Aslında İslâm dünyasının aydınlarının dahi böyle kendinden emin bir insana büyük saygı duyma ve onu örnek alma tavırlarında zayıflık vardır. Fâtih'in gerçek dünya adamı ve dünya kültürü sahibi olmasına rağmen portresi üzerinde Doğulu tarihçiler yoğun bir tetkik ve değerlendirme yapmadılar. Bu dâhi hükümdarın başka bir özelliği de kendi özgün hayatındaki yaratıcılığıdır. Bu vasfı onun bilinmeyen tarafıdır. Şiiri ve resim sanatına dair bilirkişiliği çok iyi anlaşılamamaktadır. Fakat hiç anlaşılamayan tarafı, tarihteki bazı büyük Roma imparatorları gibi etrafındaki dünyayı yönlendirmesindeki marifetidir.

Şehzade Mehmed'in Annesi: Hümâ Hatun

Fâtih'in validesinin kim olduğu hususu tartışmalı olsa da, Osmanlı resmî tarihlerinin verdiği isimler arasında İsfendiyaroğulları ailesinden Hümâ ismi ağırlık kazanıyor. Diğer iddiaların Fâtih'i Batı'yla akraba yapma niyetine dayandığı anlaşılıyor. Bu çaba temennidir ve özgün bir tavırdır. Osmanlı hanedanı zaten Sultan Orhan Gazi'den beri Romalılarla akrabadır. Malum, Orhan Gazi Yarhisar tekfurunun kızı Holofira'dan (Nilüfer Hatun) sonra İmparator İoannis Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlendi. Fâtih'in babası II. Murad'ın eşi ise Sırp kralının kızıydı, çocuğu olmamıştı

ve padişahın ölümünden sonra önce Sırbistan'a, sonra Güney Makedonya'da kendi yaptırdığı manastıra döndü. Dolayısıyla onun da Fâtih'in annesi olmadığı ama geleneğe göre valide sultan gibi hürmet gördüğü açıktır.

Sultan'ın Hocaları

Fâtih'in hocalarından, Hoca Hayreddin, Molla Zeyrek, Hocazâde Mustafa, Molla Mehmed Gürânî, Molla Mehmed Kâtibzâde, Molla Hüsrev, Hıdır Bey ve Göynüklü Akşemseddin önde gelir. 1444-1446 arası ilk saltanat dönemi olan II. Mehmed'in, 1446'dan 1451'e gelindiğinde Manisa'dan çok iyi yetişmiş bir şehzade olarak Edirne'ye döndüğünü biliyoruz. Zira sancakta şehzadeler çok iyi yetişiyorlar. II. Mehmed yanından ayırmadığı hocalarını sevip sayar, edebî ve ilmî tartışmalarını yorulmadan dinlerdi. Devrin ünlü astronomi, hendese ve matematik bilgini Ali Kuşçu (ö. 1474) yıldızlara bakarak Fâtih'in muzaffer olacağını tahmin etmiş ve *el-Fethiyye* kitabıyla bunu betimlemiştir. Bu kehanetin kamuoyuna yönelik siyasi bir formül olup olmadığı tartışılacak konu; muhtemelen iyi tertiplenen bir amacı olabilir.

Şüphesiz sultanın İtalyan ve Rum asıllı müşavir ve sanatçılara ilgisi; İtalyanca, Farsça ve Arapça konuşabilmesi ve, bize vakanüvis kaydı ulaşmasa da, Doğu Romalılarla olan ilişkisi (ki dönemin *Koini* denen Rumcasını tekellüm ettiği anlaşılıyor) onun Rönesans'ın aydın senyörü portresini çizmeye yardımcıdır.

Ali Kuşçu, Fâtih'e kitabını takdim ediyor
(*Tercüme-i Şakâ'ikû'n-nu'mâniye*, TSMK, H. 1263, y. 113b).

ŞEHZADE MEHMED'İN EĞİTİMİ

Fâtih'in Eğitim Muhiti

Fâtih'in eğitiminin istisnaî yönleri üzerinde durmalıyız. Onun askerî becerisi kadar eğitimi de hep konuşulur ve konuşulmalıdır da. Bu genç hükümdar hem ateşli silahlarla donatılmış modern bir ordunun komutanıdır hem de Rönesans münevverlerinde görülmeyen bir eğitimi vardır. O anlamda Doğu'nun ve Batı'nın efendisidir.

Onun kişiliği, edebiyat ve tarih bilgisi kısır bir toplumun yavelerinin (anlamsız boş lakırdı) ötesinde ele alınacak derin bir mevzudur. Arapça ve Farsçada kalem oynatan bu hükümdarın kütüphanesindeki (Topkapı Sarayı) yazmalar, tarih ve coğrafyayı iyi bildiğini gösteriyor. Sultan II. Murad devrinde Şark'ın çok önemli eserleri tercüme edilmişti ve Fâtih de o ortamda yetişti. Kendinden sonrakiler de bu kültürü devam ettirdi. Şehzade Cem Sultan'ın bu dillere hâkim olduğu biliniyor. II. Bayezid Şark dillerini bilirdi ve II. Bayezid'in şehzadelerinden Korkud, Arapça bir *Siyâsetnâme* kaleme almıştı. Yavuz Sultan Selim ise iki Şark diline, divan sahibi olacak kadar vâkıftı.

Uzun bir süre Topkapı Sarayı kitaplığı (ünlü yazma eserler koleksiyonu) toplu ve tasnif edilmiş değildi. Müze olduktan sonra bu eserler Enderun Ağa Camii denen

kısımda toplandı. Üzerinde iki önemli tetkik yapıldı. İtalya üzerindeki ilgisi, bir komutanın fetih hırsı ve harekât hazırlığı dışında; coğrafi ve kültürel bir temayül konusudur. Onun çocukluğu sırasında Osmanlı ordusunu ve ülkeyi rapor eden (1444 Varna Savaşı'ndan sonraki dönem) Ciriaco d'Ancona diye bildiğimiz, Eğriboz Seferi sırasında esir olan Giovanni Maria Angiolello'nun *Historia Turchesca: 1300-1514* eseri[22] gibi eserler yanında eski Yunanca metinler de vardır. Zamanımızın bu konuda en ehil ve kültür âleminin malzemeleri kadar yazılı mirasını da değerlendiren Julian Raby "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium" tetkikini Topkapı Sarayı yazmalarına dayandırır.[23] Daha önce 1933'te yayımlanan Adolf Deissmann'ın *Forschungen und Funde im Serai, mit einem Verzeichnis der Nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul* adlı kitabı, Topkapı Sarayı yazmalarında bulunan gayri İslâmi eserler listesini ihtiva etmektedir.[24] Burada bilinmeyen veya tespiti doğru yapılamayan eserler arasında Julian Raby'nin metni de vardır. Ayrıca muhtelif tarihlerde bazı eserlerin buradan alındığı; mesela Fransa'nın XIV. Louis devrindeki Türkiye'yi ve Yunancayı iyi bilen sefiri Girardin'in 200 kadar bu gibi yazmayı Fransa'ya Kraliyet Kütüphanesi'ne naklettirdiği bilinir. Raby makalesinde Fâtih Sultan

22 Giovanni Angiolello, *Historia Turchesca: 1300-1514*, (nşr. I. Ursu), Bucureşti 1909.

23 Julian Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers* 37:15, January 1983.

24 Adolf Deissmann, *Forschungen und Funde im Serai, mit einem Verzeichnis der Nichtislâmischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul*, 1933, de Gruyter, (Yeniden Basım 2019), Berlin.

Mehmed'in Yunanca okuma bilgisi ve becerisi üzerinde farklı görüşlerden bahseder. Georgios Trapezuntios, onun Hristiyan inancının doğruluğu üzerindeki tez için fetihten bir ay sonra bir Yunanca metnin çevirisini mukayeseli okumak için istediğini, fakat 1465'teki ziyaretlerden padişahın Yunanca bilgisi konusunda şüphesi olmadığını belirtiyor.[25] "Grekçesi yeterli ve Latincesi az deniliyor." Herhâlde sarayın Fâtih'ten sonra Trabzonlu Amuritzes ve Kritovulos gibi diğer devşirmelerle ve padişahın ilgisi ve gayretiyle Doğu Roma mirasını sarayda devam ettirdiğini not eder.

Fâtih Asrını Anlamak İçin Yabancı Arşivlere Bakmak Önemli

Fâtih döneminin daha öncesinden başlayan entelektüel faaliyetler silsilesinden bahsettiğimizin altını çizelim. Fâtih'in iyi bir eğitim almasını sağlayan, babası II. Murad'dır. Aslında o döneme ait, mimarî dâhil, fazla kaynağa ulaşamıyoruz. Büyük ölçüde yabancı kaynaklara; İtalyanlara, Cenova, Papalık ve Vatikan'a bakmak gerekir... Buralarda çalışan meslektaşları şükran ve takdirle anmak vazifemizdir, fakat hâlihazırda o muhteşem arşivler çok da iyi kullanılmış değildir. Daha incelenmemiş, üzerinde araştırma yapılmamış birçok kaynak vardır.

Mesela Dubrovnik arşivlerindeki Fâtih Sultan Mehmed ve Ragusa Cumhuriyeti denen bu şehir devleti arasındaki antlaşmalar, onlara verilen ahidnameler sade dili, pratik ama sağlam hukuki ifadeleriyle Fâtih'in kançılaryası ve bu

25 Raby, *a.g.e.*, s. 24.

gibi protektera altındaki devletlerle ve dış dünya ile olan ilişkilerinin oturmuşluğu hakkında bilgi verir.[26]

Şurası açıktır; Fâtih devri üzerine eldeki tarih kaynakları sınırlı olsa da Venedik, Cenova, Toscana arşivlerindeki eserler vardır. Aynı yaygınlık Doğu Avrupa arşivleri için de söz konusudur. Zaten Bursa pazarında gördüğümüz bütün milletler arası tüccar kalabalığının ülkelerinde uzantıları vardır (Katalonya, Burgonya, Lehistan'a kadar). Napoli Alessio Bombaci ekolü tarafından istismar edilmiştir. Yakın zamana kadar Maria Pia Pedani (ö. 2019) tarafından çalışmalar devam ediyordu. Venedik arşivlerine Tayyip Gökbilgin'den beri Türk araştırmacılar da girmişlerdir. Fakat asıl önemlisi İtalya'nın en düzgün arşivi Papalık'tadır. 11. yüzyılın ortalarından beri buradaki kayıtların değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla büyük Fâtih asrı için, Osmanlıca kaynakların kendinden çok komşu devletlerin, himaye altındakilerin veya o zamanki rakip ülkelerin arşiv kaynaklarına inmenin büyük önemi vardır. Pedani'nin *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato* çalışması bile Fâtih'in devri sonrasında olsa da bu zenginliğe bir örnektir.[27] İtalya'nın Rönesans dönemine bakmadan 15. yüzyılı anlamamız mümkün değildir.

Vatikan arşivlerinin dünyaya ne kadar önemli belge bıraktığı açıktır. Akdeniz dünyasında bulunan Orta ve Uzak

26 Bu Avusturya oryantalistliğinin ilk önemli monografilerden olan Friedrich Kraelitz'in şu çalışmasına bakılabilir. *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Beitrag zur osmanischen Diplomatik, Hölder*: Wien 1921.

27 Maria Pia Pedani, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato. 14, Costantinopoli. relazioni inedite: 1512-1789*, Aldo Ausilio, Padova, Stampa 1996.

Doğu tüccar cumhuriyetlerinden daha evvel o bölgeleri tanıyan, bilen bir istihbarat servisi papalığındır. 8. yüzyıldan başlayan fragmanlar hâlindeki arşiv vesikaları galiba 1135'lerden itibaren daha düzgün, tasnifli olarak raporlarıyla açığa çıkabiliyor. Zengin bir tarih koleksiyonudur. Bundan başka 15. yüzyıldan itibaren Rusya Eski Devlet Arşivi kaynakları ürkütücü olmaktan çok zengin ve çekicidir. Bu konuda Halil İnalcık da farklı arşivleri kullanmıştır.[28] Özellikle titulatür (kralları ve benzer monarkları adlandırma yöntemi) açısından Altın Orda hanlıklarının kalıntıları, Moskova ile olan irtibattaki diplomatika (belge bilimi) bilgisi ilginçtir.

Dede Korkut'un ana nüshası Vatikan kütüphanesinde İtalyan Türkolog Ettore Rossi (1894-1944) tarafından bulundu ve bu nüshanın ortaya çıkartılıp üstünde çalışılması hiç de öyle eski bir devre ait değildir. Türkoloji dünyası için bir noksanlık tasavvur edilebilir mi? Azerbaycan'ı, Türkmenistan'ı ve bugünkü Anadolu'yu birbirine bağlayan edebiyat abidemiz aynı zamanda menkıbevî tarihimiz açısından çok mühim olan bu eser, tâ ne zaman sonra Vatikan'da bulunuyor... Bu eserin yüz elli sene evvel bulunması gerekirdi ancak yetmiş sene evvel gibi çok yakın bir tarihte bulundu.[29]

---

28 Halil İnalcık, *Fâtih Sultan Mehemmed Han: İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum*, İş Kültür, İstanbul, 2019, s. 417.

29 Ettore Rossi söz konusu nüshayı bulduğunu 15-22 Eylül 1951 tarihinde İstanbul'da Zeki Velidi Togan tarafından düzenlenen *XXII. Uluslararası Oryantalistler Kongresi*'ne sunduğu bildiri ile ilan etti. O sırada Dışişleri Bakanı olan Fuad Köprülü dahi önemli bir toplantıyı düzenlemesine tavassut etti ve gelip oturuma katıldı.

3. BÖLÜM

KOSTANTİNİYYE VE FETİH

FETİH ÖNCESİ KOSTANTİNİYYE

"Be makâm-ı Kostantiniyye el-mahmiyye..."

Kostantiniyye: Konstantin'in Şehri

Yüzyıllar boyu Osmanlı sultanlarının fermanlarında ve imparatorluğun kayıtlarında şehrin adı böyle geçerdi: *Kostantiniyye*. Yani Memâlik-i Mahrûsa'nın, korunmuş ülkelerin merkezi Arapların tarihinde, İslâm tarihi boyunca *Kostantiniyye* adıyla anılırdı. Kimse şehrin kurucusu olan hükümdar Konstantin'in ne adını küçümser ne de inkâr ederdi.

Hiç şüphesiz ki bu resmî ad, sadece resmî işlemlerle sınırlı değildi. Son döneme kadar, basılan bazı kitapların ilk sayfasında *"Kostantiniyye ... Matbaası"* künyesi vardı. Büyük Konstantin'in adını taşımaktan dolayı Osmanlı İstanbul'u hiçbir zaman rahatsızlık ve çekince duymuş değildir. Dolayısıyla bu konuda bir hassasiyete de lüzum yoktur.

Vakıa, Mütareke Dönemi'nin (1918-1922 Eylül'e kadar) tatsız günlerinde Konstantin isminin Türkleri rahatsız etmesinden daha normal bir şey yoktur. Çünkü işgal kuvvetleri içinde yer alan Yunanlılar Küçük Yunanistan'ın kralının ziyareti dolayısıyla Konstantin'le tarihteki Büyük Konstantin'in ismini birbirinin yerine koymaya çalışmışlardır. O yüzden resmen bu isim silindi. Hiç şüphesiz ki büyük şehrin başka adları da vardı.

Buondelmonti'ye ait *Liber Insularum Archipelagi*'nin
Marciana Millî Kütüphanesi'nde yer alan ve
1420'ler ile 1430'lar civarına tarihlenen kopyasındaki
Konstantinopolis ile Galata haritası.

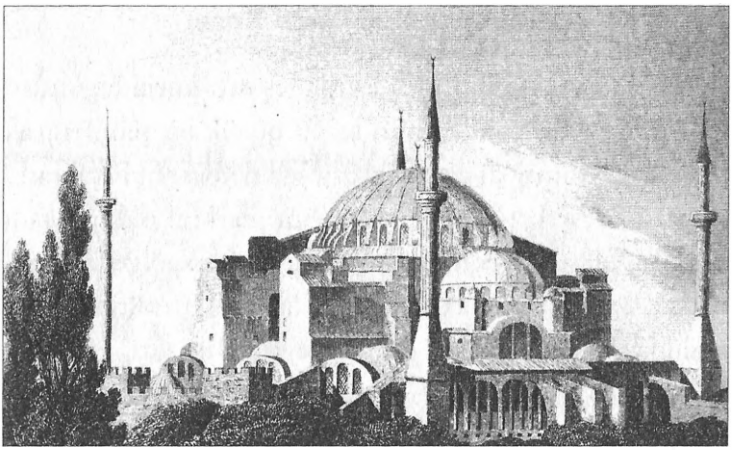
Nea Roma yani "Yeni Roma"

Bir kere İstanbul dördüncü asırda resmen kurulduğundan (330) beri yeryüzünde onun kadar büyük bir şehir, ancak İtalya'daki Roma'ydı ve bir iki asır içinde İstanbul istikrarlı, zengin, kuvvetli bir imparatorluğun merkezi olduğu için, *Nea Roma*, yani "Yeni Roma" olarak eskisini gölgede bırakıtı; eskisi çöktükçe, fakirleştikçe, dağıldıkça, nüfus olarak azaldıkça yenisi ona inat genişlemeye devam etti.

Bin Yıl Boyunca İstanbul'dan Daha Parlak Bir Şehir Yoktu

İki asır sonra ise yeryüzünde bundan daha büyük bir şehir düşünülemezdi. Mısır'daki Aleksandria (İskenderiye), İtalya'daki Roma, dinî bir merkez olduğu için hacimce büyük olmasa da Kudüs, eski Suriye'nin ihtişamını pek taşımasa da Antakya ve Atina ise harabeler hâlinde birer şehirdi. Yeryüzünde İstanbul kadar ihtişamlı başka bir şehir bulmak pek mümkün değildi. Emevîlerden sonra Şam, Abbâsîlerden sonra Bağdat, satvet devirlerinde İran'ın İsfahan'ı ve daha evvel Kazvin, Nişabur gibi belki ünlü şehirler sayılabilirdi. Ancak, şurası bir gerçek ki, bin yıl boyunca İstanbul'dan daha parlak bir şehir yoktu.

Altıncı asır ortasında Miletli ve Aydınlı (Tralles) iki mimar, İsidor ve Anthemios yanan eski kilisenin ve "ilahi hikmet / kutsal bilgelik" anlamındaki Ayasofya'nın yerine bugünkü bildiğimiz büyük mabedi, büyük kiliseyi bina ettiler. Vakıa, bu mabet belki 16. asırda Sinan'ın önemli destek ve yenilemesi olmasa günümüze zor uzanırdı. Ama

Ayasofya. Camiye dönüştürülmüş bir Bizans bazilikası. Dış görünüm. Lemaitre ve Dumouxa tarafından gravür. Joseph Marie Jouannin (1783-1844) ve Jules Van Gaver, *Historia de Turquia*, 1840.

beşeriyet ilk defa kubbeyi sütunlar ve kemerler üzerine bina etmeyi becerdi ve bir daha bunu bırakın başka milletler, (Bizans denen camianın) halkının, yani Doğu Romalıların kendileri dahi geliştiremediler. 15. yüzyılda Floransa'da Filippo Brunelleschi'nin eseri Santa Maria del Fiore ve 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı başkentini süsleyen büyük mabetlerin yapımına kadar Ayasofya'yı geçecek ne bir yükseklik ne de kubbe genişliği söz konusu olmuştur.

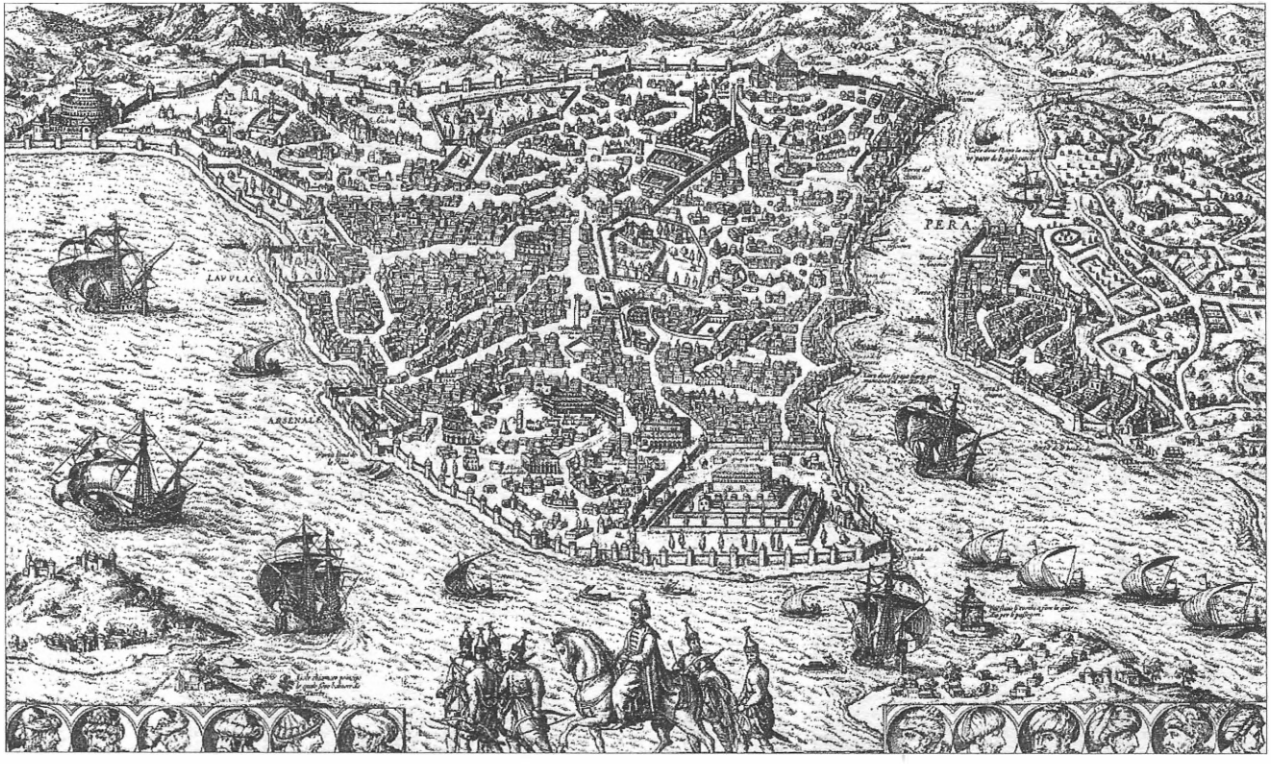
Kuşkusuz İtalya'daki Rönesans mimarisini de göz ardı etmemek gerekir (özellikle Filippo Brunelleschi ve ünlü eseri Santa Maria del Fiore'yi); yaklaşık bin sene İstanbul'un hem bu büyük mabedi hem de bizzat kendisi milletlerin dikkatini çekmişti. Oraya gitmek, orayı gezmek ve görmek bir imtiyazdı. İtalya'nın, Yunanistan'ın, Suriye'nin, Kafkas ülkelerinin, Kırım'ın (Tauridia şehri), Uzak Rusya'nın,

hatta o zaman Vikinglerin yaşadığı İskandinavya'nın bazı imtiyazlıları İstanbul'a gelmeyi bir saadet addederlerdi. İmparatorluğun muhafız kıtaları arasında bulunan *Varegler* dediğimiz Rus ve İsveç takımını unutmayalım. Nihayet hac için Konstantinopol veya İstanbul'a gelen Ruslar onu hayranlıkla ve hayretle tasvir etmekten geri kalmamışlardır.

Bütün Avrupa kıtasında İstanbul, yani Konstantinopolis ile yarışabilecek bir şehir yoktu. Nasıl olsun ki? En parlak zamanlarında Kolonya, yani Köln on bin nüfusa ancak ulaşmıştı. İtalya büyüyen şehirlerin yaşadığı bir bölgeydi; ama orada bile güzel Venedik, Pisa, Eski Roma ve gelişmekte olan Floransa, İstanbul'la yarışmak için ancak 15. ve 16. yüzyılı beklemek zorunda kalmışlardı. Onun yapılarına ulaşmak mümkün değildi.

"Şehre", "Şehirde" Anlamında Kullanılan "Stinpoli", İstanbul'un Eski Adıdır

Eski imparatorluk zamanında şehri ifade etmek için sadece "Urbis", (*urb*, yani şehir kelimesi) kullanılıyorsa bu yeni şehrin adını da "polis", sadece "şehir" diye ifade etmek yetti. Bundan dolayı "şehre", "şehirde" anlamında kullanılan "Stinpoli", İstanbul'un eski adı olarak ortaya çıktı. Müslüman Emevî kuşatmasında "İstinbol" deyimi yerleşti. Zamanla bu şehrin eski ismine benzeyen bir kelimeyi de Türkler kullandı. 18. yüzyılda bazı kitabelerde, mezar taşlarında, hiç şüphesiz fermanlarda ve kayıtlarda kullanılan "İslâmbol" kelimesi vardır. Bu, şehrin âdeta İslâmlaştığının, İslâm adı taşıdığının bir ifadesidir. 18. yüzyılın garip bir etnik bilincidir ve isim çok fazla yaşamamıştır. 19. yüzyılda kullanılmamıştır.

İstanbul, Peter Coeck van Aelst.

Osmanlı İstanbul'u mutantandı, görkemliydi, bütün Doğulu ve Batılı milletlerin gözü o şehrin üzerindeydi.

İran'da İsfahan, Orta Asya'da Semerkand, Müslüman Hindistan'da Delhi gibi belki böyle kalabalık şehirlerin sözünü edebiliriz. Buna rağmen, İstanbul'un nüfusundan ziyade zenginliği, orijinal mimarisi, kütüphaneleri dikkati çekerdi. Develer dolusu kervanlarla bu şehre kitap taşınırdı. Kütüphaneleri dolmaya başlamıştı. Bizzat İstanbul'un bu zenginliği muhtelif milletlerin dillerinde, muhtelif isimlerle anılmasına neden oldu: *Âsitâne*, *Dârü's-Saâdet*, *Deraliyye* (Yüce Ev), *Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye*, *Der-i Saâdet* veya *Dersaâdet* gibi son zamanlara kadar halk arasında kullanılan isimler. İsimler saymakla bitmiyor. Slav milletlerin dilindeki adı *Tsargrad*'dır (Çar'ın yani Sezar'ın yaşadığı şehir). Hâlâ Bulgarcada bu ismin kullanıldığı görülür.

Bu isimlerin hiçbirini reddetmemeliyiz. Çünkü hepsi bin sene boyunca bütün dünyanın tek ve büyük metropolü olan şehrin adıdır. Bu şehri almak isteyenler çoktur. Onun muhteşem surları buna mâni oldu. Bu şehri top kullanarak, yani modern çağın ateşli silahlarını kullanarak dedelerimiz ele geçirdiler, ondan sonra da korudular. Önce eski büyük kiliseleri camilere çevirdiler, bu ihtiyaçtan ileri gelen bir korumaydı. Sonra yenilerini yaptılar ve yenileri 16. yüzyılda şahikasına ulaştı.

İstanbul'un Şenlendirilmesi

İstanbul kendine göre bir nüfus politikası takip etti. Şehri iskân için Anadolu'dan zorla götürülenler sadece Müslümanlar değillerdi; Karaman bölgesinden Türkçe konuşan

Hristiyanlar, yani Karamanlı dediğimiz Rumlar, sonra Helence konuşanlar ve nihayet Ermeniler. O kadar ki Ermeni tarihinde ve dinî hiyerarşisinde hiç yeri olmadığı hâlde İstanbul bir patriklik, hem de bütün Ermeni milletini yöneten bir patriklik olarak teşkilatlandırıldı.

Nihayet 15. ve 16. yüzyıllarda yoğun Yahudi göçüyle İstanbul ve Selanik, Yahudi dünyasının en önemli iki merkezi hâline geldi. Unutulmaması gereken bir husus; "sürgün" (deportation) yöntemi, belirli bölgeden bir kesim halkın fethedilen yeni bölgeleri şenlendirmek için naklidir. Yerinden alınıp gönderilenlerin memnun olmadığı açıktır. Karaman halkının bir kısmı harap ve boşalmış İstanbul'a, Arnavut sipahileri Kosova'ya, isyânkar çoğunluk Trabzon'a,[30] Torosların asi Türkmenleri Kıbrıs'a nakledildi. Fâtih dönemi, idareci sürgün metodunun çok uygulandığı bir zaman dilimiydi. Memnun olmayanlar çoktu ama onun bu özgün yöntemi ile imparatorluk genişledi ve Türkiye bir Balkan imparatorluğu olarak kuruldu.

Şehrin adları onun çeşitli milletlerin efsanelerinde, masallarında yaşadığını gösterir. Bugün için bile hiçbir memleket, hiçbir şehir başka milletlerin folklorunda bu kadar yoğunlukla anılmaz. Bunun üzerinde ısrarla durmak gerekiyor.

Burada Bizans'ın (Doğu Roma) geçmişten gelen yönetim biçimine de değinmelidir. Çünkü Roma'nın ikincisi Osmanlı İmparatorluğu'nu da oldukça etkilemiş bir

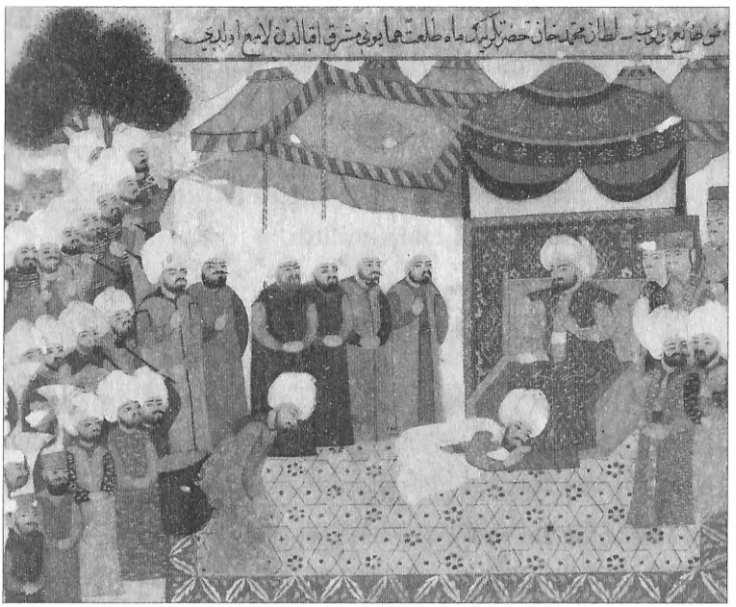
30 Halil İnalcık, *Fâtih Sultan Mehemmed Han: İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum*, İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, Kasım 2019, s. 293.

yönetim sistemine sahiptir. On bir asırlık hayatı olan bu devlet, tarihte harika bir yönetim sistemi olarak belirir. *Bizans* terimini 16. yüzyılda Alman Hieronymus Wolf'un kullandığı malûm. Gerçi daha önce İtalyanlarda da rastlanır. Bizanslılar böyle bir isimlendirmeyi bilmez. Onlar Romalılar. Açıktır ki Bizans, 16. yüzyılda Roma-Germen İmparatorluğu'nun Roma mirasını üstlenerek bu devletin Romalılığını silmek için uydurduğu bir kelimedir. Bizans halkı kendine *Romalı* derdi, ülkelerine de Roma... Roma mirasını Türkler de *Rûm Selçukîleri*, *Rûmî* gibi unvanlarla devralmışlardır. Roma belli bir din ve etnik hâkimiyete dayalı üniversal iddialı bir siyasi ideolojidir. Bugün Bizans terimini artık yerleşmiş bir yanlış (galat-ı meşhur) gibi kullanmak durumundayız. İşte bu sistemin temelinde eski Roma ve eski Şark'ın kalıntıları kadar, devamlı kendini yenileyen bir organizma, Orta Çağların İran'ı, İslâm İmparatorluğu ve hatta Akdeniz İtalyan devletleriyle sürekli etkileşimi de görmek mümkündür. İmparatorluk artık tartışmasız bir geleneksel monarşi biçimini almıştır. Roma'da Caesar Octavianus'tan (Augustus) beri görülen *diarchie* (İmparator ve Senato yönetimi) Doğu Roma'da daha 6. yüzyılda tamamen ortadan kalkmış, senato biçimsel etkisiz bir tören kalabalığı hâline gelmişti. Bunun gibi imparatorluğun yönetimindeki her temel kurum, zaman içinde devamlı gelişme ve değişmeler göstermiştir. Bugün bu örgütün değişimini verecek sağlıklı bir şema yapmak güçtür. Ama Doğu Roma'nın 10. yüzyıldan itibaren klasikleşen kurumlara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Törenler Şehri Olarak İstanbul

Osmanlı İstanbul'unda da törenler belirli bir ritüel hâlindeydi. Bu dönüşümün tarihini İslâm devletlerindeki âdetlerle sağlıklı biçimde karşılaştırıp tespit etme durumunda değiliz ama esasen payitaht Kostantiniyye'de 15. asırdan beri hükümdarın nasıl yaşayacağı, sarayda devlet adamlarıyla günlük teması, nasıl yemek yiyeceği, muayyen günlerde, bilhassa Cuma günleri Cuma namazına gidilirken *selâmlık* dediğimiz törenin nasıl yapılacağı en ince ayrıntısına kadar tespit edilirdi ve bu, sadece imparatorluğun halkı için değil, bütün İslâm dünyası için çok önemliydi. Unutulmamalıdır ki, Cuma alayı bir törenin ötesinde, halkın en alt katmanındaki insanlarla hükümdarın ve vezirlerin temasa geçtiği gündü. Adaletin tecelli ettiği bir ortamdı. *Rikâb-ı Hümâyun* dediğimiz, padişah atla geçerken onun güya eyerini yakalayarak takdim edilen arzuhâllerin içinde sırf Türkçe olanlar değil, bazıları Slav dillerinde ve Helence olanları da vardı. Bu, 19. yüzyılda dahi devam eden bir ananeydi. Bunları arşivlerde, Osmanlı teşrifatını anlatan klasik eserlerde, Avrupalıların seyahatnamelerinde ve daha başka birinci kayıtlarda da izlemek mümkündür.[31] İmparatorluk bir dünya imparatorluğuydu; hitap ettiği alan geniş ve iddialıydı. Bizzat hükümdarın kendisi Ceasar'ın, İskender'in fetihlerini ve Serhas (Xerxes) fetihlerini aşacak İtalya'yı ve Batı Roma topraklarını içine alan bir gelecek planladığını gizlememiştir ve de İstanbul o dünya imparatorluğunun başkentiydi.

31 İlber Ortaylı, "Osmanlı Arşivinde Slav Dillerindeki Dilekçelerin Bazı Özellikleri", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1995, s. 183-190.

Nakkaş Osman'ın Fâtih Sultan Mehmed'in
tahta çıkışını resmeden minyatürü, 16. yüzyılın ikinci yarısı.
Hünername'deki minyatür esas alınarak çizim yapılmıştır.

Törenler Etkileşim ve Karşılaşma Vesilesiydi

Her tören bu türden etkileşimleri ve karşılaşmaları göstermek için bir vesileydi. Mesela, üç ayda bir yeniçerilerin ulûfeleri dağıtılır ve bu merasim mutlaka sarayda yapılırdı. Her yeniçeri ortasına teslim edilecek maaş, büyük deri torbaların içinde hazır tutulurdu ve ortanın ileri gelenleri, zabitleri orada toplanırdı. Binlerce kişinin çektiği "gülbank" ve çıkardığı "gulgule" gayet düzenli bir gürültüydü. Biz bu gulguleyi şamata, düzensiz gürültü anlamında kullanırız; ama oradaki törende bir insicam vardı. Ulûfe dağıtımı sırasında atılan sloganlar, yapılan gösteriler, sarayda avluda bulunan yabancı

elçileri büyülerdi. Çünkü o gün İstanbul'daki sefaret heyetleri de orada hazır bulunurdu. Çok önemli bir gündü. Cülûs alayı şehrin içinden geçilerek yapılan yürüyüşle vuku bulurdu. Aynı şekilde padişahın Eyüp'te kılıç kuşandıktan sonra şehrin her tarafından geçeceği ve görüleceği bir güzergâh, karadan veya denizden takip edilirdi.

Ramazan Şenlikleri

Ramazan ortasında padişah, Müslümanların halifesi olarak, törenle Hırka-i Şerif ve mukaddes emanetleri ziyaret eder, bundan sonra törenle Hırka-i Şerif alayı tertip edilirdi. Dinî yanı ağır basan bu törenden sonra; saray mutfaklarında yeniçeri, sipahi, topçu, cebeci gibi kapıkulu ocakları askerinin her on neferine bir tepsi hesabıyla hazırlanan baklava sinileri, futalarına (ipekli peştamala) sarılmış olarak Matbah-ı Âmire önüne dizilirdi. Bu Ramazan ikramını oluşturan sinilerin ilkini, Silâhdar Ağa ve maiyeti, bir numaralı yeniçeri olan padişah adına teslim aldıktan sonra, diğer ortalardan gelen ikişer nefer aynı şekilde sarılmış birer siniyi nizami olarak yüklenir; her bölüğün usta, saka, mütevelli, odabaşı gibi amirleri önde, baklava sinileri ve taşıyanlar arkada, açılan kapıdan dışarı çıkarlar, baklava alayı gulgule ve nümayiş ile Divanyolu'ndan karşılıklı sıralanmış halkın alkışı arasında kışlalara yürürdü. Sini ve futalar ise ertesi gün iade edilirdi.

Sultan hanımlara düğün, şehzadelere ise sünnet düğünü yapılırdı. Yani şehzadeler evlenirken düğün yapılmıyor.[32] Fakat şehzadelere mutlaka mutantan sünnet düğünü

32 Reşat Ekrem Koçu'nun *Yeniçeriler*ve *İstanbul Ansiklopedisi* edebî bir ustalıkla okuyucunun izleyeceği kaynaklardır. Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*,

yapılıyor. İşte o sünnet düğünleri şehrin esnafının, ulemânın, askerin gulgulesi, gösterişi için diğer bir vesileydi ve o günlerce devam eden zengin düğün töreniyle de İstanbul halkı, sanatkârlar, cambazlar ortaya çıkar, esnaf alaylarıyla bir nevi üretim teşhir edilirdi.

Cuma Selâmlığı İmparatorluk Protokolünün Heykelleştiği Bir Yerdi

Bunların hepsi bin yıllık Şark âdetleriydi. İran'da da Doğu Roma'da da benzerleri görülürdü; fakat en mütekâmili Osmanlı İstanbul'undaydı. 19. yüzyılda bu âdetler değişmiştir ve İstanbul yeni bir döneme girmiştir. Bu ne demektir? Bir kere artık halkla saltanatın teması başka kalıplara dökülmüştür. Gerçi yine bazı eski âdetler devam etmektedir. Mesela, Cuma selâmlığını herkes seyrederdi. Kadınların da seyredebilmeleri için yer hazırlanırdı. Asayişe dikkat edilirdi. Cuma selâmlığındaki selâm kıtalarında sadece Müslümanların değil, başka dinden, yani millet gruplarından çavuş, mülazım ve neferlerin de bulunmasına dikkat edilirdi. Çünkü Cuma selâmlığına çıkan sultan yani Osmanlı padişahı, son cihangir hükümdar, âdeta yeryüzündeki çeşitli milletlerin hükümdarıydı. Dolayısıyla milletlerin kendisine ihtiramlarını (saygılarını) arz ettikleri bir podyumdu. Cuma selâmlığı aynı zamanda imparatorluk protokolünün heykelleştiği bir yerdi. Dolayısıyla başkentteki sefirlerin,

Doğan Kitap, İstanbul, 2025. Yılmaz Öztuna Osmanlı tarihçiliğinde dikkat çekici üslubuyla bilinir. Yılmaz Öztuna'nın *Büyük Osmanlı Tarihi*'nin "Osmanlı Medeniyeti" kısmına bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

hatta memur olmayan ecnebilerin de bunu seyretmesi imkân dâhilindeydi ve bu imkân hazırlanırdı.

Kılıç Alayı Padişahın Makamına Doğru Yürüyüşüydü

Mesela, bir köşede de birtakım ecnebi hanımların, diplomat eşlerinin toplandığını ve töreni seyrettiğini görürdünüz. Bunun gibi bir başka önemli tören de kılıç alayı idi. Eyüp'ten kılıç kuşanmış padişahın şehre, makamına doğru yürüyüşünü düşününüz. Son güne kadar bu gerçekten çok dikkat çeken bir törendi. O kadar ki, kutsiyeti sadece bu toplumda değil, bütün dünyada kabul görmüştür. I. Dünya Savaşı içinde son padişah, tahta çıktığı ve cülûs töreninin yapıldığı gün kılıç kuşanmıştır. İngilizlerin şehre uçaklarla kızgın çiviler ve bomba attıkları zamanlardı. Alay, Eyüp'ten yürümekteydi. Sultan VI. Mehmed Vahideddin "Bugün şehir bombalanmaz" demişti. Hakikaten o gün bomba atılmadı.[33] Çünkü bu bir protokoldü ve harp eden devlet dahi olsa Osmanlı İmparatorluğu büyük devletlerden biriydi. Düşman cephesi, onun hükümdarına da tahtına da saygı göstermekteydi. İstanbul'daki törenler, emperyal protokol bütün Şark dünyasının bir manzumesidir. Teşrifat üzerinde araştırmalar büyük ölçüde tamam değildir ama günden güne bunların önemi anlaşılmaktadır.[34]

33 Ama çok geçmeden Haydarpaşa Garı'nın etrafından uçaklar uçuruldu.

34 Son dönem imparatorluk protokolü ve törenler konusunda şu çalışmaya bkz. Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa!: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

FÂTİH VE FETİH

Geniş Türk Dünyasının İlk Zamanlarda Fethi Görmezlikten Gelmeye Çalıştığı Gerçektir!

Akkoyunlu Devleti'nin resmî tarihi olan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de Kostantiniyye'nin fethi gibi mühim bir olaydan hiç bahsedilmese de belirtilmelidir ki, Hristiyan dünyanın içinde birtakım kuvvetler yeni hükümdarla ve yeni hükûmetle bir an evvel temasa geçmeyi kendileri için elzem görmüşlerdir.

Bu dönem Akkoyunlu Devleti'nin müverrihleri içinde İran tarihçiliği ve Fars tarihyazımının canlı kalemi Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând, İstanbul'un fethinden hiç bahsetmez. Bu yaygın takımın sonra Osmanlı hizmetine girdikleri, hatta görüşlerini değiştirdikleri ve konuyu Fâtih'i merkeze koyarak methiyelerle tasvire başladıkları belirtilmelidir.

Zaten bir müddet sonra Rusya sahasında gerileyen (özellikle Toktamış'ın Timur'a mağlup olmasından sonra yıkılan) Altın Orda Devleti'nin mirası üzerinde Kıpçak soylu Türk - Tatar devletleri kuruldu. Bunlar kendi aralarında ve Ruslarla kavga ederken Kırım Hanlığı varlığını sürdürmek için 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini kabul etti. Bu iki hanedan arasındaki bağ

gerçek anlamda bir vassal-süzeren ilişkisidir ve ancak 16. asırda Erdel Beyliği ile kurulan bağa benzetilebilir.

1475'ten sonra Kırım Yarımadası'nın Kefe ve Sudak'tan Gözleve'ye kadar uzanan önemlice bir bölümü doğrudan doğruya bir Osmanlı sancağı gibi merkeze bağlanacak, üst tarafları da vassal, bağımlı statüdeki Kırım Hanlığı'nın yönetimine bırakılacaktır.

Tarih Sadece Kâğıtla ve Sözle Değil, Coğrafyayı Bilmekle Yazılır

Yine aynı şekilde 1461-1463 arasında Balkan fütuhatı tamamlanmıştır. Arnavutluk ve Bosna'nın fethi nedir? Doğaldır ki bazı şeyleri yazıyla ve sözle anlatmanın imkânı yoktur. Tarih sadece kâğıtla ve sözle değil, coğrafyayı bilmekle yazılıyor. Evvela arazinin şartlarını ve beşerî coğrafyayı, Yanya'nın, İşkodra'nın, Bosna'nın engebeli arazisini gördüğümüzde bu fütuhatın ve bunu tamamlayan diplomasinin ne kadar ustaca yürütüldüğü ve dönemine göre gelişmiş sefer tekniklerine dayandığı anlaşılır.

Fâtih'in Hurufilerle İlişkisi

Hiç şüphesiz ki, Fâtih Sultan Mehmed bizim anladığımız anlamda, oğlu II. Bayezid gibi sofu, torunu Yavuz Sultan Selim gibi katı bir hükümdar değildir. Şüphesiz itikat sahibidir; ama herhâlde davranışında ve üslubunda daha geniştir. Nitekim idaresi boyunca kozmopolit davranışlara çok meyletmiştir. Kendisi Fazlullah'ın Hurûfîleri ile yakın ilişkideydi. Burada bunun üzerinde çok fazla duramayız. İran'dan neşet

İtalyan ressam Fausto Zonaro'nun
II. Mehmed'i Konstantinopolis'e girerken tasvir eden tablosu.

eden bu ilginç tarikatın[35] en büyük özelliği, tıpkı Yahudi Talmud kabalistleri gibi ebcede ve rakamlarla harfler arası ilişkilere (ebced gibi) dayanarak birtakım kehanet ve yorumda bulunmasıydı; aslında İslâm'ın Sünni içtihadına ve mezheplerine tâbi bir zümre olarak kendilerini aynileştirmişlerdi

35 Fatih Usluer, "ilk elden kaynaklarla" kaleme aldığı (*Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009) çalışmasında bu yapının tarikat tarzı bir hareket olarak değerlendirilmemesi gerektiği üzerinde durur ve şöyle der; "Tarikat benzeri yapılanmaları olmadığı için kendilerine özgü ritüel ve zikirleri olmayan Hurufilerin ibadeti, İslamın emrettiği farzlarla sınırlıdır." Bkz. Fatih Usluer, *mütearız*, s. 420.

ama bütün bu söylemin etrafında her dinden ve mezhepten toplanan insanları görmek de mümkündü. Bu kozmopolit yapılı hareket padişahın da duyduğu sempatiyle, belki de mensubiyetle büyüme istidadı göstermişken, aslen bir devşirme olan, hem de Hristiyan ruhban bir aileden gelen Mahmud Paşa -ki kendisi sonradan bir kısım halk ve medreseliler tarafından "velî" diye anılır oldu- bu hareketi şiddetle ve kanla da pek diyemiyoruz, ateşle bastırmıştır. İnfazı yakarak yapmak, İslâmî gelenekte pek olmayan bir yöntemdir; herhâlde eski kültürden tevarüs etmişti. Onun, Fâtih Sultan Mehmed'in yaptığı sürgünler dolayısıyla getirip yerleştirdiği halkın tepkisini yatıştırması, Karaman eyaletinden yapılacak sürgünleri bir nebze önlemesi takdir toplamıştı. Ayrıca o zamanlar devletin devamlı bir savaş ekonomisi içinde olmasından dolayı, bazı dergâhlar ve zâviye toprakları mirî statüye alınıyordu. Bunu kısmen önlemesi, onu geniş halk zümreleri, bilhassa ulemâ, meşâyih, tarikat önderleri ve dervişleri arasında çok sevilen bir kişilik hâline getirmiştir. Fâtih maalesef bu sadrazamı katletmek zorunda kalmıştır. Çünkü aralarında tatsız kişisel olaylar yaşanmıştır ve hâkim iktidar hükümdarlarındır, iki odaklı olamaz. Bu olaydan sonra bilhassa halk kendisine "velî" unvanını vermektedir ve Mahmud Paşa menkıbesini içeren elyazmaları, herhâlde Osmanlı elyazma edebiyatının en yaygın kısmını meydana getirir. Birçok kopya zamanımıza kadar da ulaşmıştır, bugün bile herhangi bir Şarkiyatçı, herhangi bir tarihçi bu yazmaları birçok yazma kütüphanesinde bulabilir.[36]

36 İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamu Oyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menakib-i Mahmud Paşa-i Veli", *Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'ya Armağan* içinde, TODAİE, Ankara, 1974,

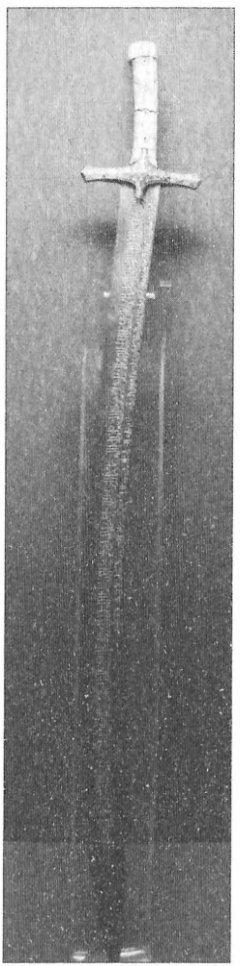
Bir İmparatorluk İnşa Etmenin Sancıları

Fâtih muhteşem bir hükümdar, becerikli ve manevra yeteneği yüksek bir politikacı ve büyük bir kültür adamıdır. Tarihçinin yorumlaması ve değerlendirmesiyle öne çıkan parlak zekâlı, saygın adamlar, mutlaka dönemlerinde büyüklükleri anlaşılan ve buna göre sevgi ve saygı gören kişilikler değildi. Fâtih Sultan Mehmed tabii ki bunun belirgin bir örneğidir. Çünkü Fâtih bir imparatorluk inşa etmektedir; ama şunu da ifade edelim ki, altı asırlık imparatorluğun tarihi içinde sadece anavatanımız Anadolu'yu değil, Türkiye'nin dışında kalan Osmanlı ülkelerinin de içtimaî, dinî, kültürel yapısını en çok değiştiren hükûmet Fâtih Sultan Mehmed'indir. Bunun böyle olduğu eski Bosna ve Osmanlı Bosnası, Bulgaristan ve Arnavutluk tarihinde, hatta Yunanistan tarih ve coğrafyasında mukayeseli incelemelerle hemen göze çarpar. İslâmlaşmanın en belirgin örnekleri Fâtih devrine aittir. Balkanlar'ın ekonomik yapısı, etnik yeniden oluşumları (Kosova coğrafyası üzerinde Sırp ve Arnavut nüfus kaymaları gibi) yaşanmıştır. Balkan, Anadolu ve Avrupa ekonomik coğrafyası ve profili bu devirde şekillenmiştir.

Fâtih'in çevresinde yerli tarihçimiz Tursun Bey, Doğu Roma'dan Kritovulos, Languschi ve diğerleri bir arada bulunmaktadır. Ayrıca şu kadarını ifade edeyim; başkentin Mûsevîlerinden Haham Moses Capsali de yazdığı tarihte Fâtih'i göklere çıkarmakta ve bu dönemi tasvir etmektedir. Başkent bir kültürel amalgam hâlindedir. Bu renklenen

s. 459-481. Bu makalede kullandığım nüsha görünüşte gerçek bir medrese suhte kopyasıdır ve Viyana Millî Kütüphanesi'ne kayıtlıdır.

ortamda büyüyen imparatorluk emperyal ideolojisini ortaya çıkarmaktadır. Bizim bu tarihe kadar kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin olaylarını, harplerini, gelişimini ele alan çağdaş vakayinamemiz yoktur. İlk defadır ki bu vakayinameler II. Murad Han'ın son zamanlarında, yani babası ve bilhassa Fâtih Sultan Mehmed devrinde ortaya çıkmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethederken kullandığı kılıcı, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir.

İmparatorluk İdeolojisinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı tarihyazıcılığının (historiyografisinin) gerçek anlamda doğuşu ve ilk gelişmesi II. Murad'a, ama daha çok Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait bir olgudur. Bu devirde yazılan tarihlerde artık bir imparatorluk ideolojisini gözlemlemek mümkündür. Demek ki, bir yerde yeni bir düzen, yeni bir dünyaya bakış, yeni bir yaşam biçimi gelmektedir.

Bu evrensellik, hiç şüphe yok ki, Doğu'da da Batı'da da kolay kabul edilmez. Ama millet sözle kabul etmese bile, zihnen kabul etmiştir; buna göre hareket etmektedir, zaten başka izlenecek bir yol ve patika yoktur. 15. yüzyılda bütün Türk tarihi âdeta bu

imparatorluğun kuruluşunu doğurmak için gelişmiş gibidir. Yani nasıl ki Rönesans bir yerde Batı medeniyetinin bütün eski köklerinin bir araya getirilip billurlaştığı bir dönem ise, aynı devir yani 15. yüzyıl Türk dünyasının, Şark dünyasının bütün elemanlarının, bütün oluşumlarının âdeta İstanbul'a çekildiği bir ortamdır.

Bundan sonra tarih Osmanlılık etrafında şekillenmektedir ve bizim tarihimizde (Türklerin tarihinde) ve genelde Müslüman toplumların tarihinde hangi zümre, kabile ve bölge Osmanlılığa yakınsa bundan istifade etmiştir, hangisi onun uzağında kalmışsa kendisini çöküş denen kader beklemektedir. İtil, nam-ı diğer Volga boyunun macerası böyledir. Bir zamanlar dünyayı aydınlatan, en azından üç asır ilmî ve kültürel sahada dünyaya ışık saçan Endülüs'ün hazin, trajik macerası da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

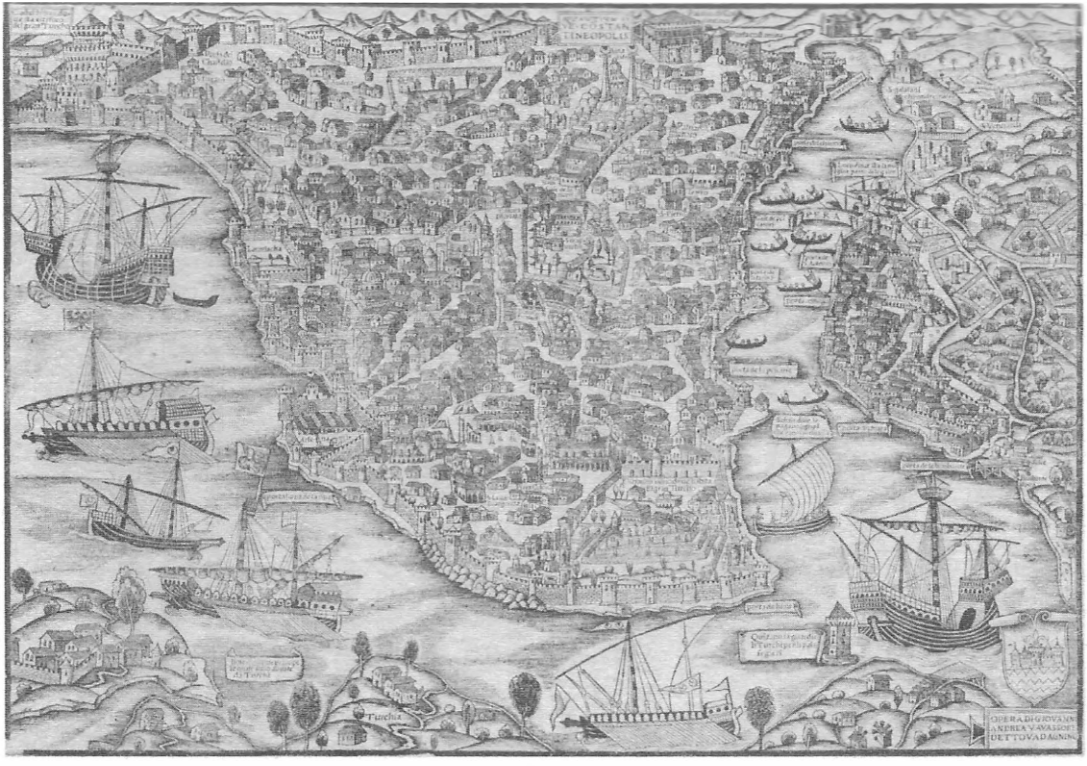
TARİHİN DÖNÜM NOKTASINA DOĞRU: İSTANBUL'UN FETHİ

Konstantinopolis Kuşatmaları

Orta Çağ'ın en büyük kalesi Konstantinopolis'i (Kostantiniyye) 5. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa ve Balkanlar'dan inen ordular ve Fâtih Sultan Mehmed'den evvel Emevîler'den itibaren Müslümanların birçok kere kuşatmalarında başarı görülmedi. II. Mehmed'in fethiyle, bir türlü alınamayan Roma İmparatorluğu'nun son teessüs makamı ve müstahkem mevkii, payitaht ele geçirilmiştir.[37]

İstanbul sadece Müslümanlar tarafından da kuşatılmamıştır. Öte yandan Roma'nın kaderine bakalım. 410 yılında İtalya'nın ve bütün dünyanın parlak başkenti Roma, Vizigot başbuğu Alaric'in yağmacı askerlerinin eline geçti. Vakıa bu olaydan yetmiş yıl evvel "Nea Roma", yani bugünkü İstanbul, ebedî imparatorluğun başkenti ilan edilmişti. Vizigot sürülerinin istilasından sonra klasik Roma'dan çok az eser kaldı. Batıdaki Roma artık haraptı ama ebedî şehir olduğunu kanıtladı. Uzun süre sefalet ve derbederlik içinde

37 Kuşkusuz evvelki kuşatmaların izleri Gotlar Sütunu gibi kalıntılarla belgelenir. Emevî devri kuşatmaları da Türk fethiyle, Eyüp Sultan başta olmak üzere surlardaki sahabe mezarları gibi ana abidelerle muhafaza edilir.

Venedikli tahta oymacısı ve matbaacı Giovanni Andrea Vavassore tarafından yapılan ve Kontantinopolis'i tasvir eden gravür.

yaşasa da günün birinde abideleri, kiliseleri ve kütüphaneleri ile tekrar dirilecekti.

Diğer taraftan bin yıllık suskunluğa mahkûm olan İtalya'nın Roma'sına nispet yapar gibi Marmara kıyısındaki "Nea Roma" büyümeye, serpilmeye başladı. Balkanlar'dan akıp gelen barbar sürülerine karşı direndi. Konstantin'in bugünkü Yenikapı ile Haliç arasında inşa ettiği müstahkem kalın surlar[38] Trakya'dan gelen istilacıları durdurdu. Nihayet 5. yüzyılda İmparator II. Theodosius şehri savunmak için Konstantin'in surlarının batısında Ayvansaray ile Yedikule arasına yaklaşık 6-7 kilometrelik bugünkü muhteşem surları inşa ettirdi; tâ Fâtih Sultan Mehmed'e kadar da kimse bu surları geçemedi. Şurası bir gerçek; bir zamanlar Romalıların *Pax Romana*'sı (Roma Barışı) ile şehirler için surları gereksiz kalmıştı. Şimdi ise bir alay kabilenin hücumu Roma medeniyetinin korunmasını gerektirdi. Askerî tahkimat, surlar ve savunma teknikleri berkitildi.

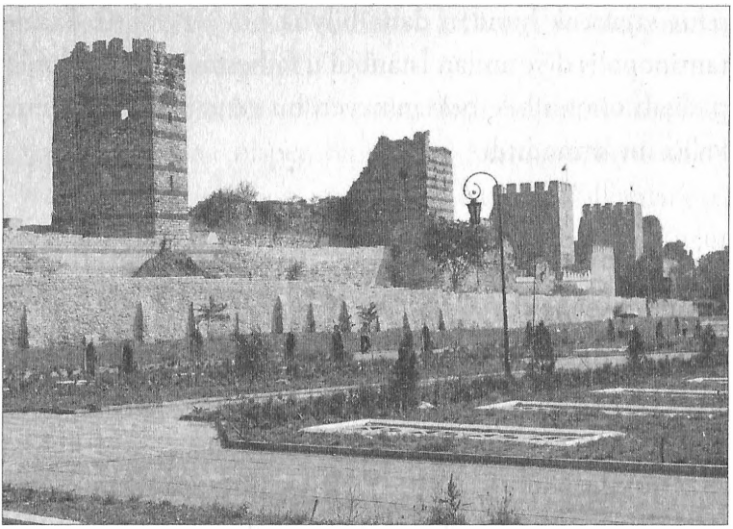
İstanbul demek direnç demektir, ümit demektir, gelecek demektir. O soylu bir şehirdir. Bu yönüyle de kendisini yıkmaya çalışanları her zaman durdurur. Ama bu genç sultan, II. Mehmed 1451 yılında ikinci kez tahta çıktıktan sonra, 21 yaşında, yani 1453'te bu büyük şehri, hatta 1204'te Haçlı istilasına uğrasa da o zamanki dünyanın en büyük şehirlerinden sayılan başkenti kuşattı. Dönemin İslâm dünyasında metropol sayılacak yerler arasında Şam, Bağdat ve Kahire'nin yanı sıra İran'da İsfahan, Nişabur gibi şehirler bulunuyordu. Ama Avrupa kıtasının tümünde

38 2005 yılında Yenikapı'daki Theodosius Limanı kazılarında (Prof. Dr. Cemal Pulak başkanlığında) Konstantin Surları'nın bu limandaki başlangıcı ortaya çıktı.

şehir sayılacak bundan daha büyük bir yer yoktu. Konstantinopolis diye anılan İstanbul'u fethetmek, bir zamanlar padişah olması bile beklenmeyen bu genç başbuğa tarihte kalıcı ün kazandırdı.

Fetihte Osmanlı Ordusu

İstanbul'un fethine ilişkin birçok rivayet, hatta efsane değil belki ama bazı izahlar var. Bunların çoğu abartmadır. Pozitivist bir görüşle, "Osmanlı ordusu 300 bin kişilik orduydu" deniyor, fakat bir kere 300 bin askerin her gün iaşesini karşılamak mümkün değildir. Böyle bir nüfusun günlük def-i hacet işlemi dahi ortalıkta kolera gibi salgınlardan kırım yaratır. Temizlik ve sağlık hizmet ve düzeninin o dar sahada gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bir başka tarihçi, ordunun 20-30 bin kişi civarında olduğunu iddia ediyor, ancak asker sayısı o kadar az da değildir. Bazı kimseler bu fethin gerçek bir kuşatma ve zafer olmadığını, Konstantinopolis'in savunmasının çok yetersiz olduğunu, hatta şehirde sadece çocuk ve kadınların kaldığını bile söylüyorlar. Bu daha çok aşırı tarih yorumuyla tahripkâr (destructive) milliyetçilik yapan bir görüştür. Bunların üzerinde mukayeseli olarak durmak gerekir. Türk ordusunda asker sayısı muğlak ve gerçeği kendine göre yazan çok. Ancak, itibar edilmesi gereken kaynaklar ortada. Fâtih'in merkez kapıkulu askeri 12 bin civarıdır ama çok düzenlilerdir. Bunun yanında Anadolu askeri, Rumeli askeri var. Esas ve önemli olan bu düzen ve stratejidir. Osmanlı ordusu II. Murad'dan beri esas olarak kapıkulu askerine dayanıyordu ama bu kapıkulunun teknik sınıflarının teşekkülü (topçu, lağımcı, cebehaneci vs.)

İstanbul Theodosius Surları

ve güç kazanımımızla gerçek bir daimî imparatorluk ordusu hâline dönüşmesi Fâtih dönemindedir. Merkez ordu 15. yüzyılda Türk İmparatorluğu'nun gerçek bir üstünlüğüydü. Avrupa ordularında böyle daimî ve harekete hazır olan bir ordu yoktu. Macarların Kral Mathias Corvinus devrinde kurduğu "Kara Kartallar Lejyonu" denen ordusu ise hazineye gerçek anlamda bir yük olmuştu. Köylülerin istismar edilmesi olayını arttırdı ve 1514 György Dózsa isyanlarına neden oldu. Tâ 18. yüzyılda başlayan barok savaş teknikleri ve yeni ordu düzenine kadar bu, Osmanlılara bir üstünlük verecektir. Çünkü Fâtih, tüm zamanların en önde gelen entelektüel mareşali ve döneminin de en bilgin hükümdarıdır. İstanbul halkı ve imparator, şehrin savunmasındaki başarılarını daha çok cesaretlerine, dirence ve surların sağlam yapısına borçlu idiler.

KUŞATMA ESNASINDA GEMİLER KARADAN YÜRÜTÜLMÜŞ MÜDÜR?

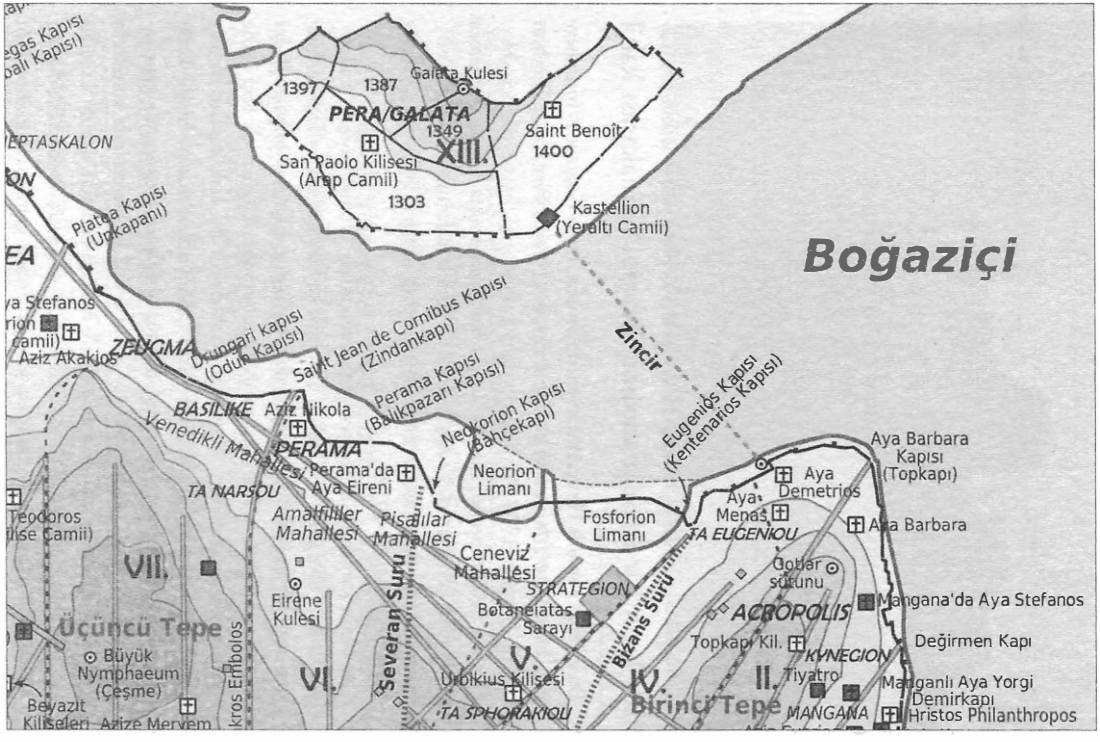
Gemilerin Karadan Yürütülmesi

Gemilerin, muhtemelen bugünkü Dolmabahçe, Gümüşsuyu ile Haliç arasında, karadan yürütülmesi meselesine gelince; bunu Gustave Schlumberger[39] ve Steven Runciman[40] gibi Batılı tarihçiler tuhaf bir şekilde hiç inkâr etmezler. Bizde ise inkâr edenler vardır.[41] Bu gibi münakaşası kabil

39 Bu eserin Osmanlı Türkçesine çevirisi için bkz. Leon Gustave Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, çev. M. Nahid, Tüccarzâde İbrahim Hilmi, İstanbul 1330. Aynı eserin daha yakın tarihli bir çevirisi için bkz. Gustave Schlumberger, *İstanbul Düştü Ben Hala Ayakta Mıyım: Bir Fethin Anatomisi*, çev. Hamdi Varoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

40 Steven Runciman, *Kostantiniye Düştü*, çev. Derin Türkömer, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

41 Gemilerin karadan yürütülmediğini savunanlara "Hangi kaynağı kullanıyorsunuz?" diye sorunca, Türkçe bir başka kaynak gösteriyorlar. Ellerinde herhangi bir muasır İtalyanca kaynak da yoktur. Her şeyi bilenler (!) bu konuda sadece ve sadece okul tarih kitaplarındaki bilgileri ele alıp sözde çürütmeyle meşgullerdir. Fransızların tabiriyle, "Bu açık kapıları omuzlamak" yöntemi beş buçuk asır evvelki tarihin anlaşılmasına hiçbir katkı sağlamaz. Gemilerin nereden yürütülmüş olabileceği hususunda genç tarihçi Sefa Özkaya, yapmış olduğu "*arazi kesiti*" incelemesinde gemilerin Tophane'den çekilmesinin ancak iskele-makara-ceraskal sistemi kurularak mümkün olabileceğini, aksi takdirde o dönemki topografik durum dikkate alındığında mevcut eğim şartları altında gemilerin çekilmesinin mümkün olamayacağını, bu durumda da gemilerin Kabataş tarafından yürütülmüş olmasının bir diğer ihtimal olduğunu yapmış olduğu topografik saha çalışmasıyla tespit etmiştir.

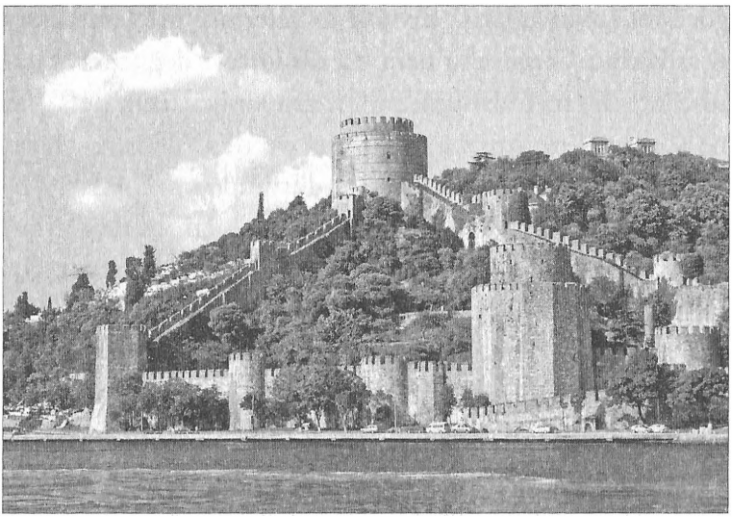
Haliç'in girişini kapatmak amacıyla kullanıldığı düşünülen zincirin yaklaşık konumu.

görüşleri savunanların, kaynakları yeterince incelemedikleri aşikârdır. Güya tabu olan bu düşünceyi değiştirecek tarihçiler; ne tarihyazımını, ne 15. asır vesikalarını, ne Türk, ne Ceneviz, ne papalık arşivlerini ve ne de Bizans-Helen tarihî kaynaklarını inceleyecek durumdadır. Bırakın dönemin Osmanlı kaynakları üzerinde bilgi edinmelerini, bu kaynakların modern örneklerini bile takip edemez durumdalar. Hatta bu yazarlardan birinin tamamen modern Türkçe kitaplara ve Avrupalı tarihçilerin sadece çevirilerine dayanarak yayın çıkardığına şahitlik ediyoruz. Tarihyazıcılığında "tabuları yıkmak" çok zordur; devamlı tetkik ve muhakeme gerektirir.

Gemilerin karadan yürütülmediğine dair iddialar çok yeni çıkmıştır ve amatör tarih bilgisine dayanır. Bizans, Latin kaynakları ve olaylara şahit olanların yazdıkları[42] mevzuyu çok açık bir şekilde ortaya koyuyor ve esasen asıl problem, bu gemilerin nereden yürütüldüğünden kaynaklanıyor. Uzun zaman ileri sürülen iddia; bu gemilerin Dolmabahçe'den başlayıp Haliç'e indirildiğine dair iken daha sonra, başlangıç noktasının Tophane olduğu görüşü benimsenmeye başlandı. Bir gecede indirildiğini söyleyenler bu görüşe dayanıyorlar. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu hazırlık bir gecede yapılamaz. Hazırlıklara, tâ Rumeli Hisarı'nın inşa döneminden itibaren başlanmış olsa gerektir. Nitekim bu hususu Kemal Beydilli'nin Türkçeye tercüme ederek yayımladığı *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*'ndan da tespit edebiliyoruz.[43] Bir diğer genç meslektaşımız

42 Örnek olarak bkz. *Şehir Düştü! (Bizanslı Tarihçi Franci'den İstanbul'un Fethi)*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

43 *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. Kemal Beydilli, Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s. 57.

II. Mehmed'in İstanbul'un fethi için inşa ettirdiği Rumeli Hisarı.

Sefa Özkaya da, tarihte şimdiye kadar en az 16 defa "gemileri karadan yürütme harekâtı" yapıldığını tespit etmiş, İstanbul'un fethinde gemilerin hem bir kısmının denizden karaya çekilerek karadan yürütüldüğünü,[44] hem de diğer bir kısmının karada inşa edilerek Haliç'e indirildiklerini muasır kaynaklara dayandırarak ortaya koymuştur.[45]

Netice itibarıyla bu planın, birdenbire ortaya çıkmış bir şey olmadığını ifade etmemiz gerekiyor. Bu planda Çifte Sütunlar mevkii çok önemlidir, kaynaklar o bölgeyi tarif etmektedirler. Orası da Kabataş civarına denk düşmektedir.

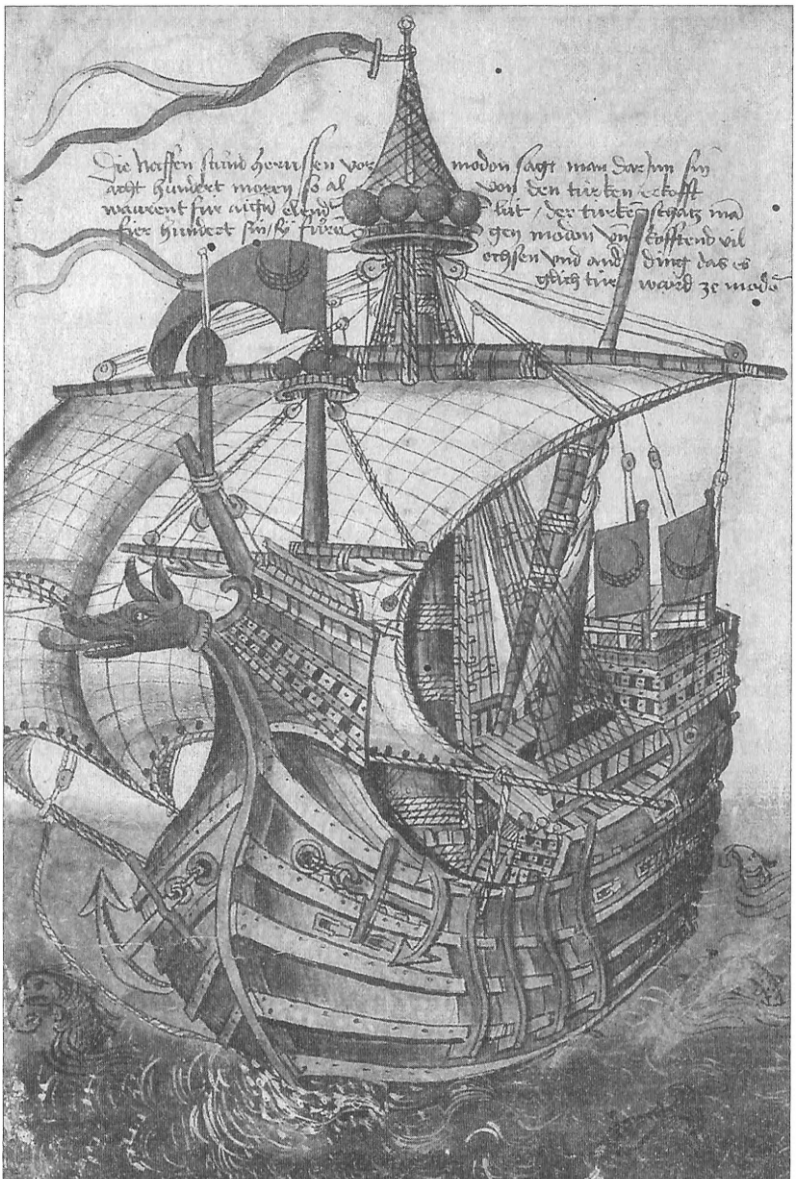
44 A. Sefa Özkaya, "Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş", *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 87-88.

45 A. Sefa Özkaya, *İstanbul'un Fethi ve İmam-Zâde Mehemmed Es'ad Efendi'nin Târîh-i Feth-i Kostantîniyye'si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 17-21.

Dolayısıyla buradan gemilerin çekilmiş olması akla da daha uygun geliyor. Yolların onarılması ve gemilerin hazırlanması önceden başlanan bir işlemdir. Gemileri birden karşısında bulan Bizans tarafı bunun bir gecede olduğunu düşünmüş olabilir; istihbarat sorunudur. Tabii böyle bir şey söz konusu değildir. Üstelik bu hareketi Galata Kulesi'nden görme şansları da olabilirdi. Fakat Zağanos Paşa'nın kuvvetleri arka taraftan perdelediği için bu mümkün olmadı. Eğer iddia edildiği gibi gemileri Tophane kısmından indirmeye başlasalardı, bilindiği gibi hemen Galata'nın dibi olan bu mevkiden görülmemesi imkânsızdı. Bizanslılar gemileri görünce çok şaşırmışlardı. Buradan da anlıyoruz ki Bizanslılar da bu işten hiç haberdar olmamışlardır. Muhtemelen gemilerin yürütüldüğü hat Feridun Emecen'in ayrıntılı ele aldığı Beşiktaş – Dolmabahçe (o zaman olmayan dolgu saha) ve Kasımpaşa üzerindeydi.

İstanbul'un fethedilmesinde gemilerin rolünün çok büyük olduğunu iddia etmek belki doğru olmaz ama karşı tarafın moralini bozma noktasında ciddi bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. Limana indiklerini gördüklerinde Bizanslılar bu gemileri yakmaya çalışmışlarsa da başarısız olarak geri çekilmişlerdir. Bütün bu askerî düşünce, bize Fâtih'in stratejik aklını gösterme hususunda önemli payelerdir.

Gemilerin Haliç'e indirilmesine ek olarak Osmanlı donanması gemileri yan yana getirip seyyar bir iskele kurdu. Bunların üzerine top yerleştirdiler ve oradan baskıyı arttırmaya çalıştılar. Böylece kara harekâtındaki ilgiyi deniz tarafına çektiler. Bu anlamda kara harekâtı nihayetinde başarıya ulaştı. Denizden kuşatmanın ne kadar güçlü olduğunu biliyoruz ancak zafer yine karadan kazanılmıştır.

Alman sanatçı Conrad von Grünenberg'in
Fâtih Sultan Mehmed dönemi Türk gemileriyle ilgili bir tasviri.

Nitekim bu hamle, Fâtih'in bir B planı olarak, kuşatmanın sonunda 53. günde yapılmıştır. Nerede vuku bulduğuna dair Sulukule'den Topkapı'ya kadar birçok rivayet varsa da doğru olan Topkapı'dır. Topların yıktığı değil de özellikle son kertede aşağıdan açılan lağımda büyük bir burç olduğu görülür. O burcun çökertildiği ve çöken burçtan askerlerin yoğun bir şekilde girdiği anlaşılmaktadır.

Fetih Sonrası İstanbul Sadece Bir Buçuk Gün Yağmalanmıştır

II. Mehmed'in fetih öncesinde İstanbul'un teslimini istediğini, 1453'te bir Osmanlı fethinde önceden ültimatomun şartları ne gerekiyorsa yerine getirildiğini biliyoruz. Şehir direndiği ve vire ile teslim olmadığı için yağmalanması icap eder. Bu durum, *ganâim-i harbiyye* hükmüne girer. Şurası açık bir gerçek ki, şehir kendiliğinden teslim olmadığı için, fetihten sonra şehirde bir buçuk gün boyunca ganimete, yani yağmaya müsaade edilmiştir. Yağma bir kuraldır. Eğer şehir kuşatmanın başlamasından bir ay sonra dahi teslim edilseydi bu olmayacaktı. Son teslim teklifi karşısında, hiç kuşkusuz ki, Doğu Roma'nın son imparatoru, "Bunu yapmaktansa ölürüm. Ben en büyük ve hakiki Hristiyan imparatorluğun başındayım" demiştir. Bazı tarihçilerin söylediğinin aksine İstanbul yedi gün değil, sadece bir buçuk gün boyunca bu süreçten geçmiş, devletin başkenti olacak şehrin zarar görmesine ve daha da fakirleşmesine müsaade edilmemiş; hatta aşırı tahribat yoluna gidenler cezalandırılmıştır. Burada mülkü sahiplenme endişesi kadar Haçlı

ordularının daha evvelki tavrından çok daha farklı bir yaklaşım söz konusudur. Çünkü 1204 Haçlı istilası İstanbul'u bitirmişti. Bu noktada Fâtih'in, Ayasofya'nın mermerlerinden birini kırmaya çalışan bir askere mâni olarak şehrin yapılarının kendisine ait olduğunu ifade etmesi de zikredilmeye değer çok tekil bir manzara...[46]

Kostantiniyye'nin fethiyle tarihte bir dönem kapanmış, başka bir dönem açılmıştır. Bu olay, özellikle Ortodoksların tarihi açısından çok önemlidir. Artık dünya Fâtih Sultan Mehmed'in başında olduğu Osmanlı Devleti'ne başka bir gözle bakmaktadır.

Fâtih'in Kostantiniyye'yi Kuşatma Stratejisi

II. Mehmed'in İstanbul stratejisi, 21 yaşındaki hükümdarın şehri fethetmek için bildiğimiz Boğazkesen Hisarı'nı, yani Rumeli Hisarı'nı inşa ettirmesiyle başlar denilebilir. İnşaatı dört ayda biten bu hisarın yapılma amacı Boğazların kontrolünü ele geçirerek Karadeniz kolonilerinden İstanbul'a yardım gelmesini önlemekti. Bu hisarın yapımında, II. Mehmed'in her bir burcun yapımını bir paşaya, en büyük burcun yapımını ise Çandarlı Halil Paşa'ya verdiğini kaydederek bunun politik bir hamle olabileceğini belirtmeliyiz. Bir de ordudaki Asya tipi süvarilerin dayanıklılığı söz konusudur; lakin önce II. Murad Han, sonra da II. Mehmed Han orduya gerçek anlamda düzen getirdi. Fâtih ayrıca ateşli silahları kullanmayı biliyordu ve iyi bir stratejistti. İstanbul Boğazı'nın karşılıklı kıyılarından (Anadolu-Rumeli)

46 Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 326-327.

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatmasını tasvir eden bir gravür.

hisarların inşasıyla geçiş kontrolü ele alınınca şehrin düşmesi mukadder oldu. Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinden yardım, sütlü mamul, tahıl, bal gelmesi önlendi. Bal sadece bal (veya şeker karşılığı) değil, tıbben deva ve bazı değerli ilaç ve otların saklanması için gerekiyor. Genç padişah, bir yandan da nisan ayının başında Edirne'den çektirdiği toplarla kuşatmaya başlamıştı. Kuşatma elli üç gün sürdü. Gayet şiddetli hücumlar yapıldı. Bu arada 22-23 Nisan gecesinde, büyük tarihçiler tarafından o dönemdeki esaslı raporlara dayanılarak tarif edildiği gibi,[47] gemilerin Boğaz'ın başından Haliç'e indirilmesi gerçekleştirildi. İnce

47 Bkz. Halil İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 128; Babinger, *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s. 91 vd; Steven Runciman, *Konstantinopolis Düştü*, s. 168 vd; Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. M. Gökman, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1967, s. 89 vd; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, c. I, s. 430 vd.

donanma hafif kadırgalardan oluştuğu için gemilerin bir gecede uygun sistemle çekilmesi mümkündü.

Kostantiniyye Esasen Kara Savaşı ile Alındı

"İstanbul gemiler karadan yürütülerek alındı" demek doğru olmaz. Şehir esasen kara savaşıyla alındı. Gemi manevrası daha çok bir şaşırtmacadır, çarpıcı etki yarattı. Vakıa Haliç surlarının zayıf olduğu açıktır lâkin hafif gemiler ve gemilerle döşenen köprüden geçen askerlerin Haliç surları üzerinde kara surlarındaki kadar etkili olmadığı da açıktır. Fâtih 6 Nisan'da muhasaraya başladı ve 29 Mayıs Salı günü şehir düştü. Bu 53 günlük muharebe harp tarihi bakımından son derece ilginçtir. Surlar büyük toplarla dövülmüştür. Haliç'e girmek mümkün değildir ve malum zincir gerilmiştir.[48] Haliç'teki kuşatma bir gerçeği ortaya koydu: Gayretine rağmen Baltaoğlu Süleyman Paşa Haliç'i kapatan zinciri geçemedi. Deniz gücünün yetersizliğinden söz ediliyor. Venedik ve Cenova donanmasıyla mukayese edilemez, ama şurası bir gerçek, İstanbul kuşatması ve sonraki dönemde artık Türkiye'nin denizcilik safhasına girdiği görülüyor. Üstelik Bizans tarafında, öyle kötü bir savunma da yoktu. Şehri 13. asırda (1261) Haçlı istilasından kurtaran General Paleolog soyunun son hükümdarı olan XI. Konstantin Paleologos fedakârca savaşmıştır. Esas savaş kara surları tarafında devam etmekteydi.

48 Zincirin bir parçası İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenmektedir. Haliç Zinciri'ne dair farklı görüşler içeren bir araştırma için; Uğur Genç, "Haliç Zinciri Üzerine Bir Değerlendirme: Kuşatma Sırasında Liman Girişi Nasıl Kapatıldı?", *Osmanlı İstanbulu II*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014.

Son Doğu Roma İmparatoru XI. Konstantinos Paleologos.

O vakte kadar girilemeyen ve ağır zincirlerle kapatılan Haliç bu tarihten sonra artık eski stratejik önemini kaybetmeye başlamıştır. Doğu Roma'nın, ilk olarak Orta Çağ'dan itibaren kullandığı "Rum ateşi" denilen bir kimyevi silah tertibi vardır. Bugün, su üzerinde ve karada çok daha yakıcı silahların olduğu malum. Ama hâlen Rum ateşinin formülü tam olarak bilinmiyor. Bununla şehrin denizden kuşatılması imkânsız hâle gelmekteydi. Ne var ki bu seferki, yirmiden fazla kara kuşatması yaşayan Bizanslıların uzun tarihinde ilk defa görülen bir olaydır.

1204'te Haçlıların Konstantinopolis'e Girişi, Eugène Delacroix.

Fâtih'in Ateşli Silahlarla Donatılmış Ordusu

Doğu Roma İmparatorluğu, tarihinde yirmiyi aşkın kuşatma görmüştü. Bu kuşatmaların bazıları savaşçı barbar sürüleri tarafından yapılmıştı. Bazıları ise askerî teşkilatı oturmuş devletler, ordular tarafından gerçekleştirilmişti. Ne birincilere ne de ikincilere benzeyen 4. Haçlı Seferi ise entrika gücü ve Venedik darbesiyle şehri ele geçirdi (1204) ve harabeye çevirdi. 1453'ten evvelki tek istisna şudur; 50 yıl sonra General Paleolog şehri onlardan kurtardı. Bu da ikinci işgaldir. Şimdi ise bir ilkle karşı karşıyayız. İlk defa bir ordu modern çağı açan silahlarla imparatorluğu

kuşatıyordu. Özellikle "6 ve 12 Mayıs'ta kuşatmanın en çok şiddetli hücumların olduğu" tezi üzerinde Batılı ve yerli tarihçilerimiz birleşmektedir.[49] Çok kanlı hücumlar olmaktadır. Surlara mancınıklarla, ağır topların gülleleriyle son derece önemli gedikler açılmaktadır. Ama şehir de kendini savunmaktan geri kalmamıştır.

Hristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkent halkı son ana kadar Meryem Ana'nın kendilerini kurtarmasını bekledi. Son gece Ayasofya'daki ayinde imparator Meryem Ana'nın geleceğini ilan etti. Batıl, bu kavmin bir özgün davranış ve inancı mıydı? Orta Çağ'ın atmosferinde savunma sırasında böyle bir şeye sığınılması, ancak Konstantinapol'ün yapısı, zenginliği, geniş nüfusu ve tarihî muvaffakiyetine, daha doğrusu o tarihin menkıbe, efsane ve realiteyle karışık olarak bıraktığı şehirliliğin yaşam ve inanışıyla ilgili olmalıdır. Halk hâlâ, Türkler içeri girdiği zaman meleklerin duvarları yarıp ortaya çıkacakları ve Türkleri kovacakları beklentisi içindeydi.[50]

Fâtih 21 yaşında İstanbul'u Rönesans tekniğinde savaşan bir ordu ile aldı. Ateşli silahları, çağdaşları arasında o ve kurmayları kadar etkili biçimde kullanan yoktu. İstanbul savunması küçümsenecek bir savunma değildir; Bizans ve müttefikleri de muvaffak olabilirdi. Fâtih, askerî geleneği ve örgütlenme becerisi olan bir toplumun başındaydı. İzleyen yıllarda Mora Yarımadası, Arnavutluk, Bosna, Eflak-Boğdan ve ahidname ile (antlaşmalı olarak) alınsa

49 Detaylı bilgi için bkz. İnalcık, *a.g.e.*, s. 127 vd; Cezar, *a.g.e.*, c. I, 460 vd.

50 Bkz. Babinger, *a.g.e.*, s. 96; Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956, s. 178. Ayrıca bkz. Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 210.

da Kırım Hanlığı, vire ile teslim alınsa da Trabzon Pontus İmparatorluğu, Kuzey Ege adalarının, özellikle Eğriboz'un fethi ve Otlukbeli Savaşı'ndaki zafer de bunu göstermektedir. Sonucun zafer kadar Anadolu'nun aşiret yapılanmasında günümüze kadar devam eden sorun yarattığı da açıktır.

İmparator Konstantin'in Ölümü ve Paleologlar Hanedanı

Son İmparator Konstantin Paleologos'un, Tursun Bey'in[51] ve Bizans kaynaklarının[52] verdikleri bilgilere bakıldığında -birbiriyle çelişen yerler varsa da Osmanlı tarihlerinin daha doğru olduğu düşünülebilir- sur içine giren bir grupla çarpışırken bir görüşe göre Haliç tarafına doğru çekilerek kaçtığı,[53] diğer görüşe göre -ki doğrusu ikincisi olmalıdır- Yedikule tarafına gittiği kaydedilmektedir.[54] Yedikule tarafında, bir deniz aracına binerek kaçabilme imkânı olabileceği söylenmiştir.

Son çarpışmada artık bir ümit kalmayınca Yedikule tarafına doğru harekete geçen İmparator Konstantin'in, karşılaştığı bir grup azeb askeriyle çarpışırken atıyla birlikte devrilerek ölümü vuku bulmuştur.

Üzerinde herhangi bir nişan, imparator olduğuna dair herhangi bir emare bulunmayan Konstantin'in

51 Emecen, *a.g.e.*, s. 69.
52 Dukas ve Kritovulos.
53 Barbaro.
54 Tursun Bey.

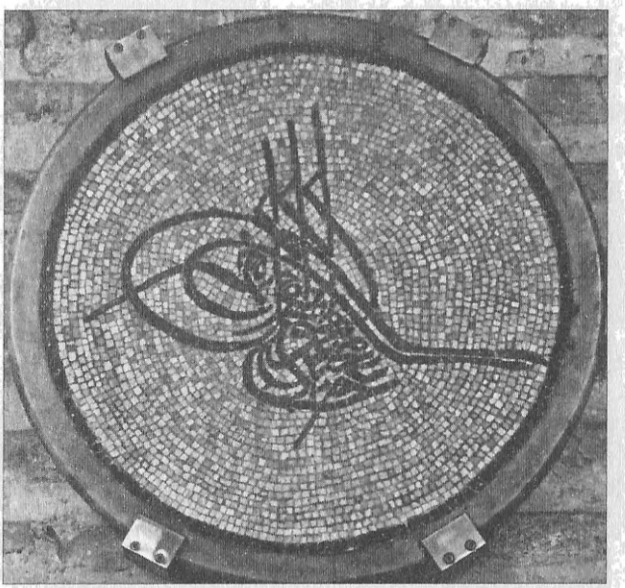
cesedinin gerçekten ona ait olup olmadığı, kraliyet rengindeki çoraplarından anlaşılmıştır.[55] Fethin ilk gününde Fâtih Sultan Mehmed'in de imparatorun ölüp ölmediğini bilmediğini, yakaladığı Notaras'a bu hususu sormasından anlıyoruz (Emecen, Fâtih'in Notaras'a Dukas'tan naklen, "gemiyle kaçıp kaçmadığını sorduğunu" kaydediyor).[56] Daha sonra iki kişinin getirdiği imparatorun başının ona aidiyetinin, orada bulunan Notaras ve başka bir kısım esirlerin teşhisiyle tespit edildiği anlaşılıyor. Fâtih Sultan Mehmed, imparatorun uygun bir törenle gömülmesine müsaade etti. Nereye gömüldüğü hususunda türlü rivayetler var. Son imparator orada hangi kiliseye defnedildi veya niçin Havariyyun Kilisesi'ne gömülmedi gibi soruların açık cevabı yoktur.

29 Mayıs 1453'te Osmanlıların eline geçen İstanbul'a şehrin "Fâtih"i II. Mehmed, ilk gün öğleden sonra, imparatorlukların hepsinde kadim bir özellik olduğu üzere törenle girdi; doğrudan Ayasofya'ya gitti ve şükür namazı kıldı. Hemen bir sonraki cuma namazı cemaatle kılındı. Ondan sonra da Ayasofya uzun süre kullanıma hazırlandı. Bu şekilde kilise tahrip de edilmedi. Fresklerin üzeri hafif ince badanayla örtülmüştü. Abdülmecid Han döneminde 19. yüzyılda Milano'daki Brera Akademisi'den Fossati biraderler tarafından restore edildi.

55 Babinger, imparatorun cesedinin "erguvan rengi çizmelerinden" tanındığını kaydeder. Bkz. Babinger, *a.g.e.*, s. 97.

56 Emecen, *a.g.e.*, s. 328.

Çar Nikolay, Fossatilerin hazırladığı bu fresklerin sunulduğu albümü masrafını üstlenmeyerek bastırmadı, fakat Sultan Abdülmecid üstlenerek bastırdı. Londra'da basılan Ayasofya kitabında kendisine teşekkür ve ithaf sayfası vardır.[57]

Ayasofya Camii'ndeki Sultan Abdülmecid tuğrası.
Ayasofya'nın dökülmüş olan altın yaldızlı orijinal mozaik tanelerinden, İtalyan Usta N. Lanzoni'ye yaptırılmıştır. Fossati tarafından Sultan Abdülmecid'e hediye edilmiştir.

57 Almanlar sonra kitabı küçülttüler, ithafın yer aldığı sahifeyi ise çıkarttılar. Bizans ilmiyle değilse de ilgili işlerle uğraşanlar arasında bu gibi saplantılı davranışlara rastlanır.
Gaspard Fossati, *Aya Sofia Constantinople*, As recently restored by order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, P. & C. Colhaghi, London, 1852.

GÖKKUBBENİN MUAZZAM MABEDİ: AYASOFYA

Ayasofya "İlahi Hikmet" Anlamına Gelir

Ayasofya, klasik Roma mimarisinin son büyük eseridir. 532-537 yılları arasında İmparator I. Justinianus'un emriyle yapıldı. Miletoslu İsidoros ve matematikçi Trallesli (Aydın) Anthemios'un eseridir. Bilhassa Anthemios, İskenderiye Kütüphanesi'ndeki bazı eserleri yapıyı ve kubbesini kurgularken özetlemiş, özellikle İskenderiyeli Heron'un statik üzerindeki görüşlerini zikretmiştir. Bugün kaybolan bu eserlerin içindeki bilgilerin hem zamanımıza kadar yaşaması hem de Ayasofya'nın strüktürünün bunlardan etkilendiği böylece açıkça ortaya konmuştur.

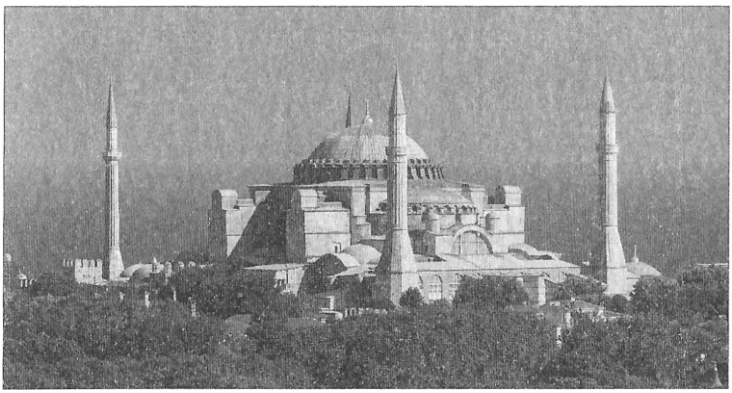
Kısa bir müddet sonra Ayasofya'nın kubbesi çöktüyse de kendisinden 900 yıl sonra Rönesans'ın hassaten 15. yüzyılın dâhi mimarı Brunelleschi'nin eşsiz Floransa Katedrali'nde (Duomo, 1296-1436 yılları arasında inşa edilmiştir) ortaya koyduğu mühendislik harikası kubbe, estetik bakımından ve ana binayla olan bağlantı açısından Ayasofya'yla mukayese edilemez. En geniş kubbe Ayasofya değildir ama miladın birinci asrında Roma'daki Pantheon kubbesi (yani bütün Roma İmparatorluğu kavimlerinin tanrılarının tasvir ve heykellerini bir araya getiren mabet) yapı olarak bir silindir üstüne konmuş bir yarım elma gibidir ve statik

bakımdan Ayasofya gibi bir harikaya doğru bir adımdır. Ayasofya kemerler ve sütunlar üzerinde duran bir eserdir. Bu sütunlar, imparatorluğun dört bir yanından getirilmiştir. Bu bir mali tasarruf sayılmaktan çok, emperyal bir hâkimiyetin tezahürü olarak düşünülmelidir. Benzer tavrı ve malzeme naklini Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de Mimar Sinan'ın büyük eseri için söylemek mümkündür.

Ayasofya doğrudan doğruya "ilahi hikmet" anlamına gelir. Bu nedenle de Fâtih Sultan Mehmed Han ismi değiştirmedi, hususi bir vakfiye meydana getirdi, birtakım eserleri bu vakfa bağışladı.

1204'te kiliseler arasındaki ayrılıktan sonra Roma Katolikleri diye ayıracağımız Batı'dan gelen Haçlılar, Ayasofya'yı feci şekilde yağmaladılar ve bir Katolik katedrali hâline getirdiler.[58] Bu 1261'e kadar devam etti. 553, 557 ve 558 yıllarında kubbelerde çatlak ve çöküntü ve özellikle sonuncu tarihle binanın da muhtelif yerlerinde çatlaklar meydana gelmiştir. İmparator Justinianus bu dönemde sözü geçen Baalbek başta olmak üzere, imparatorluğun muhtelif eski merkezlerinden devasa sütunlar getirerek binada destek olarak kullandırttı. Ama asıl önemlisi bu tamirlerden sonra büyük mimar ve mühendis Sinan'ın Ayasofya'nın yan taraflarına dâhiyane bir buluşla koyduğu, abideyi ebedîleştiren statik destektir. Ayasofya, Roma imparatorluk ve mimarisinin son parlak eseridir, Osmanlı asırlarını da bir numaralı cami olarak tamamlamıştır. 1931'de bir restorasyon geçirdi, daha evvelki ciddi restorasyon ise Sultan Abdülmecid

58 Sadece Venedik'te San Marco Meydanı'nı süsleyen ünlü atlar değil, sayısız relik (relique) hatta uzak Bavyera köylerinin bazılarında şövalyelerin getirdiği sözde relikler (kutsal parçalar) bitmeyen bir yağmanın sonucudur.

Ayasofya Camii

Han devrinde Fossati biraderlere yaptırılandır. Bu restorasyon sırasında Ayasofya'nın ilk pahalı baskılı anıtsal kitabı, yukarıda da ifade edildiği gibi, padişahın cömert bağışıyla Londra'da basıldı (Rus çarının bu kitap için gereken bağışı yapmaktan imtina ettiğini belirtmiştik).[59] Ayasofya mimarisi kadar Roma ve Osmanlı efsane ve rivayetleriyle de hâlâ kültürel tarihe konu oluyor.[60]

Fetihten Sonra Ayasofya

"Kilise, neden camiye çevrildi?" sorusu da bu noktada sıkça sorulan sorular arasında yer alıyor. Hemen belirtelim ki, fetihten önce Ayasofya, Hristiyanlığın ve dünyanın en büyük mabedi iken, fetihten sonra İslâm'ın büyük mabedi hâline getirilmiştir. Bu büyüklüğünü 1550'lere, yani önce Süleymaniye'nin, sonra da Selimiye'nin inşasına kadar

59 Semavi Eyice, *Ayasofya*, (3 cilt), Yapı Kredi Kültür ve Sanat, İstanbul, 1984.

60 Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstaniyye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

koruyacaktır. Batı Avrupa'da, hatta Rönesans İtalya'sında hiçbir yapı Ayasofya kadar cazip değildir. Rönesans'ta yapılan büyük kiliselere kadar Ayasofya bütün Hristiyan milletlerin hayalini süslüyordu. Onun için fetihten hemen sonra Ayasofya'nın cami hâline çevrilmesi çok önemliydi ve İslâm fetih ananesi icabıydı. İslâm dünyasında Ayasofya'ya yönelik bir literatür ve anane vardı. Daha önce 1204'te de Katolik Kilisesi'ne çevrilmiş ve 57 yıl kadar öyle kalmıştı. Osmanlılar yapıyı bilhassa Mimar Sinan'ın ciddi restorasyonu ve güçlendirmeleriyle ihya etti. Bir Hristiyan kilisesi olarak inşa edilen Ayasofya, Osmanlıların şadırvan, muvakkithane, medrese, sebil, sıbyan mektebi, imaret ve türbe ilaveleriyle görünüşte bir Müslüman külliyesine dönüştü ve İstanbul'un yeni siluetine kendini uydurdu.[61]

61 1930'larda bir müzeye dönüştürülmesi önemli bir olaydır. Ciddi bir restorasyona ihtiyacı vardı. Yakın zamanda tekrar camiye çevrildi. Lâkin mabet-müzenin kullanımında büyük dikkat ve organizasyon, bilhassa ziyaretçi sayısında sıkı bir kontenjan sistemi uygulanmalıdır.

"ŞEHİR DÜŞTÜ" FETHİN AVRUPA'DAKİ YANKILARI

Papa II. Pius ve Fâtih Sultan Mehmed

İstanbul'un fethinin Papalık'ta ve tüm Avrupa devletleri ve toplumlarında nasıl karşılandığına değinmemiz gerekiyor. Önce müthiş bir şok ve ürkme yaşandı. Sonraki safhada, silahla önleyemeyenler diplomasi ve ilişki yoluyla halletmek; Konstantinopolis ve Türkleri aidiyet ve mülkiyet itibariyle Batı medeniyetinin içine çekmek istemişlerdir. Fâtih, Büyük İskender'in, Augustus'un, Konstantin'in hayatlarını okur, onların her bakımdan önüne geçmeye çalışırdı. Bunu yerli ve yabancı çevrelerden gizlemezdi ve iddiasının boş olduğunu kimse ileri süremez. Zira yapılanlar iddiaya uygundu. Türklerin Küçük Asya'ya yerleştikleri asırdan itibaren "Rûm İmparatorluğu", Roma mirasının en iddialı sahibi oldu. Coğrafyamız, onun gerektirdiği yapılanma ve cemaatler arası ilişkiler ise başka bir safhadaydı. Asya kökenli toplumun disiplini, hızlı örgütlenmesi ve hareket kabiliyeti önemli bir avantajdı. Fâtih'in en büyük emeli imparatorluğunun sınırlarını genişletmekti. Ondan Hristiyan olmasının istenmesi ise temenni edilen bir yakıştırmadır. Franz Babinger'in asılsız bir evrak abartması ise Vatikan çevrelerinin ehil Şarkiyat uzmanı Vincenzo Poggi tarafından

çürütüldü.[62] Hükümdara, Papa II. Pius'un Hristiyanlık teklif ettiği söylense de ilgili mektubun bir müsvedde olduğunu Poggi, tarihinde ortaya koymuştur. Biraz spekülasyon ve şöhret düşkünü olarak Franz Babinger'in ortaya attığı bu teze göre, II. Pius, Fâtih Sultan Mehmed'e şöyle bir mektup yazmış olmalıymış:

> Küçük bir ayrıntıyı halledersen dünyanın en yüce, en güçlü, en ünlü insanı olabilirsin. Bunun ne olduğunu mu soruyorsun? Bulman çok zor değil. Aramak için çok uzaklara gitmene gerek yok. Onu her yerde bulabilirsin: Biraz suyla [aquae pauxillum] vaftiz olup Hıristiyanlık'a geçmek ve İncil'in öğretisini kabul etmek. Bunu yaparsan, dünyanın en ünlü ve güçlü prensi olursun. Seni Yunanlıların ve Doğu'nun yasal imparatoru yaparız. Şiddet yoluyla alıp adaletsizce elinde tuttuğun yerler, doğal hakkın olur. Bütün Hristiyanlar sana saygı duyar. Anlaşmazlıklarında sana başvurur. Zulüm gören herkes, ortak hamileri olarak sana sığınır. Dünyanın her ülkesinden insanlar senden yardım ister. Çoğu sana gönüllü olarak boyun eğer, hükümlerine uyar ve sana vergi öder. Tiranları yenme, iyileri koruma ve kötülerle savaşma görevi sana verilir. Eğer doğru yolda gidersen, Roma Kilisesi sana karşı çıkmaz. Bu ruhani taht, seni diğer krallar kadar sevgiyle kabul edecektir. Hatta onlardan da fazla, çünkü senin konumun daha yüksek. Bu koşullar altında pek çok

62 Vincenzo Poggi, *Lettera non spedita di Pio II a Maometto II*, Studi sull'Oriente Cristiano, 7/2, 2003.

krallığı hiç savaşmadan ve kan dökmeden, kolayca ele geçirebilirsin... Düşmanlarına asla yardım etmeyiz. Tam tersine, Roma Kilisesi'nin haklarına el koymaya, boynuzlarını öz analarına karşı kullanmaya kalkanlara karşı, senden yardım isteriz.[63]

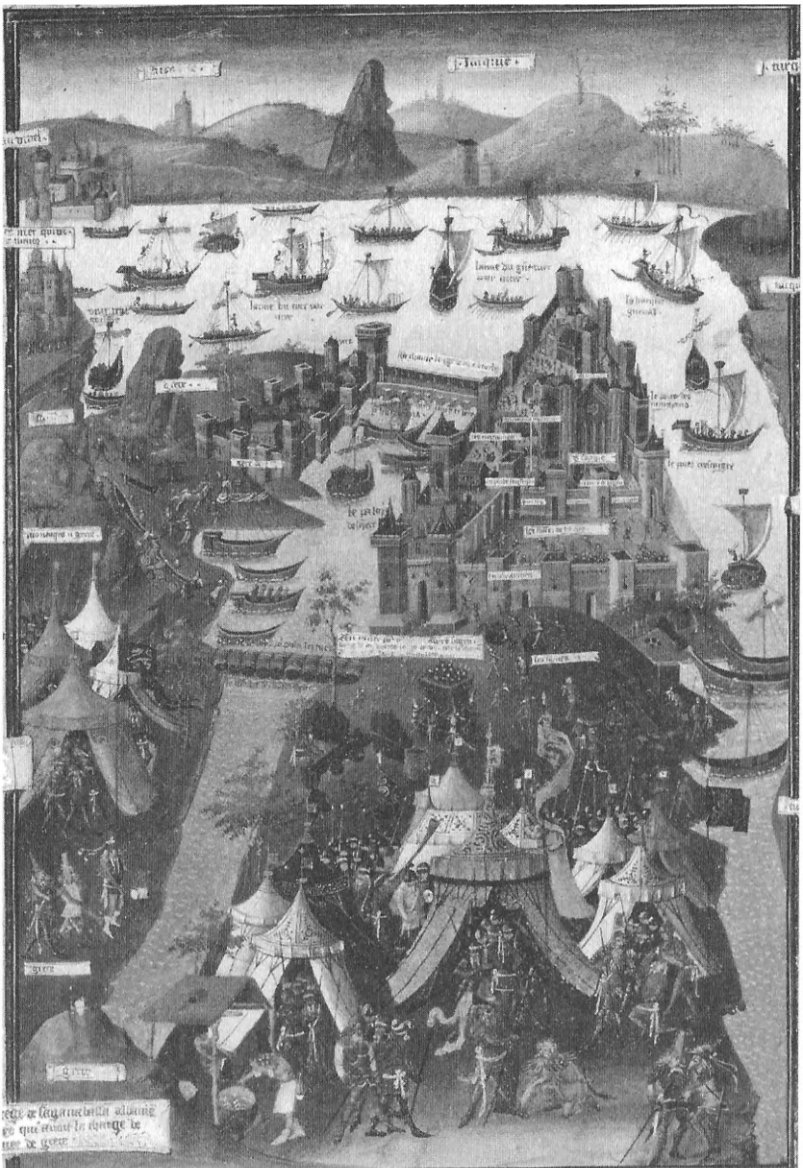
Tarihi Daha İyi Anlamak İçin Çapraz Okuma Yapmak Gerekir

Böyle bir iddia için İslâm kültürü hesaba katılmamıştır, ondan geçerliliği yoktur. Ancak mutekit Müslümanların hepsi Fâtih'i sevmediler. Onun bâtınî bir mezhep olan Hurûfîliğe meyli malumdu ve gerçekten Hurûfîlerin içinde her mezhep ve dinden kimseler vardı. Fâtih Hurûfîlere yakınlık kurmuş gibi, lâkin katiyen oğlu ve halefi II. Bayezid gibi değildi. Kendisini sofu olarak görmek isteyenler, onun olağanüstü askerî ve entelektüel yetenekleri üzerinde durmazlar. Çapraz okumayı sevmeyen tüm tarih okurları gibi maalesef standart okur da bağnaz ve cüretkâr ifadelere bayılır. Bu her görüşe mensup olanlar için geçerli bir kuraldır. Hanefilik, şeriata uygun kuralları ve yapısı itibariyle hem münasip hem de denetleyici sayılabilir.

Roma Katolik Kilisesi

Roma Katolik Kilisesi bugün bir milyarı aşkın kişi veya ruhla en kalabalık dinî grup sayılıyor. Dikkat edelim, inananlarının sayısı itibarıyla bazı dinler bu rakamın önünde görülür fakat bu dinlerin mensupları arasında birlik yoktur.

63 Babinger, *a.g.e.*, s. 182-183.

Konstantinopolis Kuşatması (1453) tablosu,
Jean Le Tavernier, 1455'ten sonra.

Mezhep ayrılıkları vardır; bir ruhani otorite veya mürşidin öncülüğünde birleşememişlerdir.

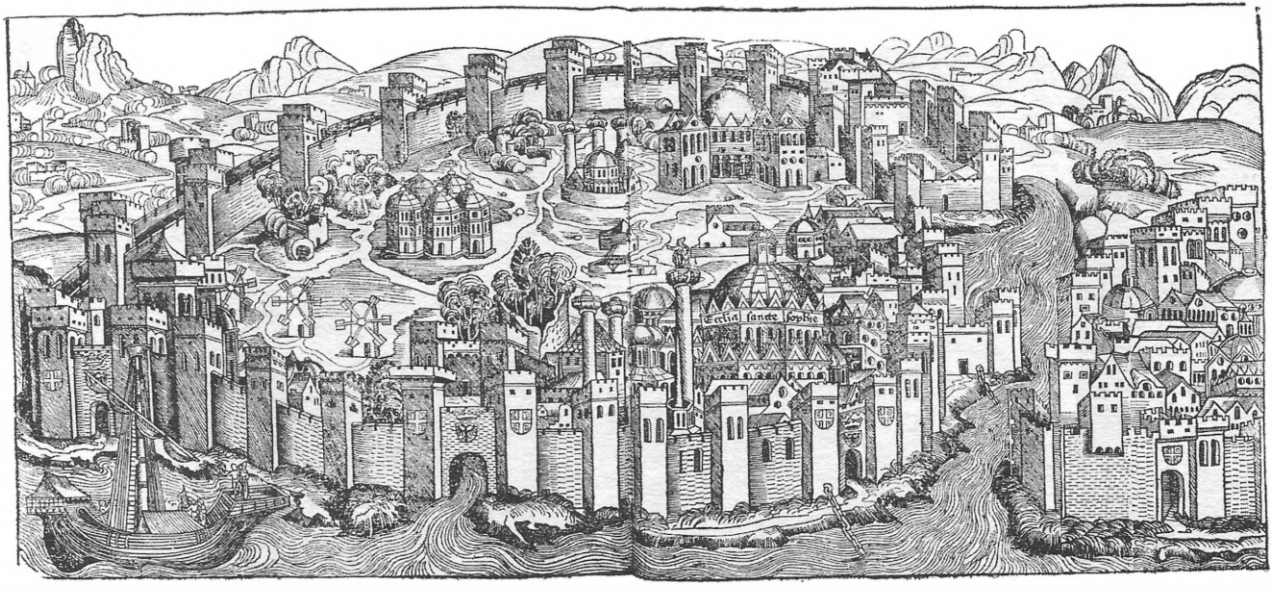
Oysa yerkürenin her tarafına dağılan Roma-Katolik Kilisesi'ne bağlı olanların, Hristiyanlığın belli bir yorumu ve ruhani liderliği altında bir bütün teşkil ettikleri açıktır; hepsi Roma'daki Papa'ya bağlıdır ve Papa, İsa Mesih'in yeryüzündeki naibi sayılır.

Bağlılık şeklî değildir, her yerdeki rahipler belirli bir hiyerarşi içinde oradan tayin edilir ve dinin yorumu da, kilisenin idaresi de, dünyevî sorunlar da kesinlikle Roma'dan yönlendirilir. Kilisenin inançtan doğan sorunlarının çözümü kadar mülklerinin ve daha Orta Çağ sonlarından beri bankalardaki mevduatın idaresi de Roma'nın elindedir. Ruhbanın içinde kendini kilisesine adamış güçlü hukukçu ve işletmeciler vardır. Ara sıra Fransa'daki kardinal veya günümüzde Güney Amerika'daki bazı rahip ve piskoposların Roma'ya aykırı fikirler öne sürüp gerilim yarattıkları gerçektir, ama uzun vadede Roma'nın yorum ve hâkimiyeti geçerlidir ve hep öyle olmuştur.

6. yüzyılda bütün Roma'nın hâkimi sayılan İmparator I. Justinianus; Konstantinopolis, Kudüs, Antakya ve İskenderiye patriklerine rağmen Roma'daki Papa'yı "primus inter pares / eşitler arasında birinci" ve Hristiyan inancının aziz temsilcisi ve Aziz Petrus'un halefi olarak görmüştür.

Roma Kilisesi ve Doğu Kilisesi Arasında Çatışma

Doğu Kilisesi ile çatışma Roma Katolikliğinin aldığı ilk yaradır; buna rağmen 15-16. yüzyıllarda gelişen Protestanlık,

Hartmann Schedel'in Weltchronik'indeki haritası fetihten 40 yıl sonra bile İstanbul'u tamamen bir Bizans şehri olarak göstermeye çalışmaktadır (1493).

Roma Katolikliği için en büyük darbeyi teşkil eder. Kilise en verimli topraklarını, en müreffeh diyebileceğimiz, kalkınan ve eğitimi yükselen memleketleri kaybetmiştir. Protestanlık sadece Roma Katolik Kilisesi'nin değil, genelde Hristiyanlığın son beş yüzyılda içine düştüğü krizin nedenidir. Buna rağmen bugün dahi en kalabalık cemaatler ve Roma'nın yorumlarının hemen kabul edildiği en yaygın Hristiyanlık Roma Kilisesi'ne tâbi olan toplumlardır.[64]

Avrupa'da Reform

İstanbul'un fethinden 65 yıl sonra, 1518'de Reformasyon çalkantısı içine giren Alman İmparatorluğu'nda, bizzat Ulrich Hutten'in kaleminden çıkan *Exhortatoria*'da Türklere karşı savaşın Almanların ulusal ve kutsal görevi olduğu ileri sürülür.[65] Avrupalılara göre kiliseye mensup olmak için Türklere karşı savaş vermek şarttır. Burada Roma Kilisesi'nin reformdan sonra da Türklerin yanında politikaları küfre yakın gördüğünü belirtmek gerekir. Dönemin en alegorik resimlerinde (kilise propagandası alegori ve kompozisyonları) kilise gemisinin yolunu kesmeye çalışan ifrit ve canavarların bir kısmı Protestan şapkalı, öbürleri Türk külahlı figürlerdir. Katolik Kilisesi Türkleri Protestanlarla birlikte karşısında görmektedir. İşte bu ikili oyun 16. asır boyunca Türk İmparatorluğu tarafından ustalıkla

64 Son kırk yılın problemleri Roma için yeni bir kriz dönemi yarattı. Bu çok taraflı, güçlü muhalefet gelecek için umulmadık ve öngörülmedik gelişmelere sebep olabilir.

65 Ulrich Hutten, *Ad principes Germaniae ut bellum Turcis invehant exhortatoria*, 1518.

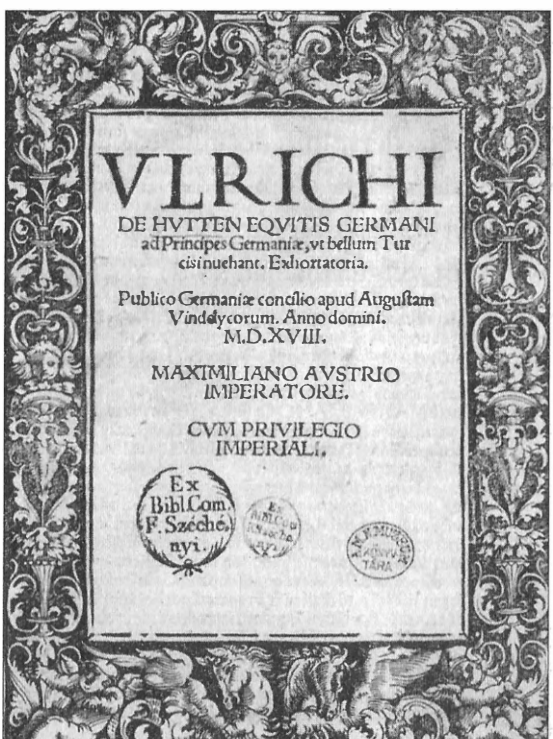
kullanılacaktır. Fâtih Sultan Mehmed bu tip Protestanlığı görmedi; hâkim Protestanlığın özellikle Orta Avrupa'da ve Germenik ülkelerde Fâtih'in Muhteşem Süleyman gibi bir halefi zamanında Habsburg hanedanı ve Katolik Liga'ya karşı nasıl kışkırtıldığı malûmdur.

1541'de Luther, Türk İmparatorluğu'nun sağlamlığını ve idaredeki ustalığını belirterek Hristiyanlığı korumak için onlara karşı savaşmak gerektiğini söylüyor ve Türklerin ardından Yahudilere karşı da birtakım tedbirler öne sürüyordu. İstanbul'un fethinden sonra Hristiyan Avrupa'da antisemitizm kadar anti-Türklük de gelişmiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in asıl etkisi, Ortodoks Kilisesi'ni Batı'ya karşı himaye etmesi ve yeniden teşkilatlandırılmasını desteklemesiyle oldu. Reform hareketlerinin desteklenmesi ise daha çok Kanuni Sultan Süleyman devrinin politikalarıdır.

Voltaire, İstanbul'un Fethiyle Rönesans Arasında İlginç Bir Bağlantı Kurar

Ünlü Fransız düşünür Voltaire, İstanbul'un fethiyle Rönesans arasında ilginç bir bağlantı kurmaktaydı. Ona göre İstanbul'un alınışı beşeriyetin manevi ve kültürel gelişiminde son safhanın başlangıcıdır. Gerçi onun "şehir düşüp surlardan Türkler girerken öbür taraftan kitaplarıyla İtalya'ya kaçanların başlattığı Rönesans" tasviri, herkesin bıyık altından güldüğü, ancak bizim ders kitaplarında yer alan bir safdil tanımlamadır. Voltaire için Kostantiniyye'nin fethi; Rönesans'ın ivme kazanmasının ve XIV.

Louis devri Fransız Avrupa medeniyetini oluşturan zincirleme gelişmelerin başlangıcıdır.[66] Çoğu yazara göre de fetih Orta Çağ'ı bitiren harp teknolojisinin zaferidir, yani teknik bir gelişmedir. Orta Çağ dünyasını çeviren surlar bu kuşatma ile yıkılmıştır ki doğrudur. Osmanlı askerî düzeni Orta Çağ'ın değil, yeni dünyanın ateşli silahlar teknolojisine dayanır.

VLRICHI
DE HVTTEN EQVITIS GERMANI
ad Principes Germaniæ, vt bellum Tur
cis inuehant. Exhortatoria.
Publico Germaniæ concilio apud Augustam
Vindelycorum. Anno domini.
M.D.XVIII.
MAXIMILIANO AVSTRIO
IMPERATORE.
CVM PRIVILEGIO
IMPERIALI.
Ex
Bibl. Com.
F. Szécsé-
nyi.

1518'de Ulrich Hutten tarafından yazılan ve Alman prenslerini Osmanlılara karşı savaşa teşvik eden kitabın ilk sayfası.

66 Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, Librairie Hachette, Paris, 1906. Türkçesi için: *XIV. Louis Asrı*, çev. Nahid Sırrı Örik, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.

FETHİN DOĞU'DAKİ YANKILARI

Batı'da bu kadar etki uyandıran fethe Doğu'nun tepkisi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, o dönemde yanı başımızdaki Akkoyunlu Devleti'nde resmî tarih olan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de, olaya neredeyse hiç değinilmeden geçilmesinden anlaşılıyor. Burada âdeta olumsuz bir üslup var. Basit bir kıskançlık değil stratejik bir tavır söz konusudur. Önemli görünen olayları vurgulamamak ya da aksine vurgulamak gibi bir üslup göze çarpmaktadır. Şark vakayinameleri kamuoyunu etkilemeye çok erkenden başlamışlardır. İstanbul'un fethinin, çağdaş Türk devletlerinden Uzun Hasan'ın Akkoyunlular Devleti'nde duyulmazdan, görülmezden gelinmesi herhâlde Türk politika sanatının esas unsurlarından birini yansıtır; işine gelmeyeni göz ardı etmek ve üstünü örtmek... *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de, Akkoyunlular Devleti'nin bu resmî tarihinde[67] rekabetin getirdiği suskunlukla İstanbul'un alınışından söz edilmeyişi, İstanbul'un fethinin Uzun Hasan ve Akkoyunlu seçkinlerinin pek işine gelmeyeni göz ardı ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ortada İslâm dünyasını etkileyen bir olay söz konusudur. Zannedildiğinin aksine, yeni devlet Asyalı bir devlet görünümünde

67 Ebû Bekr-i Tihrânî, *Kitāb-ı Diyārbakriyye* (nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara, 1962-64, Giriş, I, s. VII-XXIV, 8; II, s. VII-XI.

değildir. Klasik Roma İmparatorluğu'nun müesseseleri benimsenmiştir, hem de o an değil, Türkler Bithynia (Hüdavendigâr) havzasına adım attığından beri. Şu olay dahi ilginçtir: Gennadius'un patrik ilan edilmesi, 1454 başında Türk devletleri arasında "Osmanlı, Roma İmparatorluğu'nu fethetti ve cemaatin başına da içeriden uygun bir ruhani getirildi" diye zikredilir. Bu yapı eski Roma'nın çok dinliliği

Fâtih'in İtalyan ressam Costanzo da Ferrara (1450-1524) tarafından yapılan portresi, Topkapı Sarayı Müzesi.

kadar İslâm devletlerinde, Moğol İlhanlı ve Altın Orda'da da özgün yapısıyla görülen bir sistemdi.

Üstün Ateşli Silahlarla ve Dâhiyane Stratejiyle Kostantiniyye Fethedildi

İstanbul'un fethi, Akkoyunlulara değil, onların rakibi olan Osmanlı'ya nasip olmuştur. Uzun Hasan, 1204'teki Haçlı Seferi sonrası kurulan Trabzon Pontus İmparatorluğu'nun yöneticisi olan Komnenoslar hanedanıyla akrabaydı. Bu akrabalık sayesinde, Safevîler'in kurucusu olacak olan Şah İsmâil, baba tarafından tanınmış bir Müslüman Türk soyuna, anne tarafından ise Pontus Rum hanedanına mensuptur. Yani hem Türk hem de Komnenos soyundan gelen bir hükümdarın torunudur. Bu durum, onların da Romalıların meşruiyet anlayışına uygun olarak hüküm sürdüklerini gösterir. Tabii böyle bir devletin de Osmanlı hâkimiyetini pek hoş karşılamayacağı açıktır. Ama kim ne derse desin, Osmanlı Devleti artık bir dünya hâkimi (*arbiter mundi*) ve dünya kuvvetidir.[68] Gerçek anlamda 15. asrın ikinci yarısında, yani 1453'ten sonra Osmanlı toplumu da artık dünya çapında bir imparatorlukta yaşadığının bilincine varmıştır. Çok ilginçtir; üstün ateşli silahlarla ve dâhiyane stratejiyle Kostantiniyye fethedilmişti, herkes bu savaşın karşısında dehşete düşmüştü ve İslâm dünyası, Osmanlı'nın rakibi olacak Memlûkler dahi, büyük şenliklerle bunu kutluyorlardı.

68 Ayrıca Kantakuzenoslarla kurulan evlilik bağı ile Sultan Orhan ve oğlu Murad-ı Hüdâvendigâr çizgisi üzerinden Osmanlı hanedanı da aynı çizgiyi izlemiştir.

Tarihî Mirasını Anlayamayanlar Fâtih Dönemini Tahripkâr Bir Şekilde Göstermek İstiyorlar

Hiç kuşkusuz Fâtih Sultan Mehmed; bütün Şark ve Garp'ın en renkli ve değişik kültürlerini birleştirmek misyonunu üstlenmişti ve İslâm tarihinde yeni Büyük İskender'di. Ne Şark'ta ne de Garp'ta Fâtih gibi "öteki"ne karşı bu kadar rahat ve sahiplenici davranan aydın monark bir kişilik bulunabilir. Tarihî mirasını anlayamayan ve bugün dahi farklı yorum yapanlar bundan dolayı Fâtih dönemini tahripkâr göstermek istiyorlar.

Ravzatü's-safâ müellifi Mîrhând suskunlukla fetih olayını dışlamıştır. Bir müddet müverrih ve Osmanlı asrının ünlü fâkihlerinden İdris-i Bitlisî tarafından da bu yol denendi. Akkoyunlu hanedanının hizmetinden çıkıp II. Beyazid'in yanına geçince bu sefer *Heşt Behişt* adlı eserinde Fâtih devrini ve fethi göklere çıkarır (eser Farsçadır). Hatta Frenk adalarını ele geçirdiğini süsleyerek anlatır (burada Rodos ve Sakız adaları gibi dışarıda kalanlar vardır). Üstelik kuşatmayı kendine özgün abartmalarla izah eder.

4. BÖLÜM

İMPARATORLUK GENİŞLİYOR BALKANLAR'DAN ORTA AVRUPA'YA

BALKAN İMPARATORLUĞU

Tarihte İlk Kez Asyalı Bir Toplum Avrupa'nın İçlerine Bu Derece Girip Yerleşmiştir

Osmanlı Devleti Hristiyan Avrupa ile nasıl temas etti? Kronolojik bilgi ve tasvirin dışında bu parlak kültürel bileşim, etnolojik kaynaşma ve mübadele çok keyfe tabi biçimde ele alındı veya geçiştirildi. Bu sadece Türk tarihinin değil, bütün İslâm tarihinin, hatta daha da genişletirsek bütün Doğu tarihinin en mühim sorusudur. Tarihte ilk kez Asyalı bir toplum Avrupa'nın içlerine bu derece girip yerleşmiştir. Dolayısıyla Balkanlar'da da akültürasyon (kültürel saçaklanma) olayı Fâtih'in imparatorluğu ile ortaya çıkan bir süreçtir. Moğolların Polonya sınırına, Macaristan'ın içlerine kadar gidişi bu dönemle benzeşemez. Çünkü bu dönem Fâtih-i Cihan denen Cengiz İmparatorluğunun bir girip sonra da geri çekilmesini getirir. Katı iddiaların aksine Orta Asya, Yakın Doğu ve Doğu Avrupa'da etkileriyle bir özgün dönemdir, geniş bir alana yayılmıştır, bu cümleden Altın Orda (Volga boyu, Ukrayna, Rusya ve Ulah sahrası) ve İran'da dahi uzun asırlar kalıcı olmamıştır. Avrupa'daki Moğollar, birkaç öncü Moğol kabilesi dışında, çoğu Kıpçak Türk kabilelerinden oluşmaktaydı. Altın Orda'nın gerek bürokrasisi gerekse askerleri daha çok Kıpçak-Türk

kabilelerine dayanmaktaydı. Sadece bir iki Moğol kabilesi bu camianın başında bulunuyordu ve Kıpçaklar içinde asimile olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu ise gerçekten Avrupa içlerine girmiş ve uzun bir süre Tuna mansabında, Rusya steplerinde kalıp yerleşmiş bir güçtür ve orada uzun bir süre bu niteliğiyle var olmuştur. Doğu ve Batı bu süreçte karşılaşmıştır. Bu karşılaşma ve kaynaşma, bağnazlığıyla temayüz eden bir tarih yorumunda bir istila olarak değerlendirilmektedir. Kuzey Akdeniz ve Balkanlar'daki Müslüman varlığı Türkler ve Müslümanlaşmış yerlilerden daha ilginç, Osmanlılardan önce bu sahada bulunan Kıpçak ve Oğuz-Türk kabilelerin (Kuman ve asıl Gagauz gibi boyların) varlıklarını Osmanlı sayesinde sürdürmüş olmalarıdır. Az miktarda dahi Karay (Karaim) ve Kırım'daki Kırımçak denen Tevrat-Talmut'a bağlı Türk asıllı Yahudi grup da bu cümledendir. Benzer şekilde Şark'ta da Batı ile bu karşılaşma, karşılıklı bir tanışma vesilesi olarak değil, daha çok fetih ve hâkimiyet duyguları içinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme biçimleri, durumu anlatmaya yetmiyor. Medeniyet ve kültür tarihi açısından bu oluşum üzerinde durmak gerekiyor. Tabii ki bu o kadar da kolay değil. Bu yorumu böyle bir tarihî platformda yapabilmek için de buz üstünde kaymayı öğrenmek gerekiyor. Osmanlı tarihçiliğinde bunun ayrı bir eğitim ve yöntem edinimiyle mümkün olacağı açıktır. Yunan – Latin ama asıl Slav tetkiklerini ilerletmek zorundayız.[69]

69 Omeljan Pritsak, (Batı Ukraynalı hocası Ahatanhel Krımski gibi) ilgi sahalarını muhtelif dilleri hatta Nors, Skandinav ve Fin kaynaklarına kadar uzattılar. Pritsak'ın talebesi Victor Ostapchuk ve asıl Macar ilim âlimleri Istvan Vasary gibi uzmanları bu bütün içinde değerlendirmek gerekir.

Osmanlı'nın Balkan Hâkimiyetini Kavramak

Doğu ile Batı'nın bu karşılaşmasını sağlıklı biçimde değerlendirmek için önce Balkan, Orta Avrupa ve Doğu Avrupa milletlerinin tarihine, kültürüne ve dillerine nüfuz etmek kaçınılmazdır. Bunlarsız Osmanlı'nın Balkan hâkimiyetini kavramak mümkün değildir. Mesela Balkanlı aydınlar ve tarihçiler Türk dilini, medeniyetini ve kültürünü öğrenmedikleri için tarihlerinin o en önemli safhasını uzun süre yanlış değerlendirmişlerdir. Aynı nedenle Türkler de Balkan dillerini, Bizans ve Slav tarihini, bu kültürlerin ve Ortodoks Kilisesi'nin tarihini çok iyi bilmek durumundadırlar. Ama ne yazık ki, böyle bir nitelik ve donanım henüz zayıftır, gelişme safhasındadır. O nedenle mübadele-i efkâr ve malumat (etkileşim ve bilgi değişimi) pek erken, cılız safhadadır.

Ne var ki bu sahaya girenler Balkanlılar değilse de Almanlar, Anglosaksonlar ve bir ölçüde Ruslar oluyor. İstisnai durum Batı Ukrayna menşeli tarihçiler, Macarlardır. Özellikle bu sonuncu ülkenin rolü büyüktür. 18. yüzyıldan beri Macar tarihçi ve filolog dünyasının müspet ve derin ilgisini tasvir bu kitabın hacmini ve mevzuunu aşar. Bu konuyu öğrenelim ve yorumlayalım derken etnik duygularla hareket söz konusu olamaz. Tarihin bir bilim niteliğine sahip olmaktan çok bilimlerin üstünde bir yeri vardır. Esneklik serbest yorumu etkiliyor. Nesnel, herkes için kabul edilir yöntemleri vardır. Ama şu da bir gerçektir; herkes tarihe kendi kültür, tarih ve medeniyet gerçeği içinden bakar, yorumları da buna göre şekillenir. Kısacası Türk tarihçiliği bu açıdan üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği için hem kendine hem de dünyaya noksan bakıyor.

Osmanlı'nın Balkan Fetihleri

1300'lerin başında bir beyliğin varlığı resmen önce Selçuklu Devleti, Koyunhisar (Bapheus) Savaşı'ndan sonra da (1302) herkes tarafından süratle fiilen tanınmaya başladı.[70] Mesela 1354 tarihi konusunda tartışmalar vardır, ama biz bu tarihi esas almayı tercih ediyoruz; Edirne fethediliyor. Edirne (Hadrianopolis) Balkanlar'daki, Trakya'daki en mühim merkezdir; Roma İmparatoru Hadrianus'un, askerî ve ticari nedenlerle âdeta yeniden kurduğu bir şehirdir. Dolayısıyla Edirne'nin fethi mühim bir merkezin ele geçirilmesi anlamına gelir, stratejik, ticari bir telâkî noktası... Mesela Selanik daha sonra alınmıştır. Alındığında Selanik küçük bir şehirdir, bir ara kaybedilmiş, sonra II. Murad devrinde tekrar Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. 1912 yılının kışına kadar da Türklerin hâkimiyetinde kalmıştır. Bilindiği gibi İspanya'dan ve Avrupa'nın muhtelif yerlerinden göç eden Yahudi nüfus Selanik'e yerleştirilmiştir. Selanik, 20. yüzyıl başlarına kadar bütün Avrupa'nın ve Akdeniz'in en büyük Yahudi şehri olmuştur. Bu dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar üniversal muhtevalı bir imparatorluk olduğunu gösteriyor.

İtalyan Akdeniz cumhuriyetlerinin elinden alınan bir küçük liman şehri olan Selanik, zamanla bir metropol hâline getiriliyor. Bu metropol İberia, İtalya ve Polonya'dan kovulan ve zulme uğrayan Yahudilerle kalabalıklaşıyor. Şehrin nüfusu büyük ölçüde Mûsevîlerden oluşuyor. Bu açık bir tarihî gerçektir. Osmanlı'nın 15-16. yüzyıllardaki

70 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 77.

bu akilane davranışını ve toplum düzenlemesini, 20. yüzyılın başındaki Yunanistan Krallığı gösterememiştir. 1912'de şehre girdiklerinde ilk katı ameliye, Yahudi katliamına başlamak olmuştur. Bunu biz değil bu safhayı ele alan ve bölgenin önce Yahudi tarihini yazan René Molho gibi Mûsevî tarihçiler de zikrediyor.[71]

Gelişen Osmanlı İmparatorluğu, 15. asrın başlarında bugünkü Doğu Sırbistan'ı, Arnavutluk sınırlarını, Yunanistan'ın kuzeyini ve bütün Bulgaristan'ı içeriyordu. Tabii bu ani büyüme ve Avrupa içine yerleşme ne İspanya'nın Araplar tarafından fethine ne de Pers imparatorlarının Yunanistan'a girip Atina'yı tahrip etmesine benziyor. Onlar girmiş, hemen sonra da çıkmışlardır. Gerçi Araplar Endülüs'te uzun bir süre kalıp çok parlak bir medeniyet kurmuşlardır. Orada tarihin en kozmopolit (Mûsevî-Hristiyan-Müslüman karışımı) medeniyeti, gerçek anlamda İspanya Rönesansı oluşturulmuştur.

Esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu, 15. yüzyılın başında artık Avrupa'da son derece güçlüdür. Kendisine karşı Haçlı ittifakları meydana gelmektedir. Avrupa seferberlik safhasındadır çünkü Osmanlı artık Macar Krallığı'na doğru yürüyen bir kuvvet olarak vardır. O zaman Sırbistan'ı, Hırvatistan'ı, modern Romanya'nın yarısını (Transilvanya-Erdel) elinde tutan Macaristan Krallığı, daha sonra Polonya ile akrabalık bağı kurmuş, hatta Sigismund bir ara Alman (Roma-Germen) imparatorluk tacını bile giymiştir. Şimdi karşısında, bu derece büyük Katolik devletinin topraklarına doğru ilerleyen bir Türk devleti vardır.

71 Rena Molho, *Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life*, Gorgias Press, 2010.

Bir Balkan İmparatorluğu Olarak Osmanlılar

Osmanlı, I. Murad-ı Hudâvendigâr'dan itibaren Balkanlar'da bir imparatorluk olarak bulunuyor. Bu devletin 15. yüzyıldaki nüfusuna ve topraklarına baktığımızda, bunun bir Anadolu imparatorluğu değil de bir *Balkan imparatorluğu* olduğunu söylemek mümkündür, ki bu Balkan imparatorluğu ahalisinin çoğu Hristiyan'dır. Avrupa, kendisini iteleyen bir Müslüman kuvvet karşısındadır, ancak bu Müslüman kuvvet, aynı zamanda fethettiği topraklarda bulduğu Hristiyanlara ve Mûsevîlere kendi imparatorluğunda yer verebilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bu anlamda çoğulcu bir özellik arz etmektedir; farklı din ve kültürlerden insanlar kendilerini rahatça ifade edebilmektedirler. Bunun tarihteki örneği, pagan birinci Roma İmparatorluğu'ndaki dinî rahatlıktır. Orada da bütün dinlere kolaylık sağlanırdı. Tek istisnası vardı: Antik Romalılar, Yahudilikten bir ölçüde rahatsızlık duyuyorlardı.[72]

İlk Kez Balkanlar'da İki Ayrı Medeniyet, Doğu ile Batı Bir Araya Gelmiştir

Slavlar, böylesine kozmopolit bir imparatorluğun Türk sultanına "çar" diyorlar. 1453 yılına kadar Doğu Roma'nın varlığı söz konusudur. Ancak Helen nüfusun çoğunluğu da

72 Tacitus'un yani antik dönemin Germenia üzerine muhteşem tahlilini yapan yazarın Yahudiler hakkındaki tevatür ve yanlış dolu verdiği tasvir muasır tarihçi G. Shelomo Dov Goitein tarafından 11-12. yüzyılda Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-niḥal* adlı eseri gösterilerek hicvediliyor. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Vol. IV: Daily Life, University of California Press, 1983.

artık Türklerin, Osmanlıların idaresindeydi. Diğer Ortodoks kavimler de bu camiaya dâhildir. Türk İmparatorluğu'nun üniversal bir veçhesi vardır, ancak İslâmîlik merkezî bir karakterdir. Bunun içindir ki Osmanlı Devleti'nin tarihi, Batı için çok önemlidir. Türk tarihyazımının bu yapısal durumu dikkate alıp üzerinde durduğu söylenemez. Zira ilk kez Balkanlar'da iki ayrı medeniyet, Doğu ile Batı bir araya gelmiştir. Tarihte bu ilk değil, ama Roma devrinde Yunanistan haricinde "Haemus" denen Balkanlar önemli bir uygarlık çevresi değildi.

Daha önceleri tarih, Büyük İskender'in MÖ 4. yüzyılda Makedonya'dan çıkıp Yunanlı kuvvetlerle, daha sonra Küçük Asya'daki müttefikleriyle şarka doğru yayılmasına; Küçük Asya, İran ve Soğdiana'ya, Orta Asya'ya, Afganistan'a, Hind'e kadar inmesine; Babil'e, Kuzey Mezopotamya'ya ve Mısır'a geçmesine tanıklık etmektedir. Burada da bir Batı-Doğu sentezinden bahsediliyor. Ama hiçbir zaman Osmanlı'ya mukabil bir hareket, Doğu'dan Batı'ya doğru gelişmemiştir. Doğuluların Batı'ya geçişi, Osmanlı'da olduğu kadar yaygın ve kuvvetli değildir. Bu ilk kez Osmanlı İmparatorluğu ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden, Osmanlılığın Batı'ya gidişi dünya tarihi açısından incelenmeye değer bir konudur.

Batı bu Doğu'ya nasıl bakmıştır? Batı, karşısında yeni bir Doğu görmüştür. Araplara benzemeyen bir Doğu'dur bu. Hatırlayalım, 10. asırda İslâm fütuhatı durmuştur. Araplar, İber Yarımadası'nın hepsini değil ama büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Bu Endülüs bugünkü Portekiz'i (Garb el-Endülüs) de içermektedir. Ama mesela Katalonya dediğimiz kısım, Barselona'nın civarı bunun dışındadır.

Kuzey İspanya, yani Navar, Leon ve Galiçya dediğimiz kısım dışarıda kalmış, İspanyol Hristiyanları devletçikler hâlinde buralarda yaşamaya devam etmişlerdir. Güney İtalya'ya girilmiş, Sicilya ve Girit alınmış ama Balkanlar'a ve Trakya'ya adım atılmamıştır. İstanbul, birkaç kez kuşatılmış ama fethedilememiştir. 10. yüzyıldan itibaren İslâm hâkimiyeti gerileme dönemindedir; İslâm dünyası, giderek Akdeniz'in güneyine itilmiş, egzotik bir din ve medeniyeti temsil eder duruma gelmiştir.

Bu dengesizliği ve hatta coğrafi gerilemeyi kim durdurup değiştirecektir? 11. yüzyılda bir kez daha ortaya çıkan Maveraünnehir Türkleri. Türkler ile birlikte yeni bir fetih başlamaktadır. Bu fetih, 14-15. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin şahsında Avrupa'nın içlerine doğru gelişir. Bu yüzden, bu yeni gücün, yani Türklerin Balkanlar'daki varlığı Batı için son derece hassas gelişmeydi ve yeni bir Hristiyan ideolojisi ortaya çıktı.

FETİHTEN SONRA

"Sultânü'r-Rûm" (Rûm Ülkesi Sultanı)

1453 Mayıs'ında "Polis" düştü. Sultan II. Mehmed yeni *Caesar*, Rumlar tarafından *Vasilikos* diye anılmaya başladı. II. Mehmed *Kayzer-i Rûm* unvanını da aldı. Öyle de kaldı. Aynı zamanda Müslümanların "halife"si olan Osmanlı hükümdarının bu unvanı, ruhani bir unvan değildir. Bazılarının tekrarladığı gibi hilafet unvanı hassaten Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır'ın alınmasıyla gelmiş değil. İslâm devletinde her hükümdarın hilafet dediğimiz unvanı taşıyabileceği açıktır. Fâtih Sultan Mehmed halife unvanını çok açıkça kullanmıyor ama Yavuz da kullanmıyor, nitekim Kanûnî de. Fakat vesika ve yazışmalarda "hilafet" unvanı dua ile anılır. Zaten bu unvanı çok kullanmak 18.-19. yüzyıla aittir. Bu, Osmanlı hilafetinin en bariz vasfıdır. Ama daha sonra, 18. yüzyıl dünyası bunu anlamadı ya da öyle yorumlamadı. Hilafet vasfı Küçük Kaynarca'da II. Katerina diplomasisine daha uygun geldi ve öyle de kaldı ve hilafete ruhaniyet izafe edildi.[73] Günün şartlarında Osmanlı da bu yanlışa sarılmıştır. Halifelik, "emîrü'l-mü'minîn", *dux fidelorum*'dan

73 Bu tip yorum kabul edildi ve asıl Avrupa'da *post bellum* uygulama daha çok bu olaya dayanmaktadır. İgnatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, I-III, Paris 1787-1820; a.e., I-VII, Paris 1788-1824.

başka bir şey değildi. İstanbul'un fethinden önce de Türk sultanları bu unvanı kullandılar. Genellikle Müslümanların Mısır'daki halifesine hükümdarlık unvanı tasdik ettirilirdi. I. Bayezid (Yıldırım) 14. asır sonunda kendisi için Mısır halifesine "Sultânü'r-Rûm" (Rûm ülkesi sultanı) unvanını tasdik ettirmiştir. Böylece 12-13. asırlardaki Türk Selçuk hanedanı sultanları gibi o da *Rûm ülkesi sultanı* unvanını taşıyordu. İstanbul'un fâtihi II. Mehmed haklı olarak kendisini Doğu Roma'nın tüm eski topraklarının efendisi ve Bizans *(Rûm)* tahtının sahibi olarak görüyordu.

Rum (Roma)
Ortodoks Patriği Gennadius Scholarios

1454 yılı Ocak ayı başlarında (yani Ortodoks kilisesinin takvimine göre Noel gününde) cihan padişahı II. Mehmed Han, Ortodoks ruhbanının önde gelen ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun son patriklerinden (azledilen) Gennadius Scholarios'u sarayına davet etmiş, onu imparatorluğun Rum (Roma) Ortodoks patriği olarak tayin etmişti. Alman müsteşrik Babinger'in de tasvir ettiği veçhile, yeni patriğe gösterilen ihtimam ve iltifat Rum (Bizans) kayzerlerinin dönemiyle ifade edilemeyecek kadar gösterişli, daha doğrusu vurguluydu.[74] Hükümdar patrik adayıyla taam etti; saray halkı kendisine refakat etti ve hediye edilen asa ve binek atıyla makamına döndü. (Makam, ilk anda bugünkü Fâtih Camii civarında Aziz Havâriyyûn Kilisesi olmalıydı. Sonra Zeyrek'te Kutsayıcı Îsâ - Hristiyan Pantokrator,

74 Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*, Bruckmann, München, 1953.

nihayet 16. asrın sonunda bugünkü Fener'de bulunan Aya Yorgi Kilisesi.) Fâtih, Gennadius'u sadece Helenlerin değil, imparatorluktaki bütün Ortodoks Hristiyanların ruhani lideri ve milletbaşı *(etnark)* tayin etmiştir. Böylece Balkanlar'ın istiklali ve bağımsız kiliselerin ihyası nedeniyle birkaç yüzyıldır kabuğuna çekilen ve ekümenizmi (evrenselliği) sözde kalan kilise, yenilen Roma'nın satvetli günlerine, hatta eskisinden daha mutantan biçimde dönüyordu. Bulgarlar (1335'ten beri Osmanlı hâkimiyetinde idiler), Makedonlar, Sırplar, Rumlar; Kostantiniyye patriğinin ruhani, idari, mali, kültürel, hukuki otoritesi altına girdi. Patrik, milletbaşı olarak Roma'ya (Batı) rakipti. Doğu Roma'nın toprak kaybıyla onulmaz bir yara alan Rum Ortodoks Kilisesi, 1439 Floransa Konsili'nde öldürücü bir darbe yemişti. Şimdi ise Katolik-Ortodoks çatışmasının erittiği kilise, II. Mehmed'in bu tayiniyle dirildi ve topraklarını kapsayan Osmanlı gücü ve politikasıyla yeniden düzenlendi. Artık iki kilisenin, yani Katolik ve Ortodoksların birleşmesi mümkün olmayacak ve buna ihtiyaç da duyulmayacaktı.

Ermeni Milletine Patrik ve Milletbaşı

Fâtih Sultan Mehmed Han daha başka işlemlerde de bulundu. 451 Chalcedon (Kadıköy) Konsili'nden beri Roma Kilisesi'nden ayrılan Ermeni Kilisesi'ne (öbürleri Süryânî ve Mısır Kıptî kiliseleri idi) bir şahsiyet ve kontrol alanı vermek istiyordu. 1461'de (kabul edilen tarih) Bursa Ermeni

Metropoliti Hovagim'i İstanbul'a celbederek Ermeni milletinin patriği ve milletbaşı (etnark) olarak nasbetti. Bu yeni bir kurum, yeni bir uygulamaydı. O vakte dek Ermeni halkının ruhani lideri Eçmiyazin'deki (Erivan) katolikos olup diğerleri Sis ve Ahdamar (Van) katolikoslarıdır. Ermenilerin Kudüs'te de bir patriği vardı. Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'a tayin edilen bir ruhani liderin her şeyden önce Ermeni milletinin ruhani ama daha çok idari, mali lideri ve eğitim ve sansür otoritesi olduğunu belirtiyordu; bu anlamda milletin ruhani liderleri katolikoslar dahi İstanbul patriğinin idari otoritesine tâbi olacaklardı. Bir müddet sonra Süryânî-Kadîm grubu dahi Ermenilere bağlandıysa da sonraları iki kilise inanç birliğine rağmen ayrıldılar ve 19. asırda müstakil konumları resmen tanındı.

Mûsevî cemaatinin bağımsızlığı da tanınıyordu. Hatta ayrı bir mezhep olan Karaylara (Karaîm) milletbaşı tayin edildiği biliniyor.[75] Bugünkü bilgimizle Karaîm (Karaî) cemaatinin hukuken ne derecede müstakil olduğunu ve bunun sınırlarını tespit edemiyoruz.

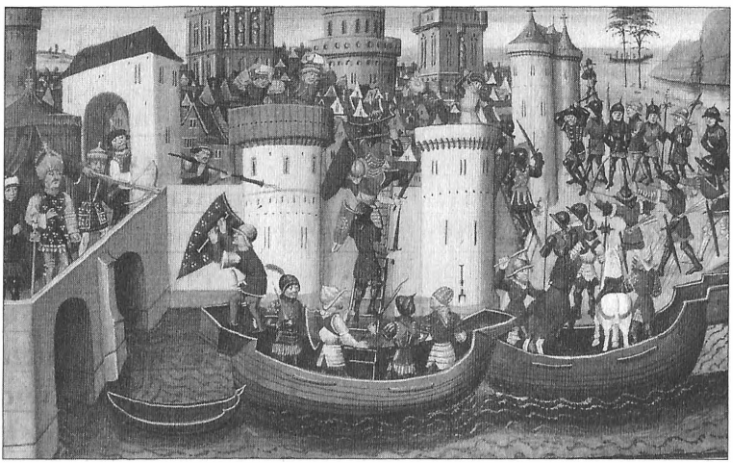
Muhtemelen emperyal protokolde yer almayan Karaîm milletbaşısına cemaatinin işlerinde müracaat edilir ve talepleri dikkate alınırdı. Özellikle vergi tarh (tanzim konması) ve cibayeti (toplanması) konularında da yardımları istenirdi. Bunun

75 Örneğin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. Gayrimüslim Cemaatlere Ait Defterler (A.{DVNS.GMC.d), Musevî ve Karayî, c. 18, s. 38-42'deki hükümler.

gibi Samaryalıların da böyle bir işleme tâbi olduğu ve öyle tanındıkları *mühimme* kayıtlarından anlaşılıyor. Samaryalı (Samaritan) kâtiplerin mesela Şam'da beylerbeyi divanında ve defterdar nezdinde istihdam edildikleri, fakat kendilerinden sık şikâyet edildiği, pek hoşnut olunmadığı bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Önemli bir husus II. Mehmed'in Kefe'yi ilhakıyla ve Kırım Hanlığı'nı vassal statüsü (mümtaz eyalet) ile tâbi kılmasıyla Karay cemaati de kısmen İstanbul'da Karaköy ve Hasköy'e geldi. Cemaat bu sayede İstanbul ve civarında idari hayat ile sosyal ilişkilerin de içinde yer aldı.

"Bu Memlekette Frenk'in Ekmeğindense Türk'ün Kılıcını Tercih Ederiz"

Fâtih, İstanbul'un fethinden sonra hiç şüphesiz ki harap bir şehirle karşılaşmıştı. Şehrin bu harabe hâli aslında 13. asır başlarından kalmadır. 1204'te bu muhteşem şehir âdeta Haçlı hilesiyle işgal edilir. İşgalciler şehrin bütün zenginliklerini, mesela Ayasofya'nın önündeki Hipodrom'da etrafı pirinç levhalarla kaplı dikilitaşın pirinç kaplamalarını yağmalayacak kadar, hatta bütün kütüphanelerini yok edecek kadar görgüsüz ve kan dökücüdürler. Bu takımın içinde Akdeniz uygarlığını en iyi temsil eden Venedik ve ihtiyar Doc Enrico Dandolo ise, Bizans'a 1180'de Pera'daki olaylar ve Venedik kolonisine yapılan zulümden dolayı kin duyduğundan seferi Kudüs'e değil Konstantinopolis'e yöneltmişti.

Katolik Latinlerin İstanbul'u istilası.

İşte bu Haçlı istilası sonrası elli yedi yıllık Latin hâkimiyeti boyunca şehir çok kan kaybetmiştir. Küçülen bir devletin başkenti olduğu için de kendisini toparlayamamıştır. O yüzdendir ki, Ayasofya halkın ve ruhbanın özlemini çektiği eski ihtişamın sembolizmidir. Çünkü Katolik mezhebi Haçlılarla birliğin simgesi hâline gelmişti. Bunun nedeni sadece dinî sebepler ya da Ortodoks ve Katolik (ekânîm-i selâse) "trinity" üzerindeki yorum ayrılığı değildi elbette. Şehir sakinleri için Katolik demek, Hristiyan olmalarına rağmen bu şehri yağmalayan ve elli yedi yıl boyunca sömüren acımasız yağmacılardan başka bir şey değildi.[76] Bu nedenledir ki hem Bizans'ın son grandükü Notaras hem de Gennadius gibi halkın çok güvendiği ruhani liderler gibi Doğu Roma'nın önde gelen yöneticileri dahi imparatorun

76 Bu konularda Kriastis ve Işın Demirkent Hoca'nın kitaplarına müracaat edilebilir. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri: Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

kilise birleştirici tutumuna ve Katoliklerin yardım teklifine karşı "Bu memlekette Frenk'in ekmeğindense Türk'ün kılıcını tercih ederiz" demişlerdir.

Fetih Sonrası Şehrin İmarı ve İskanı

Fâtih, böylesine harabe şehri yeniden imar etmek için bugünkü Konya, Niğde ve Aksaray vilayetinden, yani o zamanki Karaman'ın çeşitli merkezlerinden hem Müslüman Türkleri[77] hem de Hristiyanları kısmen İstanbul'a getirdi. Bu da yetmedi, İmparatorluktan, kendi kontrolündeki yerlerden meslek sahibi Ermeni nüfusu getirtip şehre yerleştirdi.

Karaman vilayeti, bütün Osmanlı dönemi boyunca bugünkü Konya'nın dışında Nevşehir, Isparta, kısmen İçel ve havzaları içerirdi. Karaman Beyliği'nin halkı Osmanlılarla sadece devlet ve beylik düzeyinde değil şehrin uleması, dervişleri, hatta gariptir esnafı düzeyinde bile çatışma içindeydi. II. Murad

77 Karaman halkı ve ulemasının Fâtih Sultan Mehmed Han'a ve Osmanlı'ya husumete varan soğukluğu literatürden ve folklordan da anlaşılıyor. Hem husumet kaynağını dağıtmak hem de bölge halkını ve seçkinlerini yeni payitahtı abad etmek için bu sürgün yöntemi tatbik edildi. Halk bundan hoşlanmadı. Mahmud Paşa'nın sürgünü yavaşlatma ve tehir etme çabası bu yüzden kitleler nezdinde itibarını arttırmıştır. İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamu Oyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menakib-i Mahmud Paşa-i Veli", *Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'ya Armağan* içinde, TODAİE, Ankara, 1974, s. 459-481.

ve Fâtih Sultan Mehmed devri edebiyatının parlak eserleri Osmanlı karşıtı örneklerle doludur. Bu bir çarşı veya dergâh dedikodusu değildi, gerilim ciddi düzeydeydi.[78] Genel bir kanı olarak bölgede 15. yüzyıl Osmanlı hâkimiyetiyle bir inkârızın başladığını düşündürmüş.

"Halkı zulm-ile târumâr iden
Anlar oldı zihî cihânbânlık"
Halkı zulm ile darmadağın eden onlar oldu;
Dünyayı korumaya kalkma işi / dâvâsı ne hoş!

"Karamanlıgını komaz Karaman
Gitmiş illâ ki İbn-i 'Osmânlık"
Osmanoğulları Karaman'ı ele geçirmek istese de
Karaman, Karamanlığını bırakmaz!

Bir yandan Rum-Ortodoks Kilisesini, Katoliklere karşı Ortodoksları himayesine almış, Ermeniler ile Rum Kilisesi arasındaki ayrılıktan yararlanmış, Ermenilerden yana tavır izlemiştir. Fâtih'in yaptığı ilk işlerden biri İstanbul'da bir Ermeni patrikliği kurmak olmuştur. Önceleri böyle bir makam yoktur. Osmanlı'da idari otorite olarak bu patrikliği kuran Fâtih'tir. Bundan sonra Osmanlı

78 Kudret Safa Gümüş'ün *Yûsuf Hakîkî Baba Dîvânı'nın Dinî-Tasavvufî Kelime, Tâbir ve Kavramlar Bakımından Tahlili* başlıklı doktora tezinden görüldüğü gibi. Kudret Safa Gümüş, *Yûsuf Hakîkî Baba Dîvânı'nın Dinî-Tasavvufî Kelime, Tâbir ve Kavramlar Bakımından Tahlili*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin ruhani lideri, ama bilhassa "milletbaşı"[79] İstanbul Ermeni patriği ve şehir artık Osmanlı'nın idaresi altına geçmiştir. Osmanlı mülkünde Ermeni nüfusunun idari, mali sorunlarının temsilcisi bu ruhani makam olmuştur. Onun sahibi ve koruyucusu artık Osmanlı olmuştur. Şehirde eski çarşıların yeni tekniklerle geliştirildiği ve bu arada bedesten merkezli çarşı bölgesinin meydana geldiği görülmektedir. Kısa zamanda şehir, yapılan camiler ve camilerin etrafında kurulan hangâh ve dergâhlarla, liman ve bedesten çevresinde kurulan han ve çarşılarla Osmanlı şehri görünümünü kazanmıştır.[80]

İstanbul'un Fethiyle Osmanlı'nın Gerçek İmparatorluk Çağı Başlamıştır

İstanbul'un fethi, bu elli üç gün süren uzun savaş gerçekten Orta Çağ'ı kapatmıştır. Avrupa tarihi için böyle olduğu gibi bizim için de öyledir. Çünkü o tarihe kadar Osmanlı payitahtı mevcut ve çok yakın zaferleriyle Avrupa ve Asya'da parlayan bir imparatorluk sayılmazdı. Ancak İstanbul gibi bir kentin, yani Konstantinopolis'in, Doğu İslâm

79 Ermeni.

80 Fetih sonrası İstanbul'un imarı için bkz. Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, The Pennsylvania State University Press, 2009. Osmanlı şehri – İslâm şehri gibi kavramların tartışması: 1. Halil İnalcık terimi, 2. Doğan Kuban bazı mimarlık ve şehircilik tarihçilerinin değerlendirmesi, 3. Şehir sosyoloji yapan Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli grubu bu iki deyime iltifat etmezler. Geleneksel şehirlerin içteki ve çevredeki üretimi ve kıtalararası nakliyatın şehir köy ilişkilerinin tayinine göre yerleşmeleri biçimlendirdiği üzerindeki coğrafi teorileri takip ederler ve kendi araştırmalarında kullanırlar.

milletlerinin deyişiyle Kostantiniyye'nin fethinden sonradır ki, Osmanlı'nın gerçek imparatorluk çağı başlamıştır. İşte bu imparatorluk çağı bir anlamda Osmanlı'nın Yeni Çağ'ıdır. Yoksa Orta Çağ'la Yeni Çağ'ı, matbaanın kullanılması veya derebeyliklerin yıkılması gibi kıstaslarla ayırmak gerekmez. Bu arada unutmayalım ki İstanbul'un fethiyle bir yerde Doğu Akdeniz'deki ticarete dayanan Venedik, Cenova gibi Akdeniz İtalyan devletlerinin de bölgedeki gerilemesi başlamıştır. Ayrıca bu hâl, Avrupa'da uzak okyanuslara açılmayı gerekli kılmış ve hızlandırmıştır: En başta İtalyan şehirlerinin denizcilik bilgisi, tecrübesi ve kadrosu (Cenovalı Kristof Kolomb ve Amerigo Vespucci başta) bu açılımda önemli bir unsuru oluşturdu.

Fetihten Sonra İtalyan Deniz Cumhuriyetlerinin Akdeniz Havzasındaki Etkinliği Azaldı

Fâtih, başta Venedik ve Cenova olmak üzere, İtalyan şehirlerini bir şekilde saf dışı bırakmıştır. Bununla beraber Cenovalılardan aldığı Galata gibi bir kolonide bunların ticarete devamında hiçbir sakınca da görmemiştir.[81] Ayrıca Toscana'yla, Floransalılarla ilişkileri de devam etmiştir. Venedik balyozu (yöneticisi) İstanbul'da makbul bir yer edinmiştir. Yani Doğu Roma'ya arka çıkan Cenova'ya karşılık onun rakibi Venedik elde tutulmaktadır. Ama kaçınılmaz olarak bir müddet sonra Venedik de İstanbul'un fethi dolayısıyla

81 Fetih sonrasındaki ilk asırda Galata'nın gelişimi için Halil İnalcık'ın şu çalışmasına bakılabilir. "Osmanlı Galatası, 1453-1553", *Osmanlı İmparatorluğu: II. Sultan ve Siyaset, 2. Cilt*, çev. Ahmet Yaşar, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 229-328.

gerileyecektir. İlk sonuç; İtalya'nın bütün Orta Çağ boyunca Akdeniz ve Avrupa'da ticarete dayanan üstün yeri gerilemiştir. Venedik, Toscana, Cenova hem İtalya'da hem de Akdeniz havzasında birbirlerine rakiplerdir. Türklerin imparatorluğu karşısında ise hem inkırazları hem de parlama ve sönmeleri birlikte olmaktadır. Bunun hiç şüphesiz İtalya'yı ve Avrupa'yı yaratan üstün medeniyete de darbeleri olmayacak değildir. Gerçi "olsaydı" gibi bir şart kipiyle bakarsak; Türkler İtalya'ya yerleşseydi mutlaka Rönesans dünyası içinde bir payları olacaktı ve mutlaka Doğu Akdeniz dünyası, İtalya ve Batı ile daha yakın bir kültürel alışveriş içine girecekti.

Fâtih Fetih Sonrasında Hemen İstanbul'a Yerleşmedi

Fâtih'in fetihten sonra İstanbul'a pek uğramadığı rivayet edilir. Zira o dönemde şehir aslında cazip bir yer değil. Bir kere şehirde Valens dışında su kemeri (aquaductus sistemi) yoktu. Her taraf sarnıç ile doluydu ama su yollarının tamire ihtiyacı vardı. Topkapı Sarayı'nın (Saray-ı Âmire) girişinde ve avlusunda deniz kısmında sarnıçlar mevcut. Şehirde su dağıtımının yanı sıra şehrin havası da Akdeniz bölgesinin en iyisi değil. Avrupa yani Rumeli tarafından çok şiddetli lodos eser. O cihette ikâmete en müsait bölge Kadıköy'dü (eski Chalcedon).

Konstantinopolis'in fethi hem Türk tarihinde hem de İslâm tarihinde önemli bir misyonun (cehd) gerçekleştirilmesi demektir. Avrupa'daki popüler tarih, 1453'ten sonra şehrin adının artık İstanbul olduğunu söylüyor. Tamamen bir yakıştırma; Avrupa'daki akademik çevrelerde dahi

tekrarlanıyor. *Stinboli*'den bozma bu isim şehrin sayısız adlandırılışından biridir. Bundan başka, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, *İslâmbol* ismi 18. yüzyılda hem bazı fermanlarda hem de mezar taşlarında kullanılmıştır. Mesela Fâtih'te Üçbaş Nureddin Hamza Camii haziresinde, 1213 Receb tarihli Şerif Mahmud Efendi kabrinde ve II. Mustafa'nın sikkelerinde bu isme rastlanır. Aynı şekilde *Kostantiniyye* ismi de hem fermanlarda hem sikkelerde, hatta son zamanlarda matbaa ürünü kitap künyelerinde bile yer almıştır. Slavlar şehre *Tsargrad* (Çar'ın yani Sezar'ın şehri), Müslümanlar ise *Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye*, *Dârüssaâde*, *Dâr-ı Saâdet* demiştir. 1930 Mart ayından itibaren ise Türkiye Posta İdaresi şehrin ismini *İstanbul* olarak kabul etmiştir.

Osmanlılardan önce ise doğu imparatorluğunun halkı, çoğu Helen olduğu halde kendilerine malum olduğu üzere "Romanioi", ülkesine ise "Romania" (Romalılar ülkesi) diyordu. Türkler de bu ananeyi bir ölçüde korumuş ve *İklîm-i Rûm*, *Rûm Ülkesi*, *Rûmî* gibi tabirler kullanmışlardır. Fethedilen ülkenin Hristiyanları da yeni Müslüman hükümdarı "Vasilikos Romanioi", "Vasilikos Osmanikos" olarak adlandırmışlardır. Türkler "Romalı", "Rum" tabirini o günden bugüne Helenler için de kullanmaya devam etmişlerdir.

Mısır'ın Fethi Türk İmparatorluğu'nun İslâmî İdeolojisini Güçlendirdi

Hemen ifade etmek gerekir ki Roma İmparatoru (Kayzer-i Rûm) unvanı I. Selim zamanında terk edildi. Arabistan ile Mısır'ın fethi ve Yavuz Sultan Selim'in "Mekke-Medine'nin hâdimi" unvanını alması, Türk İmparatorluğu'nun İslâmî

ideolojisini güçlendirdi. Artık Roma ideolojisi ikinci plana atıldı. Devletin Avrupa toprakları Rûmî adını taşıyordu. Ortodoks-Rum Kilisesi ise hâlen Hristiyanlar üzerindeki nüfuzunu koruyordu ve patriğin protokoldeki yeri henüz seçkindi. Ama Osmanlı İmparatorluğu 15. asır sonunda bir Balkan imparatorluğu ve ahalisinin çoğu Hristiyan iken klasik İslâm toprakları Osmanlı hükmüne geçmekteydi ve Müslümanlar çoğunluktaydı. Bununla beraber Doğu Roma'nın kurumları, kilise ve halk arasında hâlen Roma kültürü ve eski inanışlar yaşıyordu.[82]

Fetih Sonrası Şehir Yağmalandı mı?

İstanbul'a girildikten sonra Türklerin çok büyük yağma ve katliam yaptıkları söylense de bu doğru değildir. İstanbul düştükten sonra Fâtih'in şehre girme meselesi farklı şekillerde anlatılır. Hem Osmanlı hem de karşı tarafın kaynaklarına bakıldığında kuşatma sırasında her iki tarafın kaybının beşer bin civarında olduğu anlaşılıyor.[83] İddia edildiği gibi kitlesel bir katliamın tarihî uyumsuzlukla izama kaçtığı anlaşılıyor.

Fâtih Sultan Mehmed'in ilk gün öğleden sonra şehre girdiğini ve süratle Ayasofya'ya yönelip Ayasofya'nın kubbelerine çıktığını, şehre ve İmparator Konstantin'in harap olan sarayına bakarak şu beyti terennüm ettiğini Tursun Bey nakleder (*Târîh-i Ebü'l-Feth*):

82 Antikacı, tarihçi ve arkeolog Frederick William Hasluck'un *Christianity and Islam under the Sultans* adlı eserinde bu kültürel sentez ve renklilik sayısız örnekleriyle görülür. Frederick William Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Vol 1-2, Hasluck Press, 2017.

83 Daha büyük kayıp rakamları spekülatiftir.

Pantokrator İsa Mozaiği, Kariye Camii.

Bûm nevbet mîzened ber târem-i Efrâsiyâb
Perdedâr-ı mîküned der kasr-ı Kayser ankebût[84]

Fâtih, şehrin harap olduğunu görünce hemen kararını değiştiriyor ve sonraki gün öğleden sonraya kadar askere ganimet için müsaade veriyor. Öğleden sonra derhal çavuşları gönderip yağmanın ve askerin her türlü taşkınlığının önlenmesini emrediyor. Nitekim sarayın görevlendirdiği çavuşlar askeri zapturapt altına alıyorlar. Vire ile teslim edilmeyen şehrin yağmalanmasının bir buçuk gün kadar sürdüğü açık... Hora Manastırı'nın (Kariye Camii) bulunduğu kırsal bölgelerde yağma, sadece hayvanların alınması

84 "Baykuş, Efrasiyab'ın sarayının harap olmuş damında nevbet çalıyor / Örümcek, Kayser'in kasrında perdedarlık yapıyor". Şairin kişiliği tartışmalıdır ama hükümdarın kendine atfedilenleri ekseriyettedir.

şeklinde gerçekleşmiş olabilir. Öyle zannedilir ki, merkez Kıztaşı (Markianos) çevresi ve garpta kalan bazı bölgeler biraz daha yoğun biçimde yağmalanmıştır.

Fâtih'in şehre törenle üç gün sonra, bir Cuma günü girdiği de kaynaklarca zikrediliyor.[85] Nitekim bu eski bir Roma ve Doğu imparatorlukları âdetidir. Bilindiği gibi, İstanbul'da çevresi boş olan ve tahribata uğramayan bazı manastırlar var. Etrafı çevrili yerlere de önceki anlaşma karşılığı karışılmamış. O yüzden bu gibi mekânlar korunmuş durumdaydı.

Eğer şehre talanla girilseydi o zaman başka bir durumla karşılaşılabilirdi. Burada son imparatorun da yerini hakkaniyetle çizmek lazımdır; Son Roma İmparatoru şehri sonuna kadar savundu. Paleologların son hükümdarı, tıpkı Haçlıları kovarak şehre giren ilk hükümdarları gibi cengâverdir. Soyuna yakışır bir cesaret göstererek tarihten çekilmiştir. Paleologlar çok gümrah bir hanedandır. Mesela, Rum Mehmed Paşa, Şehid Murad Paşa ve Mesih Paşa bu hanedana mensuptur. Generaller âdeta birtakım çöl birliklerindeki aşiretler gibi kalabalık hanedanın üyesiydiler. Sözü geçen iki Osmanlı komutanı ve devlet adamı gibileri devşirmek bazen ikna ile mümkün oluyordu.

Fethedilen İstanbul'un İmarı

Fâtih, İstanbul'u aldıktan sonra, şehri payitaht, yani başkent yapıyor ve şehrin imarını gerçekleştiriyor. Fakat İstanbul o kadar harap ve düşüş hâlinde ki -yukarıda da işaret ettiğimiz gibi- altı-yedi sene İstanbul'a gelemiyor ve saray ancak yedi sene sonra inşa ediliyor. Şehrin gelişimi (âbad olması) için

85 Babinger, *a.g.e.*, s. 97 vd.

Akşemseddin'in İstanbul'un fethi sırasında
Fâtih'e yazdığı mektup, Topkapı Sarayı Müzesi.

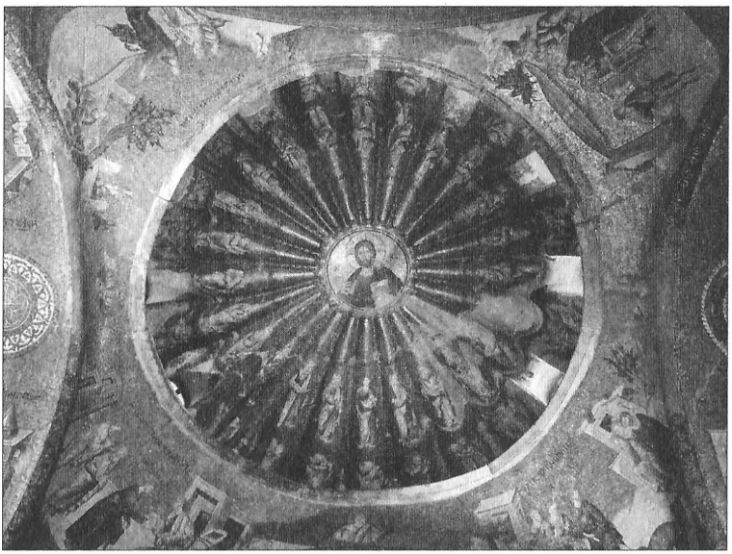
yapılan en önemli şey ise Konstantin surlarıyla Theodosius surları arasındaki boş sahaların imarıdır. Paşalardan her birine belli bir bölgeyi imar etme emri veriyor ve şart olarak da küçük bir cami yaptırmalarını istiyor. Bu camilerin yanına mutlaka bir medrese, birkaç dükkân ve bir hamam kondurulur; bu pragmatik inşa ile binalar etrafında sonradan bir mahalle gelişir ve bu mahallelere orayı imar eden paşanın adı verilir. Murad Paşa, İshak Paşa gibi mahalle isimleriyle bu şehir bir "paşalar şehri" hâline gelir. Bunun yanı sıra, bir Bizans çarşısı da vardır ve orayı, içine birtakım emanet sandıkları kurarak bir bedesten hâline getirmek Fâtih'in başarısıdır. Tüm bu çalışmalardan sonra, şehirde anıtsal büyük binalar inşa edilmeye başlanır. Şunu da belirtmek gerekir ki, büyük kiliselerin hiçbiri olduğu gibi bırakılmaz ve cami hâline getirilirler. Ayasofya'dan sonra bu kiliseler camiye çevrilir. Akşemseddin, Molla Gürânî (Kilise Camii), Gül, İshak Paşa, Mahmud Paşa gibi camiler inşa edildi ya da önde gelen devlet büyüklerinin ve ulemâ reislerinin adı verildi, onlar da bu cümledendir. Fenârî Îsâ Camii de bunlardan biridir. Tüm bu değişimlerden sonra İstanbul artık Helenik karakterini değiştirmeye başlar ama klasik Roma silueti hep yaşayacaktır. Hâkim görünüm Mimar Sinan sonrası değişime uğrayacaktır. Helenlerin nüfusu kalabalık olmasına rağmen, artık hâkim unsur onlar değildir.

Fetih Sonrasında Konstantinopolis'in Yeniden Yükselmesi

İstanbul'un fethinin büyük etkileri oldu. Hiç şüphesiz bu büyük etkiler arasında, ölmekte olan bir dünya başkentinin,

yani Konstantinopolis'in yeniden yükselmesi ve Balkanlar'a yerleşen bir Müslüman komşu imparatorluğunun biçimlenmesi de vardır. Avrupa'da böyle bir şey bekleniyordu zaten. Ama beklense, korkulsa, tahmin edilse bile ilk anda kolay kabul edilecek gibi değildi. Ayrıca bunun sadece Batı Hristiyan dünyası için değil, Doğulular için de hazmının büyük bir mesele olduğunu unutmamak gerek. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, mesela Akkoyunlu Uzun Hasan'ın tutumunu anlamak için, Akkoyunluların resmî tarihine bakmak lazım. Kitapta İstanbul'un fethinden bahsedilmediğini hatırlayalım.

Öte yandan, Türklerin Avrupa'daki hâkimiyetleri Batı dünyası tarafından artık ister istemez tasdik edilmektedir ve politikaları o yönde olacaktır. Asırdan asra bu bazen bir antlaşma, bir itilaf, bir birliktelik, bazen de sıkı sıkıya bir çatışma, bir gerilim şeklinde görülecektir. Kısacası Avrupa devletlerinin bir kısmı antlaşma içindeyken diğerleri de Türklerle sürekli bir gerilim halindeydiler. Mesela Batı'da Macarlar bir Haçlı seferi tertiplemeye kalktılar. Vatikan bu yeni "barbar", "Tanrı'nın belası" (!) Müslüman hükümdarla münasebete geçmenin yararı olmadığını anlıyor ve Papa, Hristiyan milletleri alarma geçiriyor, "Birleşin!" diyor. Bu türden düzenleme isteği kendi kendini aldatmadır. Bunu diyen Papa II. Pius'un -yukarıda alıntıladığımız ve izah ettiğimiz gibi- Fâtih'e bir mektup yazdığı ve bunu ulaştırdığı iddia edilir: İddiaya göre, "Hristiyan ol, Hristiyan olduğun takdirde dünyanın hâkimi zaten sen olacaksın" demeye getiriyor. "Bunun için sana gereken şey..." aynen kelime şudur: "aquae pauci", "birazcık su", yani vaftiz olmasını

Kariye Camii, eski ismiyle Azize Kurtarıcı Hora Kilisesi, iç narteks.

öneriyor. Ancak bu anlatıdaki talep ve teklifin, tarihçi Babinger'in bir spekülasyonu olduğunu burada bir kez daha ifade etmemiz gerekiyor.[86] Çünkü bu mektubun gönderildiğine dair herhangi bir delil yok; fakat müsveddelerinin Vatikan arşivinde olduğu biliniyor. Papalık tarihçilerinden müteveffa dostum Peder Vincenzo Poggi gönderilmediğini sonradan ispatladı ve Babinger'in bu spekülasyonla edindiği itibarını zedeledi. Elbette Fâtih'in bu öneriyi ciddiye almasına imkân yoktur. Bu gönderilmemiş mektuba dayanarak

86 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, 1978. Babinger'in eseri ilk defa bu tercüme dolayısıyla dolaşıma girdi. İşin ilginç yanı Babinger'in dipnotsuz ve kaynaksız orijinal eserinin bu mütercimin hayrete şayan, olağanüstü gayretiyle referanslarını çıkarmasıdır. Müellif Babinger'in orijinal düzenlemesiyle ne kadar ilgisi olduğu ise merak konusudur.

bir grup arasında şöyle bir tartışma çıkıyor: "Fâtih aslında Hristiyan'dı" şeklindeki iddia asılsızdır. Böyle bir durum kesinlikle söz konusu olmamıştır. Bu tür söylemler, daha çok bazı Batılı çevrelerin dile getirdiği ya da kimi amatör Türk tarihçilerin öne sürdüğü, gerçekle ilgisi olmayan temennî mahiyetinde yorumlardır.

FÂTİH'İN FETİHLERİ

Fâtih Osmanlı Topraklarını Genişletti

II. Mehmed, sadece Kostantiniyye'yi ele geçirmekle kalmadı, izleyen 28 yıllık saltanatı döneminde imparatorluk coğrafyasına asırlık katkılar yaptı. Fâtih, Balkanlar'da Sırbistan, Belgrad hariç, Bosna Hersek, Eflak, Arnavutluk ve Mora Yarımadası'nın fethini tamamlamıştır. Bütün Mora Yarımadası nam-ı diğer Peloponnesos'a nüfuz etmiş, fakat adalardan bazı önemlilerini alamamıştır. Ege adalarından Rodos'u da alamamış,[87] fakat Eğriboz, Samotrakis (Semadirek), Limni gibi Kuzey Ege adalarının önemli bir kısmını ise imparatorluğa mâl etmiştir. Bu Akdeniz'e açılmada önemli bir safha ve nitelik değişimidir.

Fâtih'in Atina'ya girişi 1458 yılındadır. Fütuhatı içinde onun kişiliğini ve fetih içinde davranışını en iyi gösteren olay budur. Bizzat İstanbul'un fethi sırasında olmuş olan olaylar (quod factum est, factum est-ne ki olmuştur, olmuştur) ve sonradan eklenen menkıbelerin değerlendirilmesinde de yardımcı olur.

Mora Yarımadası'ndan önceki son fetihten evvel Atina'ya girişi muhteşemdir. Şehre girerken atından indi. Atina'ya yürüyerek girmeyi okuduğu bildiği büyük filozofların gezindiği

87 Belgrad ve Rodos I. Süleyman tarafından fethedilecektir.

Belgrad Kuşatması'nı (1456) gösteren bir minyatür.

bu şehre ve uygarlığa karşı bir saygı unsuru olarak ifade etmiştir. Şehirdeki eserlerin korunmasına dikkat göstermiştir, şehir ayanı ile ilişkileri son derece zarafet içinde gerçekleşmiştir ve buraya herhangi bir nokta gibi bakmamıştır.

İlk başta Kuzey Ege adalarını Samotrakis (Semadirek), Limni, Tasos ve asıl önemlisi Peloponnesos'a en yakın olan Eğriboz'u ele geçiren bu fütuhattan sonra denizciliğe doğru adımını atan, Midilli'ye yerleşen Fâtih'in son uğraşı Rodos olmuştur.

Rodos St. Jean Şövalyelerinin önemli bir üssüydü. Açıktır ki, St. Jean Şövalyeleri ticaret ve dürüst bir deniz ulaşımıyla meşgul olmaktan çok hacılara yol göstermek ve onları taşımak yanında pekâlâ birtakım gemileri de yağmalamakla günlerini dolduruyorlardı. Tarikatın en büyük özelliği bütün Hristiyan ülkelerden gelen seçkin şövalyelerin oluşturduğu seçkin bir cemiyetin başındaki teşkilatlanma olmasıdır. Orta Çağ'ın sonunda bu tip teşkilatlanmalar din, kilise tarafından yönetildi. Kilise adamları bugünkü modern kuruluşların, kulüplerin öncüsü olacak kadar başarılıydılar.

Fâtih'in Rodos'u kuşatması muvaffak olamadı. Bunu ancak torununun çocuğu olan Kanûnî Sultan Süleyman devrinde bu genç hükümdarın ilk başarısı olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla Rodos Fâtih devrinden değil Kanûnî Sultan Süleyman devrinden Balkan Savaşları'ndan İtalyanların bu adayı ilhakına kadar Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı.

Bugün için de Akdeniz adaları ve Ege dahil Osmanlı eserleri ve idari döneminden kalan en zengin eserler buradadır. Rodos Şövalyelerinin bıraktığı miras da bunlardan biridir. Kırım hanlarının bile sürgün yaşadığı, gömüldüğü bir adaydı.

Doğu Akdeniz Bir Türk Gölü Haline Geldi

16. ve bilhassa 17. yüzyılda Girit'in fethiyle, Akdeniz'in doğusu bir Türk gölü hâline gelmişti. 15. yüzyılda Rodos, Malta, Kıbrıs ve Girit Venedik'in hâkimiyetindeydi. 16. yüzyılda Kıbrıs ve 17. asrın sonunda Girit Memalik-i Şahane'ye geçti. Ancak Türk İmparatorluğu'nun buralardaki deniz hâkimiyeti yeterli değildi. Çünkü bu adalar, Kıbrıs ve Sakız dışında önemli ticari ve sürekli sivil bahriye dolaşım üsleri olmaktan çok korsan deniz üsleriydi; Osmanlı donanmasının yayılmasını ve deniz ticaretini engelliyorlardı. Bunun için, Akdeniz'in Türk gölü hâline gelmesi gibi bir hüküm üzerinde ihtiyatla durmalıyız. Akdeniz gölü mefhumu, bütün Akdeniz anlamına gelmiyor: Malta, Sicilya, Korsika gibi üsler hiçbir zaman Osmanlı'nın elinde olmadı. 17. yüzyılda Girit'in alınmasıyla ancak Akdeniz'in doğusu bir Türk gölü hâline gelmiştir ki bu hâkimiyet, aşağı yukarı 19. asrın sonuna kadar devam etmiştir. Berlin Kongresi'nde Kıbrıs'ın İngilizlere üs olarak verilmesinden, ardından Girit'e ayrı bir statünün tanınmasından sonra bu durum değişmiştir. Ama diyebiliriz ki Doğu Akdeniz, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Türklerin hukuken ve fiilen hâkim olduğu bir sahadır.

Fâtih 21 Sefere Çıktı

Kısa ömründe (sadece 49 yaş) 21 sefer yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu Fırat kıyılarına, Ukrayna sınırlarına ve tüm Tuna mansabına ulaştıran Fâtih Sultan Mehmed'in lojistik ve sefer düzeni bakımından orduların mobilizasyon kabiliyetini son derece artırdığı görülmektedir. Bosna,

Fâtih'in sayesinde Osmanlı mülküne katıldı. Osmanlı İmparatorluğu ve medeniyeti en sadık, çalışkan ve üretken kavmini böylece kazanmış oldu. Kırım Hanlığı yine onun vasıtasıyla bir ahidname ile 1475'te Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Vakıa Kırım Hanlığı yarı müstakil bir *eyâlet-i mümtâze* idi ama Kırım Yarımadası'nın en önemli kısmı olan Kefe Sancağı ve mücavir şehirlerdeki iskeleler ve kaleler doğrudan İstanbul'a bağlıydı. İstanbul'un iaşesi buradan temin edilirdi. 1461'de, Gürcüleri, Ermenileri ve Pontus Rum Helenlerini bir antlaşmayla birleştiren Trabzon Rum İmparatorluğu dediğimiz Komnenler Hanedanı'na son verildi. Unutmayalım ki Selçukluların Anadolu fethine rağmen, Küçük Asya'nın bu kısmı hiçbir zaman Müslümanların ve Türklerin olmamıştı. Karadeniz'in kuzeydoğusundaki bölgede Orta Çağ'dan, 1204'ten beri Komnenos sülalesinin elindeki Pontus İmparatorluğu yer almaktaydı. İktisadi ve askerî durumu zayıf, fakat Roma ile bağlantıları olduğu için emperyal sayılıyor. Bu yönüyle de diğer devletler ve hanedanlar ile akrabalık kurmaya devam eden, aynı zamanda halkın da saygı gösterdiği bir soydu. Kiev büyük knezi Vladimir ve oğlu Herson'a sefer yaptı; Yraslov Kırım'ı (Tavrdia) ele geçirdi ve kendisine Bizans tarafından bir gelin gönderilmesi için baskı yaptı. Konstantinopol'den gelin olarak Anna'yı bekledi. Yine aynı şekilde Uzun Hasan da (Hasan Padişah) Pontus kralıyla damatlık ilişkisi kurdu ve dolayısıyla Şah İsmâil'in annesi bu soydan geliyor.

Görüldüğü gibi Bizans İmparatorluğu'nun emperyal hanedanları bu şekilde hayatlarını devam ettirdiler ve diğer devletlerle evlilik yoluyla bir Roma meşruiyeti (legitimacy) kazandırmaya meyil doğdu. Osmanlı hanedanı ise Sultan

Orhan Gazi'den beri evvela Kantakuzenoslarla, sonra da alışılmış şekilde Bizanslılarla akrabalık kurmuştur. Dolayısıyla Pontus hanedanı ile de ilişki kurmaya gerek kalmadı. Murad-ı Hüdâvendigâr tam bir meşru imparator sayılıyordu.

Bununla birlikte İtalya Fâtih'i bekliyordu. Güney eyaletler fakirlik içindeydi. Bunun yanında İtalyan şehir devletleri Papalık meselelerinde bir çatışma gösteriyordu. Borgialar etkin bir gösteriş grubu olarak 1496'da göze çarpar. Papa VI. Aleksander aşağı yukarı II. Bayezid devrine rastlayan dönemde ve oğul Cesara Borgia İtalyan birliği için bir sembol olarak bile görülmüştür. Niccolo Machiavelli, Cesara Borgia'yı bu konuda çok tutmuştur. Lâkin İtalyan birliğinin bu şekilde gerçekleşmesi de mümkün olmayacaktı, tarih onu ileriye atacaktır. İtalya coğrafi karakteri itibariyle farklı bölümlerden oluşur ama hepsi İtalyandır ve dil bir şekilde hâkimdir. Toscana lehçesi, sanatı ve zevki hâkim olmuştur.

Fâtih'in Karadeniz fethine başladığı tarihte Pontus İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle uğraşması beyhude bir vakit kaybı olmuş gibi görünüyor ve Otranto'ya ayak basıldığı hâlde Güney İtalya'nın fethi işi tamamlanamadı. Bunun Türkiye'nin tarihi açısından bir kayıp olduğu, lüzumsuz bir şekilde Karadeniz'i iç göl hâline getirme politikasının bugünküne benzer bir şekilde bu işi yönetenleri hüsrana götüreceği açıktır. Böylece Güney Karadeniz'in tamamı bugüne kadar Türk vatanına katıldı. Ama Akdeniz dünyasının batısında geçici bir zaman kalınsa dahi Türkiye tarihinde, kültür ve çeşitliliğinde farklılıklar meydana gelebileceği açıktı. Otlukbeli Savaşı'yla da Anadolu ve Küçük Asya'nın tarihî yol haritası (mecrası) değişti.

Fâtih, Otlukbeli'de Doğu Anadolu'nun Kaderini Çizdi

Malazgirt'ten dört asır sonra, 11 Ağustos 1473'te Erzincan civarında Otlukbeli mevkiinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı yenen Fâtih Sultan Mehmed, Doğu Anadolu bölgesinin bugüne kadar uzanan kaderini çizmiş oldu. (Uzun) Hasan Padişah'ın yenilgisi ve Tebriz'e doğru ricatı Doğu Anadolu'nun kaderini çizdi. Kendisine bağlı aşiretler de bölgeyi terk etti ve etnik coğrafya değişti. Bölgede hâkim Türkmen aşiretlerin önemli kısmı doğuya, İran'a çekildiler ve Doğu Anadolu'nun yeni oluşan etnik yapısı 20. yüzyılın başına kadar devam etti. I. Dünya Savaşı'nda Sarıkamış harekâtı bu devamlılığı sürdürmek içindi.

Osmanlı edebiyatında Akkoyunlu Uzun Hasan'a "Hasan Padişah" denir. Onun Doğu Anadolu toprak düzeni için çıkardığı "kanunnameler" hemen hemen olduğu gibi kabul edilmiştir. "Hasan Padişah" teşkilatçılığı ve meşruiyeti tasdik edilmiş bir hükümdardır. Ancak Otlukbeli Savaşı da son derece önemlidir; çünkü Otlukbeli, iki Türkmen devleti arasında geçmiş bir kavgadır. Bu Türkmen devletlerinden bir tanesi (Akkoyunlu Devleti), Türkmenliğin bütün ananesini, teknolojisini, askerî ve idari yapısını devam ettiriyordu; öbürü ise yeni çağların Rönesans'ının askerî tekniklerini almış, uyarlamış, uygulamaktaydı.

Uzun Hasan (tarihlerimizin Hasan Padişah olarak betimlediği Akkoyunlu hükümdarı), bilindiği gibi Trabzon Komnenos hanedanının damadıdır. Bizans İmparatorluğu ailesinin, dolayısıyla Gürcü hükümdarlarının da kanını taşır. Bu soy ilerde Şah İsmâil'in şahsında etkisini gösterecektir.

Şah İsmâil Safevî, Uzun Hasan ile Erdebilli şeyhlerin çocuğudur. Safevî soyu, Ehl-i Beyt'e mensup emperyal ailelerdir. Safevîlerin askerleri fevkalâde iyi savaşan, inanmış bir kitledir. Savaşta niçin Osmanlı'ya yeniliyorlar? Çünkü Safevîler devlet olarak teşkilatlanmaya çalışıyorlar. Fakat askerî teknoloji ve düzeni esas alarak değil. Devletin teşkilinde ve komşularına göre gücünde dini ve ideolojiyi kullanıyorlar. Şah İsmâil Şiîliği ilk defa bir resmî din ilan ediyor. Bu mezhep her zaman varlığını sürdürmüştür, ancak devletin resmî dini ilan edilmesi ilktir. Oysa bu seçim ve şekillenme ile Osmanlı'nın karşısında duramamıştır, bu önemlidir.

Rumeli yakasındaki fetihler Anadolu'ya da sıçradı. 1474'te Karaman Beyliği kesin olarak ilhak ediliyor, belirttiğimiz gibi 1473 Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu Türkmen devleti ortadan kalkıyordu. 1475'te de Kırım Hanlığı Osmanlı himayesine girdi. Böylece bir tür atlı göçebe federasyonu tarzına dayanan bu devletler daha mükemmel bir düzeyde örgütlenen Osmanlı imparatorluk düzeni karşısında siliniyor, vassal statüye iniyor veya mahiyet değiştirerek tarihlerine devam edebiliyorlardı.

Fâtih, İlk Düzenli Deniz Seferlerine Başlayan Osmanlı Hükümdarıdır

İstanbul'un alınışı Osmanlı donanmasına önem verilmesini gerektirdi. Artık Akdeniz ve Karadeniz'de denizaşırı fetihlerin dönemi başlayacaktı. Asıl donanmaya önem veren Yavuz Selim ve Kanûnî'dir fakat Fâtih ilk düzenli deniz seferlerine başlayan Osmanlı hükümdarıdır. Atina'ya çok yakın olan Euboia yahut bizim Eğriboz dediğimiz büyük

bereketli ada bu tarihten sonra, daha 350 sene elde kalmak üzere Venediklilerden alınmıştır. Midilli, Tassos (Taşoz), Samotraki (Semadirek), Limnos (Limni) gibi adaların hepsi Osmanlı mülküne Fâtih devrinde bağlanmıştır.

Fâtih'in diğer fetihlerine bakıldığında bu 21 yaşındaki genç mareşalin, bugünkü Romanya'ya ve Moldova'ya denk düşen Eflak-Boğdan topraklarını, Yunanistan'ın hemen hemen tamamını zapt ettiğini, çok zor olan Ege Adaları'ndan Eğriboz'u, Limni'yi; Arnavutluk'u, Sırbistan'ın çok önemli bir kesimini ve Bosna Hersek'i ele geçirdiğini görüyoruz. Bu arada Anadolu topraklarından Karaman'ı eyaletleri arasına katmış, halkını ve eyalet yapısını Osmanlı yönetimi içinde eritmiş, Otlukbeli Savaşı'nda, Doğu Anadolu'da Uzun Hasan'ın, yani Akkoyunlular Devleti'nin hâkimiyetini sona erdirmiş, nihayet Trabzon'da Pontus Rum İmparatorluğu'nun kalelerini ele geçirmiştir. Bütün bu gelişmeler yaşanırken, beri tarafta İtalya denizci cumhuriyetleri ve Doğu Akdeniz panik içerisindedir. Zaten korkulan da başa gelecektir. Nitekim bir müddet sonra Gedik Ahmed Paşa İtalya'nın güneyindeki Puglia eyaletine bağlı Otranto kıyılarına çıkartma yapacaktır. Bu arada Fâtih hayranlık uyandıracak düzeyde bir istihbarat örgütüyle Avrupa devletlerinin iç işleri ve kültür hayatı hakkında bilgili bir devlet adamı ve genç mareşal niteliğiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle Batı'yı resmen yakından tanıma faaliyeti onunla başlamıştır. İleride aynı yoğunluğun ve Batı dünyası ile temasta hâkimiyetin aynı güvenlik ve isabetle devam edeceğini söylemek ise zordur. 17. yüzyıldan sonra Batı ile ilişkilerde yoğunluk sürdü, ama aktörler ve güç arasında denge Türkiye aleyhine değişti.

Fâtih, İtalya'yı Fethetmek İstiyordu

İtalya'dan önce Fâtih Batı Ege adalarını bizzat ilhak etti. Böyle bir deneyim, İtalya için yok gibi. Ama Fâtih Sultan Mehmed'in çok iyi tanıdığı bir bölge hiç şüphesiz İtalya'dır. Coğrafyasını âdeta ezbere bilmektedir. Aniden Gebze savaş kampında ölmeseydi mutlaka fethetmek istediği bu kıtaya da adım atacaktı. Fâtih kadar İtalya'yı ve İtalyan kültürünü tanıyan ve bilen ikinci bir Osmanlı hükümdarı yoktur. Ne Doğu'da ne de Batı'da hiçbir hükümdar Fâtih kadar bu kültürü ve dünyayı tanımıştır. Bununla birlikte o çok iyi tanıdığı dünyanın ekonomisini çökertip kökünü eritmeye başlayan da aslında Fâtih Sultan Mehmed'dir. Mesela, İstanbul alınmıştır; Adriyatik üzerinde bir Osmanlı şemsiyesinin açılması Venedik gibi klasik bir ticaret imparatorluğunun sonunu getirmeye başlamıştır. Yine aynı şekilde 1461-1463 arasında Balkan fetihleri de artık tamamlanmıştır. Öte yandan, Venedik'in 1204'te Roma İmparatorluğu'nun, yani Bizans'ın üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyeti Cenova'nın lehine yeni bir denge politikası güderek sona erdiren de Fâtih olmuştur. Tabii ki bu arada Cenova da aynı biçimde periferiye düşme veya Akdeniz'e kapanma sürecine girmeye başlamıştır.

II. Murad'ın üstün niteliğiyle girilen Arnavutluk; o ülkenin ve Balkanlar tarihinin en ilginç kişiliklerinden İskender Bey'in (Aleks Kastriota'nın) isyanı ile Papalık ve Napoli Krallığı'nın yardımını alarak yeniden ortaya çıkmasıyla âdeta ikinci dönem bir savaşı başlattı.

Balkanlar'da Sırplar ve Arnavutların birbirini izleyerek Osmanlı iktidarı tarafından bertaraf edilmesi dört buçuk

asırlık bir sulh getirdi. Bu meyanda Kosova'dan dağlık bölgeye itilen Arnavutlar tekrar oraya inebildi. 20. yüzyılın Arnavut – Sırp çatışması bu Osmanlı değişimine dayanır. Arnavutlar ve Boşnakların dil ve kültürlerini muhafaza etmeleri ve Osmanlı'nın getirdiği İslâm'la ayrı bir kimlik kazanmaları da bu değişime bağlıdır.

Arnavutluk, çetin dağlar ve derin vadilerin ülkesi; II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed'i baba-oğul diplomasi, açık muharebe ve kısmî müdahalelerle uzun müddet meşgul etti. İskender Bey Papalık, Venedik ve Napoli arasında mekik gibi taraf değiştirdi. İlginç bir kişilik ve hiç şüphesiz Arnavut tarihinin unutulmaz bir hükümdarıdır. Hristiyan, Müslüman ve laik tutumun hâlâ kavgasını götüren Arnavutluk, Fâtih döneminin eseridir.

BOSNA

Bosna'nın Fethi

Osmanlı tarihinde hem savaş sanatı hem de yönetim ve diplomasi açışından dâhiyane bir fetih Bosna'dır. Adriyatik kıyısında çok az bağı olan bu ülkenin konumu, coğrafi engelleri ile bölgenin Sırbistan'dan önce imparatorluğun sadece fizik ve siyasi coğrafyasına değil kültürel hayatına eklemlenmesi dahi tarihçiliğimiz için ilginç bir vakadır. 1463'te Bosna kapılarını açtı. Uzun zamandır ülkede *Bogomilizm* köylüler, zanaatçılar ve fakir knezler arasında taraftar toplamıştı.[88] Maniheizm ve ilk Hristiyanlığın muhtemelen Montanizm ve Paulusçuluk gibi mezheplerinin etkilerini taşıyan bu yeni mezhep; İsa'ya bir ulûhiyet değil sadece peygamberlik atfediyordu. Kilise hiyerarşisini reddeden bu yeni mezhep manastır feodalizmine karşı direniş demekti. Bir yerde 9. yüzyılda Bizans'taki *ikonoklast*lar ve 15. yüzyıl Macaristan'ındaki Unitarist kilise mensuplarıyla

88 Mamafih "Bogomolizm" Tefreke (Divriği) kökenli Paulisyen bir hareket-tir. O tarihte o bölgede Ermeniler yerleşik olduğu ve bu Ermeni mezhebi aforoz edildiği için kilisenin dışında bir hareket olarak devam etmiştir. Kısmen bugünkü Bulgaristan'a da yayıldı ve orada Bogomolizm diye anıldı. Paralel hareketler Avrupa'ya yayıldıysa da Bosna'daki hareketin bu kategoride incelenmesi ve değerlendirilmesinden vazgeçilmektedir. Şüphesiz hâkim sınıfların ve kraliyetin yeri Ortodoksinin değil, Roma kilisesinin Katolisizmidir ve Fâtih ile sona erdi denebilir. Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, New York University Press, New York, 1996.

da arasında paralellik vardır. Bogomillere karşı Macar Kralı IV. Bela'nın ve haleflerinin baskısı ile başlayan Katolik zulmü Osmanlı fethiyle sona erdi. Bosna halkı fetihten sonraki iki asır içinde İslâmiyet'e dönmeye başladı, eski toprak knezleri de onları izleyerek toprak üzerindeki hâkimiyetlerini korudular. Bosna'nın eski knezleri ve eşleri bu yeni dönemde *beg* ve *begovica* oldular.

Fâtih'in Bosna'yı fethinin sonuçları üzerinde durmakta yarar var ki böylece Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti için önemi anlaşılsın. Bu ülke Sırp – Hırvat dili konuşuyordu. Kral ve etrafındaki ayan Roma – Katolik Kilisesi'ne bağlıydı. Dört asırlık Bosna'nın, Fâtih Sultan Mehmed'den II. Abdülhamid Han'a, Berlin Kongresi'nden I. Dünya Savaşı'na renkli ve olaylı tarihi gözümüzün önünden geçsin.[89] Saraybosna şehrinin ve hepten Osmanlı Bosna'sının gerçek kurucusu Gazi Hüsrev Bey'dir; akıncı beylerinden Ferhad Bey ve II. Bayezid Han'ın kızı Selçuk Sultan'ın oğludur. Yani padişah torunudur, Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın halazadesi olur. Şehrin iktisadi hayatını da etrafın güvenliğini de zapturapta alan fahrî Bosnalıdır.

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Huzur Dolu Bir Köşedir

Saraybosna'nın merkezi hiç şüphesiz Gazi Hüsrev Bey Camii ve etrafındaki medrese, han ve bedestenden oluşan külliyedir. 1910 yılının Mayıs ayı sonunda İmparator Franz

89 Balkanlar'da ulusçuluk hakkında şu makaleme bakılabilir: "19. Yüzyılda Balkanlar'da Ulusçuluk Üzerine", *MÜ İİBF Dergisi, Mübeccel Kıray'a Armağan*, VII/2, 1990, s. 341-350.

Fâtih Sultan Mehmed'in fethedilen Bosna'daki Katolik rahiplere 1463 yılında verdiği ve onlara tam din özgürlüğü ve koruma sağlayan ahidnâmesi.

Josef dahi şehre gelir gelmez burayı ziyaret etmiş ve artık Avusturya-Macaristan'ın (idare iki taç ve hükûmet grubuna ortak olarak bağlıydı) ilk kalabalık Müslüman topluluğuyla burada görüşme ve onları onurlandırma gereğini duymuştu. Gazi Hüsrev Bey eski şehirlerin terk edilen, ara sıra lütfen uğranılan bir mahallesi değildir. Saraybosna halkı Ferhâdiye denen cadde ve Gazi Hüsrev Bey Külliyesi sahasından günde bir-iki defa geçer. Buradaki dükkânlar Avusturyalıların uzattığı bölümle iç içedir. Gazi Hüsrev Bey Camii servileri, şadırvanı ile huzur dolu bir köşedir; bir yanıyla bizim artık kaybettiğimiz Bursa, Edirne'ye benzer, İstanbul'un eski Fatih, Aksaray semti gibiydi.

Yugoslav tarihçiliği, Tito devrini tarihin sonu, mutluluk noktası diye yorumluyordu. Ama Bosna için öyle olmadığı açıktı. Bu şık giyimli ahalinin çarşı, pazar ve caminin önünden gezerken bir şeylerin kaynadığı görülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en renkli ama aynı zamanda da en hareketli ve güzel Osmanlı eyaletiydi Bosna... Merkezî şehir Saraybosna, Bursa'nın ikiz kardeşi gibidir. Geçen asırlarda da yaşadıkları değişikliklere rağmen ikizlerin hayat yolculuğu gibi bu benzerlik bozulmadan sürdü. Şehrin merkezindeki camiler, çarşıdaki dükkân ve kahvehaneler, tepelerdeki konaklar ve mezarlıklar, Bosna halkının bugün bile ziyarete devam ettiği dergâhlar... Özellikle bunlardan Halvetiyye tekkesinde hâlen Fâtih Sultan Mehmed Han'ın portresi asılıdır. Düzlükteki, Avusturya idaresinden kalma Bizantino-Morik denen Şark üslubundaki idare binaları, okul ve imalathaneler dahi Bursa'nın 19. yüzyıldaki profiline çok benzer. Ve nihayet, Türkiye'nin de dâhil olduğu

çirkinlikler, bütün Balkanlar'da olduğu gibi burada da II. Dünya Savaşı sonrası dönemin uyumsuz binalarıyla bu güzelliklerin üstüne kâbus gibi çöker.

Bosna Halkı

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde kendi ifadesiyle, Bosna halkının nitelik ve güzelliklerini anlata anlata bitiremez. Bosna'nın doğası kadar insanlarının boyu posu, yüz güzellikleri de dünyayı gezen seyyahı büyülemiştir. Bosna halkının kaçgöçten uzak yaşamı yanında tutucu âdetlerini de tasvir eder. Mesela evlenen gençler, gelin de damat da bekâr arkadaşlarıyla ilişkiyi kesmek zorundaymış. Geçen asırlarda konuşulan ve Arap harfleriyle yazılan dil, o kadar Türkçe ve o vesileyle Arapça, Farsça deyim kazanmış ki, âdeta Boşnakça denilecek bir yapılanma başlamış, ama dil Hırvatlarla Sırpların konuştuğunun aynısıdır. Ne var ki, aynı dil (lisan) aynı dîl (gönül) demek değildir. Hele yaşama hükmeden zevk ve âdetler, Bosna'ya damgasını vuran mimari, diğerlerinden çok daha farklıdır.

Âlimler, İdareciler ve Mutasavvıflar Muhiti Olarak Bosna

Bosna'da hâkim din 15. asırdan beri İslâm. Tabii, her Bosnalı bu dini kabul etmiş değil; idareci ve mülk sahibi zümreden başlayarak yavaş yavaş yayılmış. Ama doğrusu Türkiye İslâm'ının en pekin ortağıdır Bosna. Bu ülke fetihten hemen sonra en ünlü Müslüman âlim ve fakihleri, yani hukukçuları yetiştirmiş. Mevlevîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlarla

Türk-Arap ve Fars diline de vâkıf zümreler çıkmış. 16. asrın en önemli ve hâlâ da önemini koruyan "Hâfız şerhi" Bosnalı Sûdî Efendi'nindir. Malum, İran şairi Hâfız'ın *Dîvân*'ını şerh etmek çetin cevizdir; bütün Şark edebiyatını, tarih ve felsefesini, ayrıca Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmek gerekir. Bosna muhiti bir asır içinde bu gibi marifetli ulemayı yetiştirmiştir.[90] Bosna ulemâsı İstanbul'un çok etkisindeydi ve doğrusu İstanbul'un medreselerini de doldurmuşlardı. Avusturya'nın ilhak etmesinden sonra da Bosna'nın reîsü'l-ulemâsını, yani başmüftü ve vekilini İstanbul'da şeyhülislâmlık tayin ederdi.[91] Bosna, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iki parçası arasında ortak eyaletiydi.[92] Bu yüzden de Avusturya ve Macar memurlarının birbirleriyle çekiştikleri bir alandı. Görünen o ki, Macarlar Müslümanları daha çok tutuyordu. Doğrusu 17. yüzyıldan beri, kendi adamları tarafından idare edilen, hatta imparatorluğu bile o adamların idare ettiği devir Bosnalılar için hoş bir dönem değildi. Daha sorunlu dönemler de geldi. Bazı ülkeler, tarihi büyük ıstırap ve yoğun fazilet imtihanlarıyla yaşamak zorunda kalmıştır. Bosna bunların başında gelir. 1990'larda çıkan iç savaş dolayısıyla yıkıntılar içinde bir ülke vardı; bugün daha ümitli ama değişik sorunlar var.

---

90 Osmanlı devri Balkanlar'da Müslümanlaşma, tasavvufi hareketler ve dervişler üzerinde bir otorite olarak ün yapmıştır. Camia literatürü olarak andığı Arap harfle Sırp ve Hırvatça (daha doğrusu Boşnakça) literatür Osmanlı tetkiklerinde önemli bir yer tutar. Alexandre Popovic, *Cultures Musulmanes Balkaniques*, İsis, 1994; *Balkanlarda İslâm*, İnsan Yayınları, 1995.

91 Bu 1878 sistemi, 1912'de Trablusgarp'tan çıkınca İtalya ilc yapılan antlaşmada da aynen uygulanmaya başladı.

92 Cathie Carmichael, *Kısa Bosna Tarihi*, çev. Kadir Pürde, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Balkanlaşma!

Bosna'nın bugünü, Balkanlaşma süreci dediğimiz ve 19. asır boyunca büyük devletlerin dışişleri memurlarının bürolarında küçük Balkan milletlerinin hayatı ile âdeta satranç oynadıkları devri hatırlatıyor. O zamanki dünyanın düzeni malum; büyük devletler ve sömürgeler vardı. Herkes bu sınırların ardındaydı. Açık saha 1699'dan beri giderek anayurduna doğru itilen Osmanlı'nın terk ettiği Balkanlar bölümüydü.[93] Balkanlar zenginleşiyordu ve uyandıklarını zannediyorlardı. Büyük hayallerle çıktıkları yeni tarihî yolculukları kanlı bir hayat getirdi. Her etnik grup diğerini yiyordu ve her birinin arkasında ya Viyana-Berlin, ya St. Petersburg veya Paris, hatta Roma vardı. Çilekeş, güngörmüş eski başkent, Slavların hâlâ *Tsargrad* dedikleri İstanbul, yıkıntının molozlarını süpürmekle meşguldü.

93 Şu makaleme bakılabilir: "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul, 1981, s. 195-202.

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN İTALYA POLİTİKASI

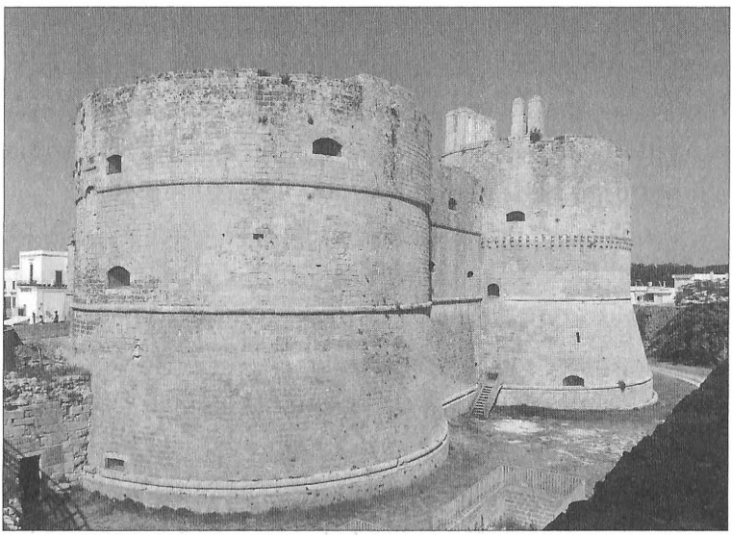
Otranto'nun Fethi Meselesi

Büyük hükümdarın devrindeki fetihler içinde Osmanlı'nın elinde en kısa süreli kalan yer Otranto'dur. Fethedilen diğer ülkelerin hepsi 19. asra kadar imparatorlukta kalmış, hatta bugünkü yurdumuzun bir bölümü de bu devirde fethedilmiştir. Kırım Hanlığı, Bosna gibi Osmanlı kültürel çevresinin (*kulturkreis*) önemli iki bölümü bu devirden beri Türkiye politikasının vazgeçilmez iki coğrafi ve kültürel unsuru olarak var olmaktadır. Otranto'nun fethi meselesi, Türk siyasi retoriğinde çok yer almaz. Maalesef umumi Avrupa tarihçiliği için de aynı durum söz konusudur. İki tarihçinin farkı menkıbevî ve hayalî geniş motiflere başvurulmasıdır.

15. asırda fethedilen Arnavutluk gibi ülkelerin arazi tahrir defterleri (*land register, land survey, population register*) veya bazı vakıf kayıtları mevcut olduğu hâlde, mesela Dîvân-ı Hümâyun Mühimme Defteri (*the consultancy of imperial consul*) gibi kayıtlar yoktur. Garip bir biçimde Osmanlı kronikleri 15. asrın ortalarından evvelki yüz kırk sene için söz konusu değildir. İmparatorluğun kuruluşunu ve büyümesini takip edeceğimiz kroniklerin hemen hepsi 15. asra aittir. Ayrı emperyal bir ideoloji ile âdeta tarihin

yeniden yazılması söz konusu olabilir. Daha da garip şey, 1480'deki Otranto cengi ancak 16. asrın tarihçileri Kemalpaşazâde ve diğerleri tarafından kaleme alınmaktadır. Demek ki Otranto fethi için bu savaş sonrası *(post bellum)* Osmanlı kronikleri ve 15. asrın çağdaş İtalyan kaynaklarına başvurmak kaçınılmazdır. Çeşitli incelemeler, Franz Babinger gibi üniversal bir tarihçi bile, kaynakların müşterek kullanımındaki tezatları halledebilmiş görünmüyor. O hâlde Osmanistler ve İtalya tarihçileri zor bir görevle karşı karşıyadır. Osmanlı sarayı ile İtalyanların ilişkilerinin devlet düzeyinin dışında kültür adamları, bazı tüccar, diplomatların ilişkilerine ve genç Şehzâde Mehmed'in daha erken yaşında tahta çıkmasından evvel İtalyan dünyası ile tanışmasına dair bilgilere sahibiz.[94] II. Murad devrinde Anconalı Lillo Ferducci'nin Edirne'de ikâmeti (24 yıl sürmüştür) sırasında genç şehzadeyi tanıdığı, hatta Ferducci'nin oğluna Othman adını koyduğu, öbür yandan Venedikli noter olan Jacopo Languschi'nin gerek hanedan sarayı Bizans ve adalar hakkında verdiği bilgiler ve Şehzade Mehmed'in İtalyanca ve Yunanca bilgisi üzerindeki raporlar önemlidir. Geleceğin sultanı Akdeniz ve İtalya üzerinde o günden beri her yönden bilgi sahibidir. Fâtih daha 1451'de Venedik ile yeni bir antlaşma yapmıştı. Bunun kuşatmaya bir hazırlık olduğu ve İtalyanları bertaraf etmeye gayret ettiği açıktır. Genç padişahın ikinci saltanatı dönemindeki

94 İtalya – Türkiye ilişkilerinin bu dönemi Selçukîlerden Fâtih Sultan Mehmed'e kadar ilk derli toplu bilgileri tarihçiliğimizde öne çıkaran ve İtalyan kaynaklarını kullanan Şerafettin Turan'dır. Şerafettin Turan, *Türkiye – İtalya İlişkileri: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 465 vd.

Otranto Kalesi

bütün gayreti Cenova ve Venedik arasındaki rekabeti teşvik ve bu iki kuvvetin mümkün olduğu kadar Konstantinopolis'e de desteğini azaltmak olduğu aşikârdır. Kuşkusuz İtalya fetihten sonra da Ceneviz ve Venedikliler arasındaki rekabeti besleyecek bir politikayla karşılaştı. Fâtih Cenevizlilerin aleyhine Venedik'le anlaştı. Ancak diğer yandan Ceneviz'in elinde de bazı yerleri bıraktı. Fâtih devrine kadar ticaret ve gümrük vergileri konusunda bilgi sahibi değiliz. Fakat Fâtih devrinde yüzde 2'lik vergi, önce yüzde 4 sonra da yüzde 5'e çıkarılmıştır. Bu İtalya – Türkiye arasında artan ticaretin şüphesiz ki zenginlik ve üretimi teşvik ettiği ama her şeyden evvel de yaşamda, kültürel hayatımızda her iki tarafı da etkileyen motifleri ortaya çıkardığı açıktır. Bu dönemin sanat tarihi çevrelerindeki yayınlarda İtalyan mayolikasının (İtalyan çinisi), Türk çini ve kumaş sanatı

üzerindeki etkilerinden bahsedilir. Ama bu kadarla da bitmez; iş coğrafyacılığa, lisanın girişine kadar gitmektedir. Her şeyden evvel Türk denizciliğinde İtalyan terminolojisinin gittikçe arttığı ve bu terminolojinin yavaş yavaş hayatın içine girdiği, hatta argoya bile tesir ettiği bilinmelidir.

Fâtih Sultan Mehmed'in fetihlerinin yönü Avrupa idi ve hiç şüphesiz İtalya'daki ilk hedef Roma idi. Bu tartışılmayacak kadar açıktır. Türk tarihî ve siyasi polemiğinde Avrupa içlerine ilerlemenin *zenith* (zirve) noktası I. ve II. Viyana kuşatmalarıdır. Siyasi polemikte insanlar Basra'ya ve Mısır'a ilerleyen ecdattan veya Otranto'dan pek söz etmezler. Oysa Otranto'nun Avrupa'nın tarihî hafızasında önemli yer ettiği açıktır. Birçok mühim antlaşma gibi birçok önemli harp de Türk tarihçiliğinde müstakil monografi konusu olmadı. Otranto da böyledir. 13 aylık Otranto hâkimiyeti sadece genel tarihlerimizin konusu olmuştur.[95] Bu genel tarihlerin içinde tarihçinin yaklaşımına göre farklar vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fâtih Sultan Mehmed'in büyük amirali, yani Kaptan-ı Deryâ Gedik Ahmed Paşa'yı Otranto'nun fethine tayinini anlatıyor. Bunun için önce Otranto valisi tayin edilmiştir. Daha evvel Arnavutluk seferine karşı çıkan Gedik Ahmed Paşa, bu sefere cezalı gibi zorlandı. Uzunçarşılı, paşanın çıktığı eyaletin adını dahi Arap harfleriyle veriyor: "Polya".[96] Anlaşılan Osmanlı tarihçilerinin belgelerle çalışan bu titiz duayeni, İtalya haritalarını dahi

95 İlber Ortaylı, "Otranto nella storiografia turca: la politica italiana del sultano Mehmet II "il Conquistatore", *La conquista turca di Otranto (1480),* s. 35-38, Edit. Hubert Houben, Congedo Editore, 2008.

96 Bu isim, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaydettiği gibi (bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 136.) "Pulya" değil, "Puglia"dır.

doğru dürüst tetkik etmedi ve mukayese yapacağı Avrupa kaynaklarına pek başvurmadı. Buna karşılık tarihçi Yılmaz Öztuna, Otranto seferini ilginç bir yorumla ele alır. Fâtih Sultan Mehmed'in büyük amiralinin Roma'ya, Puglia'ya ayak basması, ona göre Roma imparatorluk idealinin bir tezahürüdür. İtalya yarımadasının ve çevresinin en kuvvetli devleti Venedik Cumhuriyeti ile bir mütareke de yapılmıştı. Doğrudan Puglia'ya, Napoli ve Roma'ya yürümek istendiği açıktır. Hedef bellidir; *Nea Roma*'dan (Yeni Roma, yani Konstantinopolis) sonra Roma da hüküm altına alınacaktır.

16. yüzyıl tarihçisi İdrîs-i Bitlisî'ye göre, 1479 yılında İyonya Denizi'ndeki Ayamavra (Santa Maura), Kefalonya ve Zanta adalarının işgalini Gedik Ahmed Paşa teşvik etmiştir.[97] Nitekim o yıl Tocco hanedanından Prens Leonardo, hem Osmanlı hükûmetine ödemek zorunda olduğu haracı *(tribute)* düzgün ödemedi hem de Osmanlı sarayına sormadan Napoli Kralı Ferdinand'ın kızıyla evlendi. Bu sayede Kral Matyos ile akraba olmasından dolayı işgale legal sebep bulundu. Bu üç adanın alınışıyla Puglia eyaletinin geçişi sağlanmış oldu.

İtalya Hâkimiyetinde Bir Acelecilik Söz Konusuydu

Bu noktada bir gerçek dikkati çekiyor: İtalya hâkimiyetinde bir acelecilik söz konusudur. Akdeniz adalarının en stratejik noktası ve Rodos şövalyelerinin üssü olan Rodos'un kuşatılması Mesih Paşa'ya verilmiş ve buna paralel olarak

97 *Heşt Behişt, VII. Ketibe, Fâtih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara, 2013.

Gedik Ahmed Paşa İtalya fethine yollanmıştır. Rodos'un alınamadığını, ancak Kanûnî devrinde fethedildiğini biliyoruz. Anadolu yakınında Menteşe ucunda Bodrum'da (Halikarnosos) Malta şövalyeleri otururken, onların merkezi olan Malta Adası hiçbir zaman imparatorluğa katılmamışken ve Sicilya Türk hâkimiyetine girmemişken, İtalya'nın fethi çok erken olmalıdır. Nitekim Venedik'in üsleri olan Kıbrıs 16. asırda, Girit ise 17. asırda fethedilmiştir. Dalmaçya kıyılarında, Hırvat korsanlar olan "Uskoklar"ın ve bütün kıyılarda Venedik'in etkisi vardı. Bu tarihlerde Belgrad Macaristan'ın elindeydi ve İtalya'nın kuzeyi henüz pek emin sayılmazdı. Fâtih Sultan Mehmed'in alelacele Gedik Ahmed Paşa'yı Güney İtalya'ya yollaması, büyük İtalya fethi için bir başlangıçtır ve siyasi bakımdan Roma imparatorluk idealinin bir deklarasyonudur.

Gedik Ahmed Paşa'nın ne kadarlık bir kuvvetle Otranto'ya çıktığı kaynaklarda münakaşalıdır. 100 bin asker gibi rakamlar mübalağalıdır. Yeni Çağ'ın lojistik imkânları ve bizatihi Puglia eyaletinin imkânları böyle kalabalık fetih birliklerini beslemeye müsait değildir. Her hâlükârda temmuz sonunda Paşa'nın direnme görmeden İtalya'ya ayak bastığı ve 11 Ağustos 1480'de Otranto Kalesi'nin alınmasıyla İtalya'nın güneyinde Osmanlı hâkimiyetinin başladığı görülmektedir.[98]

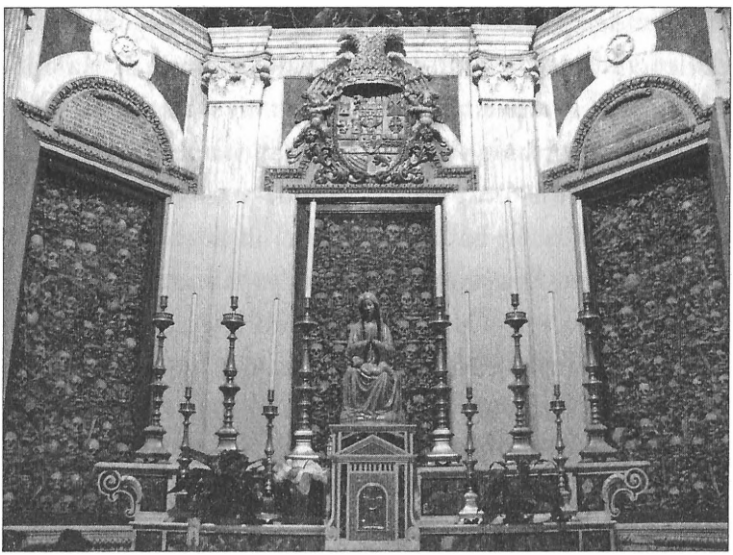
98 Detaylı bilgi için bkz. Cezar, *a.g.e.*, c. I, s. 585 vd; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, 1. Baskı, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 315 vd; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*, c. II, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1957, s. 839 vd; V. L. Menage: *Neshri's History of the Ottomans, the sources and development of the text*, SO AS, London Oriental Series vol. 16, Oxford

Karadeniz'in iç göl hâline getirilmesi bu bölgede büyük devletlere has ebedî ve ezelî bir hatadır. Fâtih'in Karadeniz hâkimiyetinde en kolay ve en yararlı sonuçlar sağlayan ilhakı Kırım Hanlığı'nın 1475'te ahitname ile ilhakıdır. Böylelikle Altın Orda hâkimiyetindeki stratejik yarımada çok daha önceden başlayan kültürel ilişkiler, eğitim, ticaret, ulemanın yetişmesi ve Trakya'ya nüfusun yerleşmesi gibi nedenlerle Osmanlı imparatorluk atmosferine ve Akdeniz'e yansımıştır. Pontus ilhakı için gösterilen çaba, Akkoyunlularla cenk, Eflak Boğdan sınırları bilhassa 1840 Otranto zaferini gölgeledi, arkası gelemedi. Osmanlı imparatorluk coğrafyasının İtalya alanında da yerleşememesi gelecek Türkiye için bir kayıptır.

Öncü tarihçilerimizden Mustafa Cezar, Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden önce Evrenosoğlu Ahmed Bey'e Mora'daki Venedik kalelerinin üzerine akın emrettiğini söylüyor. Muhtemelen Otranto başlangıcından sonra İtalya'nın fethi, yani II. Mehmed'in *opus magnum*u başlayacak ve Venedik'e sefer açılacaktı. Aslında padişah niçin Anadolu'ya geçmişti? Gebze çayırındaki zehirlenme ve ölüm birçok soruyu cevapsız bırakıyor. Bu sefer, Memlûklere mi yoksa İtalya'ya mı yönelikti?[99] Her hâlükârda İtalya'ya giriş nâtamam bir fetih teşebbüsü olarak kaldı. II. Bayezid

University Press, London 1964, XVI + 86; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Tarihi)*, c. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 167-8; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. II, s. 135 vd; Ekkehard Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, Verlag George D.W., Almanya, 1970, Türkçesi için bkz. *Venedik, Viyana ve Osmanlılar,* Ketebe Yayınları, İstanbul, 2024.

99 Bu tartışma için bk. Faruk Sümer, "Fâtih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı İdi?", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul, 1995, s. 369-372.

Sözde 'Otranto Şehitleri' adlı sahne, Otranto Katedrali

ve Cem Sultan vakasıyla İtalya hâkimiyetinin sona ereceği anlaşıldı.

Puglia eyaletinin merkezinin, İtalya'nın çizme topuğunun ucunda Otranto olduğunu belirttik. Burası Türk İmparatorluğu'nun amirali ve sancakbeyi Gedik Ahmed Paşa'nın öncü olarak İtalya'ya ayak bastığı ve fethettiği şehir. Fâtih Sultan Mehmed'in Gebze sahrasında sefer otağındaki ani ölümü o yıl içindeki bütün harekâtı durdurdu. Ardından II. Bayezid, Cem Sultan'ı yendi, Cem Sultan İtalya'ya sığındı ve İtalya'nın fethi projesi suya düştü. Gedik Ahmed Paşa'ya da bu bölgeyi boşaltmak kaldı. Bir yıllık fethin tartışması yukarıda da değindiğimiz gibi hâlâ sürüyor. Otranto Katedrali'nin içinde Rönesans'ın Sistina Şapeli'nin öncüsü olacak biçimde sevimli kırsal üslupla cenneti ve dünyanın

yaratılışını betimleyen tasvirler, mozaiklerin üstüne kazınmış. Orta Çağ'dan beri kiliselerin kripta (mumyalık) ve mezarlıktaki iskeletleri bir müddet sonra yığdıkları duvar hücrelerindeki kemikler Gedik Ahmed Paşa'nın 1480'deki katliamına (!) mâl ediliyor. Tabii bir yeri fetheden Osmanlı ordusunun ilk işi vergi kaynaklarını ve mükelleflerini tespit edecek tahrir işlerini yaptırmaktır, yoksa vergi verip üretecek adamları meydana doldurup kesmek gibi bir fantezinin tarihle ilgisi olmaz. Ama bu kadar sene sonra fantezi ve menkıbe tarihin önüne geçebiliyor.

Fâtih'in Fetihleri İçerisinde En Kısa Süreni

10 Eylül 1481'de İtalya'ya veda edildi. 13 aylık hâkimiyetin sonu çok kanlı bitti. Fâtih'in fetihleri, hatta bütün Osmanlı fetihleri içinde en kısa süreni bu oldu. İkinci kısa süreli fetih 17. asırda Ukrayna'da fethedilip bırakılan Çehrin sahrası olmuştur.

Otranto Türk tarihyazıcılığında nasıl ele alındı ve yorumlandı? İtalya'nın fethini Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması ve Fâtih'in bu misyonu etrafında ele almak gerekir. Genelde halefi II. Bayezid böyle bir misyon yüklenmediğinden bu hedeften vazgeçildi.

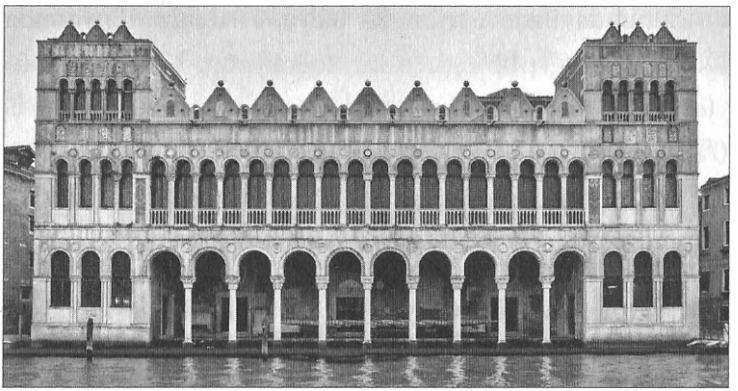
Tarihyazıcılığımızda bu uzun savaşın lojistik ve teknik yönleri üzerinde durulmuyor. Fâtih Sultan Mehmed İtalya'yı Justinianus gibi almak istiyordu. Ama artık İtalya ve Avrupa, Justinianus devrindeki gibi değildi. En azından İtalya fethi için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmış değildi. O da Mora Yarımadası, Dalmaçya kıyıları, Sırbistan ve Venedik sürecini kapsar.

I. Justinianus'u tasvir eden mozaik, San Vitalie Kilisesi, Ravenna, İtalya.

Güney İtalya Neden Önemliydi?

Bu arada İtalya ve Güney İtalya'nın önemine de değinmeliyiz ki Fâtih'in bu bölgeyi neden almak istediği anlaşılsın. Güney İtalya ilginç bir dünya; Normanlar ve onlardan evvel Bizans ve Araplar döneminden kalma nüfus

Venedik'te Türk Hanı.

yapılanmalarına her yerde rastlanıyor.[100] *Castrignano de' Greci* denilen topuk bölgesindeki birkaç köyde hâlâ Yunanca konuşan ihtiyar bir nüfus var. Bizans zamanında, dokumacılıkta becerikli dedelerinin getirtilip yerleştirildikleri bu bölgede ananeyi devam ettiriyorlar. İstanbul'daki İtalyanları, İstanbul'un yerli Helenleri içlerine alıp eritmiştir. İtalya'nın güneyinde ise bunun tam aksi oluyor ki nüfus oldukça azalmış. "Salento" yerli lehçede her zaman güneş, deniz ve rüzgâr demektir. İtalya'nın coğrafyası insanların birkaç bin yıldan beri hem bereketli toprağın ürünleriyle hem de denizden yararlanarak yaşamlarını idame ettirmelerini sağlamıştır. İtalya'yı Akdeniz'in her tarafı çeker ve Akdeniz'in her tarafı da Güney İtalya tarafından çekilir. Roma'nın güneyindeki İtalya'ya baktığınızda medeniyet tarihinde bu ülke parçasının oynadığı aracı ve anlatıcı rolü görmek kolaylaşıyor.

100 Mesela, William Granara, *Müslüman Sicilya'yı Anlamak*, çev. Bekir Çelikcan, Ketebe, İstanbul, 2024.

Şunu da ifade edelim ki İtalya, Akdeniz dünyasında Doğu ile Batı'yı birleştiren bir coğrafyadır. Venedik'te Büyük Kanal'ın (*Canal Grande*) bir tarafındaki Türk hanıyla (*Fondaco dei Turchi*) karşı yakasındaki Alman hanı (*Fondaco dei Tedeschi*) İtalya'nın ticaret hayatındaki rolünü belirler. Buna rağmen Türkler tarafında bu hakikate değinen İtalya ilişkileri konusunda öncü hocamız Şerafettin Turan'ın incelemesi[101] ve Durdu Kundakçı'nın[102] çevirileri dışında göze çarpan bir eser veren yoktur. İtalyanların ise Cenovalı uzmanların, Venedik-Napoli-Roma ekolünün mensupları Türkiye ve İtalya ilişkileri üzerinde çok sayıda monografisi vardır. Hiç değilse bunlar çevrilmelidir. Bütün iktisat ve bankacılık terimleri İtalyancadır. Ancak son yüzyılda İngilizce, İtalyancanın yerini almaktadır.

Öte yandan bugünkü İtalya geçmişteki İtalya gibi değildir. Ama Batı Avrupa'da çok daha açık ve makul ilişkilerin hesabını kollayan bir topluluk olduğu kesindir. Türk-İtalyan ilişkilerinin sadece iktisadi ve siyasi değil, kültürel bakımdan da önem arz ettiği, bu ülkenin diline ve tarihine dikkatle eğilmemiz gerektiği tartışmadan uzaktır. Unutmayalım ki ilk devir Osmanlı tarihi bile büyük ölçüde Vatikan, Floransa, Cenova ve bilhassa Venedik arşivlerinde yatmaktadır.[103]

---

101 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I / Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, TTK, Ankara 2020.

102 Durdu Kundakçı, Akdeniz ve İtalya üzerine çok sayıda kitabın çevirisini yapmıştır. Bunlardan biri: Giacomo A. Carretto, *Akdeniz'de Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992. Mamafih son 10 sene içinde İtalya'da Vatikan ve Toscana arşivlerinde çalışmaya başlayanlar ürünleri ortaya koyuyorlar.

103 12.-15. asırlar Türkiye'si İtalya ile iç içeydi. Gelişmeler 20.-21. yüzyılda daha çok kültürel saçaklaşmayı (fringe) itiyor. Türk opera ve mûsikîsinin

İtalya seferinin Fâtih'in sefer başındaki ani ölümünü izleyen taht kavgasıyla sona erdiği açıktır. Burada Fâtih'in Karadeniz üzerindeki ısrarlı politikası ve bir an evvel orayı iç gölleştirme isteğinin hâkim olduğu açıktır. Bu hatalı gecikme, Türk yurdunun gelecekte de coğrafyasının şekillenmesini etkiledi. İtalyan kültür ve medeniyeti ile yakın bağ kurma gecikti ve tehir edildi, Karadeniz bölgesi erkenden imparatorluğa katıldı. Fetih stratejisindeki bu zaman açığı gelecek asırları etkiledi.

19. ve 20. yüzyıllardaki kılık değiştirmesi dışında Türkler sanatları ve yaşam biçimleriyle, mutfakta Akdeniz'in iki ucunu bir arada yaşamak istiyorlar.

FÂTİH'İN HRİSTİYANLIĞA YÖNELİK POLİTİKASI

Hristiyanlıkta Kilise ve Ruhbanın Mevcudiyeti

Konuya önceki sayfalarda değinmiş olmakla beraber, bu bölümde hem Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ayrımı daha iyi anlamak hem de Fâtih'in bu dünyaya yönelik politikalarını bütüncül bir şekilde ortaya koymak gerekir ki, bilhassa Fâtih'in politikalarıyla belirlenen Ortodoks Kilisesi'nin akıbeti daha iyi anlaşılsın.

Yahudilik ve Müslümanlık bir açıdan benzerdir. Bu temel bir benzerlik olup her ikisinde de ruhban sınıfı yoktur; olmadığı için de bu dinlerde insanların ruhları üzerinde hükmeden bir ruhani kurum şekillenmemiştir. İbrâncadaki "kinisa" sözcüğü, sadece bir ibadet topluluğunu ifade eder. Bizdeki "cami" de -adı üzerinde- toplanmaya, toplanılan yere işarettir. Ama Arapçadaki *kinisa* Hristiyan topluluğu (cemaat) için *eclessia* gibi kullanılıyor.

Kilise bir kurumdur. Bir ruhaniyeti ve ruhban sınıfı vardır; yeryüzünde Tanrı'nın vekili olduğu iddiasındadır. Hurucundan (ascension/göğe yükselme) evvel Hz. İsa'nın havarilerine, bilhassa Aziz Petrus'a "Kilise bundan sonra sana emanet, sen Tanrı'nın yeryüzündeki kurumunu yöneteceksin" dediğine inanılır, rivayet edilir. Bu ifade, Hristiyanlık için temeldir. Hristiyanlıkta bu bakımdan

Costanzo da Ferrara tarafından yapılmış olan ve
Sultan II. Mehmed'i gösteren bronz bir madalyon, 1481.

kilise ve ruhban Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak işlev görmüştür. Fakat zaman içinde bu anlayış kiliseler (yani Hristiyan topluluklar) arasında rekabete ve hatta çatışmaya sebep olmuştur.

Bilindiği gibi 325 yılında İmparator Konstantin'in topladığı ilk İznik Konsili vardır (bu yıl 1700. yılı kutsanıyor). Bu konsili İmparator Konstantin, Hristiyanlar arasında çıkan ihtilafı çözmek için toplamıştır. İlginçtir, Konstantin bu konsili toplantıya çağırdığında kendisi henüz vaftiz edilmemişti.[104]

104 Hristiyanlığın bu döneminde devlet adamlığı, memurluk, askerlik, tüccarlık, fahişelik gibi mesleklerdekiler vaftiz edilene kadar zaman geçerdi. Uygun vakit önemliydi. Doğumda vaftiz olayı sonra yerleşti. Paul Stephenson, *Büyük Konstantin Yenilmez İmparator*, çev. Gürkan Ergin, Kronik Kitap, İstanbul, 2025.

Konstantin bu konsili himayesindeki Hristiyanların sorunlarını çözmek için topladı. Piskoposlukların belirlenmesi dışında, konsilde alınan en önemli kararlardan birisi, geçerli/doğru İncillerin tespitidir. Zira ortada çok sayıda İncil vardı. Bunlardan bazılarının yanlış ve sahte olduğu iddia ediliyordu. Kilise nihayette; Marcus, Lucas, Mattheus ve Yuhanna olmak üzere dört havarinin yazdığı/derlediği İncil'i kabul etti. Bunlara Aziz Paul'ün Efeslilere, Korintlilere, Atinalılara, Selaniklilere verdiği vaazlar ve gönderdiği mektuplar da eklendi. Nihayet "Resullerin İşleri" başlıklı, havarilerin ve birtakım azizlerin yaptıklarını anlatan bölümle "Yeni Ahid" meydana geldi. Bu Yeni Ahid Hristiyanlığın esasıdır. Hristiyanlık bundan böyle, Yahudilik gibi sadece bir kavme değil, bütün milletlere gönderilen bir mesaj halini aldı. Aziz Paul de bunu böyle yorumlamıştı ve kilise bu esas üzerinde teşkilatlanmıştı. Aziz Paul'ün kurduğu hiyerarşi ve teşkilat Roma İmparatorluğu'nda önce gizlidir, zamanla yer yer ortaya çıkar, İmparator Konstantin zamanında kabul görür ve beşinci asırda İmparator Theodosius'tan itibaren topluma hükmeden bir kurum hâline gelir.

İnsanların kurduğu her kurum, -velev ki ilahi işaret ve mesajla kurulmuş olsun- insanlara has temel bir durumdan uzak kalamaz: Çatışma, çekişme, fikir ayrılığı ve giderek ayrışma... Hristiyanlığın ilk asırlarında bu tip çekişmeler, 325 İznik Konsili, 431 Efes Konsili ve ardından 451 Kadıköy Konsili'nde ortaya çıkmıştır. Efes'te Rahip İskenderiyeli Arius'un ileri sürdüğü yorumlar reddedilmiş olmakla birlikte bunlar bazı barbar kavimler arasında taraftar bulmuştur (hatta bir rivayete göre İmparator Konstantin'in bile bu yorumu kabul ettiği söylenir). Hristiyanlık

tarihinde organize bir Ariusçuluk devam etmemişse de bunun muhtelif doktrin ve görüşleri etkilediği bir gerçektir. Efes Konsili'nde ise o sırada İstanbul patriği olan Rahip Nestorius'un görüşleri aforoz edilmiştir. Ancak bu görüş de bugün Hakkâri taraflarında, İran'daki Hristiyan göçebeler arasında ve Orta Asya üzerinden Çin sınırlarına, Moğolistan'a kadar yayılmıştır. Bu yaygınlık itibariyle Îsâ'nın ulûhiyetini sınırlayan bir görüştü.

Kadıköy Konsili'nde Îsâ'nın ulûhiyeti meselesinde çok ilginç bir tartışma çıkmıştır. Şu soru sorulmuştur: "Acaba Îsâ efendimizle Tanrı aynı cevherde midir? Aynı mıdır, yoksa baba ve oğul ayrılığı mı vardır?" Süryânî Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Mısır'daki Koptlar bir yanda, "Hayır" diyenlerse mevcut Roma Kilisesi'dir. Bu iki grup, bu şekilde ayrışmıştır.

Doğu ve Batı Kiliseleri Arasındaki Ayrışmalar

Ama bugünkü Hristiyanlık açısından asıl ayrışma, Doğu Roma İmparatorluğu'nun en şaşaalı zamanında gerçekleşmiştir. Roma'daki patrik -ki kendisine papa denir- mevcut piskoposların içinde çoktan beri sıralamada ön plandaydı. Doğudaki kiliseler ve piskoposlar da Justinianus'tan beri Roma'daki patriği "eşitler arasında birinci" olarak görmektedir. Doğulular, Roma'daki papanın bir nevi tanrısallık (ulûhiyet) iddiasını kabul etmemişlerdir.

İkinci tartışma ise İncil'in Latinceye çevirisi sırasında çıkmıştır. "Filioque" (ve Oğul'dan) ibaresinin Latinceye, "Baba ve Oğul" şeklinde değil de "Oğul'la Baba" biçiminde çevrilmesi gibi aşırı (!) ince bir ilahiyat meselesi yüzünden sorunlaşmıştı. *Ekânîm-i Selâse* açısından bir sorundu.

Ekânîm-i Selâse (*Trinite* veya *Triada*); Baba, Oğul, Rûhü'l-Kudüs'ü ifade eder. Katolik ve Ortodoks, herkes için bu aynı şeydir. Fakat Ortodokslar için Oğul, Baba'nın ulûhiyetini alan parçasıdır. Katolik Kilisesi ise Kutsal Ruh'un kaynağını "filioque" (ve Oğul'dan) ifadesi sebebiyle Baba ve Oğul'a nispetler. Bu terim yüzünden Katolikler, Ortodokslarca Tanrı'ya ortak koşmak, Tanrı'yı ikiye eşitlemekle, küfürle suçlanırlar. Gerçi bu filioque'nin de sadece bir yanlış tercüme ile ortaya çıktığı söyleniyor. 5. yüzyıldaki konsil kararlarının Yunancadan Latinceye yanlış tercümesi olmalıymış. Hülasa, kılı kırk yaran ve niteliği karanlık bu teolog kavgası iki kilisenin dogma ayrılığı gibi görünüyor. "Filioque" sorunu iki kilise arasında çatışma kadar, birleşme söz konusu olduğu zamanlarda da ortaya çıkmaktadır.

Bu tip çatışmalar iki dünya arasında süregelmekteydi. Ancak büyük kitle bu yorum farklılıklarıyla ilgilenmiyordu. Tâ ki 11. asırda; bugünkü Galata'da bulunan bazı İtalyan kiliselerinin, Batı kiliselerinin, Roma'ya bağlı cemaatlerin konumları ve yaşayışları çatışma konusu olana dek... Bizans'taki Konstantinopolis patrikliği bu kiliselere müdahale etti, kavga o zaman sokağa döküldü.

Roma'dan gelen bir kardinal (conrad), aforoz beratını Ayasofya'nın mihrabına bıraktı. Bununla "Sizi tanımıyoruz! Doğu Patrikliği, İstanbul Patrikliği uydurma bir makamdır. Bize itaat etmediğiniz ve bu davranışınızda devam ettiğiniz takdirde, sizinle uzlaşmamız mümkün değildir. Sizi aforoz (excommunice) ediyoruz" demekteydi. Buna mukabil Doğu Kilisesi, yani İstanbul Patrikliği de aynı şekilde Roma'yı aforoz etti, Konstantinopolis patriği mukabil aforoz beratını yolladı.

Kiliseler düzeyindeki bu çatışma, 1180 yılındaki Pera'daki (Galata) İtalyan topluluğunun, bilhassa Venediklilerin yerli Helenler tarafından gadre uğramasıyla 1204'te, Venediklilerin kışkırttığı Haçlı seferlerinin İstanbul'a yönelmesi ve önceden işaret ettiğimiz gibi, Konstantinopolis'in işgali ile sonuçlandı, kent yağmalandı, insanlar öldürüldü. Bu feci durum, Niketas Khoniates gibi o zamanki Bizans yazarları tarafından da tasvir edilmiştir.[105] Bizzat Ayasofya bu Haçlı sürüleri tarafından işgal edilip yağmalanmış, manen ve maddeten kirletilmiştir. 1204'ün üzerinden 821 sene geçmiştir ama bu, Doğu Hristiyanlığının unutmayacağı bir olaydır. Bu olaydan sonra Ayasofya'da artık Ortodoks Kilisesi bile aforoz edilen İstanbul Patriği'nin elinden alınmış ve şehir Roma'ya tâbi olmuştu. Şehre bir kardinal gönderilmişti. Papa vekili olan bu kardinal Ayasofya'ya yerleşmişti.

İznik'ten gelen General Paleolog Konstantinopolis'i Haçlıların elinden kurtarana kadar elli küsur sene geçmiştir. Bu süre içinde şehir yağmalanmış, yıkılmış ve bölge birtakım zenginlikleriyle Batılılara verilmiş; İstanbul'un dışında da imparatorluğun limanları, Yunanistan kıtası ve bir sürü yer, birtakım kontluk, düklük ve prensliklere, şövalyelere dağıtılmıştır. Patras, Mora ve bugünkü Peloponnesos, Batılı lordlara verilmiştir. Bu durum Ortodoks Kilisesi'nin ve cemaatinin hayatında, tarihî hafızasında çok derin yaralar açmıştır. Bu yüzdendir ki iki kilise arasındaki ayrılık bugüne kadar devam etmiştir.

105 *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)-İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zabtı ve Yağmalanması*, çev. Prof. Dr. Işın Demirkent, 1. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Ortodoks Kilisesi ve Katolik Dünyanın Fetihten Önce Birleşmesi Söz Konusu Olmuş mudur?

1440'lara gelindiğinde İmparator Manuel Paleologos, Türk seferleri ve zaferleri sebebiyle imparatorluğun küçüldüğünü görmektedir. 1354'te Türkler Gelibolu'ya, Avrupa yakasına çıkmışlardır. 1361 tarihinde Edirne, Osmanlılar tarafından alınmıştır ve Osmanlı Trakya'ya doğru yayılmaktadır. Bursa ve İznik gibi yerler çoktan Osmanlı'nın hükmüne girmiştir. Adamakıllı küçülen Bizans'ın bugünkü Üsküdar yakasında Türkler oturmaktadır. Oradan günlük seferle deniz araçlarına, kayığa binilip (bugünkü Cibali) karşıya, Suriçi İstanbul'a geçilmektedir. Şehirde ticaretle uğraşan bir Türk grup da vardı. Hatta bunların davalarına bakmak için bir kadı dahi bulunmaktadır. Böyle zor bir zamanda, Balkanlar'a da yerleşen Türkler karşısında Bizans, canını kurtarmak için Batı Hristiyanlığından yardım istemektedir.

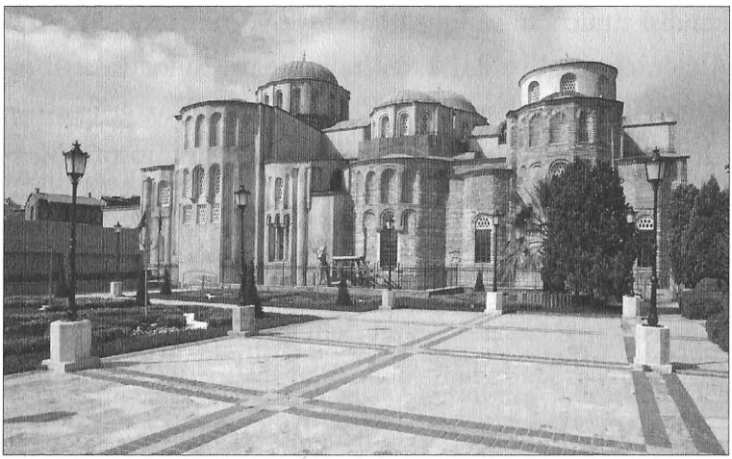
Batı Hristiyanlığı bu yardımı yapacaktır ama taleplerin arkası gelmemektedir. En önemli talep de kiliseler arasındaki ayrışmanın sona erdirilmesidir. Bu ayrılık sona erdirilirken bu taraftaki Ortodoks ruhbanın hemen hiçbir talep ve yorumu göz önüne alınmaz. Çaresizlik içinde birleşmeye taraftar olanlar vardır. Nitekim Floransa-Ferrara Konsili dört yıl devam etmiş, Gregorios Palamas isimli, çağın meşhur teolog ve yazarı, Batı Katolikliğine karşı Ortodoksluğu savunmuştur. Lakin uzlaşma ve birlikteliğin mümkün olamayacağını ifade eden görüşleri dikkate alınmamıştır.

Nitekim birleşmeye karşı kuvvetlerin başında duran Patrik Gennadius, imparator tarafından azledilmiştir. Zira

kendisi tutucu ve reaksiyoner olarak görülüyordu. Âlim ve Akdeniz'in batı ve doğusuna açık bir metropolit olan Bessarion, Floransa Konsili'nde karşıt bir söylem geliştirmiş, Ortodoksluk içinde Batı'yla uzlaşmayı savunmuştur. Moskova'dan giden Moskova Metropoliti İsidor da bu görüşlere katılmıştır. Tutulan notlardan ve zabıtlardan anlaşılıyor ki, bir tarafta Bessarion, diğer tarafta ise Batı Kilisesi'ni temsil eden Kardinal Cesarini, gayet dolu ve etkin nutuklar atıyorlar. Hristiyan kardeşliği, yanılma, af dileme ve affetme üzerinde gayet iyi bir uzlaşma sağlanıyor, varılan karar; kiliselerin birleşmesidir. Fakat Fâtih dönemi İtalya seferinin söz konusu olduğu günlerde Roma kilisesinde Papa seçimi olduğu, ancak papalığı Bessarion'un bir oyla kaybediş nedeninin büyük din adamının sakal ve kıyafeti olduğu öne sürüldü.[106]

İstanbul'da ise durum farklıdır. İmparator ve çevresi bu konsilin kararlarına katılsalar da ruhbanın ve aristokratların büyük çoğunluğu buna karşı çıktılar. "Bunlarla mı birleşeceğiz? Biz burada kardinal mitrası görmektense Türk sarığını tercih ederiz. Bunlar mı bize ekmek vereceklermiş? Onların vereceği ekmektense Türk kılıcı evladır" gibi sözler ortalıkta dolaştı. Halk, karara karşı çıkıp azledilen Gennadius'un etrafında yer aldı. Bugünkü Zeyrek'te kilisenin (Pantokrator Kilisesi, hâlâ Zeyrek Camii) etrafına toplanan kalabalık Gennadius'u kutsadı. Kutsanan Gennadius çok zor bir döneme girmişti. Ama şehir Fâtih Sultan Mehmed tarafından alınınca Avrupa tarihinin en bilge hükümdarı durumdan istifade etmekte gecikmedi.

106 Bugün Roma bünyesinde Bessarion'un kurduğu bir Grek – Katolik Kilisesi vardır.

İsa Pantokrator Kilisesi'nin apsisleri, İmparatorluk Şapeli ve Theotokos Eleousa Kilisesi görülebilir.

Fâtih Hristiyan Dünyasını Şekillendirdi

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Gennadius'u çağırıp büyük bir tören ve iltifatla kendisini yeni Roma-Ortodoks patriği tayin etti. Bütün Ortodoks milletler ve topluluklar kendisine tabi olacaktı. Onların vergilerini toplayacak, mekteplerini idare edecek, idari ve hukuki işlerinden sorumlu olacaktı. Burada hukuk kelimesi ile kastedilen özel hukuk idi, yani evlenme, boşanma, miras gibi konular. Bu döneme biz hukuk tarihinde Türk idaresi dönemi (Turkokratia) diyoruz ve Roma hukuku tarihinde önemli bir safhadır.

Osmanlı İmparatorluğu Ortodokslara özerklik verdi, kendilerine büyük kolaylık sağladı. 451 Kadıköy Konsili'nden kalan Süryânî Kilisesi (Süryânî-Kadîm), Ermeni Kilisesi ve Kopt Kilisesi varlıklarını sürdürdüler. İmparatorlukta yaşayan eski İtalyan, Cenevizli ve Venedikli aileler

buraya yerleşmiş, Avrupalıların "Levanten-Doğulu" dediği Roma-Katolik inancındaki kimseler, inançlarında özgür bırakılmıştı.

Türk İmparatorluğu, Luther'in ortaya çıkıp etkili olduğu günlerden itibaren Protestanları da yoğunlukla ve sürekli olarak destekler. Acaba Türkler, Protestanların kendilerine taraftar olduklarını mı düşünüyorlardı? Protestanlar Türkleri çok mu seviyorlardı? Hayır, Luther'in anti-Türk tezleri malumdur. Bunlar o dönemin anlayışı içinde de oldukça anlayışsız, muhalif ve gaddar tedbirleri içerir. Öte yandan İmparator Şarlken'in yönettiği, Luther'in de sorgulandığı 1521 Worms Diyeti'nden beri asıl sorun Protestanlığın Katolik dünyasını rahatsız etmesiydi. Bu çok desteklenen bir politikaydı. O devrin temsilî resimlerinde kilise gemisini önleyenler ejderhalar, sarıklı Türkler ve silindir şapkalı Protestanlardır.

Hristiyan kiliseleri arasındaki ayrılığın ve Protestanlık gibi bağımsız yeni bir yorumun ortaya çıkışında Osmanlı fütuhatının büyük payı olmuştur. Bu dönemden sonra iki kilise arasında birleşme ihtimali çok zayıflamıştır. Türk İmparatorluğu'nun varlığı sebebiyle İtalya merkezli Roma-Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi'nin birleşme ihtimali ortadan kalkmıştır. Bir de şunu ekleyelim: Fetihten çok sonra Fâtih Sultan Mehmed'in Batı'daki dinî çekişmelere müdahaleleri imparatorlukta devam etti. 16. yüzyılda Protestanlık Osmanlı desteği buldu. Türk İmparatorluğu içindeki Ortodoksluk, Protestan akımlara karşı Katolisizmden daha fazla karşı koyabilmiştir. İleride Roma-Ortodoks patriklerinden biri olan Kyril Loukaris, Protestanlığı benimsemiş göründüğünde, bunun propagandasını yapmaya

kalktığında mahallî Ortodoks çevreler ve din adamları tarafından şiddetle itham edilmiş ve görevden alınmıştır. Bâbıâli ise onların bu taleplerini dinlemiş ve dikkate almıştır. Bâbıâli, din adamlarının ve kilisenin başını tayin ederken mahallî çevrelerin ve grupların taleplerini dikkate alırdı; aziller talep edildiğinde de en azından itirazları ve talepleri göz ardı etmezdi.

Moskova'daki Metropolit ile İstanbul Arasındaki İlişkiler

Bilinmeyen ve araştırılmayan bir konu da Moskova'daki metropolit ile İstanbul arasındaki ilişkilerdir. Bunu Ortodoks çevreler de iyi bilmiyor. Rusya'daki metropolit ve çevreleri, Konstantinopolis düştükten sonra; "Bu kilisenin hâkimiyeti artık bize aittir" dediler ve patriklik istediler. Bu patriklik derecesine yükseltilmede İstanbul'un rolü ne olmuştur? Müspet midir yoksa menfi mi? İstanbul bunu istemiş midir istememiş midir? Bu konu henüz karanlıktır. Rusya Devlet Eski Belgeler Arşivi'ndeki (Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Drevnih Aktov=RGADA) fondları tetkik etmek gerekir. Ama şurası bir gerçektir ki Moskova Metropolitliği 1589'da patrikliğe dönüşecektir ve ilerde (19. yüzyılda) bunların sayısı artacaktır.

Birleşme durumu 1950'lerde ve fiilen 1960'larda gündeme geldi. Papa'nın Türkiye'yi ve Fener Patrikhanesi'ni ziyaretiyle bu konu açıldı. Katolik,

Ortodoks ve Protestan dünyada bu sorun tartışılırken bazı hayalperest ve militan laikler ve ruhban dışında genel olarak "Mümkün değil" denildi. Çünkü eski zamanlarda kavgalara sebebiyet veren yorum farkı "filioque" hâlen varlığını sürdürüyordu. Ortodoks dünyada birtakım zümreler hâlâ bu birleşmeye karşı çıkıyorlar. Bazı Helen çevrelerinde, bilhassa geniş Slav-Ortodoks dünyasında bu konu hiç de iyi karşılanmıyordu.

Meselenin ne olduğu bizim dışımızdadır. Bu iki camia sonunda birleşmez ama iç içe ve müşterek hareket edecekler gibi tartışmalar bu cümledendir. Rusya Kilisesi'nin statüsü ve Slav dünyasındaki ayrılıklar hâlâ devam ediyor.

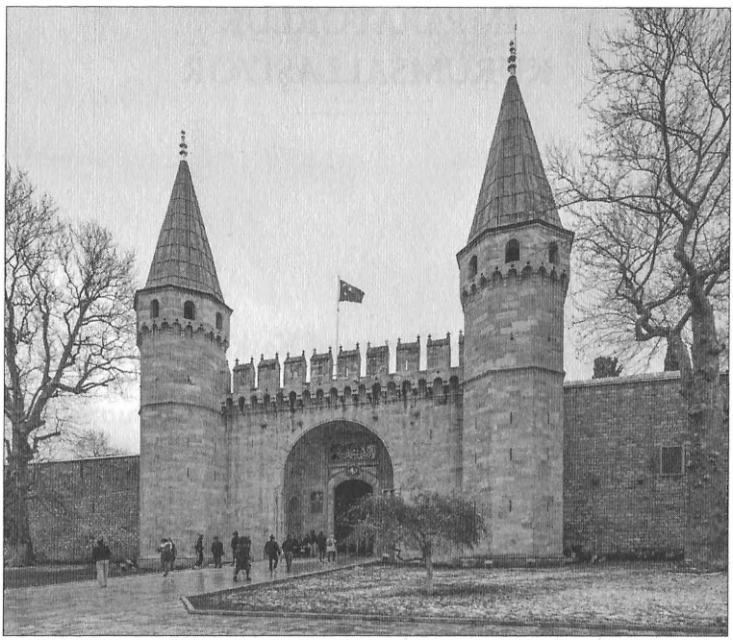
5. BÖLÜM

FÂTİH'İN YÖNETİM ANLAYIŞI

İMPARATORLUK KURUMSALLAŞIYOR

Fâtih'in Kurumsal Katkıları

Fâtih Sultan Mehmed'in devlet hayatındaki kurumsal katkılarını göz önüne alırsak, önem sırasına göre ilk sıraya şehzadelerin eğitiminin kurumsallaşmasına zemin hazırlaması konur. Devlet adamlarının yetiştirilmesi kendine özgü bir eğitim ve talimle yapılırdı. İmparatorluk askerî sınıfını, komutanlarını (*seyfiyye*) ve bürokrasisini (*kalemiyye*) yetiştirirdi. Enderun ise iki kurum için de üst eğitim ve talim kurumuydu. Öte yandan adliye işine girenlerin yetiştirilmesi, daha doğrusu belirli bir eğitimin derecelendirilip (diploma ve sınavla) icazet verilmesi belirli bir hiyerarşik yapı içerisinde gerçekleşirdi. İslâm devletleri tarihinde *ilmiye* sınıfını; kadılarını (kaza), müftülerini (ifta görevi) ve müderrislerini Osmanlı İmparatorluğu kadar kademeli imtihanlara ve tayin düzenine bağlayan yoktur. 19. yüzyılda askeriyenin modern dünya eğitimine geçmesi, bürokrasinin yüksekokullu Avrupa tarzını benimsemesi nihayet tıp, mühendislik ve tatbiki ilimlerin bu iki çerçevede yenilenmesi ile Fâtih devrinde temeli atılan düzen de değişti. 15. yüzyılın hükümdarlarının kurduğu sistemin ıslahı ile bu yapının geleceğe temellendirilerek devri sağlandı. Bu önemli bir

Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle 1465-1478 yılları arasında inşa edilen ve 400 yıla yakın Osmanlıların idare merkezi ve padişahların ikametgâhı olan Topkapı Sarayı. (İkinci avlusuna açılan Selam Kapısı, *Bâbüsselam*)

medeniyet hattıdır. Osmanlı padişahlarının dünyaya ve gelişime açık olduğunu gösterir. Bu dönemde, muasır hükümdarlar içinde ne İslâm dünyasında ne de Batı'da Fâtih gibi bir entelektüel vardır.[107] Batılı hükümdar, sarayının dışındaki entelektüelle yarışabilecek durumda değildi. 20. yüzyılda gelişmelerin yönü değişti. Rus Çarı II. Nikolay gibi sıradan eğitimli sayılan bir hükümdar dahi üç dil bilir

107 Babür ve Uluğ Bey gibi müstesna bilge ulema ve kalem sahipleri veya okuma yazma bilmediği hâlde dahi çok şeyi sözlü olarak elde tutan Ekber gibi Hind Türk hükümdarları istisnaidir. O Türk hanedanının üyeleri çok şeyi mesela edebiyat, coğrafya, askerlik, spor ve zanaatları bilen üyelerden oluşuyordu.

hâle geldi ama bu, sonradan oluşan bir eğitim sisteminin neticesidir. Sultan Abdülmecid (d.1823-ö.1861), Abdülaziz Han (d.1830-ö.1876) gibi eğitimi kavrayan, musiki ve sanatlar başta Avrupa'nın modernleşmesini vizyonlarıyla izleyenlerde 19. yüzyıl Türk hükümdarlarının anane ve anayasasında Fâtih Sultan Mehmed devri ananesini ve temel taşını aramak lazımdır.

Fâtih devri şüphesiz Osmanlı tarihinde kayda değer değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Onun ıslahat hareketleri, Osmanlı devlet ve toplum hayatının ana unsurlarına; merkez ve eyalet teşkilatına, toprak düzenine, mali bünyeye, kültürel ve ilmî müesseselere kadar sirayet etmiş, bu da şüphesiz ki eski nizam içinde çıkarı olan geniş grupları rahatsız etmiştir. Radikal değişiklikler getiren monarklar, aslında geniş kitleleri daima rahatsız etmişlerdir.

Fâtih Medreseleri: Sahn-ı Semân

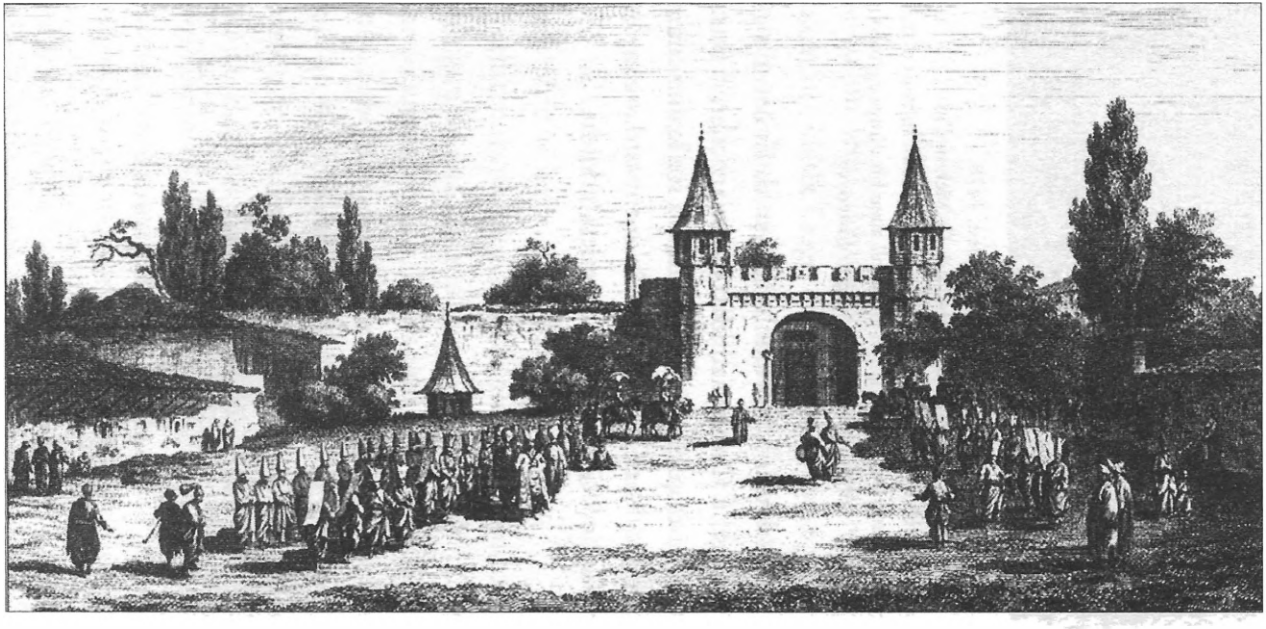
Fâtih döneminde medrese, kendisinden sonraki süreci de etkileyecek şekilde bir külliye hâlinde tasarlanarak düzenlendi. Sahn-ı Semân, Kanûnî devrinin Süleymaniye medreselerine göre daha mütevazı bir kurumlaşma gibi görünse de, Rönesans dünyası ile doğrudan temas kurmasa dahi Orta Asya medreselerini esas alarak oraya daha yakın bir eğitim tasarladığı açıktır. Bu eğitimin içinde belirttiğimiz gibi bir hiyerarşi ve onun yolunda icazet alanların medrese (tedris), kaza (yargıç) ve ifta (müftülük ve fetva) tayin ve terfi süreci başlardı. Bu kurallara bağlı süreç geliştirildi. Yine bu dönemdeki eğitimi belli bir hiyerarşiye bağlamıştı.

Medrese bütün ilmiye zümresinin yetiştiği bir yer olduğundan kadroların tayini çok önemlidir. Gerçekte medrese ilk, orta ve yükseköğretimi içeren bir kurumdur. Osmanlı medreselerinin profili ve yapılanması büyük oranda Fâtih devrinde oluştu. Fâtih Camii'nin yanında kurulan ve sekiz ayrı dalda öğrenim görülen bu medreselere Sahn-ı Semân (sekiz auditorium) dendi. Medrese eğitimi, en aşağıdan yukarıya kadar altılı bir hiyerarşiye dayanıyordu.[108]

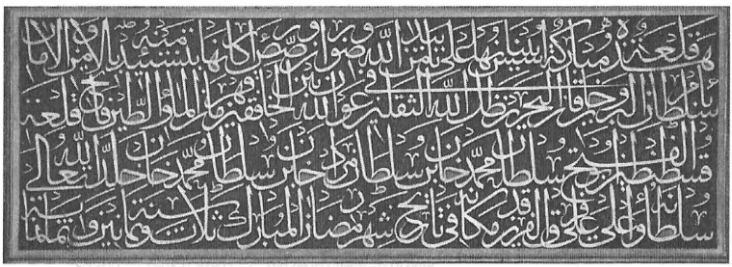
Osmanlı Padişahı Tipini Şekle Sokan Hükümdar Fâtih Sultan Mehmed'dir

Osmanlı merkez örgütünün en başında gelen kişi bizzat padişahın kendisidir. Osmanlı hükümdarları ilk zamanlarda *bey* ve *han* gibi unvanlar taşımışlardı. İlk üç hükümdar birer mutlak monark sayılmakla beraber henüz askerî bir geleneğin etkisi sürdüğünden, sade bir protokole, *örf, âdet* ve *istişare*ye dayanan bir yönetim göze çarpmaktaydı. Hâlâ etrafında hatırı sayılır nüfuz gruplarının ve hanedanların temsilcileri vardı. Osmanlı hükümdarları onların arasında savaşçı kişiliği ve yetenekleriyle sivrilen *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) yöneticiydi. Yıldırım Bayezid'den (1389-1402) itibaren Osmanlı padişahı şaşaalı bir protokolü ve mutlak bir hükümdar kişiliğini benimsedi. Fakat Osmanlı padişahı tipini asıl yaratan hükümdar Fâtih Sultan Mehmed'dir. Birçok yazar Osmanlı padişahı tipini onun kanunlar, koyduğu protokol esasları ve kişiliği etrafında incelemektedir ve bunu yapmakta haklıdır.

108 Osmanlı ilmiyesinin eğitim ve idari rolü üzerinde en etkili görüş için bkz. Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

Topkapı Sarayı ikinci kapısı.

Bâb-ı Hümâyûn inşa kitabesi, 1478.
"Bâb-ı Hümâyûn'un kitabesinde II. Mehmed'in "sultanü'l-berreyn ve'l-bahreyn" (iki kara ve iki denizin sultanı) olarak nitelenmesi onun bu her yeri gören görkemli alanı bir dünya egemenliği simgesi olarak kullandığını gösteriyor."

Fâtih hakkında bilgi verenlerin başında Enderun'a giren Angiolello gelir. Onun yazdıkları önem arz eder.[109] Buradaki tariflere göre çok değişik bir manzara söz konusudur. Bu kişinin anlattıkları Türklerin, Fâtih'in muasırlarının veya o dönem tarihçilerinin söylediklerinden farklıdır.

109 Giovan Maria Angiolello, *Sultan Fâtih'in Sarayında Bir Esir: Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi*, çev. Pınar Gökpar, Profil, İstanbul, 2022. Fâtih ve Fâtih dönemi hakkında yerli ve yabancı kaynakları Halil İnalcık ele alır: *Fâtih Sultan Mehemmed Han İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum*, İş Kültür, İstanbul, 2019, s. 473-524.

İSTANBUL'UN FETHİ'NİN SLAV DÜNYASINDAKİ SONUÇLARI

Roma'nın Gerçek Halefi Kim?

İstanbul'un fethi, Avrupa kıtasında bir imparatorluk olmaktan öte klasik Doğu devletlerinin yapısına dahi sahip olmayan Mukaddes-Roma Germen İmparatorluğu'nun, çoktan beri ileri sürdüğü Roma'nın halefi olma yolunda yeni nedenler ileri sürmesine yol açtı. Nitekim Batı'da "Bizans" tabiri bu dönemde ortaya atılması yanında, Doğu Roma halkı için fazla bir şey ifade etmez. Bu tabir Batı'da sadece tahfif ve hatta tahkir için kullanılır.

Fâtih'ten sonra kilise, Bâbıâli'nin kontrolünde ve imparatorluğun iki ana unsurundan biri olarak eski hükümranlığını devam ettirmiştir. Rusya ise kiliseyi "Slavlık" mefhumunun temel unsuru olarak ele almıştır. 17. yüzyılda Patrik Nikon'un Rus kilise ayinlerini (liturgia) ve dinî metinlerini tamamen İstanbul'a göre düzenlemesi ve yapılan hiyerarşik reformlar dahi bu iddiaya yöneliktir. Ayrıca Büyük Petro kiliseyi Bizans'ta olduğundan daha fazla ve yoğun biçimde hükümdarlık otoritesine tâbi kılmıştır.

Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu, Roma'nın tarihî rolünü oynamıştır ve kiliseyi oldukça şahsiyetli bir idari-kültürel bünye olarak bırakmıştır.

İstanbul'un fethinin Ortodoks âlem açısından en büyük etkisi; şehrin, İtalyan ekonomisinden[110] ve Batı Roma-Katolik Kilisesi'nin tahakkümünden kurtulması olmuştur. Fetih, imparatorluğun bölgede nesnel (*en soi*) olarak varlığının devamını sağlamıştır. Hiç şüphesiz kendisi için de (*pour soi*) yeni imparatorluk ayrı bir ideoloji ve dünyayı ifade ediyordu. Söylem evrenseldi, rengi değişikti; ama bu evrensel imparatorluk, maddi varlığıyla beşeriyetin bekasındaki rolünü sürdürüyordu.

"Bizans" 16. yüzyılda Alman hümanisti Hieronymus Wolf'un kullanıma soktuğu bir terimdir. Bu şehrin sakinleri ve Bizans'ın çağdaşları bu ülkeye ve imparatorluğa Bizans demezdi. Halk ise kendilerine, malûm olduğu üzere "Romanioi" ve ülkeye de "Romania" (Romalıların ülkesi) demişlerdir. Türkler de bu ananeyi bir ölçüde korumuş ve "İklîm-i Rum" (Rum Ülkesi), "Rumî" gibi tabirler kullanmışlardır. Bu kelime etnik Helen değil, kozmopolit bir birlik olan Roma'nın karşılığıdır. Demek ki birinci Roma pagandı, ikinci Roma Hristiyan'dı ve üçüncü Roma Müslüman'dı. Türkler bu üçüncü Roma'nın esas unsurudur; ordunun yazı dili Türkçedir. Kançılaryada Türkçe kullanılır, eğitim dili Türkçe yanında tabii ki Arapçadır; Farsça da sevilir ve kültürel bir çeşnidir. İlk yüzyıllarda gerektiğinde kançılaryada

110 Paleolog hanedanı döneminde hiç şüphesiz bu iktisadi, mali etkinin ağırlığı hissedilir. Günlük moda, mimaride İtalyan 13. yüzyıl etkilerini bizzat Mora Yarımadası ve İznik'te görüldüğü gibi ama asıl İstanbul'da Hora (Kariye) Manastırı – Kilise Camii (Vefa) gibi binalarda, son devrin yapılarında görkem azalır. Hayat İtalya'ya yönelikti. Ülkenin kudretli bir bürokratı Lukas Notaras'ın dahi servetinin önemli bir kısmını Floransa bankalarına taşıttırıp saklattığı belirtilir. Bu İtalyan deniz cumhuriyetleri Fâtih döneminden sonra nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır. Bunun yanında bu cumhuriyetlerin Levant kısmında talihi de dönmeye başlamıştır.

Türkçe yanında Yunanca ve Slav dilleri de kullanılırdı. Son zamanlara kadar bu dillerde de dilekçe verilir hatta sadece vilâyetlerde değil, Rikab-ı Hümâyun ve Bâbıâli'ye arz edilen arzuhâllerde de görülür. Türkçeyi Arap harfleri yanında, Karamanlı Rumlar Yunan harfleriyle, Ermeni harfleri ve Raşi denilen İbranî alfabesi ile yazanlar vardır. Tabii aksine Pomak ve Helen Müslümanlar ve Bosnalılar bazı dinî metin ve ilahîleri kendi dillerinde fakat Arap harfleriyle yazmışlardır.

Bilhassa 19. yüzyılda Osmanlılık, bu imparatorluğun muhtelif din ve etnik topluluğa mensup kavimleri ve daha doğrusu bu kavimlerin seçkinleri için bir millî kimlik oluşturmaktaydı. Fenerli Rum Beyi Muzurus (Kostakil) Paşa Londra büyükelçisiydi. Osmanlılığı o derecede kuvvetliydi ki, Atina'da elçi olarak bulunduğu zaman Yunanlı milliyetçilerin hiddetini çekmiş ve bir suikastta yaralanarak sol kolu sakat kalmıştı. Bulgaristan fevkalade komiserimiz Hariciye Müsteşarı Artin Dadyan Paşa veya diğer ünlü Amira aileleri gibi onlarca, yüzlerce yüksek ve küçük rütbeli devlet adamı ve memur, bu imparatorluğun gerçekten tarihin son Roma İmparatorluğu olduğunu kanıtlar. Rum Ortodoks Kilisesi dahi bu imparatorluktaki Hristiyanların Roma Kilisesi'dir ve Batı'daki kiliseye rakiptir. İmparator, şüphesiz Hz. İsa'nın ümmetinin gözünde arzu edilen imparator değildi, ama resmen tanınan imparatordu ve tıpkı son Roma imparatorları gibi kilisenin hâkimiydi.

Aslında fethedilen ülkenin Hristiyanları için Müslüman hükümdar Vasilikos'tur. Türkler Romalı, Rum tabirini o günden bugüne Helenler için de kullanmaya devam etmişlerdir. Peloponnesos halkına Yunanlı (Ion), Küçük Asya halkına Rum derler. Nitekim Roma Ortodoks Kilisesi'ne de Grek Ortodoks Kilisesi deniyor. Bu yanlış bir adlandırmadır. Osmanlı resmî belgelerindeki bu tabir kilisenin kullandığı Ekümenik tabirinden daha yaygın ve iddialıdır. Ortodoksların bu unvanı alması Roma'daki kiliseye rakip olmalarıyla da ilgilidir.

Fâtih Sultan Mehmed kendisini Roma'nın tüm eski topraklarının efendisi ve Rum tahtının sahibi olarak görüyordu. Babinger'in ifadesine göre 6 Ocak 1454'te Roma Katoliklerinin ünlü düşmanı ve halkın çok tuttuğu Georgios Scholarios'a patriklik unvanını verdi. Gennadius adını alan patrik, saraya davet edilmiş ve yemeği sultanla yemiştir. Bu tayin töreni hakkında söz ettiğimiz gibi: Hükümdar, Gennadius'a patrik asası vermiş ve büyük bir saygı göstermiştir. Patrik, avluyu geçene kadar vüzera kendisine refakat etmiş ve hükümdar, maiyetine, patriğe hediye ettiği atla birlikte, makamı olan Havariyyun Kilisesi'ne kadar refakat etmelerini emretmiştir.

Bir müddet sonra çıkan emirname ile Rum Ortodoks inanıştaki bütün tebaa, yani Bulgar, Sırp, bazı Arnavutlar, Makedonlar ve 16. yüzyıldan sonra bu inanıştaki Araplar ona bağlandı. Patrik onlar için dinî, idari, mali işlerindeki en büyük otoritedir; bütün okul ve yayın faaliyeti onun denetimindedir. Roma hukuku cemaatin hukuki alandaki mevzuatıdır ve bilindiği gibi tarihte Roma hukukunun bu dönemine *Turkokratia* denir. İslâm hukukunun

Müslümanları bağlaması gibi, Rum Ortodoks tebaa da özel hukuk alanında Roma hukukuna bağlıydı.

Mamafih devlet ve toplum hayatında, arazi rejiminde ve ceza hukukunda hem eski Türk gelenekleri hem de Roma hukukundan gelen bazı düzenlemeler vardır. Padişah âdeta kayzerdi. Eyalet idaresinde, şehir yönetiminde Roma, Slav, İslâm gelenekleri ihtiyaç ölçüsünde hep yaşanmıştır. İmparatorlukların tabiatı birdir. Bazı yazarlar, hükümdarın bu davranışında Roma Katolik Kilisesi'nin nüfuzunu kırma iddiasını da ileri sürerler. Mamafih, Papa II. Pius, II. Mehmed'e bir mektup yazdı ve kendisini Hristiyanlığa davet etti. Mektubunda; "Bunun için sadece biraz suya ihtiyacın var (*aquae pauxillum*). En büyük hükümdar ve *arbiter mundi* (dünya hâkimi) olacaksın" diyordu. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Babinger'in bulup kullandığı ve ısrarla vurguladığı bu mektubun, padişaha yollanmadığı, Vatikan arşivlerinde bir müsvedde olarak kaldığı artık anlaşılmıştır.

Saray hayatı ve devrin kültürü, bu yeni Müslüman Roma kayzeri tarafından âdeta yeniden düzenlendi. Padişahlar daha Mısır fethedilmeden önce de bazen halife unvanını kullanmışlardır. Türk Hakanı unvanını da kullanmışlardır. Ama hepsinden önemlisi II. Mehmed'in Roma Kayseri (Kayser-i Rum) unvanını kullanmasıdır. Bu sonuncu unvan sonraki yüzyıllarda terk edildi.

Fâtih, bütün dinlere mensup halkı yöneten aydın bir hükümdar olarak Patrik Gennadius'a Hristiyan dini üzerine bir kitap yazmasını emretti; bu eser yani *İtikadname,* bu alanda kalıcı bir Türkçe kitap oldu. Fâtih Müslüman ulema ile de sık sık toplanıp görüşürdü. Musevilerle de yakın ilişkide idi ve şehre bir de başhaham tayin etti.

Devrin hümanistleri ile yakın ilişkide idi. Gentile Bellini, onun sarayında çalışıyordu. Venedik elçisi onun Latince ve Yunanca bildiğini yazıyor. Sarayda Roma tarihi üzerinde çalışılıyor ve münakaşalar yapılıyordu. Giacomo de Languschi; "Dünyada tek devlet ve tek inanç olmalıdır" diyor. Bu acaba Müslümanlık mı idi? Mamafih devrin mutekid Müslümanlarının hepsinin II. Mehmed'in politikasından hoşnut olduğu söylenemez. Onun Batınî bir mezhep olan Hurufîliğe meyli malûmdu ve Hurufîlerin içinde her mezhep ve dinden kimseler vardı. Sadrazam Mahmud Paşa bu zümre karşısında olmakla medreseli ve kasabalı zümrelerin sevgisini kazanmıştır.

Yeni Bir Kültürel Sentez ve Renklilik

15. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan imparatorluğu ve ahalisinin çoğu Hristiyan'ken, artık klasik İslâm toprakları Osmanlı hükmüne geçmişti ve imparatorlukta Müslümanlar çoğunluktaydı. Bununla beraber Roma'nın kurumları, kilise ve bütün halk arasında kozmopolit kültür ve eski inanışlar yaşıyordu. W. Hasluck'un eserinde bu kültürel sentez ve renklilik sayısız örnekleriyle görülür. Bu eser mutlak kabul görmekten çok, yöntem bakımından ilgi görmüştür ve izlenen bir çalışma olmaktadır. Hassaten Müslüman Türk bilginlerinin bu tip araştırmaları yapacak donanımı edinmeleri beklenir. Farklı görüş ve değerlendirme, farklı malzeme ile olur.[111]

111 Faruk Sümer'in *Oğuzlar* eseri Türkiye'de basılmış ve Azerbaycan'da ise yüzbinlerce çoğaltılmıştır. Faruk Sümer, *Oğuzlar -Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2024.

Moskova Bizans'ın Halefi miydi?

Roma (Bizans) yıkıldıktan sonra ve özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Moskova Bizans'ın halefi olarak gösterildi. Dönemin şairi Trapezuntus bir şiirinde Fâtih'i Romalıların imparatoru diye selamlıyordu. Bu Roma imparatoru unvanı ve kültürü I. Selim zamanında kesinlikle terk edildi. Arabistan ve Mısır'ın fethi, Sultan Selim'in "Mekke ve Medine'nin hâdimi" unvanını alması, Türk İmparatorluğu'nun İslâmî dayanaklarını güçlendirdi. Roma fikri perde arkasına geçti. Devletin Avrupa toprakları Rumili adını taşıyordu. Ortodoks Rum (Roma) Kilisesi ise halen Hristiyanlar üzerindeki nüfuzunu koruyordu ve patriğin protokoldeki yeri henüz seçkindi. Rurik Hanedanı Romalılarla akrabaydı. Bugün Üçüncü Roma teorisi Rusya'da da akademik çevrelerde bilinçli ihmal, hatta istihza konusu dahi olabiliyor.

Şüphesiz Rusya tarihinin 15. yüzyıldan beri üzerinde durduğu konulardan biri de Moskova'nın Üçüncü Roma olduğudur. Bu nazariyeyi 16. yüzyılda idealize eden Başrahip Filofey Pskovskiy şöyle diyordu: "İki Roma düştü, üçüncüsü ayakta, dördüncüsü ise olmayacak" (Два Рима пали, третий стоит, а четвёртому не бывать). 1915 yılında çıkan "Tsargrad-İstanbul" başlıklı propaganda kitabında yazılan makalelerden de bu alanda fikrî bir kargaşanın olduğu anlaşılıyor ve Moskova ile İstanbul arasındaki rekabet açıkça görülüyor. Mihail Petroviç Pogodin (Slavic ekolden) ve Ukraynalı Agafangel Yefimoviç Krımskiy'nin (hiç de

o ekipten görülmüyor ve değil, anti Rus, Ukrayna milliyetçisi, ünlü Osmanlı uzmanı), makalesinin yanında Aleksandr Aleksandroviç Vasilyev var ve nihayet Roy Aleksandroviç Medvedev.

Daha ilginci "Tri Rima – Üç Roma" adlı bir diğer kitabın içinde derlenen makalelerdir.[112] Bu, günümüze ait bir derlemedir. Dostoyevski'nin ünlü makalesi "İstanbul Bizim Olmalıdır". Dostoyevski bütün insanlığın en enternasyonalist, en renksiz görülen ve herkesin ifade ettiği gibi Rusluk ve Hristiyanlıktan öte görünen fikir adamı. Kendi dünyasında Nikolay Yakovleviç Danilevskiy gibi sol Panslavistle aynı çizgide konuşup yazabiliyor. İstanbul için tasavvurları herhangi bir Hristiyan Panslavistten daha farklı değil. Bu makaleler ve iddialar Rus tarihinin tanınan yazarlarında belirttiğimiz kitapta rastlanıyor; mesela İvan Alekseyeviç Bunin gibi.

Şüphesiz muasır zamanda da ilginç görüşler var. Bunlardan birisi son Roma toplantılarına katılan Rusya Bilimler Akademisi Tarih Şubesi Müdürlerinden Andrey Nikolayeviç Saharov.[113] O, "Eski

112 *Три Рима – Tri Rima*, Olma Press, 2001 adlı kitapta yer alan sayfa 259, 271, 277, 293'teki makaleler Rusların yukarıda bahsedilen İstanbul – Moskova rekabeti ve iddialarını göstermektedir.

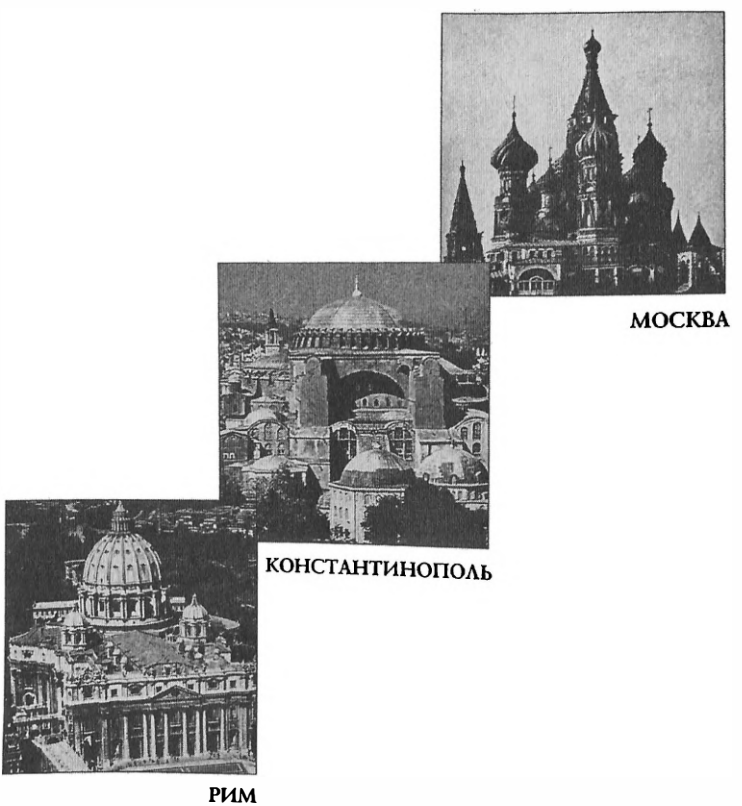
113 Andrey Nikolayeviç Saharov, *Андрей Николаевич Сахаров*, Seminario internazionale di studi storici, "Da Roma alla Terza Roma", Roma'da düzenlenen seminerlerde 2006 yılında sunduğu makalede; ДРЕВНЯЯ РУСЬ НА ЛУТЯХ К "ТРЕТЬЕМУ РНМУ" (Üçüncü Roma Yolunda Eski Rusya) bu görüşlerini aktarmaktadır (Moskova 2006).

Rusya'dan Üçüncü Roma'ya Yollar" başlıklı makalesinde Panslav teoriler bir yana Moskova'nın Üçüncü Roma nazariyesinin pek de abartıldığı kadar eski Rusya tarihinde yer tutmadığı iddiasındadır.

Bu yeni görüş Rus tarihçileri arasında yaygındır. Demek ki bunu bir büyük Rus misyonu olarak takdim etmek de o ülkenin tarihçilerine karşı haksızlık olabilir. 1990'lara ait bu görüşün hâlen yaşayan tarihçiler arasında tartışma ve tenkit konusu olduğunu belirtmek gerekir. Tolstoy'un da dostu olan Rusya Devlet Tarih Müzesi'nin 20. yüzyıl başındaki müdürü ünlü tarihçi İvan Yegoroviç Zabelin ise bu konularda retorikten ziyade incelemeyi tercih etmiştir. Daha evvel de değindiğimiz gibi Moskova Devleti'nin 18. yüzyıldan önceki devresinin çarlarını, sarayını, devlet hayatını inceleyen Zabelin burada Altın Orda devlet ve hakimiyet unsurlarının etkisini zaman zaman ironik bir şekilde ele almayı tercih etmektedir.

Mesela Andrey Nikolayeviç Saharov akademik Üçüncü Roma nazarıyesinin çok hafif bir şekilde ortaya atıldığını ve bugün için bir anlamı olmadığını ileri sürecek kadar açık konuşan modern Rusya tarihçilerindendir. Oysa bu yakın geçmişte böyle değildi. Hatta "İstanbul bizim olsun" nazariyesinin etrafında ünlü yazar Fyodor Dostoyevski bile toplanmıştı. Şüphesiz ki Stalin döneminde Sergei Eisenstein'ın *İvan Grozni- Müthiş İvan* filminin ana konusu da Moskova'nın Üçüncü Romalılığıdır. Burada devletin ulusal

şekilde merkezîleştiği iddia edilmektedir. Yine aynı şekilde bu dönemin yazarlarından, *Büyük Petro*'nun yazarı Lev Tolstoy'un akrabası Aleksey Tolstoy da bu görüşlere yakındır. Veraset meselesinde III. İvan'ın Bizans prenslerinden Sofya Palaiologina ile evlenmesi çok ilginçtir. Yine unutulmamalıdır ki, 15. yüzyılın sonunda da Moskova patrikhanesi otosefal olarak İstanbul'dan ayrılmış, yani bu vakte kadar arşövek unvanını taşıyan metropolit de patrik olmuştur.

Rusya'nın, Moskova'nın Üçüncü Roma olduğu iddiası Rusya'da yayımlanan kitaplara da yansımaktadır.

Zamanımızda Moskova – İstanbul arasındaki gerilim devam ettiğine göre bizi yakından ilgilendiren bir konudur. Din ve kanun (zakon) oradan gelmişti. III. İvan Moskova'yı Üçüncü Roma olarak ilan ediyordu. Torunu IV. İvan nam-ı diğer İvan Groznıy ise 1547 yılında Çar unvanını almıştı. Kilise bazı menkıbeleri halk arasında yaygınlaştırarak Tanrı'nın şimdi Moskova'yı seçtiği fikrini yayıyordu. Acaba Moskova Üçüncü Roma olabilir miydi? Şüphesiz hayır. Aslında Üçüncü Roma iddiasının Rusya'da zaman zaman ortaya atıldığı ve 20. yüzyılda dahi bu özelliğiyle, dış politikada ileri sürüldüğü anlaşılıyor. Fakat Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks halkı üzerindeki diplomatik himaye hakkını 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde etmiştir.[114] Buna karşılık 1774'te Osmanlı Türk Sultanı da Rusya Müslümanları üzerinde "halife" olarak diplomatik bir koruyuculuk hakkı elde etti.

Roma İmparatorluğu Nedir?

Birinci Roma pagandı. İkincisi Hristiyan'dı, üçüncüsü Müslüman olamaz mıydı? İmparatorluk sadece dinle değil; hukukla, müesseselerle, halkın yaşayışı ve kültürle tarif ve tespit edilir. 15. yüzyıla kadar imparatorluk rolü oynanmıyor,

114 İlber Ortaylı, "Süleyman and Ivan: Two Autocrats of Eastern Europe", *Süleymân the Second and His Time*, Ed. Halil İnalcık ve Cemal Kafadar, Isis Press, 1993, s. 203-211; Emre Öktem, "Il trattato di Küçük Kaynarca. Miti e (talvolta mitopoietiche) demistificazioni", *Nuova Rivista Storica Dergisi*, Società Editrice Dante Alighieri, 2025; İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Panislamizm ve Osmanlı Hilafeti", *Türkiye Günlüğü*, No. 31, 1994; İlber Ortaylı, "Le Panislamisme ottoman et le Califat", *La question du Califat*, Paris, Les Annales de l'autre Islam, 1994.

yaşanıyordu. Sonra, özellikle Rönesans Avrupa'sında imparatorluk bir unvan ve tiyatro hâline getirildi. Kastettiğimiz Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu denen şekilsiz konglomeradır. 18. yüzyıl dünyasında Roma İmparatorluğu artık tarihî bir hatıradır. Çünkü kozmopolit dünya bitmiştir ve imparatorluklar millîleşmektedir. Milliyetçiliğin doğması imparatorluk kültürlerinin yıkımı demektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda bazı Fenerli Rum beyleri ve Türkler bir tür Osmanlılık düşüncesinin peşindedir. Bunlardan Büyükelçi Kostaki Muzurus Paşa'ya milliyetçi Yunanların Atina'da suikast yaptıklarını ve paşanın yaralanıp sakat kaldığını önceden söyledik. Maliye Nazırı Cavit Bey 1910'da Osmanlı sultanının (padişahının) bütün din ve kavimlerden tebaanın, yani Osmanlıların hükümdarı olarak İslâm halifesi unvanından vazgeçmesini ister. Bu unvanı başka bir hanedan üyesinin taşımasını önerir. Bazı Fenerli beyler, Bizans-Osmanlı terkibi peşindedir ve sultanın yani Vasiliskos'un etrafında bu birliğin devamını ister. Mesela Jacgues Pitzipios Bey, Sultan I. Abdülmecid adına bu fikri işleyen bir risale kaleme almıştır.

Jacgues Pitzipios Bey 1858'de Sultan Abdülmecid'in Hristiyan olarak Roma İmparatorluğu'nu devam ettirmesini ister. Ama ne var ki kendisi de Roma Katolik Kilisesi'nin propaganda misyonundandır. Roma artık yoktur. Roma Ortodoks Kilisesi

de Yunan ayaklanması yanında Yunan Kilisesi ve Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasıyla en büyük darbeleri yemiştir. Bir yandan da Suriye ve Filistin'deki Ortodoks Rum Kilisesi'nin Arap mensupları, Grek Katolik Kilisesi'ne yakın olan Roma Katolik Kilisesi'ne ya da Protestanlığa geçmektedirler.

"Üçüncü Roma" Nedir, Nasıl Başlar, Tarihçilik Açısından Nasıl Yorumlanır?

Bu konuyu artık tartışmaya başlamak lazımdır. Zira Roma "ulusçuluk" (nasyonalizm) ile yaşayamaz, ulusçuluğun doğduğu yerde Roma ölür. Yakın Çağ'ın Avrupa'sında ulusçuluk doğdu; onun getirdiği ulusçuluğun ve millî devletin tek karşıtı bir kozmopolit imparatorluk, etnisitelere önem vermeyen; dinde de İslâm'ın üstünlüğünü tanıyıp diğer dinlere de hayat ve temsil hakkı veren Osmanlı İmparatorluğu olabilirdi. Ne devlet ne halk etnik isim kullanıyordu. Türk, Kürt, Arnavut kendine "Müslüman" ve "Osmanlı" derdi (yalnız Araplar büyük ölçüde kendi kavim adlarını kullanırlardı). Devlet Osmanlı'dır; özellikle imparatorluğun temel unsuru (*base intrigue*) olan Türkler kendi etnik adını bile kullanmazdı. Aynı şekilde Helenizm, Helen yaşayan, ama bugünkü kadar çok kullanılmayan deyimlerdi. Helen unsur da Roma, Rum, Romanioi adını seçer ve kullanırdı. Kuşkusuz Hristiyan tebaa, Avrupa ile temas sonucu ulusçuluk dünyasına girdi ve ilk ulusçu çatışmalar da bu unsurlar arasında görüldü. Osmanlı İmparatorluğu modern

dünya ve milliyetçilik karşısında yıkılan son Roma'dır. Bu tip bir imparatorluk bundan sonra olamaz. Bu açıdan 15.-16. yüzyıl Moskova Devleti'nin "Üçüncü Roma" nazariyesi boştur ama bu nazariye yaşayan bir politik entrika unsuru olarak ilginçtir.

"Moskova Üçüncü Roma'dır, Dördüncüsü Olmayacak" Sloganı

Burada daha evvel telaffuz edilen ama şimdi gündeme getirilen, Moskova'nın 15. yüzyıldan beri sahiplendiği ve III. İvan'ın resmen açıkladığı; "Moskova Üçüncü Roma'dır, dördüncüsü olmayacak" sloganını ele almalıyız. Müslümanların eline geçtiği için İstanbul'un tarihî üstünlük misyonunun bittiğini ileri süren bu iddia, aslında ne Hristiyan hatta ne de Slav dünyasının benimsediği, sadece *Velika Rosiya* yani Büyük Rusya kültüründe hâkim bir unsurdur. Bu unsur bir ara Stalinist Rusya'da bile göz yumulan, bugün gene gündeme getirilen ve tarihyazıcılığının problematiği hâline gelen bir slogandır. Öte yandan eski Rusya gibi yeni Rusya da Fener'in Ekümenik (*Vselenskiy*) unvanına itiraz etmiyor, fakat onu içten kabul edemiyor ve arada gerilim vardır.

Eski Rusya'nın Fener'e karşı iddialı soğuk tutumu ilginç biçimde Sovyet döneminde de tekrarlanmıştı. Bilindiği gibi 1439 Floransa-Ferrara Konsili'nde Doğu-Batı kiliselerinin birleşme kararını onaylayan Rus Metropoliti İsidor dönüşte bu yüzden tecrit edildi. 1448'de Moskova kendi metropoliti İona'yı Konstantinopolis'ten bağımsız olarak tayin etti. Stalin devrinde bu olayın 500. yıldönümünün törenlerle kutlanması basit bir milliyetçiliğin sınırlarını aşmaktadır.

Sovyet Rusya II. Dünya Harbi'nin getirdiği Nazi Alman saldırılarına karşı milliyetçi renkli bir savunma stratejisi çizmenin ötesinde, galiba, büyük devlet havasına girmişti ve tarihî malzemenin her türlüsünü, yeni ortamı yeni bir yorumla desteklemek için bu iddiayı ileri sürüyordu.

III. İvan duldu; ikinci eş olarak Roma'da yaşayan son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in yeğeni Sofya Paleologina'yı gelin olarak getirdi. Gelin Rusya'ya çift başlı Bizans kartalı armasını da getiriyordu. Bu arada, 1589 yılına gelindiğinde, Rusya İstanbul'dan bağımsız (*autocephal*) bir patriklik oldu.[115]

Eski Moskova'nın Altın Orda kalıntısı âdetleri Bizans (!) mirasçılığı iddiasıyla karışıyordu. Roma papası, Sofya Poleologina sayesinde Moskova'yı kendine çekebilir zannetti, yanılmıştı; Moskova kendisi Roma olmak iddiasındaydı. Bu hedef için de Ortodoksluğu ve Bizans mirasını kullanacaktı. Nitekim 1510'da ünlü rahip Filofey Pskovskiy'nin Çar III. Vasiliy'e yazdığı mektup bu görüşü ifade ediyordu: "Moskova Üçüncü Roma'dır. Dördüncüsü olmayacaktır." Moskova İtalyan zevki ve mimarisi ile eski Rusya (o da Doğu Roma etkisindeydi) ve şarkın karışımı yeni bir sanat ülkesi oluyordu. Bu eksik gelişme Roma olmaya yetmez; ancak Rusya bu dönemden beri *messianism* inancının, yani Hz. İsa'nın Rusya'ya ineceği inancının propagandasını yapıyor.

115 Moskova çarları ve patrikleri ile Fener Rum patrikleri arasındaki üç yüzyıllık yazışma, Moskova'da *Rusya Devlet Eski Belgeler Arşivi*'nde (Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Drevnih Aktov=RGADA) zengin bir fond teşkil ediyor. Fond henüz tarih ilminin kullanımı dışındadır. Osmanlı Devleti şüphesiz cihan devletiydi, ama cihanşümul düşünce ve merakta torunlara sahip olmadığı için tarih tetkiklerimiz bu gibi ince merak ve faaliyetten uzaktır.

Oysa İstanbul'un alınışı somut bir sarsıntı yaratmıştı. Batı'da olduğu kadar Doğu'da da bunu gözlemek mümkündür. Misyonu tamamlamak Osmanlı'ya nasip olduğu için; Akkoyunluların resmî tarihi mesabesindeki *Kitâb-ı Diyarbekriyye* anlamlı bir suskunlukla bu olaydan bahsetmiyor. Moskova kuzeyde bir Roma olma çabasına başlamıştır. 1552-1598 yılları arasında Kazan, Astarhan ve Sibir hanlıkları, Rusya tarafından ele geçirildi. Ama öte taraftan 14.-15. yüzyıllarda Güney Slav dünyası Osmanlı hükmü altına girmişti. Eflâk-Boğdan, Trabzon ve Gürcistan'ın bazı kısımları da Osmanlı hükmü altındaydı. Moskova'nın Üçüncü Roma olma tezi, 17. yüzyılda Juri Krijaniç gibi bazı güney Slav (Hırvat) aydınları tarafından desteklenecektir. Ama Slav dünyası Moskova'yı ittifakla Üçüncü Roma olarak tanımıyordu. 18.-19. yüzyıllardaki bu eğilim de Balkan Slavlarının bağımsızlığından sonra çok çabuk unutulan bir tarihî anı hâline dönüştü. Moskova çarları; "*Tsar vseh Rossiyskih i gosudar na vse çetıre storonı sveta*", yani "Bütün Rusya'nın çarı ve dünyanın dört bucağının hükümdarı" gibi evrensellik kokan bir unvan kullanıyorlardı, ama bu yaratılan anane kabul görmeyecektir. 1480'den beri Mesih'in geleceğini Rusya benimsemiştir. İvan Yegoroviç Zabelin'in üç ciltlik anıtsal eseri *Domaşniy Bıt Russkih Tsarey v XVI i XVII Stoletii* (16. ve 17. Yüzyıllarda Rus Çarlarının Gündelik Hayatı) başlığını taşıyan kitapta çarların protokolünün Doğu Roma imparatorundan çok, Altın Orda hanından kalıntılar taşıdığı görülüyor. Dinlere toleranslı muamele ise Rusya'da ancak II. Katerina devrinde yerleşti, tabii Yahudiler bu hoşgörünün

yine dışında bırakıldı. 1640'ta bile Kırım hanları çar için dünyanın efendisi anlamındaki "*âlempenah*" unvanını değil "cümle Urus'un padişahı", yahut "Uluğ, Küçük ve Ak Rus'nun penahı" yani Büyük Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya padişahı unvanını kullanırlardı.

1522'de, Rusya'nın o devirdeki ünlü siyasetçisi ve bilim adamı Maksim Grek "Konstantinopolis, imansız (!) Türkler tarafından alındığından patrik bağımsız ve hür karar alamaz. Görev Rusya'nındır" diyor. Şüphesiz 1477-1478 yıllarında, Novgorod'un fethi sırasında III. İvan'ın burada bağımsız Boyarlar veçesini (halk meclisini) lağvetmek ve kentin Vladikası'nın özerk dinî otoritesini silmek gibi sert uygulamaları Ukrayna'da 1653'teki birleşmeden sonra tatbik edilmemiş ve Ukrayna Kilisesi dahi ancak 50 sene sonra özerk "Küçük Rusya Metropolitliği" olarak Moskova'ya bağlanabilmiştir. Bunun içindir ki Moskova'nın Üçüncü Roma oluşu, daha çok bir nazariye olarak kaldı. Moskova'nın Üçüncü Roma nazariyesi şu sıra kiliselerin en sonuncusu olan Estonya'daki küçük Ortodoks cemaatinin Moskova'dan kopması dolayısıyla ciddiye alınamaz gibi görünüyor, ama Rusya Kilisesi'nin gelecekteki kuvveti siyasi otoriteyle paralel yürürse, varlığını sürdürecek bir eski nazariyedir.

Birçok kurumu ile Müslüman dünyanın son imparatorluğu, hilâfetin son makarrı, Roma mirasını yeni şartlarda devam ettirmiştir. Türk İslâm unsurun merkezi teşkil ettiği bu evrensellik, hukuki-idari yönden ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kavimlerin kendi iç dinamikleri ve söylemleri incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

FÂTİH DÖNEMİNİN MADDİ KALINTILARI: ŞEHİR VE SARAY

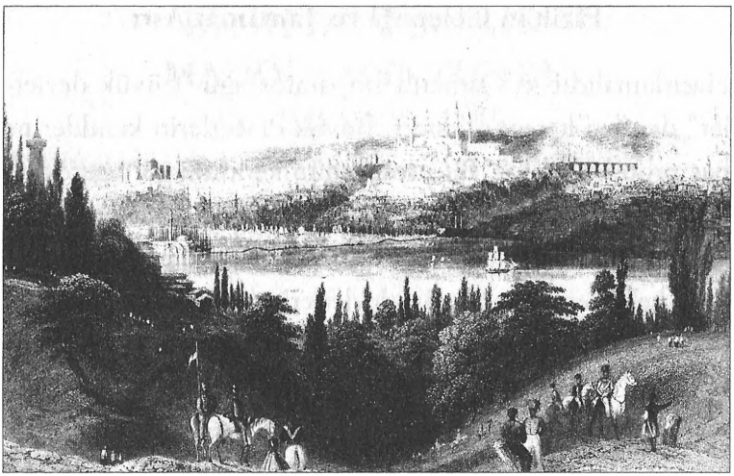
"Osmanlı Saraylarının Şaşaası" Safsatası

Fâtih tarafından inşa ettirilen Osmanlı Saray-ı Âmiresi, yani Topkapı Sarayı, fiilen dört asır imparatorluğun idari merkezi olduktan sonra 19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni saraylara geçilince temsilî bir işlev görmüş ve sonrasında, 3 Nisan 1924'te bugünkü müze-saraya dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun sarayları ve şaşaası üzerine çok söz söylenir. Bunlar ekseriya slogan düzeyindedir. Bütün bir nesil, okul kitaplarında yer alan "maliyenin iflası ve saraylar" sloganını bilir. Oysa insanlarımız, son yıllarda Avrupa'nın ve Rusya'nın başkentlerini gezmeye başladıktan ve buralardaki saray ve kasırları gördükten sonra daha iyi fark ettiler ki, 19. yüzyıl Osmanlı saray ve devlet tüketimi diğer büyük devletlerle mukayese edilemeyecek ölçüde mütevazıdır. Yeni inşa edilen saraylarda (Dolmabahçe, Beylerbeyi) yapılanma ve zenginlik Avrupa saraylarıyla mukayese edilemez. Ama 19. yüzyıl sarayında artık modern dünyanın diplomatik protokolüne bağlılık dolayısıyla Topkapı Sarayı'ndan farklı bir plan ortaya çıkar.

Fâtih'in Geleneği ve Tanzimat Asrı

Hatırlamalıdır ki Osmanlı İmparatorluğu "büyük devletler" denilen kategoridendir. Büyük devletlerin kendilerine has protokolü olur. Bu protokolün kendine göre gerekleri vardır. 20. ve 21. yüzyılda dünyada bütün devletler büyükelçi teati ediyor; önceki asırlarda az sayıda devlet birbiriyle büyükelçi teati ederdi. Bu devletlerin başkentlerinde diğer devletler "orta elçi" diyebileceğimiz veya "fevkalade yetkili orta elçi" (envoye-minister düzeyinde) diyebileceğimiz görevliler, diplomatlar tarafından temsil edilirlerdi ve bu iki grup birbirinden farklıydı. Büyükelçiler bulundukları devletin saray protokolüne girerlerdi. Hükümdar veya devlet reisi nezdinde bunların oturdukları yerlerin adı "saray"dı, sadece *residence* değildi. Tıpkı İstanbul'daki *Palais de France* vs. gibi ve buralardaki koruma da ayrıydı. Ev sahibi devlet nezdindeki protokol ve hiyerarşideki yerleri gibi yerli halk nezdinde gördükleri itibar da ayrıydı; mesela bir sefaret heyetinin yolunun açılması ev sahibi hükûmetin boynunun borcuydu. Sefaretlerin yakınında yapılacak inşaatlara dikkat edilirdi. Büyük bir sefaretin yakınında meyhane inşa edilemezdi, açılamazdı. Aynı şekilde o büyük devletin sefirinin diğer başkentte arabası, kayığı tanınırdı. Bunun protokolde önceliği vardı.

19. yüzyılda hiç şüphesiz ki Topkapı Sarayı'nın (Saray-ı Âmire) mevcut beynelmilel devlet protokolüne hizmet verebilmesi mümkün değildi. Topkapı Sarayı'nda ne bir devlet reisi ağırlanabilirdi, ne *muayede* töreni yapılabilirdi ne de burada bir sefirin kabulü mümkündü. Özellikle 1815 Viyana Kongresi'nden sonra diplomatik kurallar yeniden

Ok Meydanı'ndan İstanbul, William Henry Barlett.

tespit edilmişti ve bu ortamda bizim ecdattan kalma sarayın işlerliği hükmünü yitirmişti. O yüzdendir ki II. Mahmud Han (1808-1839) haklı olarak bu sarayın dışında yaşamıştır. Her ne kadar onun zamanında yeni bir saraya geçilmemişse de oğlu Abdülmecid Han saltanatının son beş yılı içinde Dolmabahçe Sarayı'na geçebilmiştir. Onun biraderi Sultan Abdülaziz Han (1861-1876) zamanında Çırağan, Beylerbeyi gibi saraylar da bu protokole dâhil edilmiştir ve nihayet Sultan Abdülhamid Han (1876-1909) Yıldız Sarayı'nı yaptırmıştır.

Dolmabahçe Sarayı ne Viyana'daki Hofburg, ne Paris'teki Louvre ve Versailles ne de St. Petersburg'daki şimdi Ermitaj Müzesi olarak kullanılan Kışlık Saray (Zimniy Dvorets) ile boy ölçüşebilir. Olsa olsa Petergof'taki Yazlık Saray (Letniy Dvorets) gibidir. Zaten Dolmabahçe Sarayı'nın göz alan iki bölümü Büyük Muayede Salonu ile

Süferâ Odası'dır. Muayede Salonu'nda tahta çıkış (cülûs) törenleri yapılır ve bu törenlerde, bayramlaşmalarda imparatorluk protokolüne giren yüksek memurlar, ruhani liderler ve başkentteki reisler padişahın huzurunda topluca bulunurlar... Süferâ Odası'nda ise gelen sefirler itimatnamelerini takdim edip kısa süre padişah ile görüşürler; bu tören için de gösterişli, geniş bir salona ihtiyaç vardır. Bunun dışında bu sarayın hiçbir lüks tarafı yoktur. Tek lüksü şahane Boğaz manzarasıdır.

19. yüzyılda saraylara yapılan masrafların bir zarureti karşıladığı açıktır ve şu hususu söylemek gerekir: Tabiatın verdiği zarafet dışında bu sarayların çağdaş devletlerinkiyle karşılaştırılacak bir ihtişamı yoktur ve hele hele Osmanlı Devleti'nin protokol bakımından büyük devletler arasında bulunduğunu hatırlarsak hiç de aşırı tüketim ve israf söz konusu olamaz.

Osmanlı Yöneticilerinin Sarayları ve Konakları Mütevazıdır

Fâtih'in inşa ettirdiği Çinili Köşk ve sonra halk içinde Topkapı Sarayı olarak bilinen Saray-ı Amîre bu cümledendir. Sarayın avluları içerisindeki yapı bloklarıyla birlikte dışardan görkem ve ihtişamı yüksek, içeride ise mütevazı bir hayat barındıran bir külliyedir. Topkapı Sarayı, Fâtih'in İstanbul'a bir hediyesidir. Sarayın Ayasofya ve Sultanahmet ile silüeti bir arada görülür, fakat protokol ve devlet adamı yetiştirmekte yine devletin temel kurumu olan bu saray öne çıkmıştır. Yani imparatorluğun yapısı,

yasaları özgün düzenliliği içinde buradan çıkmıştır ve buradan yönlendirilir.

Bu çok ilginç bir konudur. Osmanlı cemiyetinde hem 15. hem de 19. asırda ne sarayının kendisi ne de vezirlerin ve diğer yöneticilerin hususi konakları şaşaalıdır. Hatta Müslüman ulema seçkinleri ile Hristiyan ruhani reisleri için de aynı şey söz konusudur. Hiçbir zaman patriğin Roma'daki papa gibi şaşaalı yazlık veya kışlık bir sarayı olmamıştır, rezidanslar da oldukça ölçülüdür. Vezirlerin aynı şekilde zengin bir konağa, saraya sahip olmadığı görülür.[116] Hatta padişah için de bu böyledir. Bütün asırları, bütün mekânları büyüleyen Süleymaniye gibi bir eseri yaptıran Kanûnî Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı'ndan çıkması söz konusu olmamıştır. Yani ünlü mimara büyük, süslü bir saray yaptırması düşünülmemiştir. O koca imparatorluğun refah ve servetinden söz edilen Damad Rüstem Paşa ve onun haleflerinden en uzun süre vezîriâzamlık yapan Damad (veya Şehîd) Sokullu Mehmed Paşa veya onun haleflerinden Damad Siyavuş Paşa'nın da ünlü bir sarayı veya konağı yoktur. İstisna "Makbul" veya "Maktul" İbrahim Paşa'nın yaşadığı bugün İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılan kârgir yapıdır. Bu istisna dışında damat vezirler âdet üzere padişahın kızı veya kız kardeşinin, eşlerinin, sultanların sarayına, konağına yerleşirlerdi. Ne var ki onlardan da pek bir kalıntı yoktur. Ünlü Esma Sultan'ın Boğaz'daki sarayının sadece ismi kalmıştır. Oradaki binanın o sarayla bağı yoktur.

116 Bu konuda Mısır hidivleri ve hidiv konumuna mensup prenslerin saraylarına göre Osmanlı ayanı ölçülü konutlara sahiptir.

Başkentteki, bilhassa 19. asırdaki sefaret sarayları âdeta devleti yönetenlerin mütevazı konaklarıyla alay eder gibidir. Tepebaşı'ndaki ünlü İngiliz Sefareti, Fransız Sarayı dediğimiz Fransız Sefareti, Venedik Elçiliği'nin (balyos, bailo) -ki sonradan Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği oldu- 16. asırdan beri yerinde bulunan ünlü Venedik Sarayı ve İtalya'nın büyük bir devlet olarak 20. asır başında yaptırdığı fakat kullanmadığı Maçka'daki ünlü İtalyan Büyükelçilik binası... İtalya Büyükelçilik binası bugün "Yıldız Teknik Üniversitesi (YTÜ) Maçka Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi" adıyla okul olarak kullanılmaktadır. Bu binalara baktığımız zaman, bunlarla boy ölçüşecek ne bir vezir konağımız ne bir sadrazam ikametgâhımız vardır. Kayda değer bir tevazu göze çarpmaktadır. Bu tevazunun bir ahlâkî anlayış yanı olduğu gibi bir mali imkânsızlık yanı da tartışılabilir. Başkentte büyük saray ve konaklar pek az sayıdadır, görünen kısaca budur.

19. asırda İstanbul'daki, yani imparatorluk başkentindeki bu büyük sefaret saraylarıyla boy ölçüşebilecek bir başvezir konağı, bir vezir konağının bulunmayışından bahsettik. Şüphesiz bir tüccarın, sanayicinin gösterişli konağından da söz edilemez. O kadar ki, bu yapılanmalar ancak ve ancak 19. yüzyılda belki Mısır'ın zenginliğini İstanbul'a taşıyan Hidiv ailesinin kasırları, köşkleri, konaklarıyla örtülebilir. Gerçekten de Said Halim Paşa'nın

Bebek'teki sarayı -ki bugün Mısır Başkonsoloslu-ğu'dur-, Yeniköy'de yanmış olan ahşap konağı veya Çubuklu'daki Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın şimdi belediyeye ait olan ünlü konağı bir istisna addedilir. Süleymaniye'de 19. yüzyılda yaptırdığı zaman dedikodulara sebep olan Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa'nın konağı Kültür Bakanlığı tarafından restore edildi. Bu müze konağı da gidip gördüğünüz zaman payitahttaki Hidiv hanedanı mensuplarınınkine, yani Mısırlılarınkine göre ne kadar mütevazı kaldığını görürsünüz. Aslında İstanbul'daki zenginliğin ne Kahire'yle ne de İskenderiye yüksek sınıfı ile karşılaştırılması mümkündür. Hele hele 19.-20. yüzyıldaki Rusya'nın zenginlikleriyle mukayese edilemez. Nitekim ünlü romancımız Midhat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*'da bunu çok güzel ifade etmektedir. Bu yapı, romanda hırsızlığı ve yolsuzluğu belirtilen, II. Abdülhamid'in bahriye nazırının mermer köşküdür. Bu dönemin ihtişamlı sayılan vezir konağının İstanbul'a sığınan ihtilal kaçkını bir Rus prensin gözünde hiçbir şey ifade etmediği açıktır. Aristokrat Rusların Rusya'da bıraktıklarıyla mukayese bile edilemez.

Saray-ı Âmire'nin Kendine Has Çizgileri

Son iki asırdaki sarayların ahvalinden 15. yüzyılda Fâtih Sultan Mehmed'in evine doğru üzerinde durulacak diğer

bir konu da Topkapı Sarayı'nın (halk ağzında) zenginliğinden ve ihtişamından çok kendine has karakteri, has çizgileri ve ananeleridir. Zaten Topkapı Sarayı, Osmanlı İmparatorluğu tarihini ananevi bir baba ocağı gibi kaplamıştır. Fetih sonrasında padişahlar burada oturmasalar da ölüm hâlinde naaş buradan kaldırılır ve tabii çocukların sünnetleri birkaç istisna hariç (Edirne'deki 1457 ve 1675 sünnet törenleri gibi) burada yapılırdı. Topkapı Sarayı bir ananenin kaynağıdır. Buradaki yaşam kendine mahsustur, o bakımdan ilgi çekmiştir.[117] Osmanlı devlet anlayışı bu sarayın her bölümünde ve her köşesinde göze çarpmaktadır.

19. yüzyıla kadar Osmanlı sarayının temsilcisi olan Topkapı Sarayı (Saray-ı Âmire) devletin eviydi. Saray İstanbul'un en güzel noktasında, "Sarayburnu" dediğimiz uçta yer alır ve şehrin her tarafından görülür. Zaman zaman yapılan ilavelerle büyümüştür, buna rağmen sarayın âdeta birbirini tamamlayan bir görünümü vardır. Sultan Ahmed ve Ayasofya camileri ile birlikte bir bütünlük, bir zenginlik oluşturur. Fâtih'in, şehre girdiğinde, İstanbul'un harap olmuş saraylarını görünce terennüm ettiği -daha önce Tursun Bey'den naklettiğimiz- beyit gerçekten hazin bir ifadedir:

Bûm nevbet mîzened ber târem-i Efrâsiyâb
Perdedâr-ı mîküned der kasr-ı Kayser ankebût[118]

117 *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

118 Fâtih'e kuvvetle atfedilen bu beyit için diğer ismi geçen şairler hakkında ileri sürülen deliller o kadar tutarlı ve güçlü değildir.

Topkapı Sarayı

Bugün Topkapı Sarayı turizmin tehacümü altında bunalmaktadır. Ziyaretçi kısıtlama sistemi uygulamak gerekiyor. Osmanlı sarayındaki bazı eserlerin bir an evvel kurulacak millî bir müzeye nakledilmesi gerekiyor. Topkapı Sarayı artık Osmanlı hükümdarlarının 19. yüzyıla kadar oturdukları, ondan sonra bir ritüel, uhrevi merkez olarak muhafaza ettikleri bir yer olarak korunmak zorundadır. Mesela Hırka-i Şerif'te 24 saat Kur'ân okuma âdeti Cumhuriyet devrinde de devam edilen bir âdettir. Bugün de devam ediyor. Haftada bir yapılan mehter takımı gösterisi ise ananenin devamından çok, turizm amaçlıdır.

Topkapı Sarayı her şeye rağmen Osmanlı medeniyetini bütün iddialı ihtişamıyla ve görünümüyle temsil eder. *Bâb-ı Hümâyun* devletin kapısıdır. Bakıma oradan başlanması bu yüzdendir.

Padişahın Değil Halkın Adlandırması "Topkapı Sarayı"

Padişahın sarayı için, deniz tarafında bulunan ve yanlarına topların yerleştirilmiş olması sebebiyle Toplu Kapı denilen köşkün isminden dolayı "Topkapı Sarayı" ifadesi halk tarafından kullanılır olmuştur. *Bâbüsselâm* âdeta devlete gösterilen saygının kapısıdır. Bugün müzelerin gişelerinin bulunduğu bu kapıdan girerken, padişah ve zaferle dönen bir vezir hariç, sadrazam paşa dâhil, kimse at üzerinde

kalmazdı. Herkes atından inip yürürdü. Bu avlunun kenarındaki kubbenin -ki âdeta imparatorluğun cihanşümul karakterini temsil eder ve İstanbul'un her yerinden görünür- altında (Kubbealtı) divan toplanırdı; *Kasr-ı Adl* (Adalet Kulesi) gibi kendine has unvanları vardır. Devleti yöneten iç kabine mesabesindeki yüksek görevlilere de *Kubbealtı Vüzerâsı* denirdi. Cuma günleri burada temyiz görevleri yerine getirilirdi. Gene bu avluda her üç ayda bir yeniçerilere ulûfe dağıtılırdı. O zaman buradaki gulgule yeri göğü inletirdi ve bu ulufe günlerinde başkentteki yabancı elçilerin Saray-ı Âmire'de mutfakların bulunduğu iç avluda hazır olup arz odasında kabul edilmesine dikkat edilirdi.

* * *

Kubbealtı'ndan Matbah-ı Âmire tarafına geçelim. Mutfak bugün eşine rastlanmaz bir çini porselen zenginliğini barındırmaktadır (on bir bin parça kadar sayıca ve çeşit olarak birinci sırada). Osmanlı sarayının mutfağı 19. asırda bile zarafetin, zenginliğin ifadesi olduğu gibi, sarayın civarına da yemek dağıtılan, yemek çıkarılan bir yerdi. Nihayet harem. Harem bir müesseseydi. Aristokrasinin bulunmadığı, devşirme sisteminin cari olduğu sarayda özgün bir kurumdu. Yönetici seçkinlerin, halkın en alt tabakalarından, devletin yönettiği uzak köylerden gelen insanların yetiştirildiği enderunun muadili gibiydi. Böylelikle kadınlı-erkekli bir elit zümre yaratılır, yetiştirilirdi. Bu hareme giren genç kızların içinde Türkçeyi çok iyi öğrenenler vardı, bizzat Hürrem Sultan örneğinde görüldüğü gibi. Hiç şüphesiz ki, haremde de kendine has eşitsizlikler vardı; dünyanın her yerinde, her kurumunda görüldüğü gibi…

Enderun müessesesi -ki buna biz okul diyoruz- aslında bir yönetici yetiştirme tarzıydı ve oradan bir devlet protokolü çıktı. Osmanlı sarayının içindeki hazine dairesi, Osmanlı sarayının içindeki mutfak, enderun ve Babüssade, (Zülüflü Baltacılar gibi) dış koğuşlar, iç koğuşlar ve bugün demiryolunun kapladığı denize kadar olan sahadaki bostanlar, bahçeler her biri kendine has âdetlere ve kurumlara sahipti. Mesela İstanbul sahillerinin sorumluluğu saraya aitti, Bostancılar Ocağı asayişi sağlardı. Yine bu bütünden bazı zümreler, mesela "altı bölük halkı" dediğimiz sipahiler, kapıkulu süvarileri, İstanbul ve sarayın asayişi ve korumasından sorumluydu.

Saraylar da tıpkı insanlar ve cemiyetler gibi işlevlerini başka kurumlara devrederler. Klasik devir Osmanlı sarayı, bizim Topkapı Sarayı dediğimiz Sarây-ı Âmire de 19. yüzyılın modern dünyasında devletler sistemi içerisindeki bir büyük devletin klasik evi olarak işlevini tamamlamış ve görevini yeni kuşak üyelerine, yeni kurumlara devretmek zorunda kalmıştır.

Harem

Bugün maalesef, harem deyince insanların aklına hemen erotik bir yan geliyor. İnsan yapısında erotizm elbette vardır, ama harem ondan ibaret değil. Hareme alınan kızlar esir ya da harp esiri olarak alınır ya da Kırım atlılarının akınları sırasında rehin ve esir aldıkları Polonya'dan ya da Ukrayna'dan getirilirdi. Yine, Kafkasya'nın ücra dağ köylerindeki yoksulluktan ötürü satılan ve hareme gelen kızlar vardı. 18. asırdan itibaren, bazı Çerkez ve Abaza ailelerin

önde gelenlerinin ve beyler sınıfının saraya kızlarını takdim ettiklerini de görüyoruz. Halifeyle bir *sıhriyet* (evlilik sebebiyle oluşan hısımlık anlamında fıkıh terimi) kurmayı bir onur addediyorlardı.

Haremdeki kızlar beş altı sene orada kalır, dikiş dikmeyi, nakış işlemeyi, yemek yapmayı öğrenir, kumaşları tanırlar. Mutlaka okuma yazma öğrenirler ve eğer kabiliyetleri varsa hattatlığa kadar gelişirler. Aynı şekilde, musiki de talim ederlerdi. Kuşkusuz hepsi padişahın gözdesi değildir bazıları paşalarla, enderun mensuplarıyla evlendirilir. Bizim neslin çocukluğunda dahi İstanbul ve Bursa'da her mahallede evlendirilerek saraydan ayrılmış bir hanım vardı. Görgülü, bilgili, hatta biraz üstten bakan, etrafa akıl veren hanımlardı.

Burada Fâtih'in yaşadığı yüzyılda saray mutfağıyla ilgili bir parantez açalım. Mutfak araştırmalarımız bilimsel olarak, arşiv malzemesi ve seyahatname gibi kaynaklarla yeni yeni yapılmaya başladı. Mesela Turgut Kut'un Topkapı arşivlerinden yaptığı araştırma ve malzeme bilgisi, Fâtih devri mutfağı üzerine çarpıcı bilgiler getiriyor (umut ederiz yakında yayımlanır). Turgut Kut, domates ve patatesin 15. asırda bilinmediğini (haklıdır, henüz Amerika'daydı), havyarın saray sofrasında yer aldığını söylüyor ve geniş bir meyve sebze listesi veriyor.

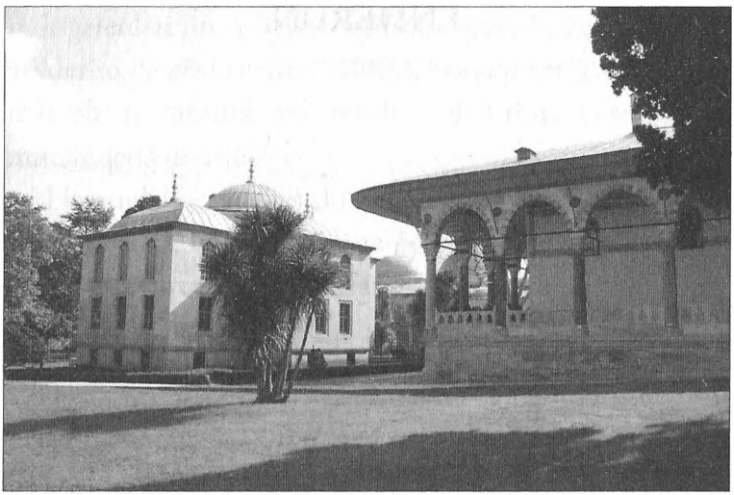
ENDERUN

Sarayın İçi Olarak Enderun

Enderun, Fâtih Sultan Mehmed'in gerçek bir imparatorluk kurucusu olduğunu ispatlayan en önemli mirastır. Hâlen tebaası tarafından tartışılan ve kendi hanedanındaki üyelerin bile tartışmaya devam ettikleri bu hususu herkes gerçek ve iyi tarif edilememesi yüzünden karışık bir şekilde değerlendirir. Enderun, "iç" demektir; sarayın içinde olanları, Bâbüssaâde'den içeri kabul edilenleri ifade eder. İçoğlanı dendiğinde Enderun subayı anlaşılır. Padişahın ikametgâhının bir kısmı da Enderun'dur. 15-16 yaşında gelen devşirmelerin en zeki ve temayüz etmişleri, devletin yönetim kadrosunda yer almak üzere Enderun'a kabul edilirdi.

Yönetici Elit Yetiştirme Kurumu Olarak Enderun

Enderun gibi müesseseler aynı zamanda Türkleştirme müesseseleridir. Sokullu Mehmed Paşa'yı düşünün; Hristiyan Sırp bir ruhban ailesinden çıkan ancak sonrasında Osmanlı sarayında yetişerek devletinin hizmetinde Müslüman bir lider. Halkın "velî" kabul ettiği Mahmud Paşa da bir ruhban ailesinden geliyor. Bu çok akıllı, çok zeki ve güzel görünümlü çocuklar, istikballerinin yüksek olduğu inancıyla ailelerden ikna yoluyla alınıyorlardı.

Enderun

Bu uygulamaya bir tür beyin göçü de denilebilir. Osmanlı Türk cemiyetinde kan aristokrasisi, nepotizm olmaz. Etrafımızdaki bütün milletlerde akraba kayırmacılığı, klancılık vardır ki buna İtalyan Rönesans'ında papalara istinat edilen âdete izafeten nepotizm denir. Osmanlı – Türk idare sisteminde bunun olmamasının sebeb-i hikmeti ahlâkî değil, mantıkîdir. Nitekim Sokullu Mehmed Paşa yeğenlerini ve kardeşlerini fazla yüksek yerlere getirdiği için suikasta uğramıştır. Başına gelenler rastgele bir saldırı değildir çünkü bu türden davranışlara müsaade edilmez, hoş görülmez. Hiçbir yol bulunmasa bir deli derviş bulunur ve katlettirilir.

Burada nepotizm olmadığı için muhtelif klanlardan, ırklardan alınan tamamen kabiliyetli insanların yükseldiklerini görürüz. Fakat bazen o kabiliyete entrika da dâhil olabilirdi, bu şekilde yükselen insanlar olduğunu da biliyoruz. Her hâlükârda imparatorluğu ancak böyle bir sistem

kurabilir ve yaşatabilir. *Nepot* takımı bir imparatorluk kuramaz, çünkü onlar kendi içlerinde kalmaya mahkûmdur. Bütün Balkanlar öyledir; Sırbistan'da, yani Yugoslav Krallığı'nda millî emniyet hizmetlerinde Hırvatlar çalışamazdı. Aynı dili konuştukları, aynı ırktan oldukları hâlde birbirlerini elerlerdi. Osmanlı devlet ve idare anlayışı bu tip iç çatışmaların gruplaşmasına fırsat vermemiştir.

İmparatorlukta asıl önemli olan, yerinde bulunduğu sürece iyi üretebilen ve oranın muhafazasını yapabilen grupların ve devlet hayatında da işini bilen adamların bulunmasıdır. Haremde de aynı şey geçerlidir; kimin ne kadar yükseleceğini kabiliyeti tayin eder. Herkes padişahın eşi olmaz yahut herkes bir paşayla nikâhlanmaz; haremde memur ve hizmetli olarak kalanlar da vardır. Mesela hazinedar kalfa maliye işlerine bakar, hakikaten hesap kitap bilir.[119] İçlerinde saraydan saray müzelerine geçen memurlar dahi vardı ve cumhuriyet devrinde de en usul bilenler bunlardı ve devlet memuru olarak emekli oldular.

Saray, Sahibinin Karakterini Taşır

Saray-ı Âmire, dönemin Rönesans ve Şark mimarisini birlikte aksettiren bir yapıdır. Bu yapı, Doğu'nun ve Batı'nın kültürünü bilen, iki dünyaya da efendilik yapan bir parlak entelektüelin, padişahın ve o dönemin en genç mareşalinin karakterini yansıtır. Topkapı Sarayı'nın her yerinde onun topladığı ve sakladığı klasik parçaları görürsünüz. En zengin, en nadide ve en özgün çini koleksiyonu onun sayesinde

119 1950'lilerde dahi Topkapı Sarayı Müzesi'nde zenci hadımlar, galiba Cüce Bahri efradı gibi eski Enderun ve saray ağaları memur olarak çalışırdı.

Türkiye'dedir. Ünlü tarihçi Kemalpaşazâde'den öğreniyoruz ki, Fâtih devrinde toplanan birçok antika ve mücevherat sarayda saklanırdı. Bunlardan Divan-ı Hümayun önünde mutfaklar bölümünde açıkta teşhir edilenler yanında hatta Yunan-Roma dünyasına ait birtakım heykeller de vardı. II. Bayezid devrinde çoğu dağıtıldı, fakat her hâlükârda Yavuz Sultan Selim Han döneminde burası artık saray hazinesiydi ve anane icabıyla da onun mührüyle açılıp kapatılırdı.

Topkapı Sarayı Muhtevaca Zengin Bir Saraydır

Topkapı Sarayı dünyadaki diğer büyük hanedan sarayları kadar önemlidir ancak görkeminden çok muhtevaca zengin bir saraydır. Topkapı Sarayı'nın en önemli vasıflarından biri, sarayın hem içinde hem de dışında tabiatın çok iyi kullanılmasıdır. Özellikle çevresindeki tabiatla bir arada düşünüldüğünde mimari konumu son derece ilginçtir. Bu bakımdan Topkapı Sarayı'nın güzelliği bir başkadır. Sarayı inşa edenler İstanbul gibi bir şehirde en büyük güzelliğin yine İstanbul'un kendisi olduğunu anlamışlar, İstanbul'un tabiatını kullanmışlardır. İnşa edildiği yer İstanbul'un çok güzel bir noktası olan Sarayburnu'nun üstüdür. Sarayda, bahçeye çok önem verilmiştir ve bu bahçe ne Fransız bahçeleri gibi bir tersimden geçmiş ne de Britanya bahçeleri gibi denetimli biçimde kendi hâline bırakılmıştır. İkisinin ortasında bir denge söz konusudur.

Bir diğer husus sarayın her bakımdan çok tasarruflu (muktesit) biçimde kullanılıyor olmasıdır; diğer saraylardaki gibi mübalağalı bir ihtişamı yoktur. Padişah daireleri, mesela Versailles'dakilerle mukayese edilemez. Diğer büyük

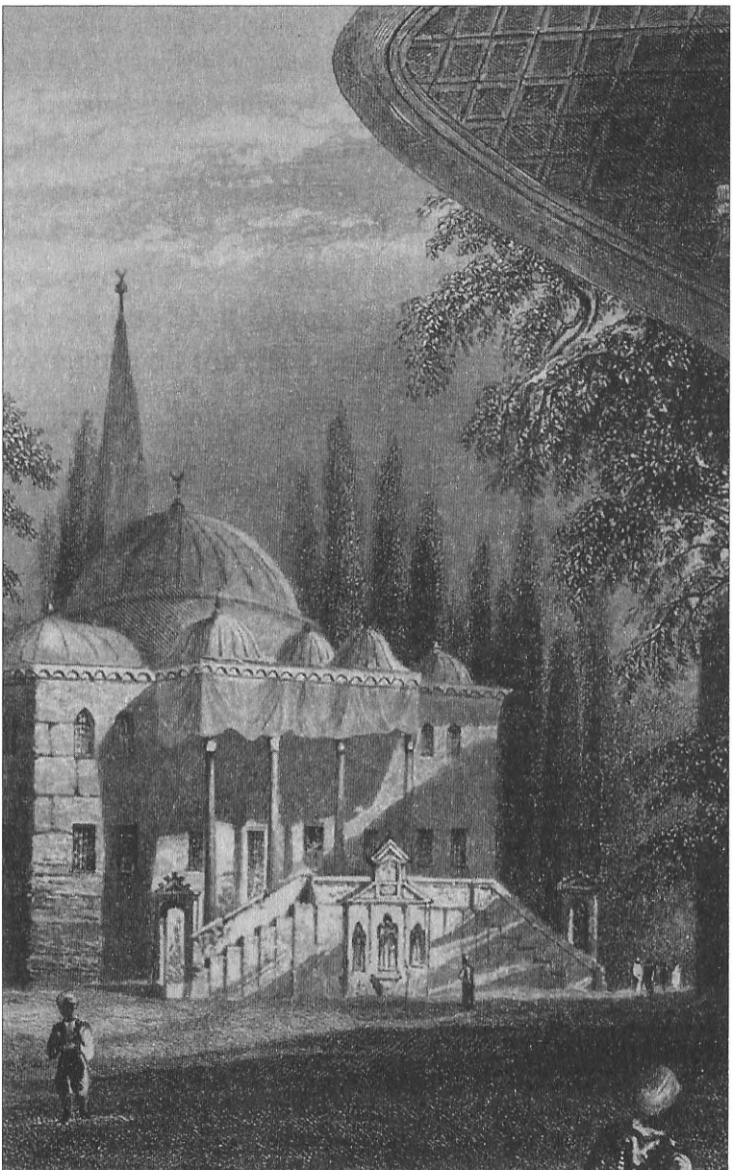
saraylardaki gibi yaldızlar, altın süslemeler, özel kumaşlarla döşeme burada çok sınırlıdır ve her şeyden önce Topkapı Sarayı görece küçüktür. Ancak, kendine göre süslemeleri ve muhteşem çinileri vardır; muhtevaca son derece zengindir, çok özgün koleksiyonları vardır. Diğer yandan, mesela Enderun avlusunda ilk dikkati çeken şey, taşın çok iyi kullanılmasıdır. Topkapı Sarayı bir tersim bilinciyle inşa edilmiştir. Gülru Necipoğlu bir makalesinde, arşivdeki bir krokiden yola çıkarak, Topkapı Sarayı'nın dizaynının bir sisteme dayandığını ileri sürüyor.[120]

Saray Kütüphanesi

III. Ahmed Kütüphanesi ise pandantif gibi, mücevher kutusu gibi, ama çok sade ve düz yapıdır. Aslında kütüphanenin süslemeleri baroktur. İran'da ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mimaride, ısınma ya da serinlik için, eskisi gibi binanın içine kapanma yerine, bir açıklık vardır. Süslemeler sanki *art nouveau* gibi, son derece sadedir. Öte yandan bu sadelik, binanın tamiri, temiz tutulması ve bakımı açısından da büyük kolaylık sağlar.

Şu anda III. Ahmed Kütüphanesi boştur; kitaplar Ağalar Camii'nde, yani Topkapı Sarayı'nın Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunur ve zengin bir koleksiyondur. III. Ahmed bu binayı hem okumak için inşa ettirmiş hem de bir hattat

120 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007. Necipoğlu'nun eseri yanında Türk okuyucusunun mutlaka okuması gereken üstat Reşad Ekrem Koçu'nun *Topkapı Sarayı* kitabıdır. Popüler tarihyazımı ve edebiyatının harika bir metnidir. Reşad Ekrem Koçu *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2025.

III. Ahmed Kütüphanesi gravürü,
William Henry Barlett.

olarak yazmak için kullanmıştır. Okumaktan çok yazan bir padişahtır; hatta yarı zamanlı padişahlık yapmıştır bile denebilir, asıl işi hat sanatıdır âdeta.

Sanatçı Padişahlar

Her padişahın ilgilendiği bir sanat vardır ama kimisi sanata çok daha düşkündür. Mesela III. Selim müzisyendir; III. Ahmed gibi, o da önce sanatçı sonra padişahtır. II. Abdülhamid önce marangozdur denemez; çünkü çok meşgul, çok çalışkan bir padişahtır, ama padişah olmasa herhâlde marangozluktan dünya kadar para kazanırdı. Onunki ölçüsünde bir ahşap tezyini kimsede yoktur; sanatında gerçek bir dâhidir. Süleymaniye'de bulunan bugünkü İstanbul Müftülüğü, eski şeyhülislâmlıktır. Orada, kapının hemen sağında Şeriyye Sicilleri Arşivi var. İşte oradaki dolapları yapan II. Abdülhamid'dir. İç mimari açısından bir dâhiyle karşı karşıya olduğunuzu hemen görürsünüz. Bu dolaplar, sicilleri tozdan ve rutubetten korumak ve aynı zamanda da şık bir hava vermek üzere, olağanüstü şekilde tasarlanmıştır. Dolaplarda kullandığı ara kumaşları hususi olarak dokutmuştur ki bunları yapmak için çok bilgili olmak gerekir.

Doğu'nun ve Batı'nın Efendisi Bir Entelektüel Olarak Fâtih

Fâtih ise bir Rönesans senyörüdür; Doğu'nun ve Batı'nın efendisi bir entelektüeldir. Bernard Lewis bir sohbetinde Adnan Adıvar için "İki dünyaya da aitti" der; bu söz Fâtih

için Rönesans devrinde de geçerlidir. Fâtih hem İtalyanca ve Yunanca hem de Farsça ve Arapça biliyor.

Sarayda Yunanca öğrenmeye imkân tanıyan bir kültür var ve burada dil öğrenmek, edebiyat bilmek için erkek olmanız da şart değildir. Bazen haremdekilerin okuması, yazması, üslubu sarayın erkeklerinden bile üstündür. Haremin her yanı âlâ hatlarla doludur.

İSTANBUL

İmparatorluk Başkentinin İsimleri

"*Konstantinopolis* düştü ve bundan sonra *İstanbul* oldu." Batı dillerinde İstanbul hakkında galat başlıklardan biridir. Oysa İstanbul'un bu tabir dâhil beynelmilel isim ve unvan kalabalığı malûmdur, zaman zaman İstanbul lügati ölür ve dirilir. Osmanlı, Büyük Konstantin'in kurduğu dünya başkentine sahip olmaktan gurur duyar. İsmi çoktu büyük şehrin: *Âsitâne, Deraliyye, Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye, Dârü's-Saâdet* veya *Dersaâdet*, *İslâmbol* gibi... İstanbul "stinpolis/şehre doğru" deyiminden gelir. Bilhassa Emevî devri Müslüman Arap kuşatmacılar bu deyimi "İstenbul" diye telaffuz ettiler. Nedense Konstantinopolis isminden bucak bucak kaçanlar, bu kelimeyi Türkçe sanırlar. 15. yüzyıldan beri şehre gelen seyyahlar onun düzineyle ismini saymadan edemezler; Byzantion, Nea Roma gibi… Slavlar Tsargrad der. Balkanlar'da da hâlâ böyle; "Çar Şehri" ismiyle yaşar, yani Roma'nın çesarları… İsmi çok, eseri çok, uzun geçmişi şanlı bir şehirdir İstanbul... Birileri ona Nea Roma derler: Yeni Roma. İslâm milletleri ona, hilafetin merkezi gözüyle bakarlar; Saadet Kapısı derler. 18. yüzyıl fermanlarında "İslâmbol" tabiri de geçer; İslâmbol, 18. yüzyılın tabiridir, resmî olarak kısa süre kullanılmıştır. Osmanlı payitahtına evrakta daha çok Kostantiniyye adıyla rastlarız.

Osmanlılaştırılan Şehir

İstanbul ilginç bir tarihe sahiptir. Nasıl o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu Hristiyanların, Slavların ve Helenlerin bir arada yaşadığı bir yer ise; İstanbul da uzun yıllar birçok unsurun bir arada yaşadığı bir imparatorluk başkenti olmuştur. Osmanlı bu imparatorluk başkentini fethettiği günden itibaren mimarisiyle ve yerleşimiyle süratle Osmanlılaştırmaya gayret etmiş, bunu birkaç asır içinde başarmıştır. İstanbul'un fethiyle birlikte imparatorluğun değişmez başkenti İstanbul olmuştur.

Fâtih Camii

Günümüzdeki Fâtih bölgesinin Bizans denen dönemin en şık semtlerinden biri olduğu, Marcianus (Kıztaşı) gibi

İstanbul Panoraması, Melchior Lorck, 14 Numaralı Pafta, 1559.

kalıntıların varlığından da anlaşılıyor. Eski Doğu Roma kayzerlerinin gömüldüğü Havâriyyûn Kilisesi de buradaydı. İstanbul'un iklim ve konumu bakımından en elverişli ve zengin bu semti fetihten sonra da bu niteliğini 20. yüzyıla kadar korudu. Havâriyyûn Kilisesi'nin yerine 1463-1470 yılları arasında şehrin fâtihi II. Mehmed, Fâtih Câmi-i Kebîri denilen büyük camiyi yaptırdı; mimarı sonradan Müslüman olan Kristodulos imiş. Evliya Çelebi'deki bir kayda dayanarak Âtik Sinan (Koca Sinan'dan ayırmak için) adlı bir başka mimardan söz ediliyor. Hülasa, pek kuvvetli delillere dayanmayan, iki mimarın ismi etrafında anlamsız fanatik bir tartışma süregidiyor. Cami 1509 depreminde büyük hasar gördü. II. Bayezid tamirler yaptırdı. Fâtih Camii'nin 23 Mayıs 1766'daki büyük İstanbul depreminde kubbesi çöktü ve duvarları ağır hasar gördü. III. Mustafa (1757-1774) camiyi yıktırıp temellerinden yeniden yaptırdı (1771). Böylelikle Üsküdar'daki Ayazma Camii ve Lâleli Camii'nden sonra Sultan III. Mustafa kendi adını taşımayan bir büyük camiyi daha yaptırmış oluyordu. Fâtih Camii özellikle bu inşadan sonra 18. yüzyıl mimari üslubunun izlerini taşımakla birlikte, etrafındaki yapılanma göz önüne alınırsa, âdeta Osmanlı mimarisinin üç asırlık bir albümü gibidir.

Caminin etrafındaki türbesi, haziresi ve külliyesiyle imparatorluk protokolünde belirli bir yeri vardı. Medreselerin toplandığı bir bölge olarak da İstanbul'un tarihinde birçok olaylara sahne olan bir semtti. *Fethiyye Camii*, yani fethedilen şehrin en büyük mabedinden çevrilen bir cami olma görevini Ayasofya yerine getiriyordu. II. Mehmed'den sonra da bazı padişahlar katledilen şehzadeleriyle (hepsi yirmiyi geçiyor), gene II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595),

Fâtih Camii.

III. Mehmed (1595-1603), I. Mustafa (1617-1618/1622-1623) ve İbrâhim (1640-1648) de Ayasofya'daki türbelerde gömülüdür. Padişahların cenaze namazları da genellikle orada kılınırdı. Ölüm karşısında Osmanoğulları'nın her biri ya kendi yaptırdığı camiye ya da babasının türbesine sığınmıştır.[121] Avrupa hükümdarlarının aksine Osmanlı hanedan üyeleri toplu bir mezardan âdeta kaçınmışlardır.

Aslında Fâtih ananesi Fâtih Camii ile yaşamaktaydı. Ama yaptırdığı camii 18. yüzyılda depremde yıkıldı ve III. Mustafa camiyi tekrar inşa ettirdi. Şehirde Fâtih'in kişiliği yaptırdığı camide ve adını taşıyan semtte değil Ayasofya ile anıtlaştı. Görev başında ölen sadrazamların cenaze namazı protokol gereği Fâtih Camii'nde kılınırdı. Gerçi bu gereğin yerine getirilmesi ender durumlardan olmuştur. İstanbul'un fethiyle ilk sadrazam idamı da başladı. Fâtih, Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa'yı hıyanet suçlamasıyla idam ettirdi ve Çandarlı Hanedanı'nın âdeta irsiyet kazanan

121 Gilles Veinstein ve Nicolas Vatin, *Sarsılan Saray Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

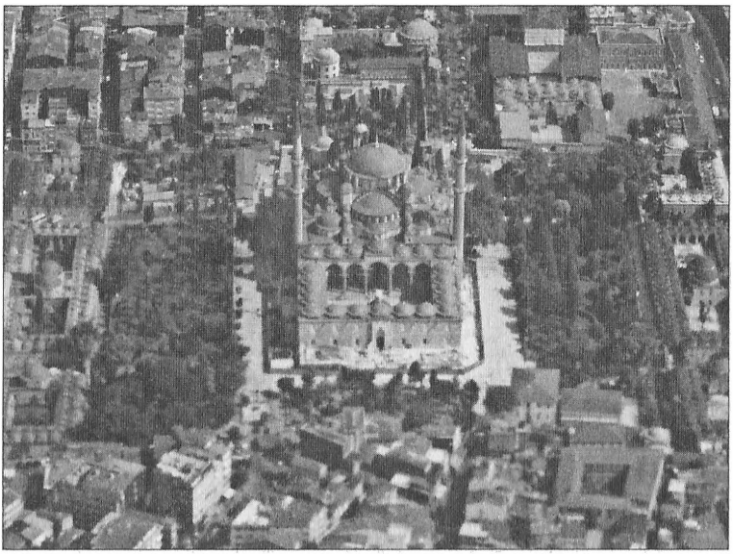
vezirlikleri de böyle bitti. Bu idamdan sonra yerel ailelerin vezirlik gibi görevlerde kullanılması geleneği sona ermiş ve devşirme paşaların dönemi başlamıştı. Çandarlı'nın ardından Rum Mehmed Paşa'nın kariyeri de idamla tamamlandı. II. Mehmed'in idam ettirdiği diğer sadrazam Mahmud Paşa'dır. Mahmud Paşa'nın lakabı yok. Daha doğrusu ölümünden sonra halkın verdiği lakap var: "Mahmud Paşa-yı Velî" deniyor. 1474'te idam edildikten sonra halk ve tarikat üyeleri ve medreseliler arasında menkıbelere konu oldu ve evliya derecesine yükseltildi. Osmanlı yazılı edebiyatında en çok nüshası olan, yani medreselilerin ve okuryazarların en çok kopya ettiği ve kahvehanelerde anlatılan menkıbe, kendisine "velî" denilen Mahmud Paşa'nın hayatını konu edinendir.[122] Paşa'nın idamı çeşitli gruplar tarafından tepkiyle karşılandı ve onu yücelten, siyasal iktidarı, yani padişahı ve etrafını da bu vesileyle yeren menkıbe, çeşitlemeler hâlinde dilden dile dolaştı. Menkıbelere göre, Mahmud Paşa, II. Mehmed'in yanlış karar ve eylemlerine engel olan, mucizeler gösteren bir kutsal kişidir ve haksızca katledilmiştir. Anlaşılan büyük hükümdarların radikal ve despot yönetimi daha çok tarihçilerin kaleminde değerini buluyor; böyle zamanda daha tutucu olan kitleler ise, diktatör hükümdara karşı koyduğunu sandıkları mağdur birini kahraman yapmak için zaten hazırdır. Mahmud Paşa İstanbul'un coğrafyasında, adıyla anılan çarşısı, 15. yüzyıl mimarisinin sevimli bir örneği olan camii ve hamamı ile bugün artık menkıbelerin dışında yaşıyor. Mahmud Paşa gerçekten büyük devlet adamı mıydı? Osmanlı tarihinin

122 Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli", *a.g.e.*, s. 37-56.

sıradan vezirlerinden olmadığı açık ama daha çok ulemâ, tutucu tarikat üyeleri ve bürokratlar tarafından padişahın baskıcı yönetimi dolayısıyla yüceltilmiş biri gibi. II. Mehmed'in radikal düzenlemelerinden bunalanlar, onu protesto için Mahmud Paşa'yı destanlaştırdılar.

Paşa devşirme sınıfının en seçkinlerindendi. Muharebelere katıldığı için tecrübesi çoktu. İçtimaî hayattaki bir tatsızlık nedeniyle Şehzade Mustafa Çelebi ile arası açıktı. Bu, Uzun Hasan'la olan savaşta ortaya çıktı. Mahmud Paşa Otlukbeli seferinde, zafer için ödenen bir bedeldi. Fâtih'in zaferleri içinde onu en çok yoran, tecrübeli döneminde onu çok uğraştıran olaydı. Uzun Hasan kurnaz bir savaş beyiydi. Çandarlı Halil Paşa, Rum Mehmed Paşa ve nihayet Mahmud Paşa; hanedanın büyük adamı, asırların padişahı sadrazam katliyle saltanatına devam etti. Mahmud Paşa'yı idam ettirdikten sonra onurlandırmayı da bildi. İstanbul'un ilk parlak camileri gibi, gayet güzel bir türbe yaptırıldı, en kabalık çarşı semti Mahmud Paşa'nın adını taşıyor. Halkta, arşiv ve kütüphanelerdeki sayısız *Mahmud Paşa-i Veli* menâkıbnâmeleriyle paşanın ismi edebiyat tarihimiz ve folklorumuzda yaşamaya devam ediyor.

Fâtih Cami'nin yanına Sahn-ı Semân (*sekiz auditorium/avlu*) denen medresesini, kütüphaneyi ve medrese talebelerinin barınıp doyabilmeleri için aşevi ve hücreleri de yaptırttı. Onu başka vakıflar ve medreseler izlediler. Bütün havaliyi kaplayan bu medrese binalarının devirden devire isimleri değişmiştir. Bazısı bir zaman sonra görevli ünlü bir müderrisin ismiyle, bazısı sonradan vakfeden kişinin ismiyle anılmış, bazısı coğrafyaya göre, örneğin "Bahr-i Siyâh'daki servili medrese" (yani Haliç'e bakan, önünde servi ağacı

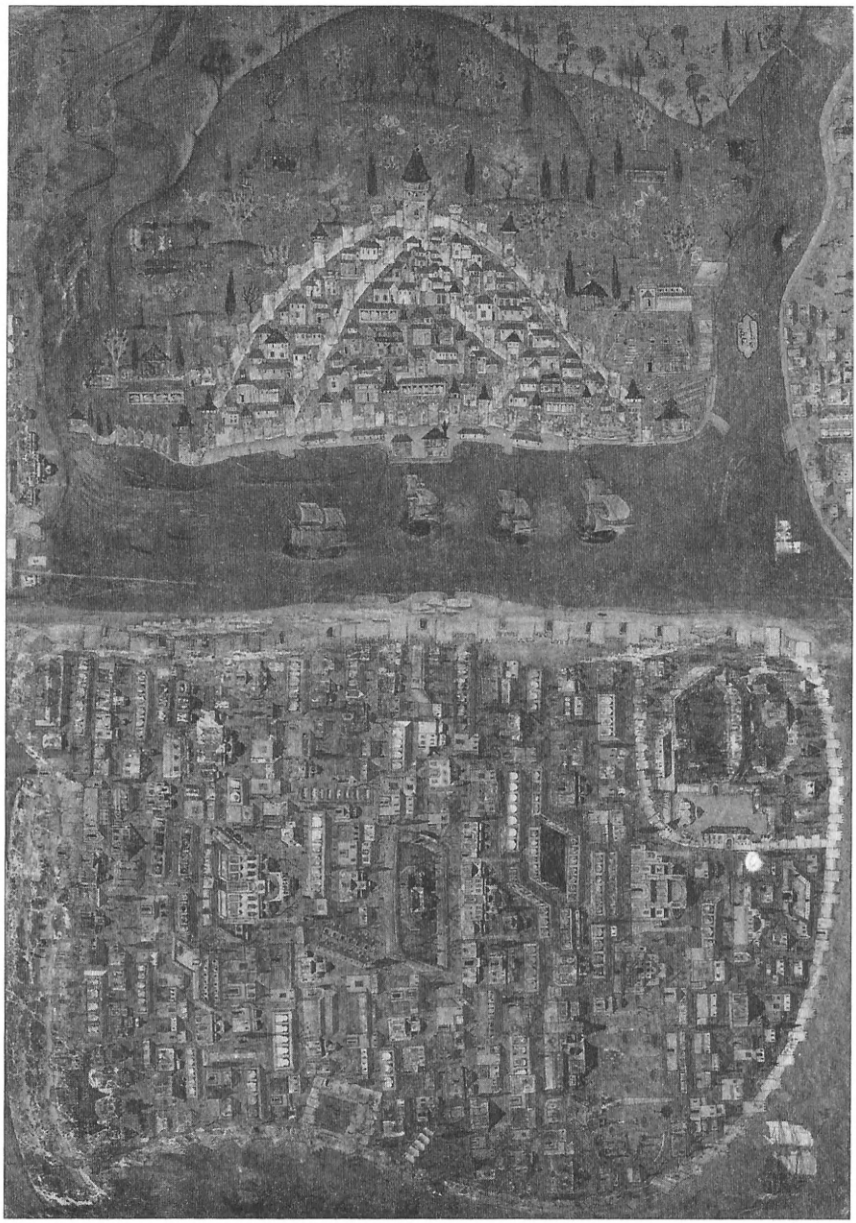

Sahn-ı Semân Medreseleri.

olan medrese) gibi adresleri ad edinmiştir. Böylece Fâtih semti bir yüzyıl içinde kentin ulemâ bölgesi oldu. 16. yüzyılda Süleymaniye Medreseleri gibi daha yüksek derecede eğitim veren ve müderris yevmiyeleri ve talebe bursu daha da kabarık yerler kurulunca, eski deyişle; "Ulemânın ve talebenin kibarı o muhitte cem oldular". 19. asır başlarından itibaren *Bâb-ı Meşîhat* da oradaydı. Ondan evvel müftü ve kazaskerlerin konutları onların makamı olurdu. Tayin, azil, iş takibi, dedikodu da oraya taşındı.

* * *

Günümüz İstanbul'u hangi değişimlerin eseridir? İstanbul 1950'lerden beri hızla değişiyor. En yoğun göç alan şehrimiz. Bu göçe karşı "İstanbullu" İstanbul'u tanıyamıyor. İstanbullu garip bir şehirli tipidir. Kendi şehrini iyi bilmez.

Matrakçı Nasuh'un Suriçi İstanbul ve Galata tasviri.

İstanbul'da oturan Beyoğlu tarafını bilmez. Böyle bir garabet vardır İstanbul'da.[123]

Nihayet diğer bir yığın problemin yanı sıra söz konusu göç, şehri eritmektedir. Zaten bu şehrin kendi içinde bütünleşen bir şehir olmadığı açıktır. Fakat bunun dışında İstanbul'un imparatorluk merkezi olarak kazandığı renkler var; 600 seneye yakın Türklerle ve ondan evvel neredeyse bin sene Doğu Roma olmak üzere hep aynı bölgenin merkezi olmuş. Bunun getirdiği bir renklilik var ve kalıntı olarak bu renkliliğin muhafaza edilmesi lazım. Bugün İstanbul'un dışında bir Sofya'nın, bir Atina'nın, bir Şam'ın, bir Belgrad'ın veya bir Halep'in fazla bir rengi yoktur. Onların sahip olduğu renklerin hepsi burada toplanmıştır; çünkü onlar mazide gözlerini hep İstanbul'a çevirmişlerdir. Bu şehirler İstanbul'dan koptukları zaman İstanbul'da oturanların sayısı neredeyse yarım milyonu buluyordu.

Bugün anketlerde görüldüğü gibi İstanbul halkının önemli bir kısmı İstanbul'a yabancıdır. Kendimize itiraf edemediğimiz garip bir durum. Yabancılaşmış sakinlerin en eski metropolü sahiplenmesi zordur.

123 Bu şehrin ilk bilimsel rehberini yazanlar ecnebilerdir. Galatasaray Lisesi'ne gelen E. Mamboury yazmış, 19. yüzyılda Joseph Hammer yazmış, İstanbullular kendi şehirlerini merak etmemişler. Celâl Esat Bey bile birçok ecnebiden sonra İstanbul'a eğilmiş. İstanbul hakkında daha yeni yeni doğru dürüst rehber kitaplar çıkıyor. Dolayısıyla, öyle bir şehirli düşününüz ki şehrini bilmiyor ve şehrine sahip de çıkmıyor.

İstanbul'un Osmanlı'daki yeri, her açıdan son derece önemlidir. Şehir, fethedildiği dönemde bile tahminen 50 binin üzerinde bir nüfusa sahipti. Osmanlı döneminde bu sayı hızla artmış; 200 bine, 300 bine, 18. yüzyılda ise 400 bine ulaşmıştır. 20. yüzyılın başında ise nüfus milyona yaklaşmıştır. Bu denli kalabalık bir şehri beslemek, başlı başına zor ve önemli bir meseledir; ancak Osmanlılar bunu başarıyla gerçekleştirmiştir.

Tıpkı diğer büyük imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu da idare merkezini, yani başkentini, her açıdan öncelikli kılmış; en büyük imkânları önce buraya tahsis etmiştir. Bu nedenle Osmanlı medeniyetinin en rafine ürünlerinin İstanbul'da ortaya çıkması son derece doğaldır. Bugün Osmanlı'dan bize kalan eserlere baktığımızda, bunların büyük bir bölümünün İstanbul'da toplanmış olduğunu görürüz. Osmanlı'nın birçok konuda gerçekleştirdiği sentezlerin de zemini, yine bu özel konumu sayesinde İstanbul olmuştur.

FÂTİH'İN YÖNETİCİLERİ

Padişahın Vekîl-i Mutlakı Olarak Vezîriâzam

Bu bölümde sadaret makamı, diğer mevkiler ve idarenin şubeleri arasında Fâtih döneminin getirdiği değişiklikleri kısaca tartışmak ve değerlendirmek durumundayız. Bütün Osmanlı tarihi boyunca sadrazamı arzu ettiği çalışma arkadaşlarından ısrarla mahrum bırakan veya arzu etmediklerini onun yanı başına koyan bir hükümdara pek rastlanmaz.[124] "Vekîl-i mutlak"ın bir tür özerkliği vardır. Ona saygı göstermek padişahın kendi devlet anlayışına ve ananeye uygun hareket etmesi ve sadakat göstermesi demektir.

Osmanlı başvezirleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin başvekilleri hiç şüphesiz ki kurum olarak birbirinin devamıdır. Hatta bilindiği gibi, I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid döneminde Ahmed Vefik Paşa'nın unvanı "sadrazam" veya "başvezir" değil, "başvekil" idi. Bu kısa uygulamadan sonra tekrar "sadrazam" ismine dönüldü. Osmanlı sadrazamlarını kolaylıkla kellesini kaybeden adamlar olarak hatırlarız ama padişahın mührünün bir eşini (tatbik mührünü) taşıyan bu üst görevlinin, padişahın "vekîl-i mutlak"ı olduğunu da hemen akla getirmeliyiz. Osmanlı sadrazamı,

124 Bu kural ve kurum hazin bir şekilde demokratik dönemde de başbakanın, cumhurbaşkanının bakanlar üzerinde herhangi bir denetim ve gözetimi ile ihlal edilir.

padişah mührünü alınca koynundan pek çıkarmazdı. İsteği hilafına bir tek Zenta bozgununda suda boğularak şehit düşen Elmas Mehmed Paşa'nın koynundaki mühür düşmanın eline geçmiştir. Sadrazama bağlı "Nişancı" dahi padişah adına nişan ve tuğra çektiği hâlde padişahtan çok sadrazamın emrindeydi. Tayini dolayısıyla Divan-ı Hümayun üyesi olarak doğrudan padişaha bağlıdır, mesleki bilgi ve ilgisi dolayısıyla bazı konularda müdahale ancak en yüksek makamdan gelebilir. Sadrazamlar sefere çıktığı zaman "serdâr-ı ekrem" olarak resmen bir "Roma diktatör konsülü" gibiydi.

Bir sadrazam elbette ki padişahın emriyle tayin ve azledilirdi; birtakım işlemleri tabii ki onunla görüşerek yerine getirirdi. Hiç de az olmayan sayıda (3 kişi) sadrazam, ilki Çandarlı Halil Paşa olmak üzere, padişahın emriyle katledilmiştir. Çandarlı'nın katline kadar Osmanlı vezirleri âdeta bir aile hâkimiyeti hâlinde padişahın mutlak vekilliğini yerine getirdiler. Fâtih Sultan Mehmed'den beri bu eğilim şiddetle ve kanla sonlandırıldı. Tek istisna; çocuk padişah IV. Mehmed devrinde "saltanat nâibesi" olan Vâlide Turhan Sultan'ın bu mevkiye tayin ettiği Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra vuku bulmuştur: Sadrazam'ın çocukları Fâzıl Ahmed Paşa ve Fâzıl Mustafa Paşa, damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve kuzenleri Amcazâde Hüseyin Paşa bu görevi yürütmüşlerdir. II. Mustafa (1695-1703) devrinde bu gibi bir sadâret hanedanı kurma projesi, Edirne Vakası'yla (1703) kanlı bir şekilde sona erdi; Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın böyle bir uygulamaya adım atma teşebbüsü Patrona Halil İsyanı (1730) ile bitti.

Siyaseten Katl

Bu kadar güçlü bir devlet görevlisinin padişah emriyle, hatta fetva bile alınmadan siyaseten katlinin sebebi nedir? Fâtih Sultan Mehmed, emirlerine karşı geleni değil, sormadan iş yapanları katlettirdi. Çandarlı Halil'in, Mahmud Paşa'nın (Velî) ve Rum Mehmed Paşa'nın akıbeti budur. Yalan; bir başvezirin katli için başlıca nedendir. Padişahtan sorunları gizleyen, çözüm üretemediğini saklayan veya tayinlerinde bir hâkimiyet merkezi yaratmaya çalışan siyaseten katledilir. Eğer padişah, IV. Murad'ın çocukluk dönemindeki gibi, iktidara sahip değilse, bu gibi vezir zorbalıkları ayyuka çıkar. Ama aynı padişahın, rüştüne erdikten sonra nasıl kudret sahibi bir ejderha olduğunu da unutmayalım. Bu kudretli genç hükümdarın ilk idam ettirdiği Topal Receb Paşa oldu. Sultan İbrâhim, yalancılık töhmetiyle Yusuf Paşa'yı katlettirdi. Bu olaylar hükümdarların karakterini veya ruhi yapısını değil, 15. asırdan beri doğan uygulamaların ön planda olduğunu gösterir. Yani II. Mehmed'in kanunundan doğmaktadır.

Yalan, Osmanlı yönetiminin zirvesinde masumane bir suç değildir; ürkütücü bir olaydır. Tahtın sahibini ne liyakatsizlik ne de rüşvet, olayları gizleyen, işlemlerini kendi başına yapan vezîriâzam kadar ürkütür. Öte yandan ne 18. yüzyıl sonuna kadar ne de Tanzimat döneminde sadrazamlar, padişah karşısında işlemleri devamlı denetlenen ve de kararları tasdik edilmeyen yüksek görevliler olarak muamele gördüler. Tanzimat'ın başvezirleri Bâbıâli diktatörleriydiler. Genç Abdülmecid Han -bu sistemi Kraliçe Victoria kadar gönülden kabul etmiş görünüyor- zeki bir hükümdardı. Sultan Abdülaziz diktatör eğilimlerine rağmen Mehmed

Emin Âlî Paşa ve Keçecizâde Fuad Paşa'nın kararlarına temelden müdahale etmemiştir. Hatta "müstebid" dediğimiz II. Abdülhamid Han, Said Paşa ve Kâmil Paşa ile devamlı çekişmesine rağmen, sadâret makamına karşı bir yerde ölçülü hareket etmiştir. Tunuslu Hayreddin Paşa, Bâbıâli'nin hâkimiyetine karşı Yıldız Sarayı'nı güçlendirmeye çalışan II. Abdülhamid'i alenen tenkit ederek istifa etti. Bu dönemin ünlü bilgin ve münevveri Müşir Ahmed Cevad Paşa'nın sadâreti de benzer neden ve tavırla sona erdi.

Sadrazam Konağı

17. asra kadar sadrazamların resmî makamları kendi konaklarıydı. Bunların çoğu bugün ortadan kaybolmuştur; tek kalan Atmeydanı'ndaki (Sultanahmet), bugün İslâm Eserleri Müzesi olan Pargalı (Makbul) İbrâhim Paşa'nın kârgir konağıdır. Bina kârgir olduğu için, sanatların ve zenginliğin imparatorluktaki Rönesans temsilcisi olan bu devlet adamının konağı bize bu devirden kalan tek örnektir. 17. asırdan itibaren Bâbıâli, Osmanlı sadrazamlarının konağı oldu. Arka bahçedeki Hazîne-i Evrâk yani Başvekâlet Arşivi de Tanzimat Devri'nden kalmadır.

Ulemânın Devlet Sistemindeki Yeri

Sadrazamların yanında, ulemâ ve askeriye denilen yönetici kadronun da devlet sisteminde yeri büyüktür. Tabii ulemânın içinde yorumları veya medrese dersi veya cami vaazları nedeniyle rakipleri tarafından zındık diye suçlanıp sözde meclis-i şer'de yargılanıp idam edilenler vardır.

15. yüzyıl başlarında Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin örneği de bunlar arasındadır. I. Mehmed (1413-1421) ulemaya danışmış, fetva almış ve onu bu şekilde idam ettirmiştir. Kabri şimdi Sultan II. Mahmud türbesindedir. II. Bayezid devrinin önde gelen bilginlerinden Molla Lutfi ise üslubu, bilgisi ama aynı zamanda da gururu ve merhametsiz eleştiriciliğinin yarattığı düşmanların gayretiyle zındıklıkla suçlandı. Böyle durumlarda söylenip yazılanı yanlış anlamaya özellikle gayret ederlerdi. 15. yüzyıl sonunun mutaassıp ortamında münakaşalı bir hüküm verildi ve 1474'te idam edildi. Fetih sonrası II. Mehmed'i tarih yazıcının kalemini suçlamaktan çok bu yeni atmosferin ve sistemin içinde değerlendirmelidir.

Fâtih ananesinde anonim ve belirli bir sadaret makamı ve konağı yoktur. Bab-ı Âli'nin sadaret konağı olarak sabitleşmesi, giderek Osmanlı hükûmetini temsil etmesi (Sublime Port, Hohe Pforte, Verhovnıy Dvor) beynelmilel adlandırmaya kavuşması 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıldır.

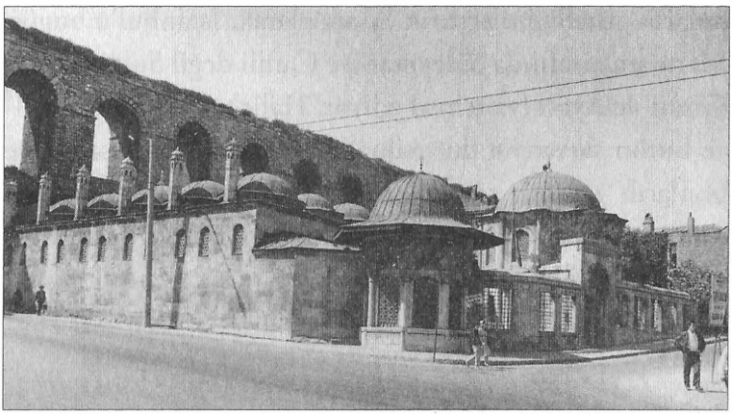
Dinî ve Siyasi Anlayışın Mimariye Yansıması

Buradan tekrar Kostantiniyye'nin fethi sonrasındaki değişikliklere dönelim. Yeni siyasi ve dinî anlayış şehrin mimarisine de yansıyacaktır. Mesela Zeyrek, Bizans-Osmanlı tarihinin düğüm noktalarını yaşayan bir mahalledir. Bugünkü Molla Zeyrek Camii, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Bizans dönemindeki Pantokrator Manastır ve Kilisesi'ydi. Son dönemin Bizans tarihindeki önemi, kilise kavgalarının yoğunlaştığı bir yer olmasından ileri geliyor. Ortodoks Bizans ve Katolik Latin kiliselerinin birleşmesi için Bizans'ın

son döneminde Roma'yla kurulan ilişkinin, birkaç ruhani konsilin toplanmasına sebep olduğunu belirtmiştik. 1439'da toplanan Ferrara-Floransa Konsili'nin aldığı kararlar ise Ortodoks ruhbanın çoğunluğu tarafından kabul edilmemişti. O konsilin kararlarını imzalamadan Floransa'dan ayrılan Efes Metropoliti Markos sonraları aziz ilan edilmişti. Kiliselerin birleşmesine karşı en sert muhalefeti yürüten ise Gennadios Scholarios'tu.[125] Gennadios politik tahrikleri nedeniyle makamından atıldı ve İmparator Konstantin Dragases'in emriyle Zeyrek'teki Pantokrator Kilisesi'ne kapatıldı. Şehrin büyük kilisesi Ayasofya'da ise papalık temsilcisi oturuyordu. Gennadios'un taraftarı olan halk bu kararı protesto için Pantokrator Kilisesi etrafından ayrılmadı ve kilise bir anda şehrin en kalabalık cemaatli mabedi hâline geldi. 1453'te şehir fethedilince II. Mehmed bu politik atmosferi çok iyi değerlendirmiş ve Katolik düşmanı halkın önderi olan Gennadios'u patrik tayin etmiştir. Esas itibariyle, Bizans'taki Latin düşmanı tek rahip o değildi, çoğunluk mutaassıp Ortodoks'tu. Bizans'ın son patriği II. Athanasios da şiddetli bir Katolik düşmanıydı ve Floransa Konsili'nin kararlarını reddettiği gibi birleşme taraftarı rahipleri de kiliseden Synod Kararı'yla attırmıştı. "Frenklerin ekmeğinden ise, Türk'ün kılıcı daha iyidir" sözünü bir daha hatırlayalım. Ama Gennadios popülaritesi ve imparator düşmanlığı nedeniyle yeni dönemde patrik tayin edilirken II. Athanasios'un hayatı fetihle noktalandı.

Şehrin mimarisine yansıyan yeni siyasi ve dinî anlayış demiştik. Zeyrek'ten Vefa'ya geçilirken Valens Su Kemeri'nin

125 Bu unvanı alan metropolit ve patrikler azdır, gerçekten benimsenen, kabul edilen bilgin ve bilge kilise adamlarına verilir.

Ali Saim Ülgen arşivinden Gazanfer Ağa Medresesi.

dibinde 17. yüzyıl taş işçiliğinin harikası sevimli bir medrese vardır. Mimar Dâvud Ağa'nın eseri olan bu yapı, ak-hadım ağalardan Gazanfer Ağa tarafından yaptırılmış olup, bugün Eğitim ve Kültür Merkezi olarak kullanılıyor.

Süleymaniye ve Ayasofya Karşılaştırması

Süleymaniye ile Ayasofya'yı karşılaştırma merakı vardır. Süleymaniye semti adını 16. yüzyıl Osmanlı dünyasının büyük mimarı Sinan'ın eserinden alıyor. Sinan'ın şehrin doğasıyla duyarlı bir uyum içinde tasarlayıp yarattığı bu eserle, Muhteşem Süleyman'ın adı da yaşıyor. Bazıları Ayasofya'nın ve Bizans'ın mimarisinin, bu görkemli eserle aşıldığını söylerler, ne kadar anlamsız karşılaştırma... Ayasofya Ayasofya'dır, Süleymaniye Süleymaniye'dir: İkisi birbirini gölgelemez, İstanbul'un ne kadar büyük olduğunu belgeler sadece. 1.000 yıllık farkla estetik anlayışları temsil eden bu iki yapı İstanbul'un ihtişamını, İstanbul da

onların güzelliğini arttırır. Siluet olarak, İstanbul'u bugün Marmara tarafında Süleymaniye Camii değil Sultanahmet Camii ile Ayasofya temsil ediyor. Haliç'ten ise Süleymaniye bütün satvetiyle durmaktadır. Fâtih'in kendi camii ise bunların yanında sönük kalır. 18. yüzyıldaki depremden sonra neredeyse tamamıyla yıkılmıştır ve III. Mustafa tarafından yapılmıştır.

6. BÖLÜM

BÜYÜK FÂTİH'İN ARDINDAN

Coğrafya Kader midir?

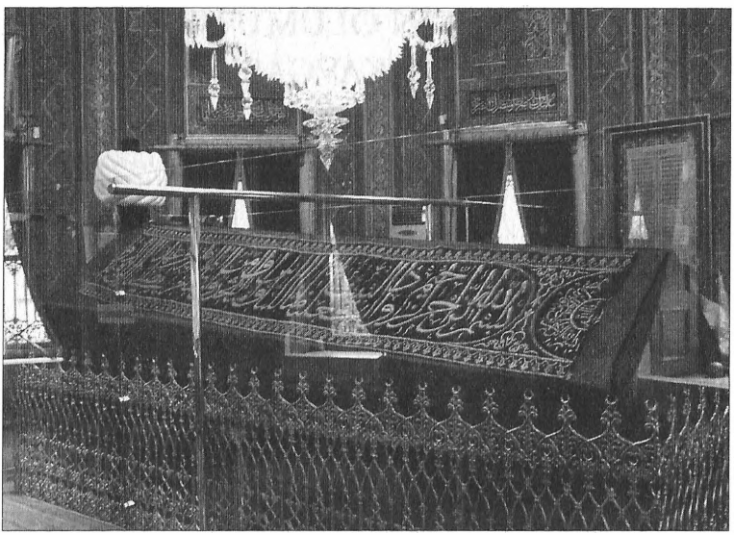
Fâtih öldüğü zaman imparatorluğun kaderi değişmişti. Çok yaygın bir motto var: Coğrafya kaderdir. Bu Türkler için de doğrudur. Ne var ki Türkler birkaç asrın içinde uzaktaki Asya'nın steplerinden Tuna Nehri'ne Adriyatik Denizi'ne kadar hareket edip yerleşmeyi bildiler. Fâtih dönemi bu bakımdan tarihimizin çok önemli kesitidir. O tahtta olduğu zaman Türklerin henüz denizcilikle pek alakasının olduğu söylenemez. Denizciliğimiz 14. asra kadar uzanan bazı menkıbelerden, yerel kaptanlardan, Çaka Bey gibi birkaç amiralden ibarettir. Fâtih'ten sonra ise Akdeniz devletleriyle mücadeleye girişen bir donanma söz konusuydu ve bu donanma geliştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlediği coğrafyaya da bakarsanız Fâtih'in aynı zamanda Türk milletinin kaderini değiştirdiği çok açıktır. Bugün de Türkiye Cumhuriyeti bütün Orta Şark devletleri içinde denizcilik bakımından en çok dikkate değer sanayiye, teknolojiye, stratejik ve askeri üstünlüğe sahip olanıdır. Bu düzey sadece yakın tarihimizin başarısı değildir, ananenin başında Fâtih Sultan Mehmed'i de anmak gerekir.

FÂTİH'İN ÖLÜMÜ VE TAHT KAVGASI

Fâtih Zehirlendi mi?

Fâtih'in ölüm nedeni üzerine çok fazla tartışma var. Padişahın aslında yönü ve hedefi belli olan bir sefere çıkarken zehirlenerek öldürüldüğü düşünülüyor. Tarihî veriler bu seferin İtalya'ya yönelik olduğunu gösteriyor. Venediklilerin satın aldığı İtalyan hekimbaşı (Yakub hekimbaşı) Rönesans'ın en parlak hükümdarını bu esnada zehirledi gibi bir sonuç görünüyor. İtalyanlar o dönemde zehir konusunda çok uzmanlaşmış bir milletti. Fâtih'in gut (nikris) dışında öldürücü bir hastalığı yoktu. Nedeni bir savaşçı hastalığıdır. Aşırı protein, at üstü ve çizme kullanıldığında dayanılmaz hâle gelir. Fâtih deniz mahsullerine çok düşkün olduğu için bir türlü gerekli perhizi uygulayamıyordu. Erken ölümünde sadece 49 yaşındaydı. Yeniçerilerin sevmediği fakat geniş halk kitlelerinin, medreseler ve tarikat ehlinin tahta beklediği Şehzade Bayezid'in taraftarlarının bu işi yaptırdığı da söylenir.

Döneminin en bilgin hükümdarı Fâtih Sultan Mehmed, 3 Mayıs 1481'de Gebze Sahrası'nda öldü. Öldüğü zaman hekimlerin ilk yaptıkları şey görkemli Fâtih'in nefes alması için kaftanını kesip çıkarmak oldu. Cihan padişahı

Fâtih Sultan Mehmed'in türbesi, Fâtih Camii.

son nefesini zor aldı. Yakası yırtık kaftan bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde 13/27 envanter numarası ile saklıdır. Hekimi olan Venedik asıllı Maestro Jacobo (Yakup Paşa), Fâtih'i zehirlemekle suçlanıyor ama bu konuda belirttiğimiz gibi kesin bir bilgimiz yok. Söylenene göre, yapılan bir incelemede, Fâtih'in kemikleri üzerinde zehir bulunmuştur. Rönesans dünya tarihi boyunca yaygın olan siyasi amaçla zehirleme olaylarının doruk noktasıydı. Çeşitli entrika ve suikast tertibi için ilginç kimyevi tertipler uygulanırdı.[126] Belirtildiği gibi Fâtih'in deniz ürünlerine çok düşkün olduğu malûm. Sultan'ın ağır gut hastalığı vardı, "nikris" de denir. Kesin tedavisi yoktu; mesela iki asır sonra 17. yüzyıl Avrupa'sının Güneş Kral XIV. Louis'nin Fransa'sındaki ünlü

126 Louis Lewin, *Die Gifte in der Weltgeschichte toxikologische allgemeinverständliche Untersuchungen der historischen Quellen*, Springer, 1920.

mareşali Dük Konde de "kocakarı tıbbı" ile, her hekimin kendine göre uydurduğu, palyatif, yani geçici ilaçlarla tedavi olmaya çalışıyordu. Nikris zaten mareşal hastalığıdır: Etle beslenen, attan inmeyen, çizme çıkarmayanın müzmin bir hastalığı dolayısıyla şişen bacaklar. Güvercin kanının ayak ve bacaklara sürülmesi gibi yollarla tedavi ediliyordu. Erhan Afyoncu'nun tespitlerine göre Venedik, 1456 ile 1479 yılları arasında 12 defa Fâtih'i zehirleme teşebbüsünde bulunmuştu. Hepsi plan aşamasında kaldı. Fâtih'in ölümüyle birlikte planlanan Batı seferi de yarım kalmıştır.

Fâtih'in Ölümü Devasa Bir Geminin Batması Gibidir

Fâtih büyük bir kişiliktir. Ölümü de bir dağın çökmesi veya devasa bir geminin batması gibidir. Ardında bıraktığı toplum onun hedeflerinin hepsini anlamış değildir. Fâtih, fikir ve özlemlerini açıkça da ortaya koyamamıştır. Bununla beraber Fâtih Sultan Mehmed Han'ın kendinden sonrakilere hiç tesir etmediğini söylemekse mümkün değildir... En azından onun sarayda kurduğu kozmopolit kütüphane, torununun çocuğu Kanûnî Sultan Süleyman tarafından zenginleştirilmiştir. Fâtih, iki kıtanın, iki denizin hâkimi ve iki medeniyetin sahibi aydın, bilgili bir hükümdardır. Bu vasfı da kalıcıdır.

İmparatorluk kurumlarında devamlılık gösteren yönler, bir toplumsal ve idari gelenek olarak zamanımıza kadar çağdaş Türkiye dışında Balkanlar'da da etnik coğrafyada, kültürel kalıplarda da Fâtih devri imparatorluk kalıntıları çok barizdir.

Fâtih'in Ölümü Sonrası Kardeş Kavgası

Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra hemen bir isyan çıktığını biliyoruz. Onun hayatta iki oğlu vardı; 33 yaşındaki büyük oğlu Bayezid Amasya'da, 22 yaşındaki küçük oğlu Cem ise Konya'da vali idi. Vezîrâzam Karamanlı Mehmed Paşa, derhâl iki şehzadeye de ulaklar göndererek babalarının vefat ettiğini ve acele İstanbul'a gelmeleri gerektiğini haber verdi. İstanbul'a erken gelen şehzade tahta çıkacaktı. İki şehzadeden biri tahta geçene kadar ölüm hadisesi herkesten, özellikle de askerden gizli tutulmalıydı.

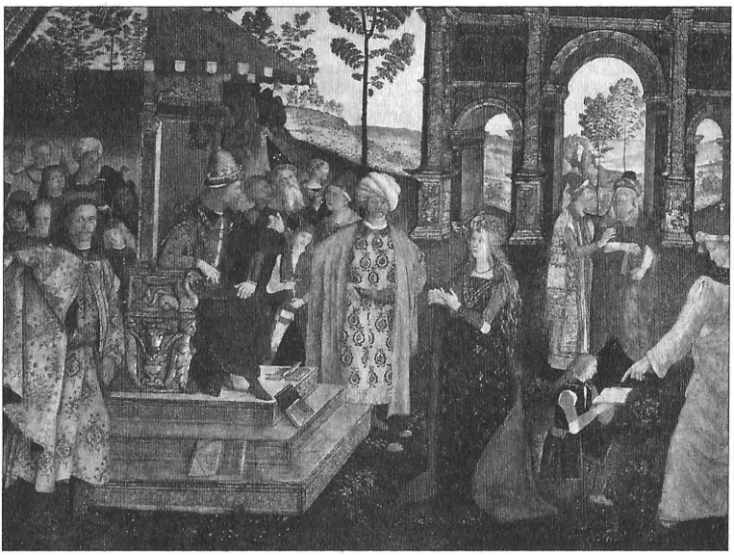
Lâkin kapıkulu askeri birkaç gün içinde Fâtih Sultan Mehmed'in irtihalini öğrendi ve ellerine geçirdikleri balıkçı tekneleriyle İstanbul'a akın etti. Özellikle kapıkulu askerleri İstanbul'da büyük bir yağma başlattı. Şehzade Bayezid taraftarları askerin isyanını destekliyordu. Cem Sultan taraftarı olan Vezîriâzam Karamanlı Mehmed Paşa bu esnada konağında saklanmak zorunda kaldı. Ancak fazla bir süre geçmemişti ki paşanın kesik başını bir mızrağın ucuna takarak şehrin sokaklarında dolaştırdılar; konağını da yağmalayarak tüm malına el koydular.

Fâtih tarafından İstanbul muhafızı olarak atanan eski vezîriâzamlardan İshak Paşa, askere kesenin ağzını açarak kısa sürede durumu kontrol altına aldı. Şehzade Bayezid'i desteklediği için de o gelene kadar İstanbul'da bulunan 11 yaşındaki oğlu Şehzade Korkut'u babasına vekâleten tahta çıkardı. Böylelikle askerin isyanı biraz olsun yatıştırıldı. İstanbul, bundan sonra sıkça karşılaşacağı isyanlar serisinin ilkini yaşamış oldu. Cihan padişahının naaşı 19 gün ortada

kalmış gibiydi. Geciken cenaze ile cihangir İstanbul'a ilk gömülen Osmanlı sultanı oldu.

Sadece İstanbul'da değil, Avrupa'da da bir hareketlenme olduğu görülüyor. Bayezid ile arasında çıkan kavgadan sonra Cem Sultan papalığa sığındı. Bunun Türk İmparatorluğu'nun batıda gelişmesini ne kadar engellediği tartışılacak noktadır. Ancak kesin olan bir şey var ki o da Batı'nın bu olaylar zinciri neticesinde biraz nefes aldığıdır. Aynı zamanda tüm bu yaşananlar Osmanlı veraset sistemindeki kardeş katlinin ve iç savaş korkusunun nedenini açıklar. Ama her şeye rağmen Fâtih'in çağdaşı olan Papa II. Pius hüsran içinde öldü, çünkü istediği Haçlı Seferi'ni gerçekleştiremedi. Ölümcül hastalığına rağmen Ancona'da, gelecek Haçlı kuvvetlerini boşuna bekledi. 13. asırda kesilen Haçlı Seferleri ruhu İstanbul'un fethiyle Avrupa'da tekrar dirilmişti. Haçlı Seferi hareketi çok başka şartlarda âdeta geniş bir seremoni hâlinde II. Viyana Kuşatması yıllarına kadar uzun fasılayla Papa XI. Innocentius dönemine kadar tehir edildi.

Fâtih'in ölümüyle, Osmanlı hanedanının ve devletlilerin üç buçuk asır boyunca kâbusu olan ortam, bir iç savaş gelip çatıyor, taht kavgaları her devrin sorunu hâline geliyor. Şehzade Bayezid'i Amasya'dan tahta çağıranlarla, Konya'da sancakbeyi olan Cem Sultan'ı tutanlar birbirine girdi. Kul taifesi tahta geçecek ak bahtlıyı ve geçemeyecek kara bahtlıyı tayin için desisenin sınırlarını aştı, millet birbirine girdi. Öyle ki daha 15. yüzyılda yeniçeriler imparatorlukta iktidar sahibini ve siyaseti tayin eden önemli bir odak hâline gelmişti. Fâtih'in ölümünden hemen sonra da II. Bayezid'i Cem Sultan'a karşı destekliediler. II. Bayezid'den sonra da aynı şekilde Şehzade Selim'i (I. Selim) destekleyip tahta geçirdiler.

Pinturicchio'nun Azizler Salonu'nda yer alan *Azize Katerina'nın Tartışması* freskinde ortadaki muhtemelen sarığıyla Cem Sultan'dır ve Lucrezia Borgia ve İmparator Maximian'ın arasında durmaktadır, Appartamento Borgia.

Cem Sultan Vakası

Fâtih'in ölümünün ardından Osmanlı tarihinin en trajik vakalarından biri olan Cem Sultan olayı yaşandı. Kardeşi Sultan II. Bayezid'e yenildi ve Rodos'ta St. Jean Şövalyeleri'ne sığındı. Fransa Kralı VIII. Charles da Cem Sultan'ı kendi çıkarları için kullanmak istedi. Hem Osmanlı'ya karşı politikasında en mühim kozu olarak kullanmak, hem de Bayezid'in altınlarını elinde tutmak istiyordu. Aslında Rönesans döneminde Avrupa hükümdarları ve iktidar sahipleri birbirlerine karşı bu gibi kozları kullanıyorlardı. Olayın üzerinden asırlar geçti ama bugün bile Osmanlı hanedanı üyeleri Cem Sultan'ın vaftiz edilmiş torunlarını aralarına

kabul etmez. Ve, her hanedan üyesi, iyi tarih bileni ya da hiç bilmeyeni o zamandan beri kardeş kavgasından korkar. Nitekim Cem Sultan soyundan gelen ve Avrupa'da yaşayanlardan biri, dedelerinin hanedanına üyelik için müracaat etmiş; merhum hanedan reisi Osman Ertuğrul Efendi soylarının Osmanlı olduğunu bildiklerini ve bunu gördüklerini ve anladıklarını ama aile üyesi olarak tasdik edilemeyeceklerini bildirmişti. Halifenin ailesi için usul ve kanun budur. Tanassur (Hristiyanlaşma) aşılmaz engeldir.

Cem Sultan Avrupa'ya sığındıktan sonra papazlar onu Fransa'ya vermemek için Sultan Bayezid'in talimatıyla zehirlediler. Orada bir alışveriş konusu oldu. Fransa Kralı VIII. Charles Roma işgalini terk ederken Papa VI. Aleksander Borgia'dan bu rehineyi kendi aldı. Cem Sultan menfada (sürgün) yavaş yavaş eridi. Ölüsünün bile orada olması mahzurlu görüldü. Naaşı önemli miktarda bir para karşılığında Bursa'ya getirildi. Ama çocukları ve gelecekteki torunları orada kaldı, vaftiz edilenler onlardır. Kanûnî Rodos'u fethettiğinde Cem'in torunlarından bazıları Rodos Kalesi'ndeydi. Sultan Süleyman içerideki şövalyeleri ve savunmacıları *vire* ile (sözleşerek) serbest bıraktı.[127] Tabii kalede bulunan Cem Sultan'ın torunları hariç... Onlar hanedanın bağrında çıban sayılıyorlardı. Şövalyeler, Cem'in soyuna bir daha son ihanetlerini gerçekleştirdiler ve torunlarını Osmanlı'ya teslim ettiler. Padişah tanassur edenleri (Hristiyanlaşanları) şeriat gereği katlettirdi.

127 Bu Slav kökenli söz verme anlamındaki kelime, Osmanlı kuşatmalarını izleyen anlaşma için hep kullanıldı. Ne ilk ne de sondu. Kale kuşatmaları ile bitti. Nihayet 18. yüzyıldan itibaren beynelmilel devlet hukuku kuralları içinde *mütareke* ve *muahede* düzeniyle sonlandı.

Fâtih'in ölümünde Osmanlı İmparatorluğu Orta Avrupa'dan Mezopotamya ve İran sınırlarına kadar uzanan bir büyük güçtü. Doğu'da ve Batı'da kabile düzenine dayanan devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun toplarıyla yıkılmış; tahrir defterleri, yeniçerileri, garnizonları, tımarlı sipahileri, kadıları, sancakbeyleriyle bezenmiş bir sistem içine alınmışlardı. Göçebeler imparatorluğun içinde de başıboş bırakılmıyordu. II. Murad'ın (1421-1451) lalası Amasya Valisi Yörgüç Paşa, Türkmen tehciri ile ün salarak düzeni sağlamış bir yöneticiydi.

Fâtih'in Ölümü Sonrası: II. Bayezid'in Restorasyon Süreci

Fâtih yönetimi askerî harekât kadar, Akdeniz'in batısındaki kültürün, Rönesans'ın da ilgi çektiği bir devirdir. Fâtih'in oğlu II. Bayezid'in yönetimi ise Osmanlı kurumlarının daha Müslüman ve Doğulu esaslara göre restore edildiği ve eskiye dönülen dönemdi. Fâtih'in mirî arazisi onun devrinde tekrar emlak ve vakıf olarak eski sahiplerine, zâviyelere verildi. Askerî zümre aleyhine yerel toprak sahipleri, ulemâ ve dervişler memnun edilmişti.

Rönesans kültürüne karşı uyanan ilgi yok edildi. Evvelce İstanbul'a çağrılan Gentile Bellini'nin yaptığı tablolar bir yana atıldı. Sulh içinde geçen bu dönem geniş yığınları herhâlde daha çok memnun etmiştir. Çünkü geleneksel toplumda büyük toplumsal ve siyasal değişmeler uğruna yaşanan hareketli ve disiplinli bir düzenden büyük yığınlar hoşlanmazlardı. Ama bu pasif politika uzun sürmedi.

Fâtih'in vefatı sırasında üzerinde bulunan kaftan.

1512'de oğlu Trabzon Valisi Şehzade Selim isyan etti ve babasını devirerek tahta çıktı.

II. Bayezid'in gençliği biliniyor. Şehzadelikte bazı alışkanlıklarını daha sonra terk edip sofu bir hayat tarzına yöneldiği malum. Zaten sancakbeyi olarak bulunduğu Amasya muhiti onun yetişme şartlarına uygun bir yerdi. Gençliğinde daha içine kapalı bir hayatı vardır ve sonra gittikçe dindar oluyor.

II. Bayezid'in sarayın bahçesinde ve deposunda bulunan asırlık heykel ve resimleri, Kemalpaşazâde'nin de belirttiği gibi, ihraç ettirdiği, sattırdığı açıktır.[128] Resim sevmediği biliniyor. Saraydan babasının resmini bile çıkarttırıyor. Fakat bazı şeyleri de koruyor. Mesela bunların içinde Çin porselenleri koleksiyonu vardır. Kütüphaneden kitap attırdığı söyleniyor ama henüz kesinlikle doğrulanmış bir bilgi yoktur. Kendi okuduğu Farsça, Çağatayca kitaplar buradadır. Bu kütüphane kendisinden sonra da faaliyete devam ediyor.[129] Kanûnî'nin, Macaristan'ın kudretli kralı Matthias Corvinus'un kütüphanesini Budin'den getirtmesiyle burası daha da zenginleşiyor.

Büyük hükümdarın, Fâtih Sultan Mehmed'in topladığı Yunan-Roma heykel koleksiyonu ile İtalya'dan getirtilen ustaların yaptığı portrelerin hiçbiri sarayda bırakılmadı, satıldı, atıldı. Bellini'nin yaptığı o meşhur portre bugün Londra National Gallery'dedir.

128 Kemalpaşazâde, *Kemal Paşazade Divanı*, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1313.

129 II. Bayezid dönemine ait saray kütüphanesi kataloğu ile ilgili yakın dönemli bir çalışma için bkz. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar ve Cornell H. Fleischer (Ed.), *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, Brill, Leiden, 2019.

KARDEŞLERİN MÜCADELESİ: BAYEZİD-CEM KAVGASI

Taht Kavgası

Taht kavgası Selçuklu döneminde âdeta meşru bir veraset usulüydü. Aslında taht kavgası, Türk hanedanlarına has bir zaaf da değildir: Sermayenin, sanayinin, servetlerin oturduğu toplumlarda; sınıfların ve kurumların yerleştiği 18. asra kadar yaygındı. Avusturya-Alman tarihinde ünlü dram yazarı Franz Grillparzer *Habsburg Hanedanında Kardeş Kavgası*[130] başlıklı tiyatro eserinde ünlü Avusturya Arşidükü ve Alman İmparatoru II. Maximilian ve kardeşi II. Rudolf'un kavgasını işler ve yazma yeteneğiyle kardeş kavgası meselesini birçok tarihçiden daha etkili olarak yorumlar ve anlatır. Fâtih hanedan kavgası istemezdi ve çekinirdi; gereken sert kanunnamesini de bu yönüyle çıkardı. Ama Osmanlı hanedanı en şedit etkisi olanı ve pahalıya mâl olan kardeş kavgasını onun ölümünden sonra bütün dehşetiyle yaşadı. Hatta 1924'ten sonra sürgünde doğan ikiz kardeş şehzadelere dahi; 'Bu olay artık hafızalarda da tekrarlanmasın' der gibi, "Cem ve Bayezid" isimleri verildi.

130 Franz Grillparzer, *Ein Bruderzwist in Habsburg*, Wien, 1848.

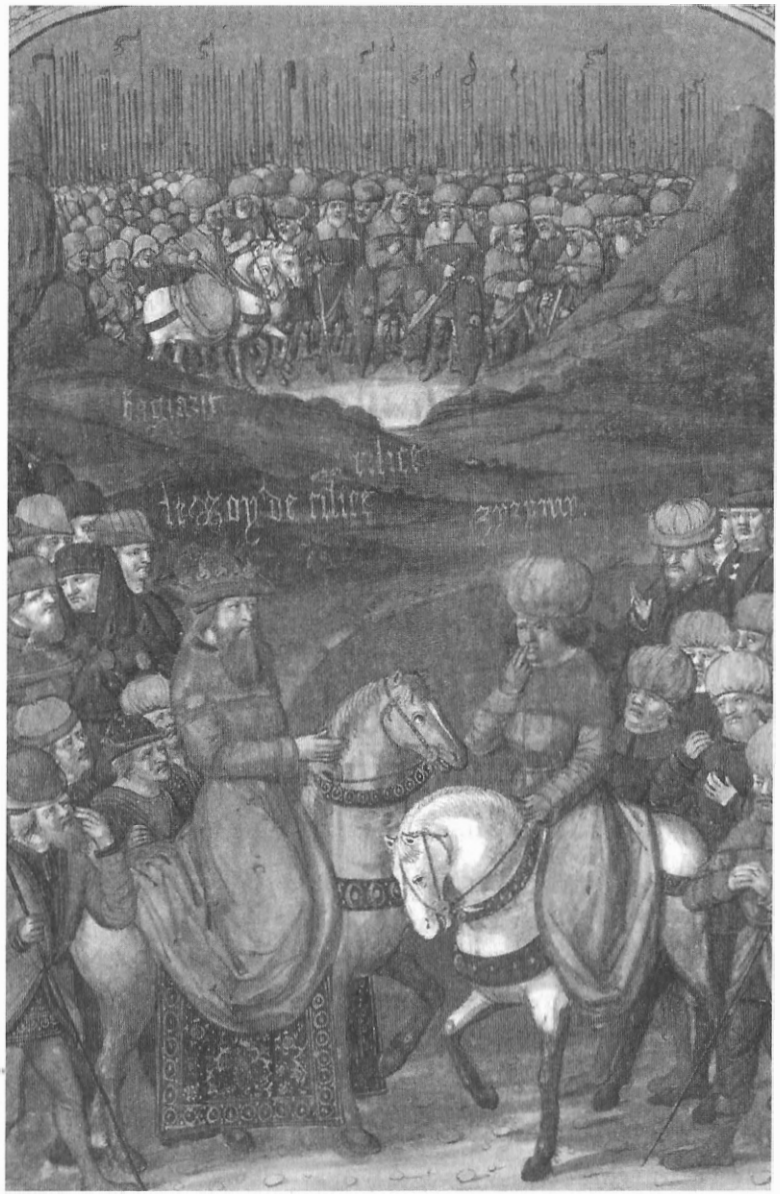
CEM SULTAN

Taht Kavgası ve Tarihî Facianın Ötesi "Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe"

Fâtih, Gebze sahrasında öldüğü 1481 senesinde arkasında iki halef bıraktı. Biri Amasya sancakbeyi Şehzade Bayezid, diğeri Karaman'da yönetici olan Şehzade Cem. Şehzade Cem, hicri 28 Safer 864, miladi 23 Aralık 1459'da Edirne Sarayı'nda dünyaya geldi. İstanbul fethedilmişti, ama harem ve saray halkı henüz tamamlanmadığı için İstanbul Sarayı'na, yani Topkapı'ya taşınmamıştı. Annesi Çiçek Hatun o döneme kadarki birçok hükümdar annesinin aksine soylu bir hanedana mensup değildi, beylerden birinin değil esirlerden birinin kızıdır. Çiçek Hatun'a atfedilen Avrupa soyluluğu tartışılır. Sırp asıllı olduğu üzerinde duruluyor.

Bayezid daha çok "devletlû taifesinin" desteklediği ve tahta çağırdığı bir şehzadeydi. Daha ilk anda iki şehzade arasındaki taht kavgası Osmanlı tarihinde alışılmış ve ileride de tekrarlanacak türden bir facia değildir. Malûmdur ki Padişah Fâtih'in naaşı defnedilmeden 19 gün kadar ortada kalmıştı.[131]

131 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü", *Belleten*, c. XXIV, no. 134, Nisan 1970, s. 231-234.

Cem Sultan, Kasım Bey'e sığınırken II. Bayezid
Osmanlı ordusuyla takipte.

Osmanlı tarihinde bu taht mücadelesinin benzeri yoktur. Çünkü Cem Sultan Bursa'ya kadar yürüyüp orada kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Yani kendini hükümdar ilan etti. Ama 19 Haziran 1481'de Osmanlı'nın ilk otantik başkenti Yenişehir'de kardeşine yenildi. İyi bir komutandı fakat etrafındakiler daha başından yenilgiyi kabul etmişlerdi. Bayezid'in etrafında devletin en mahir insanlarının asker ve bürokrat olarak toplandığı anlaşılıyordu. Mesela Cem'in güvendiği Otranto fâtihi Gedik Ahmed Paşa bile Yenişehir sahrasında Cem'in karşısındaydı.

Cem bu yenilgiden sonra önce Konya üzerinden Kahire'ye sığındı. Mısır'da ehil ve seçkin bir şehzade olarak karşılanmıştı. Burada hacca gitme fırsatı buldu. 1482'de Karamanoğlu Kasım Bey'in kışkırtmasıyla tahtı ele geçirmek için tekrar Anadolu'ya döndü. Bir taraftan da Avrupa devletleriyle Bayezid arasında görüşmeler yapılıyordu. 6 Ocak 1482'de II. Bayezid ile Venedik arasında bu konuda bir antlaşma yapıldı. Mart 1482'de ise Karamanoğlu Kasım ve Cem, Bayezid kuvvetleri karşısında yenilince, Cem tekrar Memlûkler'e sığındı.

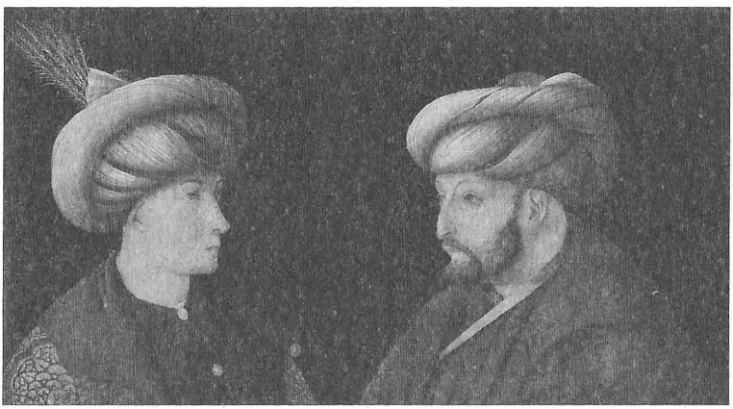
"Büyük Türk"e Karşı Bir Tehdit Unsuru Olarak Cem Sultan

Açıkçası Şehzade Cem, taht mücadelesini burada bırakmıyordu. Aksine uzun bir mücadele başladı. Ağustos 1482'de II. Bayezid Rodos Şövalyeleri'nin büyük üstadı Grand-Maitre (Büyük Üstat; tarikatın reisi) d'Aubusson ile bir antlaşma yaptı. Cem, Avrupa toprağına adım atmadan evvel veya hemen sonra Bayezid, onun sığınacağı yerlerle anlaşmış oluyordu. 29 Temmuz 1482'de talihsiz şehzade sonun

başlangıcını yaşadı, Rodos'a sığındı. Bir ay sonra Fransa'ya gitmek için Rodos'u terk etmek zorundaydı, elden ele devredilmeye başlamıştı. Hemen ertesi gün şövalyelerin elçisi Osmanlı başkentine hareket etti. 17 Ekim 1482'de Cem, Nice'teydi. Şunu da ilave edelim: Cem, II. Bayezid ile ikinci çatışmadan sonra Rodos Şövalyeleri'ne sığındığında henüz Rodos'u ellerinde tutan bu güçlü asker ama korsanlığı ilave olarak yapan tarikatın reisi d'Aubusson âdeta bayram etmiştir. Papa VIII. Innocentius rehineyi kendisine göndermesini istediğinde kuşkusuz buna itaat etmiştir. İstanbul'u fetheden ve Hristiyanlığa darbe vuran, hatta Roma'yı da fethetmeyi tasarlayan ve Katolik Kilisesi'ni de kontrolünde tutmak isteyen büyük hükümdarın oğlunu, ona benzettiği yakın tehlike olarak değerlendirmişti.

Bu mertebede bir hükümdar oğlunu rehin tutmak onun İtalya saraylarında âdeta bir nevi çürümeye terk edilmesindense, Batı dünyası için bir kazanç olarak görülüyordu. Fazladan da rahat bir şekilde Osmanlı sultanına, yani "Büyük Türk"e karşı bir tehdit olarak ellerindeydi. Kemal Beydilli'nin Türkçeye de mükemmelen çevirdiği Hans Pfeffermann'ın konuyla ilgili eseri[132] korkunç bilanço ile önümüzde. II. Bayezid her yıl Papa VIII. Innocentius'a neredeyse Vatikan'ın cari masraflarına eşit bir meblağ ödüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı politikası da Doğu politikası da Cem ve Papalığın işbirliği korkusundan ambargo altındaydı. Cem, Rönesans'ın tam ortasındaydı. Rönesans Avrupası'nı hiçbir Türk'ün göremeyeceği kadar her cihetiyle yaşadı ve gözledi. Ama bunlar onun ızdırabını

132 Hans Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Gentile Bellini'nin II. Mehmed ve oğlu Cem Sultan'ı resmettiği varsayılan tablo.

arttırmıştır, gözlemlerinden de ne kendisi ne de başkası istifade edecektir. Elimizdeki hatırat ve seyahatnameler kısmen basılmaktadır. Matrakçı Nasuh gibi bir vakanüvis tarafından kaleme alınan *Târîh-i Sultân Bâyezid*[133] veya *Vâkıât-ı Sultân Cem*[134] gibi eserlerde değerlendirilecek safahat söz konusudur. İsmail Hikmet Ertaylan'ın birçok vesikayla meydana getirdiği çalışması da müracaat edilen kaynaklardandır.[135] Yine Nicolas Vatin'in Türk Tarih Kurumu'nda basılan *Sultan Cem*[136] adlı eseri bugün Osmanlı tetkiklerinde bu alanda çok kullanılanlardandır.

133 Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Sultân Bâyezid*, Haz. Reha Bilge, 1. Baskı, Arvana Yayınları, İstanbul, 2015.

134 Önce Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında (1913) yayınlanmış bilahare transkripsiyonlu metni neşredilmiştir: Merve Erünsal, *Cem Sultan, Vakıat-ı Sultan Cem*, Pergole, İstanbul, 2021.

135 İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

136 Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997. Keza yine Vatin'in, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar*, çev. Tülin Altınova, TVYY, İstanbul, 2000.

"Aut caesar aut nihil"
(Ya Sezar Olursun Ya Hiç)

Osmanlı siyaset dili ve devlet yönetimi "ya devlet başa ya kuzgun leşe" deyimi kadar bu Roma siyasi gerçeğini ifade eden uygun bir başlığa başka bir dil ve muhitte rastlanamaz. Fâtih Sultan Mehmed'den sonra, misyonu "anti-Türk" ve Türk denizciliğine karşı savaşmak olan Rodos Şövalyeleri'nin; II. Bayezid'in kardeşi Cem Sultan kendilerine sığınmak zorunda kalınca, dediğimiz gibi, d'Aubusson eliyle derhâl onu kabul ederek Roma'ya devrettiğini biliyoruz. Roma'dan Fransızlar almak istedi. Cem Sultan olayının Osmanlı'ya karşı nasıl bir koz olduğu herkesin malumu olmuştu. Bu vaka bir önemli gerçeği izah ediyor: Tahta geçemeyen bir şehzade bir iç harp yaratıyor. Bu kanlı iç harbin sonunda da dış kuvvetlere sığınıyor ve devletin başına *Damokles'in Kılıcı*, bir heyula hâline dönüşüyor. İşte Cem Sultan yani o kıymetli şehzadenin içine düştüğü trajedi dolayısıyla yaşananlar, Osmanlı tahtında bir tek hükümdar, bir tek fert, bir tek vâris olması gerektiği fikrini gösterdi ve gerekçesini kuvvetlendirdi. Yaşananlar kardeş katli gibi bir uygulamayı da izah etmektedir. Bu olaydan sonra aşağı yukarı bir asır kadar kardeş katli yerleşen bir müessese hâline gelmiş, ancak I. Ahmed'den (1603-1617) sonra tekrar bir değişim söz konusu olmuştur. Veraset sistemi değişmiştir. "Aut caesar aut nihil" (Ya Sezar olursun ya hiç) yani; trajik kördüğümün kılıçla çözülme yolu.

Kardeş katli meselesi günümüz insanlarının kabul etmediği bir âdet; maalesef bu, Türk toplumunda duygusal bile denemeyecek, dengesiz bir düşünce tarzıdır. Hükümdarın

kardeşini, kendi kardeşiniz gibi değerlendiremezsiniz. Böyle bir dönemde (yani 15 ve 16. yüzyıl Akdeniz dünyasında) bir hükümdarın başlıca vasfı, kardeşlerine karşı uyanık olmasıdır ki bu evrensel bir vasıftır. Monarşilerin artık hükmünü kaybettiği günümüz monarşilerinde bile, hâlâ prensler arasında bir tür münaferet, hiç olmazsa bir dikkat, kendini kollama gayreti vardır.

Bütün çocukları temizleyip bir tane bırakıyor ki birbirlerini yemesinler. Çünkü eğer bir kardeş varsa bazı muhalif insanlar ve zümreler bunu nimet bilip etrafına bahaneyle toplanır ve ayaklanma çıkarırlar; hatta düzmece hükümdarlar bile ortaya çıkar. Rusya tarihinde Düzmece Dmitriy (Lje Dmitriy) Polonya ayanı tarafından müttefik mağdur çareviç ilan edilip ordularının başına geçirilmiş ve Rusya'daki bazı kesimlerden de destek alarak Moskova'ya girmişti.[137] Bu gasp ve işgal ancak Moskova ayanı ve esnafının ayaklanması ile Romanov hanedanını 1613'te tahta davetleriyle sükûnet buldu.

Devletin devam etmesi tahtta rakipsiz oturan bir hükümdarla mümkün: 15 hatta 16. yüzyılın başlarında monarşilerde mevcut veraset kuralları bunu kesinlik ve açıklıkla hadisesiz tespitte her zaman başarılı olamadı. Rakip kardeş masum olabilir ve tahtı da istemiyor olabilir ama ona izafeten birtakım insanlar ve zümreler bir araya gelerek ortalığı karıştırırlar. Bu kanlı kural, bunu önlemek için

137 Bu olayı tarihçi monografilerinden ziyade, yazar – şair Aleksandr Puşkin'in *Boris Godunov* adlı eserinden takip etmenizi tavsiye ederim. Eser, Romanovlar hanedanının tahta davet edilmesinden önceki dönemde ortaya çıkan Sahte Dimitri vakasını, Polonya'nın Moskova tahtına müdahalesini ve bu süreçteki iç karışıklıkları ele alır.

çıkartılmıştır. İkinci bir hükümdar ortaya çıktığı an feci bir izmihlal olur ki otoritenin bu şekilde parçalanmasını böyle bir toplumda yönetmenin imkânı yoktur; kısacası bu tür veraset kavgaları Avrupa'da da muhtelif ülkelerde çok geç dinginleşip oturmuş, orada da taht kavgaları ve entrikalar olmuştur.

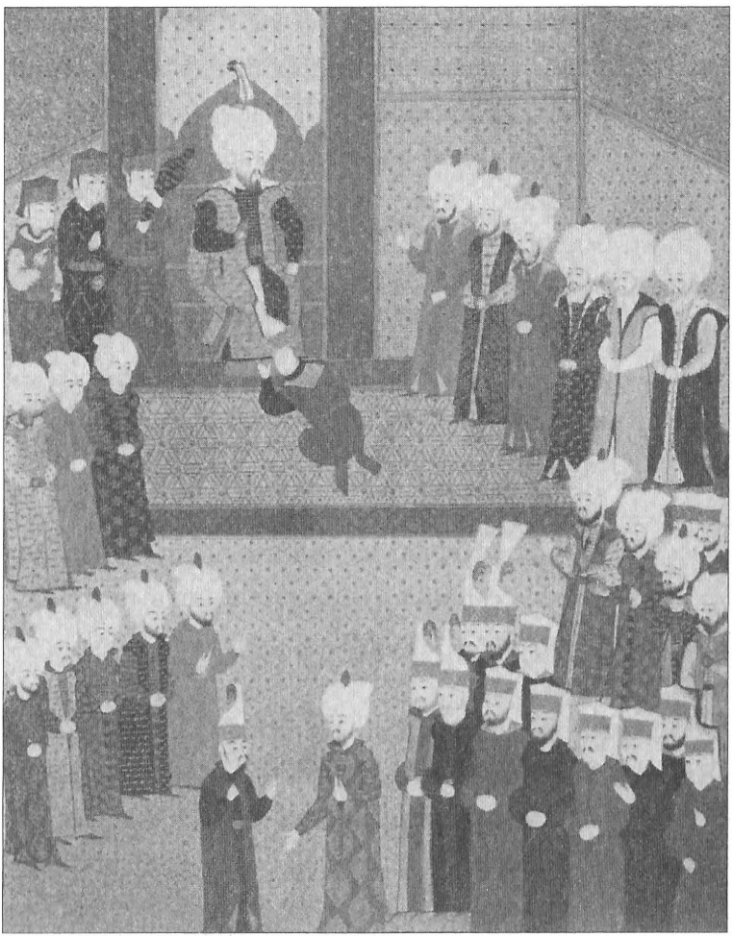
Fâtih'in bazı kitlelerce sevilmeyen taraflarından biri mirileştirme işlemleriydi. Mesela, birtakım mülk arazileri, birtakım zâviyeleri devletleştiriyor. Zamanın ahalisinin onu sevmediği çok açıktır; muhalifi olan Mahmud Paşa'ya, Fâtih'in zıttı politikalar izleyen oğlu Bayezid'e "velî" diyorlar. Bizde her yönden tarihçi ve aydın muhit içinse Sultan Mehmed Han çok büyük bir hükümdardır. Zamanında ise aynı anlayışı ve kavrayışı kitlelerden bekleyemeyiz.

SULTAN BAYEZİD

Cem Sultan Vakası Yaşayan Bir Tarihtir

II. Bayezid, 18 Kasım 1482'de, Gedik Ahmed Paşa ve Cem Sultan'ın oğlu Şehzade Oğuz'u idam ettirdi. Nisan 1483'te de Rodos Şövalyeleri ile Cem için 40 bin duka altın ödeyerek bir antlaşma yaptı. 1483 Kasım ayında Avrupa'nın kudretli Macaristan Kralı Matthias Corvinus ile padişah arasında bir saldırmazlık antlaşması yapıldı. 1484 yılı Ağustos ayında papa seçilen VIII. Innocentius ise Cem'i şövalyelerden aldı. Avrupa'da kuvvetler çatışıyordu. Papalık hiç de kendini emniyette hissetmiyordu. En önemlisi de Osmanlı İmparatorluğu'nu Hristiyan dünyadan uzak tutmaktı. 1490'da Matthias Corvinus öldü. Yılın sonunda II. Bayezid'in elçisi Mustafa Çavuş Roma'ya ulaştı. Cem üzerinden Papalık ile ilk antlaşma yapılmıştı.

II. Bayezid'in nihai hedefinin kardeşini ortadan kaldırmak olduğu açıktı. Mesela 1494 yılında bir başka elçi Sultan II. Bayezid'in bir mektubu ve 40 bin duka altın ile Papa'ya ulaştı. Cem Sultan'ın bir şekilde katledilmesini istiyordu. Ama Roma'nın bu rehineyi harcamaya şimdilik niyeti olmadığı anlaşılıyor. Roma'yı elinde tutan Fransa kralı Charles, Papa VI. Alexander'dan Cem'i aldı. Tabii Alexander, Bayezid'le olan antlaşma gereği Cem'i daha yola

II. Bayezid'in cülus töreni (1481), *Hünername.*

çıkmadan önce uzunca sürede etkili olacak biçimde zehirletmişti.[138] 1495 Şubat sonunda Cem Napoli'de öldü. Sultan

138 Rönesansın diplomasi ve idarede etkili olacak zehirleme için kimyayı nasıl kullandığını gösteren klasik eser için bkz. Louis Lewin, *Die Gifte in der Weltgeschichte toxikologische allgemeinverständliche Untersuchungen der historischen Quellen*, Springer, 1920.

II. Bayezid yas ilan etti; şehzade şehzadedir. Mumyalanmış naaşı bekletildi; sonuçta dört yıl içinde Osmanlı mülküne getirildi ve Bursa'ya defnedildi. Çocukları için aynı şey söylenemez maalesef. Onlar bağnaz bir muhitte vaftiz edildiler, yani Hristiyan oldular.

Cem Sultan Vakası talihsiz şehzadenin ölümüyle de bitmedi. Doğrudan doğruya ondan sonraki nesiller de bu Batılı entrika düzeninin içine düştüler. En son, yukarıda da belirtildiği gibi, 1522'de Rodos kuşatması sırasında şövalyeler bir tehdit ve şantaj aracı olarak onun torunlarını kalede tutuyorlardı (Şehzade Cem'in oğlu Murad ve iki torunu). Bu torunlar tabii ki vaftiz edilmişlerdi. Padişah kaleyi vireyle (anlaşma yoluyla) teslim aldığı için şövalyeleri ve birtakım malları bıraktı. İstisna ise Cem'in torunlarıydı. Tanassur edenler (Hristiyanlaşanlar) olarak görülen bu gençler katledildiler.

Cem Sultan Vakası yaşayan bir tarihtir. Hatta o kadar ki 17. asırda Sultan İbrâhim'in gözdesi olan Zarife adlı Gürcü bir kadının, haremin eğilimleri dışında, daha evvelden doğurduğu bir bebek de hareme kabul edilmişti ve kızlar ağası kendisini himaye ediyordu. Saraydaki bir vakadan (sofadaki Havuzbaşı Olayı) dolayı, Hatice Turhan Sultan'ın ve Kösem Sultan'ın ısrarı sonucu, padişaha rağmen, kızlar ağasıyla birlikte sürgüne gönderildi. Akdeniz'de korsanlar gemiyi zapt edip Zarife'yi ve çocuğu ele geçirdiklerinde "bu padişahın oğludur" denildi. İkinci bir Cem Vakası yaratılmak istendi. Zarife ve bebeği korsanların aracılığıyla Avrupalıların eline geçmişti. Aynı şekilde kullanmaya kalktılar. Tabii bu ameliye, onlara pek fayda sağlamayacaktı.

On altı yıl evvel aile reisi, hanedan reisi konumunda olan Ertuğrul Efendi'nin (1912-2009) ölümü üzerine, en kıdemli ve en saygı duyulan üye olarak Neslişah Sultan (1921-2012), "Bundan sonra hanedan bitmiştir. Aile devam ediyor. Tabii biz bir aileyiz." demişti. Bunu aile üyeleri de anlamadı. "Ne demek bu? Biz buradayız" dediler. Tabii muhtelif tefsirler ortaya çıktı. Neslişah Sultan tarih bilen bir üyeydi. Avrupa'nın sakıt hükümdar hanedanlarının tarihini tanıyan, onlarla dostluk etmiş, konuları tartışmış birisi olarak Neslişah Sultan bunu söylemişti. Zevci Mısırlı Prens Abdülmunim veliahtlıktan ıskat edildi. Askerlerin darbesinden sonra bir daha o statüye geldi ve nâib oldu, Neslişah Sultan da Mısır'a nâibe oldu. Cuntacılar içinden Abdünnasır başa geçince tekrar sürgün ve yargılanmaya uğradı. O sözü eden böyle birisi. Hanedan dediğiniz tabii bir ailedir, sülaledir. Bu ailenin fertleri, hükümdarın soyundan gelenler demektir. O hükümdarın soyundan gelenlerin nasıl hükümdar olacağı tartışılır. Yani eğer orada sırf erkeklere o hakkı veren bir kural varsa, erkek tarafından kol yürür; Fransa'da, bazı Alman hanedanlarında olduğu gibi. Bu arada "hanedanlık" lafı da çok yanlıştır. Tuzluk, çaydanlık gibi kullanıyorlar. "-dan" zaten "-lık" içerir. Türklerde taht erkek soyundan yürür. Başka toplumlarda kadın soyundan giden hanedanlar da vardır, Habsburglar, Romanovlar, Windsorlar gibi.

OSMANLI VERASET SİSTEMİ

Devlet-i Ebed Müddetin Zaafı

Verasette sıra en büyük erkek evlada gelir mi gelmez mi, o ikinci bir safhadır. Erkek evlattan mı gidecek? O sisteme *primogenituras* denir. Yoksa taht en kıdemli azadan mı gidecek, ona da *senioritas* denir. Maalesef birçok hanedanda olduğu gibi Osmanlı, Türk ve Selçuklu ananesinde veraset sistemi çok iyi tarif edilmemiştir. Ve yine maalesef, hükümdar öldükten sonra iş kartal yavrularının savaşına dönüyor; Kim eti kapar ve kim kimi bitirirse. Bu durum bilhassa Selçuklu tarihinde görünür; kardeşler arası muharebeden sonra taht güçlü olana geçer. Osmanlı bunu biraz daha kesif bir şekilde halletmiştir. Kanunnamelerde de bulunur. Fâtih Kanunnamesi Nizâm-ı Âlem için karındaş katline cevaz veriyor.

Bu müesseselerin durumunu anlamak lazım. Hanedanlar veraset meselesini halledene kadar çok zaman geçmiştir. Sadece bizde değil Avrupa'da da Rusya'da da. Mesela I. Petro (Büyük Petro) 17. asır sonunda kardeşi İvan'la sözde tahtı paylaşıyor. Ablaları Sofya da nâibedir. İkisi de bu şekilde bir cellat tehdidi altındadır ve konu halledilememiştir. İvan bütün hayatı boyunca cellat beklemiştir. Bu yüzden ruhi sağlığı bozulmuştur.

Veraset meselesi hukuki bir statü olarak geç halledilmiştir. Yani hanedanın içerisinde kimin verasette hakkı var? Tespit edildiği ölçüde ancak orada veraset sisteminden söz edilebilir. Bu tanınan silsile ve hak, cemiyetin kurumları tarafından kabul edilmelidir. Ordu, varsa kilise, yükselen burjuvazi, bunların temsilcileri... Söz hakkı, kabul hakkı, taht sahibinin meşruiyeti kazanması ve hakkın yerleşmesi lazım. Orta Çağ Avrupa'sında bunlar yerleşmiş değildir. Bu tarafta da değildir. Mesela benzer biçimde Hindistan Türk İmparatorluğu'nda (Bâbürlüler) da taht için müthiş bir çatışma vardır ve aile içi siyaset cezası söz konusudur.

Osmanlı veraset sisteminin çizgileri ve esası hem çok belirli hem çok belirsizdir. Osmanlılara tâbi olan Kırım Hanlığı'nda dahi veraset sistemi hanzâdeler (Giraylar) arasında kavgaya müsaittir. Vassal devlet Kırım tahtında varisler olarak birinci veliaht, ikinci veliaht vardır. Osmanlı'da öyle sıraya bakılmaz, Kırım'daki politikasına uygun adamı tayin ediyor.[139] Ama o bir fikir, bir protokoldür. Macaristan'da Erdel'in kralı kim olacak, tayin edilir. Kırım hanı kim olacak, tayin edilir. Aslında aynı hanedandan olması yeter şarttı.

Osmanlı sarayında bir sıralama vardır, bir meşruiyet esası vardır. Padişahın anası olan haremin sahibidir ve harem onun idaresindedir. Orada ona bağlı bir memur sınıfı vardır. Hazinedar, ustalar, kalfalar vs. Dârüssaâde ağasının da öyle adamları vardır. Topkapı Sarayı'nı ilk gezdiğimde,

139 Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", *Belleten*, Cilt: 8, Sayı: 30, Nisan 1944, s. 185-230. Kırım Hanlığı ve Osmanlı ilişkileri üzerinde en ayrıntılı eser için bkz. Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hanedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 249-372.

1952 yılı olmalıydı, onları da gördüm. Mesela zenci memurlar vardı; irisi Nadir Ağa imiş, diğeri de haremden kalan kalfa kadınlar ve hazinedar usta olmalı…[140]

Genel kanı, Osmanlı saltanatının tahta geçecek şehzadeyi belirleme işini layıkıyla yapamadığı yönündedir. Bu önce kardeşler arası meydan muharebelerine, sonra da saray içi entrikalara sebep oldu. Ama en önemlisi, bu kavgalar sonunda ülke bölünmedi.

Adı üzerinde, şah çocuklarıdır; tahta geçenine ak bahtlı, geçemeyenine kara bahtlı denir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Roma'yı yönetenlerin meşhur söylemidir: "Aut Caeser aut nihil" (Ya Sezar olursun ya hiç). Saltanat veraseti meselesini ciddi olarak ele alan iki tarihçi vardır; biri Halil İnalcık hocadır, 1950'lerde kaleme aldığı makalesinde konuyu değerlendirir. İkincisi popüler tarihçiliğin en seçkin kalemi Yılmaz Öztuna'dır; Osmanlı veraset sistemini bilhassa Fransa krallarınınkiyle mukayese eder.[141] Bu tip analizlere ihtiyaç vardır. Umumi hüküm Osmanlı saltanatının tahta kimin geçeceği işini layıkıyla halledemediği yönündedir. Ettiğini zannettiği zamanda da tahta taze ve güçlü adaylardan çok ihtiyarlar geçmiştir. Çünkü Türk İmparatorluğu'nda 17. yüzyıldan itibaren ailenin en kıdemli erkeği tahta geçiyordu.

Bu usul gerçekten de meydan muharebelerine sebep olmuştur. En beter örneği Cem Sultan ile II. Bayezid arasındaki çatışmadır. Devlet ve hanedanın kâbusudur ve iç

140 Nadir Ağa'nın hatıraları yayınlandı: "Musahib-i Sani-i Şehr-yari Nadir Ağa'nın Hatıratı -I", *Toplumsal Tarih*, 149, Ocak 1998, s. 7-15. İkinci kısım aynı derginin bir sonraki sayısındadır. Nadir Ağa'nın ölümü 1957'dir.

141 *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, Medeniyet tarihi bahsi.

savaşı önlemek için kardeş katli dâhil her şey mübah görülmüş, meydan muharebesini saray içi entrikalarına çevirmek bir çözüm gibi algılanmıştır.

Cengiz Han'ın ve Timur'un imparatorlukları parçalandı. Her şeye rağmen Osmanlı saltanatının bütün İslâm, Türk ve hatta Doğu monarşilerine göre üstün bir tarafı vardır. Taht hak edenlere bırakıldı veya bırakılmadı, ama mülkün toprakları şehzadeler arasında taksim edilmedi. Cengiz Han'ın imparatorluğu kendisinden sonra taksime uğradı; Timur'un muhteşem imparatorluğu çocukları arasında bölüşüldü, hatta Emevî İmparatorluğu İspanya topraklarına ulaştığında hanedanın bir kısmı o bölgeyi kopardı. Osmanlı ise ne parçalandı ne de hanedanı izmihlale uğradı, devleti kuran hanedan altı asrın ötesinde başta kaldı. Osmanlı'yı ancak Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi, modernleşen siyasi yapı ve cumhuriyetin ilanı sona erdirdi. Bu açıdan bir Orta Çağ imparatorluğu modernleşti ve modern dünyanın şartları karşısında Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorlukları gibi ortadan kalktı. İlk dönemin şehzadeleri padişahın yanında idareye ve orduda komutaya katılarak yetişirlerdi. Bu kuralın ilk firesi, Savcı Bey hadisesi ile I. Murad devrinde verildi. Baş tutan oğul katledildi ve bir daha da Rumeli tarafında hiçbir şehzadeye sancak idaresi teslim edilmedi. 17. asra kadar şehzadeler sancaklarda idare öğrendiler. Feridun Emecen ve Halil İnalcık hocaların tespitine göre, idarede herhangi bir sancakbeyi veya beylerbeyinden üstün tarafları yoktu.[142] Sistemin hazineye maliyeti

142 Feridun M. Emecen, "Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, 60/227, Nisan 1996, s. 81-92.

çoktu. 16. yüzyılda Alman seyyah Salomon Schweigger bu konuda birçok çağdaş tarihçiye göre veraset sistemimizin yapısını ve işleyişini kavramıştı. Gökte nasıl bir güneş varsa Osmanlı tahtının da tek adayı ve sahibi olur.

Kardeş katli azaldı ama dünyayı hiç bilmeyen şehzadeler yetişti. Sancaklarına yanlarında valideleriyle giderlerdi. Demek ki geleceğin valide sultanı dahi sancakta yetişirdi. Tek istisna Hürrem Sultan'dır. Sancak şehzadelerinin aralarındaki taht kavgası malum; bu tip eğilimleri en sert şekilde önleyen Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman oldu. "Nizâm-ı devlet" ve "selâmet-i millet" için evlat ve torun katli dahi mübahtı. III. Murad'ın beş ve III. Mehmed'in 19 kardeşini katlinden sokaktaki insan dahi yaka silkti ve dedikodular peşi peşine gitti.

Topkapı Sarayı'na Kapanan Şehzadeler

I. Ahmed'le birlikte şehzadelerin sancağa gitme pratiği sona erdi. Artık şehzadeler Osmanlı başkenti İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda kendilerine açılacak ikbal kapılarını bekler oldular. Ne var ki bu tarihten sonra da saraya kapanan, dünyayı tanımayan, bilmeyen şehzadeler yetişti (II. Ahmed en belirgin örneğidir). IV. Murad gibi okuryazar ve genç yaşta büyük bir mareşal olan "âdem ejderhası"nın ortaya çıkışı gerçekten bir istisnadır. Kardeş katli azaldı, birkaç vaka ile sınırlı kaldı. Kuşkusuz II. Mehmed gibi bir Rönesans senyörünün ve entelektüelinin Osmanlı sarayında yetişmesi de artık hayal oldu.

Her ülkede hâkim zümrenin içerisinde sanat veya zanaat ile bilim kabiliyeti olmayan aylak grup içinde rastlanan hanedan üyeleri vardır. Hanedan, milletinin yüzünü kızartacak bilgisizlikte değildi. Yine de her şehzade belirli bir zanaat ve marifet öğrenirdi. Bu, hanedanın ortak vasfıydı; kimi hattat, kimi mücevherci, hatta sikke hâkk eden, Şehzade Seyfullah Efendi gibi minare mahyacılığında üstat olan III. Mustafa ve II. Abdülhamid gibi marangozlukta sınıf üstü bir deha, III. Selim gibi bir kompozitör ve 1924 sonrası sürgün yıllarında Orta Avrupa şehirlerinde geçimini kemanıyla sağlayan şehzadeler bu geleneğin ürünüdür. 23 Eylül 2009'da kaybettiğimiz hanedan reisi Osman Ertuğrul Efendi de mükemmel bir müzisyendi, geniş bilgili bir kişiydi.

Asker Şehzadeler

Tanzimat sonrasında şehzadeler yavaş yavaş Harbiye ve Galatasaray gibi okullarda okur oldular. Askerlik hanedanın soyunda vardı, I. Cihan Harbi'nde Neslişah Sultan'ın babası ve Halife Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi, müttefikimiz Almanya'nın emrinde Fransa'ya karşı Marne cephesinde savaştı. Prens olarak kayırıldığı için değil, gerçekten kahraman ve nitelikli komutanlara verilen Almanya'nın en üstün "karakartal" nişanı ile taltif edildi. Osman Fuad Efendi, Süveyş cephesinde yararlılık gösterdi ve hava kuvvetlerimizin oluşumunda onun büyük katkısı oldu. 16. ve 18. asırların Topkapı Sarayı'ndaki Şehzadeler Mektebi, 19. ve 20. asırlarda yerini Harbiye'ye, Galatasaray'a ve hatta Viyana'daki Theresianum'a terk etmiştir.

Bütün şehzadeler Falih Rıfkı Bey'in hatıratındaki[143] gibi değildi, bazıları çok iyi yetişmiştir. Ama bu, devleti zamanın rüzgârlarına karşı tutmaya yetmemiştir. Şu kadarını söyleyelim: Maddi imkânsızlıklar ve siyaset rüzgârlarıyla I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra birçok hanedan terk-i vatan etmek zorunda kaldı. Birçok Şark ve hatta bazı Avrupa hanedanlarının aksine Osmanlı sarayı ve hanedanı, yeryüzünde mensubu olduğu milletin yüzünü kızartacak bilgisizlikte ve dirayetsizlikte bir zümre değildi. Ne büyük skandallar ne de Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına karşı hareketler kurdu veya destekledi. Devlet bağı önemliydi. Son padişah Vahidettin'in (1918-1922) kızı Sabiha Sultan'ın şu ifadesi önemlidir; "O Türklerin imparatorluğuydu, bu da Türklerin cumhuriyetidir." Hanedanın 7. padişahı Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnamesiyle biçimlendirdiği, beş asır devam eden ve hanedanın sonuna kadar atılan temeli Sabiha Sultan'ın bu veciz ifadesi nitelendirebilir.

143 Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, 2023.

7. BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ ROMA-TÜRKLERİN İMPARATORLUĞU

SON İMPARATORLUK OSMANLI

İmparatorluk Tartışmaları: İmparatorluk mu Devlet mi?

Osmanlı tarihi, gerçek anlamıyla üniversal (evrensel) geleneksel imparatorlukların sonuncusudur. Yeni Çağ'a intibak etmeye çalışan, ama bu yüzden de ömrü endüstri döneminde kesintiye uğrayan; daha doğrusu imparatorluk kurucusu ana unsurla birlikte büyük bir siyasi ve kültürel, geleneksel yapıyı değiştiren, dönüşüme uğrayan bir devlet ve topluluk söz konusudur.

Bu bakımdan muasır Türkiye'nin tarihi de buna bağlıdır. "Üçüncü Roma" dediğimiz Osmanlı İmparatorluğu'nun muhteşem kurucusu, geliştirdiği kurumlar itibariyle Fâtih Sultan Mehmed'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları onun izlerini taşır. Endüstri dünyasında, ister istemez kendini askerî, teknolojik, ilmî ve uluslararası ilişkiler bakımından dış dünyayla bağlamak ve rekabet edebilmek durumunda hisseden Osmanlı Devleti'nin, bir cumhuriyete inkılâb edişine kadar bu kurumların kalıntılarını görmek mümkündür. Hiç şüphesiz ki, hukuki, idari, mali kurumlardan çok daha uzun ömürlü olan toplumların kendi yaşam biçimleridir, kültürdür. Türk toplumunun

içindeki dinamizm ve değişim alışkanlığı da yine bu devirlerden gelmektedir.

Muasır imparatorluğu tayin eden ve onu millî devletlerin doğuşu sırasında yeni bir dönüşüme sokan en önemli unsurlardan biri de göçlerdir. Göç ve şehir, âdeta 18. ve 20. yüzyıl Türkiye'sinin, Balkanlar'ının ve Ortadoğu'sunun en önemli konusudur. Tarihe bu açıdan bakmak gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamak için tarihte kendinden önceki iki imparatorluk fevkalade önemlidir. Bunlardan birincisi Roma İmparatorluğu, ikincisi ise İran İmparatorluğu'dur. Türkler, birbiriyle çatışan ve bazen de symbiosis (etkileşim) içinde var olan bu imparatorlukların kurumlarını, son bin yıllık tarih içerisinde, süratle, göçle, yerleşmeyle, bizatihi devleti yenileyerek yaşamıştır.

Cengiz Han İmparatorluğu ve İslam İmparatorluğu gibi teşekküller Türk toplumunun tarihindeki yapılanmaya uygundur. Türkler, atlı-göçebe bir toplumdur; hızlı örgütlenmeleri buna bağlıdır ve Uzak Asya'daki komşulukları Moğollar ve Çin İmparatorluğu'yla olmuştur. Miladi 11. yüzyıldan itibaren de Batı Avrupa'nın Hıristiyanlığı kabul edişi gibi değil, çok kademeli ve aşamalı bir şekilde İslam'a intibak eden bir kavimdir. Türklerin Müslümanlığa kitlesel olarak geçişi 10. yüzyılda başlar ve temelde 18. yüzyıla kadar devam eder.

Tarihçiliğimizde, yani Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışında da tartışmalar bu nedenle farklıdır. Son neslin içinde, Türk tarihçiliğinin dünya tarihçiliğinden ve disiplininden uzak düşünmesi dolayısıyla "imperia", "imperium", "emperyalizm" gibi kavramlarla eşleştirilmektedir ve bu da

pejoratif (aşağılayıcı), bühtan içeren bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu kavramların bu şekilde anlaşılması ve tatbiki yanlıştır. Osmanlı'nın bir dèvlet olduğu buna karşılık öne sürülmektedir. Ancak "devlet" etimolojik olarak aydınlanmış bir kavram değildir. Kullanılışı itibariyle baktığınızda, "imperia" ya da "emperyalizm" gibi ifadelerle bir ilgi kurmak mümkün görülmemektedir.[144]

Bildiğimiz kadarıyla, 20. yüzyılın başından beri Osmanlı tarihçiliği üzerine diplomatik (belgesel) araştırmalar yapılmasına rağmen, geniş kapsamlı mukayeseli kurumsal çalışmalar biraz daha geç başlamıştır. Bununla birlikte, Fuad Köprülü'nün fazla ilgi göstermediği ve kıymetli bir talebesini yetiştirirken de başvurmadığı Roma-Bizans tarihi konusunda, ikinci el kaynaklara ve kendisinin değerlendirmesi mümkün olmayan, eksiklerini tespit edemeyeceği uzman makalelerine dayanarak mukayeseler yapması, Bizans-Osmanlı müesseseleri üzerine kaleme aldığı ünlü makalesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[145] Bu makalede Fuad Köprülü Osmanlı müesseselerinin İlhanlılara, Abbasilere uzandığını yazar. Doğrusu İran klasik tarihi üzerinde (İslamiyet öncesi) araştırma ve merakları da sınırlıdır. Bununla birlikte Bizans reddiyesi dediğimiz bu uzun makalenin bir müddet için tesiri olmuştur. Daha uzun müddet tesir etmesi, devamlı olması mümkün değildir. Türkiye'de Bizans araştırmaları denen bölüm son devir Bizans'ı

144 Halil İnalcık, "Comments on "Sultanism": Max Weber's typification of the Ottoman polity", *Princeton Papers*, In Near Eastern Studies, No.1, 1992.

145 Kitaplaştırılmış hâli için bkz. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2024.

ve arkeolojisi aşılarak derinlere doğru yapılmaya başladıkça hükümlerin değişeceğine hiç şüphe yoktur. Bu problem Batı dünyası için de söz konusudur.

Byzantina otoriteleri peşinen Roma tarihini çok iyi bildiğini iddia ederler. Oysa burada Theodor Mommsen ekolünün zayıfladığı hukuk ve siyasi felsefe geleneğinin kendilerinden uzaklaştığı açıktır. Bizans araştırmalarında Klasik çağ Yunan ve Latincesiyle ilgiler ünlü filolog Avusturyalı tarihçi, seyyah Jacob Philipp Fallmerayer'den itibaren aynı karakterde sürmez. Doğu dünyasının yeni Bizantinistlerinin bu sahaya girmesi daha da güçleşmektedir. Hatta keyfiyet çağdaş Yunanlar için bile geçerlidir. En önemli açıkları Latin Roma mirası ile ciddi bağ kuramamaları ve bu alandaki isteksizlikleridir.

Roma tarihi ve müesseseleri iyi öğrenilmeden, iyi okunup anlaşılmadan yapılan araştırmalarla, modern çağlara kadar uzanan Osmanlı tarihini anlamak mümkün değildir. Kuşkusuz, Osmanlıların arka planında yer alan İran tarihi için de, en azından miladi 7. yüzyıldan itibaren Asya devletlerinin tarihinin bilinmesi açısından aynı durum geçerlidir.

Literatürde, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ruhunun Roma ile bağlantısını dikkate almayan bir görüşün temsilcisi ise, hiç şüphesiz 20. yüzyılın ilk yarısında alanın uzmanlarından sayılan Paul Wittek'tir. Paul Wittek aslında bir Romanist olarak yetişmiştir. Biyografisi bu durumu açıkça gösterir. Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subaydır. Batı Cephesi'nden Galiçya'ya tayin edilirken, Şam'a gönderilen bir askerî heyetin içinde yer alır. Burada Türkçe çalışmalarını artırır, Şark dillerine intibak etmeye başlar. Ancak,

derinliğinin döneminin diğer oryantalistleri kadar olmadığı açıktır. Yani bir Ignác Goldziher, Carl Brockelmann, hele hele bir Hammer ya da Rüchert tarzı bir yetişme ve donanımdan söz edilemez. Romanistik bilgisinin, modern Batı dillerinin ötesinde Roma–Helen tarihinin derinliklerine ne kadar indiğini ve bu ilgisini ne ölçüde sürdürebildiğini ise kesin olarak bilemiyoruz.

Bu sorun, erken dönem Osmanlı tarihinin değerlendirilmesinde kendisini gösterir. Paul Wittek'in paleografik ve diplomatik açıdan Osmanlı'nın ilk dönemiyle ilgili çalışmalara katkısı büyüktür. Ancak kendi ülkesi Avusturya'yı terk ettikten sonra Avrupa'da mülteci olarak bulunduğu yerlerde ne derece katkı sağladığı, bugün o ülkelerdeki uzmanlar tarafından tartışılmaktadır. Geniş bir ekol oluşturamadığı açıktır. Türkiye tecrübelerinden ise en çok istifade eden kişi Prof. Dr. Halil İnalcık olmuştur.

Wittek'in yöntemiyle, 13. yüzyılın şartları içinde doğan ve 14. yüzyılda büyük bir tekâmül kaydeden Balkan-Anadolu imparatorluğunun karakterini kavramak mümkün değildir. Bir devletin doğuşunda gazi ruhu ve mücadeleci anlayış unsurlardan biri sayılabilir; ancak bunun kalıcı bir unsur olamayacağı, geniş bir coğrafyada tutunmayı ve fetihleri ne derece temin edeceği çok tartışmalıdır.

Wittek'in bu görüşlerinin, Türkiye'deki tarihçilerde ilk anda yerleştiği görülür. Bugün için bu iltifatın değiştiği söylenebilir. Wittek'in değerlendirebileceği bir görüş değildir. Wittek, *The Rise of Ottoman Empire* kitabındaki[146] değerlendirmesinde de görüldüğü üzere maalesef

146 Paul Wittek, *The Rise of Ottoman Empire*, The Royal Asiatic Society of Great Britain, Londra, 1966.

geniş bir ölçü veya geç antikite dediğimiz Roma'nın 5-7. yüzyıllarının, İslam tarihi ve İslam öncesi İran bilgisine sahip bir mütefekkir portresi çizmiyor. Roma nazariyesi bugün çokça tartışılmaktadır. Hem Osmanlı tarihiyle ilgilenenler hem de Osmanlı tarihine uzak olan Rus tarihçileri ve Romanistler arasında bu incelemeler, kuru spekülasyondan ziyade kurumsal açıdan ele alınmaktadır.[147] Ayrıntılar ve kurumlar üzerine giden araştırmalar sonuçta daha aydınlatıcı oluyor.[148]

İmparatorluğun kuruluşuna; şehirlerin idaresine; farklı dil ve dine mensup etnik, dinî grupların bir arada yaşayışına; orduların hâkimiyetine; mali ve inzibati kuvvet ile adli sistemin işleyişine baktığımızda, karşımızda ne kozmopolit göçebe imparatorluklardan biri (örneğin Moğol ya da Altın Orda), ne de yeni Hristiyan imparatorluklarından biri (mesela Karolenj ya da Aziz İstvan'ın Macar Krallığı) durmaktadır. Aksine, eski bir yapının devamlılığı ile karşılaşırız.

Şahsen, Altın Orda'nın bir parçası olan Kırım Hanlığı'nın bile, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlılaştığı ölçüde Akdeniz dünyasının çeperinde bir devlet vasfı kazandığını söyleyebilirim. Toplumun yapılanma biçimi bile bunu

147 Bkz. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*. 3 vols. Oxford: Basil Blackwell, 1964 ve Kelley Ross, "Decadence, Rome and Romania, the Emperors Who Weren't, and Other Reflections on Roman History". Jones 5. Roma olarak Türkiye'yi İslamik Roma diye gösteriyor.

148 Şahsen 1990'ların başından beri katıldığım Roma La Sapienza Üniversitesi'nin Rusya Bilimler Akademisi'yle birlikte tertiplediği "Roma Seminerleri" Roma, Osmanlı ve Moskova'yı ele alarak inceleyen kurumsal ve olgusal seminerle ilginç, renkli sonuçlar ortaya koyuyor. Bazı eski kavramların, teorilerin çöktüğünü bazen de yeni görüşlerin ortaya çıktığını görüyoruz.

açıkça ortaya koymaktadır. Bu yapılanmanın, Osmanlı İmparatorluğu'yla intibakı ve bütünleşmesi de aynı ölçekle gerçekleşmiştir.

Coğrafi açıdan bakıldığında ise, Kuzey Avrupa ve Britanya hariç tutulursa, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz çevresindeki topraklarının ve bunlara ek olarak Kafkasya ile Basra Körfezi'ne uzanan hatlarının hesaba katılması gerekmektedir. Bu geniş coğrafya üzerinde, "üçüncü ve son Roma"dan söz etmek gerekir. Bu gerçeklik, yalnızca birkaç müellif ya da müverrihin kanaatini değil, daha geniş bir tarihî ve yapısal sürekliliği de ifade etmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun adının zaman zaman pejoratif, yani küçümseyici bir anlamla kullanıldığını daha önce belirtmiştik. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi, 18. yüzyıldan itibaren gelişen Philhellenism'in, Roma'yı küçümsemeyi bir alışkanlık hâline getirmesidir. İkincisi ise, Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes* (*Erster Band-Batı'nın Çöküşü*) adlı eserindeki görüşlerin yaygınlığıdır. Bu eser, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazılmış olan karamsar kitaplardan biri olarak kabul edilir.[149] Lakin buradaki dönüşüm oldukça enteresandır. Batı, gelişim safhalarından geçmiştir. Bu gelişim safhaları yalnızca Spengler'e özgü değildir. Tarih felsefesi bağlamında, Voltaire'in XIV. Louis devrine kadar uzanan çizgisi, Yunan, Roma, Rönesans ve Aydınlanma evreleri, medeniyetin ulaştığı bu aşamanın bundan sonra aydınlatıcı bir yol izleyeceği fikrini

149 Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes (Erster Band): Originalausgabe*, 2024. Türkçesi için bkz. Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü: Akşam Ülkesinin Yokuş Aşağı Gidişi*, çev. Kadir Daniş, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2024.

taşır. Hegel'de ise bu süreç, doğrudan doğruya Prusya Devleti'nin öncülüğüyle son safhasına ulaşır.

Oswald Spengler, biraz Arnold Toynbee'yi andıran bir tarzda, medeniyet (*civilization*) ve kültür arasında bir ayrım yapar. "Kültür" kavramı, genel olarak insanlığın doğa üzerindeki dönüşümünü hazırlayan ve gerçekleştiren yaratıcı bir faaliyeti ifade eder. Neo-Kantçı anlamda bu kültürel faaliyet, insanın ve toplumun bir yaratıcılığı, yeni bir inşa biçimidir. "Medeniyet" ise, bu kültürün ilke ve kurumlarının devamı, yaygınlaştırılması ve bir anlamda tekrar edilmesidir. Spengler'e göre Yunan bir kültürdür (*Kultur*), Roma ise bir medeniyettir (*Zivilisation*).

Philhellenism'in getirdiği bu aşırı Helen hayranlığı, birçok noktada haklı gerekçelere dayanıyor olsa da, Klasik Helenizm yalnızca Batı medeniyetini değil, Sedusizm'den (Sedusîler) itibaren Yahudiliği ve İslam medeniyetini de etkilemiştir.[150] Helenizm'in yeniden dirilişi, Batı'da tüm bu safhaların ardından gündeme gelmiştir. Dolayısıyla, Helenizm'i sadece Batı Avrupa'ya özgü bir temel taşı olarak görmek de yanlıştır.

Spengler'e göre, Rönesans bir kültür, ardılı muasır Avrupa medeniyetidir ve bir çöküştür. Rönesans'ı kültür olarak yorumlamak, Almanca konuşulan sosyoloji ve tarihçilik geleneğinin, İtalyan Rönesans'ının görüşlerini benimsemesinden ileri gelir. Bu kötümser bakış açısı, 20. yüzyılda Aydınlanma'nın, Rönesans'ın getirdiği Avrupa kültürünün

150 Sedusizm: Filistin – Judaea'da İskender sonrası ve bilhassa Roma'nın Kral Herod devrinde, laik Yahudi okumuşların geniş ölçüde katıldığı Helen etkili felsefe ve görüş.

bir tekrarına ve ardından çöküşüne işaret eder. Bundan sonrası artık farklı bir mecraya akacaktır.

Şüphesiz ki, Roma İmparatorluğu'nun Batı dünyası tarafından çok iyi bilinen ve saygı duyulan hukuk anlayışı, devlet idaresi, ortak bir dil aracılığıyla çeşitli kavimleri bir araya getirme ve eski dünya üzerinde barışı sağlama gibi büyük meziyetlerinin bir kültürün alt kademesi olarak, yalnızca pratik ve indirgenmiş bir medeniyet anlayışı içinde değerlendirilmesi, yalnızca Spengler'le başlamış değildir. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun yaptıklarından çok yapmadıklarını; ince sanat ve estetiğinden çok sefahatini, hukukta gerçekleştirdiklerinden çok kendi açısından adaletsizlik olarak gördüklerini vurgular.

Katı Hristiyan görüşünün Roma'ya atfettiği bu menfi anlam, imparatorluk hukuk sistemine yöneltilen küçümsemelerle zamanımıza kadar yansımıştır. Ancak, kötümser ama bilgisiz anlamdaki bu tür kullanımlar, bir uygarlığı ya da bir sistemi anlamaya yetmez. Dolayısıyla bu tür yorumlar da sınırlı kalmak zorundadır.

Son zamanlarda, bazı Türk tarihçiler arasında literatüre pek yansımayan "İmparatorluk emperyalizm demektir. Emperyalizm kötü bir kavramdır. Binaenaleyh bizimki imparatorluk değil, devlettir" şeklinde zayıf bir tartışma çıktı. Ne filolojik bakımdan ne hukuki ve sosyolojik bakımdan nasıl bir yoruma istinat edildiği belli değil. Bazı alçaltıcı mânâ (pejoratif) kazanan deyimlerle geçmişteki isimlendirme ve terminolojiyi yargılamak, değerlendirmek yanlıştır.

Sultan II. Mehmed'in, Claude du Bosc tarafından oyulmuş portresi, Dimitri Kantemir, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, Londra, 1734-35.

Burada imparatorluktan kastettiğimiz şey tarihteki büyük Roma'dır ve onun vârisi ve devamı olan ikinci Roma'dır. "Bizans" yanlış bir kelimedir; çünkü bu isim şehrin kurulduğu noktanın klasikteki ismidir; "Byzantion" ve o imparatorluğa "Bizans, Bizans medeniyeti, Bizanslı" demek, 16. yüzyıldaki Alman hümanistlerinin, bilhassa Hieronymus Wolf'un oturttuğu bir tabirdir. Niçin "Bizans" demiştir, tartışılır. Ama en açık anlam, Orta Çağ'da ününü alan ve Napoléon'un 1806'da bu camiayı kaldırmasıyla sona eren isim Mukaddes Roma – Germen İmparatorluğu; Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation'a (Alman Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu) bir anlam ve özgünlük atfetmek, onu Pagan Roma'dan sonra üniversal Roma – Germen İmparatorluğu olarak kabul ettirmektir.

Bilhassa Haçlı Seferleri öteden beri Bizans dediğimiz, Batı Avrupalılar tarafından "Greklerin İmparatorluğu" gibi deyimlerle isimlendirilen ülke, hatta halk arasında Yunanlılık (Helen) ve Yunan ülkesi sözü de, Anna Komnena gibi aristokrat çevrelerde tanınmaya ve bu asırda üstünlük kurmaya başlamıştı. Yani İstanbul, Türkler tarafından fethedildikten sonra ortaya atılan bir terim olmaktan çok yeniden vurgulanan bir adlandırmadır. Bizanslılar hiçbir zaman bu terimi kullanmazlar. Kendileri için *Romalı*, ülkeleri için *Roma* gibi tabirler kullanırlar ki, biz Türkler daha Selçuklu devrinden beri bunu *Rûm* olarak düşünmüşüzdür. *Rûmluk* bazılarının zannettiği gibi bir etnik birimin adı da değildir. Bir imparatorluğun, Roma İmparatorluğu'nun tebaasının adıdır. Dinlerin ve dillerin üstünde bir tutum takınmaktır. Nihayet üçüncü büyük Roma, Müslüman bir Roma'dır ve Türklerin kurduğu bir Roma İmparatorluğu'dur. Bu, böyle

tarihî bir yakıştırma da değildir aslında. Çünkü *Rûm* tabirini, *Roma* tabirini bizim ecdadımız kullanmıştır ve kendilerinin, bu anlamda bir vâris ve tek olduğu üzerinde de hemfikirdirler.

Moskova Üçüncü Roma mı?

Tarih dünyasında, Hristiyan dünyasında Moskova'nın Bizans'tan sonra üçüncü ve son Roma olduğu gibi bir hüsnükuruntu, bir yakıştırma varsa da bunun -daha önce temas ettiğimiz gibi- gerçekle hiçbir alakası yoktur. Vakıa Rusya, bilhassa 16. asırdan sonra, gittikçe büyüyen bir imparatorluk olacaktır; ama bu imparatorluk asri ve çok uluslu bir devlettir. Bunun temel aktörü Rus'tur, Rusçadır, Rus kültürüdür. Tıpkı Britanya'nın İngiliz olması, dilinin İngilizce olması gibi. Fransız sömürge imparatorluğunun Fransız, hem de koyu Fransız milliyetçisi olması gibi. Ama Rusya'nın Rus nüfusu ve dili fiziki coğrafyada da nüfus içinde de çok yaygındır. Bunlar, bu anlamda imparatorluk değildir; modern, denizaşırı sömürge devletleridir. Vakıa Rusya bu anlamda sömürgeci değildir, idare ettiği bölgelerde de bir koloni idaresi değil bir kıta imparatorluğu söz konusudur. Hükmettiği ülkelere aslında "sömürge" değil, "vilayet" olarak bakmıştır. Buralarda değişik insanlar, değişik milletler olur; onlara ikinci sınıf muamelesi yapılmıştır. Bazen de imparatorluğun genel idari statüsü uygulanmıştır. Bu da bir gerçektir; ama burada bir Roma İmparatorluğu esprisi yoktur. Birinci Roma Pagan, İkinci Roma Hristiyan, Üçüncü Roma ise Müslüman'dır.

Osmanlı Devleti Tarihin Gerçek Anlamdaki Son Üniversal Yani Cihanşümul İmparatorluğudur

Roma İmparatorluğu'nu ve Roma'yı hiç tanımayan bizim tarih literatürümüz ve sosyal düşüncemiz maalesef bu tabiri Osmanlı'ya yakıştırmamayı benimsemiştir. Şu kadarını söyleyeyim ki Roma, Batılıların zannettiği tarzda bir Roma değildir. İkinci Roma İmparatorluğu Hristiyan'dır; yani Bizans denen *Doğu*'dur. Ama birincisi *politeist* veya *pagan*, çoktanrılı bir bütünlüktür ve bütün dinlerin (o zamanki dinlerin) bir konglomerası, bir bileşkesi, bir camiası gibidir. Ama içinde varlığı ile tanınan semavi dinlerin ilki Yahudilik de resmen tanınmış olarak vardır. Üçüncü Roma ise Müslüman'dır. Bu açık bir gerçektir. Bu imparatorluğa baktığınızda müesseseleri itibariyle, coğrafyası itibariyle inanılmaz benzerlikler görürsünüz. Bu doğrudan doğruya birinin öbürüne bakıp onu tevarüs etmesi de değildir. Yani 19. asır Türkiye siyasilerinin ve idaresinin falanca yerden belediye kanunu, filanca yerden itfaiye kanunu alması veya mali mevzuatı adapte etmesi gibi bir adaptasyon söz konusu değildir. Doğrudan doğruya o toprakların üzerinde yaşayan, bir sürü milleti hükmü altında tutan bir kuvvet, bazı şeyleri otomatik olarak bir imparatorluk havası içinde bağlı grupların dünyevi özelliklerini de tanımak ve onlardan yararlanmak suretiyle yürütmek zorundadır.

Şehir Kurmak

Bu imparatorluğun teşekkülü Anadolu'da başladı. Klasik Roma eyalet sınırları Menteşe (Karia), Ankara (Galatia), Karaman ve Kayseri (Kapadochia), Bythnia (Hüdavendigâr)

isim değişikliklerine uğradı. Polisler; Bolu, Heraklialar; Ereğli gibi oldular. Büyük değişimler tecrübe işidir, yeni şehirler kurma işi ise fiyasko ile neticelenebilir. Anadolu'da Bursa'nın Yenişehir, Karaman'ın Ermenek gibi birkaç yerleşimi dışında yeni yerleşimler ve şehirler kurulmamıştır. Fâtih'in imparatorluğunda şehir ve eyaletler bir mirası barındırır: En başta Edirne (Adrianapolis), Bursa (Prussa), Angora gibi. Bu yapıya dikkat edilmesi gerekiyor.

Vilayetlerin sınırları birbirine benzer. Elbette öyle olacaktır; çünkü bir idari birimin sınırları, eski devirde çok önemli rol oynar. Aslında bugün bile öyledir, birtakım şehirler aynıdır. İsim değiştirmişlerdir. İsim değiştirmeler, bugünkü gibi bilinçli değiştirmeler değildir. Çünkü bu asrın topografik milliyetçiliği o zaman yoktu. Deyiş farkı rol oynamıştır. Bunun teknikleri vardır. Bütün *polisler* (kentler) *boli* ve *bolu* hâline dönüşmüştür. Mesela *Paleo-Kastron* Balıkesir'e dönüşmüştür. Çok az sayıda şehir vardır ki bunlar tabii Türk ismi taşırlar. Yeni şehirlerin kurulmamasının sebebi çok açıktır. Zira şehir kurmak bir maceraydı ve çok zor bir meseledir. Fiziki coğrafyası ile etnik coğrafyası da mütalaa edildiğinde mutlaka; yeni kurulan şehirlerin büyük problemler yarattığı görülür (Odessa, St. Petersburg gibi).

Mesela Madrid yeni kurulmuş bir şehir değildir, eski bir Endülüs şehrinin üstüne yeniden genişletilmiştir. Buna rağmen çok problemli bir şehirdir. Çünkü her şehir başkent olamaz. Odessa Karadeniz kıyısında tamamen yeni kurulmuştur.

II. Katerina'nın seçimidir. Karadeniz coğrafyası bu seçim açısından 18. yüzyılda çok problemli bir bölgedir. Gelişmesi ve yaşaması büyük sıkıntılar yarattı. Su sorunları, iklim sorunları yerleşmeleri zorlaştırdı. Alışılmış nüfus yerleştirme politikaları değiştirildi. Bugün bile problemler devam ediyor; dolayısıyla bir şehir kurma macerasına akıllı hiçbir toplum girişmez, bulduğu şehirlerin üzerine oturur. Ancak bazı ahvalde bir ordugâh şehri, belki ticaret yolunun değişmesi veya bir yön sapması meydana gelirse orada bir teşekkül söz konusu olur.

Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkanlar bölgesinde daha çok şehir kurulmuş veya çok küçük yerleşme merkezleri 15. ve 16. asırda büyüme sürecine girmiştir. Bu gibi şehirleri aşağı yukarı biliyoruz. Mesela Bulgaristan'da *Tatar Pazarcığı* da denilen bir yer, yine bir ara *Targovişte* denilen Eski Cuma, *Cisrî Mustafa Paşa* denen yer, şimdi *Haskova* denen Hasköy bunun gibi yerlerdir. Drina veya Vişegrad küçük bir şehir ve çok önemsiz bir yerleşim yeriyken Osmanlı devrinde ilk kurulan büyük köprü, han, hamam ve kervansaraylarla önemli bir geçit ve bir merkez hâline dönüşmektedir. İvo Andriç'in kaleme aldığı Nobel ödüllü bir roman olan *Drina Köprüsü*'nde[151] bu değişim edebi üslup ve çerçeve içinde sergilenmektedir. Büyük Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa da buradan devşirmedir. (Sokoloviç ailesinin çocuğuydu.)

151 İvo Andriç, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.

1770 - 1780 civarı, Pera'dan İstanbul.

İmparatorluk Orduları

Şüphesiz ki imparatorlukların orduları birbirlerine benzer, çünkü hükmetmenin teknikleri ve askerî teknikler çok benzerdir; ama şunu da söylemek lazım ki, üç Roma'nın orduları birbirinden çok farklıdır. Çünkü menşeleri farklıdır. Askerlik yapmaları çok farklıdır ve bunların, hatta bu orduların zaaf ve kuvvetleri bile birbirinden farklıdır. Mesela geçmişte Osmanlı ordusu, Türk ordusu ricat etmeyi bilmez. Hâlbuki Roma ordusu çok iyi ricat eder. Roma orduları zarara uğramadan ve dağılmaksızın ricat etmeyi bilmiştir. Türk orduları ancak yakın zamanda ricat etme tekniklerini kavramıştır, hatta bunun yakın zamanda Anadolu'daki 1920-1922 Kurtuluş Savaşı dönemi olduğunu ve ricatın bu savaşın komutanları özellikle Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından tatbik edildiğini söylemeye gerek yok. Bizim ordularımız daha önce bu derecede düzen ve kuralla ricat etmeyi bilmezdi. Buna karşılık hücum ve kuşatma tekniklerinde ve inadında çok üstündü. Roma ordularının aksine Varna Savaşı'nda olduğu gibi müstahkem (berkitilmiş) ordugâh kurmadan da kendini savunmayı biliyordu.[152]

İmparatorluklar, Çeşitli Dinlerin ve Milletlerin Yaşadığı Ünitelerdir

Açıktır ki imparatorluklar, çeşitli dinlerin ve milletlerin yaşadığı birimlerdir. Dolayısıyla bu çeşitlilik ve renkliliğin

152 Bu ordunun yerleşme düzeni, çadır medeniyeti, istihkâm ve siper kazma yöntemleri ile provizyon yani iaşe sistemi son derece önemlidir. Bunların daha iyi anlaşılabilmesi için, geleneksel Osmanlı savaş sistemi ile 19. yüzyılda gelişen kurmay eğitiminin getirdiği yeniliklerin karşılaştırılması gerekir.

zarara uğramadan, zulüm görmeden yaşaması, üretime katkılarını devam ettirmesi gerekir. Unutulmamalıdır ki bu geleneksel ekonomilerde, yani son bir buçuk asra has *Sanayi Devrimi* öncesi ekonomilerde, birtakım dallar etnik kompartımanlara aittir. Yani çok ilginç neticeler ortaya çıkar: Kuyumculuk falan millete hastır, gemicilik malzemesi diğer bir millete hastır… Loncalarda ve zanaatlarda herkes kendi akrabasını ve hemşerisini çırak ve kalfa olarak seçeceği için sistem böyle devam eder. Mesela 15. yüzyılda İspanya'nın yaptığı -hiç tereddüt etmeden söyleyelim- acemilik ve bilgisizliğin buralarda tekrarlanmayacağı çok açıktır. Ne yaptı İspanya? Endülüs'ten Yahudileri ve Arap Müslümanları attı. Onları attıktan sonra ziraatta, tıpta, sarraflıkta ve birtakım teknik dallarda da büyük bir çöküntü meydana geldi ve o sırada Amerika kıtasından gelen altın stokları başıboş kaldı. Bu stokla büyük enflasyon ortaya çıktı ve harp oldu, İspanya bir nevi gerileme sürecine girdi. Bütün kıta hatta Osmanlı İmparatorluğu bile etkilendi. Geleneksel Akdeniz'de böyle bir gelişim mümkün değildir. Azınlıklarla beraber yaşamadan yapılamaz. İmparatorluk çeşitli unsurların korelasyon, uyum hâlinde yaşadığı bir camiadır.

Müslüman Türklerde belirli bir ziraat biçimi gelişmiştir. Arnavut köylüsü belirli bir ziraatla uğraşmaktadır. Türklerde bir kısım göçebe insanlar atçılıkla uğraşır, başkaları ise keçi beslerdi. Zanaatlarda böyle bir ihtisaslaşma vardır ve bu ihtisaslaşma da bazılarımızın zannettiği gibi değildir. Merhum Ömer Lütfi Barkan Hoca'nın Süleymaniye inşaatı defterleri[153] üzerinden yaptığı yayından

153 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, I-II, TTK, Ankara, 1972.

da anlaşılıyor ki; mesela taşçılık Süryânî ve Ermenilere has, Doğu Anadolu'dan geliyor. Ayrıca bazıları hiç tahmin etmez ama camcılık, vitray, züccaciye işleri Türklere hastır. Bu ince işi Türkler biliyorlar. Bazı zanaatlar Rumlara, bazıları iki-üç etnik gruba ait. İşte bu, *imparatorluk* demektir.

Burada her fert ve giderek topluluk belirli bir kompartımandadır. Belirli bir sahayı ele almıştır ve ancak onların elit sistemi bir *emperyal* yönetici sınıfı meydana getirir. Bu *optimat* yani eski Roma cemiyetinin "optimates" dediği takım, bizde "askerî" sınıf diye anılır. Sınıf mensuplarının mutlaka asker olmaları şart değil; bunlar vergiden muaf, devlet hizmetindeki memurlardır. Hakikaten komutan kadar askerlikle ilgisi olmayan medresedeki ulemâ öyle olduğu gibi; Yahudi'nin hahambaşısı, Bulgar çorbacı (mahalli halkın temsilcisi) Fener Patrikhanesi'nin sivil görevlileri ve ruhanileri, Ermeni patrikhanesi metropolitleri -bunlara *vartabet* denir- gibi din adamları, *amira* dediğimiz sivil mülki erkân, askerî sınıfı oluşturur. Demek ki her kompartımanın ve her toplumun üst elit tabakası, bir emperyal bürokrasiyi oluşturmaktadır.

Üniversal, kozmopolit bir imparatorluk diye buradaki yüz bir çeşit dil her yerde geçerli değildir. Devlet hayatında belirli diller konuşulur ve özellikle orduda kesinlikle bir dil ve bir unsur hâkimdir.

Nasıl eski Roma'da Latince ve eski Roma şehrinin sert askerlik kuralları hâkimse Bizans'ta Helen dili hâkimdir ve Osmanlı'da bu kesinlikle Türkçedir ve etnik olarak da Türklüğe, kültürel bakımdan Türkleşmeye dikkat edilir. Sadece müracaat ve dilekçeler muhtelif etnik dillerde olabilir. Arap vilayetlerinde mahkeme sicillerinde (kadı sicilleri) Arapçalar da vardır. Eyalet askerleri, yani yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve cebeciler çeşitli milletlerden devşirilir, fakat İslâmlaştırılır, onlara Türkçe öğretilir ve geçmişleriyle bağları kopar. Bu nedenledir ki ordu, etnik özelliğini Türk tarihinde en uzun zaman koruyan müessesedir. Bugünlere kadar bu özelliği devam etmiştir ve bunun da bir ölçekte bilincindedirler. İşte bu imparatorluk yapısı içinde bir temel unsurun bulunması gerekir. Bu temel faktör, imparatorluğu sürükleyen ana unsur, her imparatorlukta belirli bir gruptur. Mesela 19. yüzyılda da Türk ordusunda Türk etnik unsurunun hâkim olmasına dikkat edilirdi.[154] Osmanlı İmparatorluğu içindeyse bunun büyük ölçekte Türk kökenli unsur olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu, hiçbir şekilde başka unsurlardan da devamlı olarak taze kuvvet alınmasını engellememiştir. Bu anlamda bir kabileci milliyetçilik, bizim imparatorluk hayatımıza uzaktır; tıpkı eski büyük imparatorluklarda

154 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (ilk baskı Hil Yayınları, 1987) Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

olduğu gibi. Ama milliyetçilik 19. asrın Avrupa devletlerinde çok temel bir yaklaşım biçimidir. Buralarda devamlı bir sınırlama görülmüştür.

Unutulmamalıdır ki milliyetçiliğin ayaklandığı ve hayatımızı etkilemeye başladığı 19. asırda bile imparatorluğumuzun Rum büyükelçileri, valileri vardır. Ermeni yüksek sınıftan memurları, nazır ve müsteşarları vardır. Yahudiler, büyükelçilik ve nazırlıklarda görülmez; ama bürokraside ve taşra bürokrasisinde şaşılacak kadar göze çarpmaktadırlar.

Çok yanlış bir biçimde, "orduya gayrimüslim alınmaz," diye bilinir fakat bu yanlıştır. Gayrimüslimler birtakım meslek sınıflarında bulundukları gibi, muharip sınıflarda da vardır, hatta nefer vardır. O kadar ki Türk donanması, Osmanlı donanması, geçen asırda Paskalya ve Noel gibi Hristiyan bayramlarında demir atardı. Çünkü neferlerin, çavuşların yortu dolayısıyla evlerine gitmeleri gerekiyordu.

Bunların yanında Osmanlı padişahı 15. yüzyılda artık Oğuz boylarının hanı kadar bir *Roma kayzeri* olmayı benimsemiştir. Bunun yanında bütün İslâm hükümdarları gibi, Müslümanların koruyucusu ve *emîr*'i olmayı benimsemişlerdi. Fâtih'ten beri Mısır Memlûkler'ine karşı takınılan tavır bunu gösterir. Gerçekte Osmanlı hükümdarlarının

I. Selim'den önce de zaman zaman halife unvanını kullandıkları görülmektedir. II. Mehmed, *Kanunnâme*'sinin dibacesinde bu unvanı kullanmıştır.[155] Bu tutum imparatorluk olgusuyla bir bütünlük meydana getirir. Fâtih de bu çerçevede düşünülmelidir.

155 Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018; Halil İnalcık, Robert Anhegger, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

BATI ROMA İLE DOĞU ROMA İMPARATORLUKLARI ARASINDAKİ AYRIM

FETHİN TARİHÎ ALTYAPISI

Roma Dünyanın Evrensel İmparatorluğudur

İmparator Büyük Konstantin kuzeyden akıp gelen barbar kavimler karşısında hayatta kalabilmek için başkenti değiştirdi ve Sarayburnu'nun ucundaki küçük Byzantion'dan büyük bir şehir oluşturdu. Büyük şehrin adı Konstantinopolis'ti. Başkent olarak Septimus Severus ve Marcus Aurelius'tan sonra gelen ama fiil ve şöhret olarak eşitler arasında önde gelen (primus inter pares) kurucusunun adını taşıyordu. Eskiyen Roma'nın yanında dirilen yeni Roma'yı temsil ediyordu.

Osmanlı bir büyük Akdeniz imparatorluğudur, klasik imparatorlukların sonuncusudur ve yeni çağlara uymasını bilenidir. Osmanlı zor zamanların imparatorluğudur. Yunan'ın ve Roma'nın belirli bir sistemle hükmettiği toplumlar, Osmanlı zamanında artık millet safhasına, sanayi toplumu safhasına, merkezî devlet safhasına geçmekteydiler. Bunu, o zaman anlamak mümkün değildi; bugün dahi tarihçilik bu birkaç asırlık süreci zamanlayarak ve kabul edilir özgürlükleri saptayarak açıklamıyor. Osmanlı imparatorluk yönelimi bunlarla sorun olarak boğuşmak zorundaydı; dolayısıyla bu

imparatorluğu ayakta tutmak için klasik imparatorlukların vasıfları yanında başka bazı müesseseler gerekli oldu. Ve burada kesinlikle bir bürokrasi ve ordu geleneğinin kurulması, geliştirilmesi daha önceki medeniyetlerin mirasının eklemlenip uyumlandırılması gerçekleştirildi. En önemli iki vasıf, yani bürokrasi ve ordu sorunların çözümündeki ana noktaydı. Ve istediğiniz kadar beğenmeyin, bu sayılanlar nedeniyle Türkiye'nin İslâm dünyasında bürokrasi geleneğine ve sağlam bir orduya sahip olan tek devlet olduğu açıktır. Coğrafyanın tarihî temelleri Küçük Asya, İran ve Maveraünnehr'i bünyemizde birleştirmemize vesile oldu. Ama tarihî oluşum ve biçimlenme Osmanlı'dan tevarüs edilmiştir.

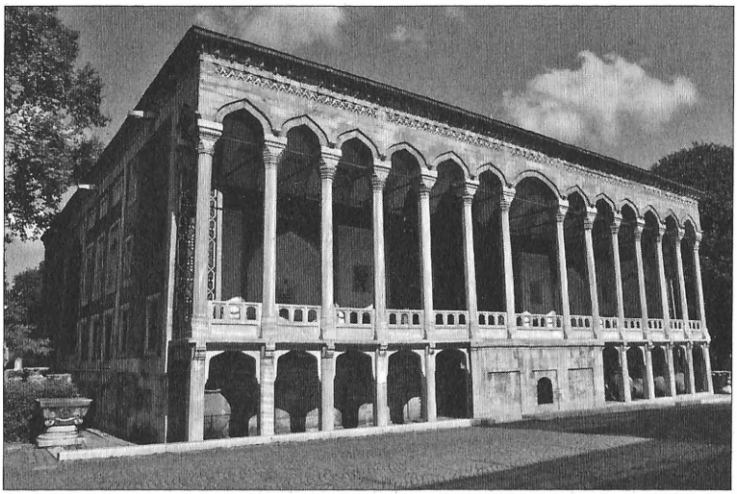
Roma İmparatorluğu'nun ahalisi ekseriyetle Hristiyan'dı. Ama 5. yüzyılda Küçük Asya, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır, Batı Akdeniz'e göre öyleydi. Hristiyanlık nüfus ve fizik olarak seyrek biçimde daha münakaşalı bir safhadaydı. Doğu'da ise mübareze ve aşırılık artık Hristiyanlığın yoğun olduğu bu bölgelerde başlamıştı. Doğu öne geçmişti. İmparatorluk ikiye ayrılınca Theodosius'tan sonra kurumlar da, şehirler de gelişmeye devam etti. Avrupa'nın ilk üniversitesiyle birlikte ilk hukuk mektebi de burada Konstantinopolis'te açıldı. İmparator II. Theodosius (425'te) Nestorius ve Nestorianizmi şahsen desteklemesine rağmen imparator unvanıyla desteklemekten çekindi. Ama Konstantinopolis'e de üniversite dediğimiz kurumu o kazandırmıştır. Çünkü tarihte ilk defadır ki hukuk fakültesi o sayede kuruldu ve gerçek bir üniversite ortaya çıktı.[156] Halkın çoğu Yunanca

156 Fritz Schemmel, *Die hochschule von Konstantinopel vom V. bis IX. Jahrhundert*, Trowitzsch, 1912.

konuşuyordu ama devleti yönetenler Latin kökenliydi veya Latince konuşan başka gruptandı. Bunlara 6. asrın büyük imparatoru I. Justinianus da dâhildi. Yönetimin Latin dilini ve ananelerini devam ettirmesi Helence konuşanları rahatsız etmedi. Ne devletin adı Helen'di ne de halk kendini öyle görüyordu; herkes Romalıydı. Roma, cihana hâkim olmak demekti (*Roma est impera orbit universum / Roma dünyanın evrensel imparatorluğudur*). 15. ve 16. asırlarda İtalya'da Brunelleschi'nin Floransa'da inşa ettiği Büyük Katedral (Santa Maria del Fiore) gibi kiliseler ve Osmanlı'da Sinan camileri yükselene kadar, başkentteki dokuz asırlık büyük kubbeli kilise Ayasofya'dan daha mükemmel bir eser yaptırılamadı. Doğu'nun ve Batı'nın, Akdeniz ve Ortadoğu dünyasının en muhteşem eseri Ayasofya idi.

Yeni Roma

Yeni Roma tam bin yıl boyunca kuzeydeki Slav güruhunu etkiledi ve Hristiyanlaşmalarını sağladı. Ona hayranlıkla biat ettiler. Avrupa'nın kuzeybatısındaki barbarlar dahi kendilerini Romalı zannettiler. Roma'nın yeni dilini tartışmasız kabul ettiler ve Latinceyi de öğrendiler. Bu kuşkusuz bozuk bir dildir (Latina Vulgata). Temizlenmesi için 13. yüzyıl İtalya'sının Petrarca gibi eski Roma metinlerini tanıyan "hümanist" denen antikite hayranı insanlara filolojik, edebi restorasyona ihtiyaç vardı. Germenlerin, Frankların kabul ettiği Hristiyanlık Doğulu Suriye, Mısır, Filistin ve Ermenistan halklarının aksine tartışmacı, eleştirel yaklaşım yanında yeniden değerlendirmeci (reconsideration) bir tavra sahip değildi. Hegel'in barbarlara has "gamut"

Fâtih Dönemi eserlerinden Çinili Köşk.

olarak nitelendirdiği daha çok "lâkaydî" diye çevirebileceğimiz tasvire yakın Doğu'daki geleneğin zengin ve tartışmacı oriental Roma ile alakası yoktur. Ne yeme içmeleri ne giyimleri ne de 'olmayan' temizlik alışkanlıkları Doğu Romalılara benziyordu. Büyük Karl'ın Aix-la-Chapelle'deki (Aachen) katedrali ve Macar Kralı İstvan'ın Bizans modelindeki tacı Bizanslı olmaya yetmiyordu. Roma-Germen İmparatoru Otto'nun İstanbul'a gelen elçisi Cremona Piskoposu Liutprand'ı; "Sen kendini Roma imparatorunun elçisi mi zannediyorsun? Haddini bilmez barbar!" üslubu ile hapse attılar.

Zengin ve müreffeh hayat, Ayasofya ve Hipodrom'un güzellikleri, kavimlerin iştahını kabartıyordu. 1204 yılı sonbaharında bugünkü Almanya ve Fransa'dan akıp gelen Haçlı sürüleri Venediklilerin kışkırtmasıyla bin yıllık şehri yağmaladı. Doğu Roma gafil avlanmıştı. O günden

bugüne bu barbar topluluk ve başbuğlarıyla ittifak yapılamayacağı anlaşıldı. Şehrin mabetlerini kirlettiler, insanları katlettiler ve hatta Hipodrom'daki örme dikilitaşın etrafındaki yaldızlı tunç plakaları dahi altın diye söktüler. Bu yabani sürünün Doğu Roma ile Batı Roma ile hiç mi hiç alakası olmadığına tarih şahittir.

Doğudaki Roma, köklü İran, bilge Mezopotamya, Suriye ve uygarlıkların beşiği Mısır medeniyetleriyle çok çabuk kaynaştı. Günün birinde ecdadımız Asya'dan geldiğinde aşina olduğu İran ve Arap halkları gibi Anadolu (Anatolia) ile de uyum sağlamakta gecikmedi.

"Bizans" İsmi Hristiyan Roma'yı Hafızalardan Silmeyi Hedefleyen Almanların İcadıdır

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, "Bizans" ismi uyduruktur. İstanbul'u fethederek "Kayzer-i Rûm" yani "Roma Kayzeri" unvanını alan II. Mehmed'i ve onun halefi olduğu eski Hristiyan Roma'yı hafızalardan silmeyi hedefleyen Almanların icadıdır. Fetihten çok sonra 16. asır hümanisti Hieronymus Wolf'un, Sarayburnu'nun arkeolojik katmanında unutulan eski Bizans ismini, bu bin yıllık imparatorluk dönemini adlandırmak için ısrarla kullandığına değindik.

Türkler, Roma İmparatorluğu'nun adını "Rum", "Rumeli", "İklim-i Rum" diye adlandırır ve İstanbul'un Helenlerine "Rum" demişlerdir. Şüphesiz ki bu terim Avrupa'nın kullandığı Grek, Bizans gibi terimlere kıyasla çok doğru bir isimlendirmedir.

Tarihimizde ve kültürel yapımızda Doğu Roma'nın yeri çok önemlidir. Hayatımızda ve bilincimizde ise o imparatorluğa ve dolayısıyla kültürüne hiç yer vermedik. Bizans uzmanı yetiştirmeye gereken önemi dahi vermedik. Kemalist dönem dışında ciddi bir teşebbüs de olmadı. Doğrusu zaman ve mekân üstü büyük ulusların bazı ilmî faaliyetleri dışında kalmamız rasyonel değildir.

Türkiye'de Bizans hakkındaki araştırmaların yeterli olmadığını da ifade etmemiz gerekiyor. Biz Türkler, ilmî Bizans araştırmalarına adım atamadık; Yunanca, Latince öğrenemedik ve imparatorluğun içinde yaşayan halkların kullandığı Aramca, Mısır Kobtçası, Balkanlar'daki Slav dilleri gibi bölümlere ise hiç giremedik. Fâtih dönemi tarihçisi Kritovulos, 19. asırda yetişen birkaç edip ve Stefanos Yerasimos gibi mütebahhir tarihçiler dışında maalesef iki dili ve dünyayı kaynaştıran çok az adam çıkmıştır. Gürcüce ve Ermenice kayıtları da değerlendiremeden geçmişimizi mükemmel şekilde yazmamızın mümkün olamayacağı düşünülmedi.

15. asırda Rum Ortodoks Kilisesi'nin, cemiyetin ilgisini çekecek bir cazibesi kalmadı. Memleketin Helenleri de yeni bir Rönesans yapacak güce sahip değildi. Şehrin Helen entelektüelleri yeni gelenleri temsil edebilecek ve kendilerini kabul ettirecek kadar eser vermedi.

Ne var ki 15. asır bir istisnadır; Osmanlı sarayında şehzadeler ve Enderun gulâmlarının Yunanca öğrendiği biliniyor. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde saraylıların kullandığı yazma gramer kitapları var. Fakat Bizans denen dünya da Türkleri, bir ikisi dışında Arapları ve İranlıları öğrenemedi. En bilinen Batılı Bizans uzmanları, imparatorluğun yanı başında yaşayan Selçuklu dünyasını bir öğrenci kadar tanımıyorlardı.

> Osmanlı İmparatorluğu tarihteki üçüncü ve "Müslüman Roma"dır ve aynı zamanda kendine özgü bir yapısı da vardır. Bu tabir gotik kullanılmaya başladı. Denilebilir ki Osmanlı İmparatorluğu tarihteki Ortadoğu-Akdeniz imparatorlukları içinde klasik Roma'ya en çok benzeyenidir. (Klasik Roma tabiri artık kullanılmamaya başlandı.) Üçüncü Roma'nın sınırları kendinden evvelki iki Roma'ya da az çok benzer.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çok Kültürlü İdareci Zümresi

Bunun yanı sıra Osmanlı toplumu orijinal, son derece renkli bir toplumdur. Bu, çok kültürlü yapı imparatorluğun idareci zümresi için de geçerlidir. Osmanlı yönetici sınıfı Eski Roma'daki *patrici* sınıfına benzemez. Yöneticiler imparatorluğun en uzak köşelerinden, Kafkas ve Balkanlar'dan, birçoğu gayrimüslim olan çocuklar arasından devşirilir.

Bu sınıflar şehirli değil köylüdür. İmparatorluğun yöneticilerinin çoğunlukla Müslüman Anadolu Türkleri arasından çıkması ise daha çok 18. asra ait bir olgudur. Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan imparatorluğu olarak doğdu ve gelişti. Yani 16. asır sonlarına kadar halkının tamamı değilse de çoğunluğu gayrimüslimdi. Ama bu yapıya rağmen ideolojisi İslâm'dı ve İslâm için savaşıyordu. Nitekim Balkanlar'ın Arnavutlar ve Boşnaklar gibi iki önemli grubu bu devlet sayesinde 15. asrın ikinci yarısında İslâm dinine geçtiler. Osmanlı devlet idaresi herkesin dinî vecibesini yerine getirmesi ve hayatını sürdürmek için asayişi sağlayan bir kuvvetti. Eğer patrik ve hahambaşı birinin kendi şeriatına aykırı harekete geçtiğini ve suçlu olduğunu bildirirse idare, onların yargıçlarının hükmettikleri cezanın uygulanmasını sağlardı. Devlet ve toplum hayatında, arazi rejiminde ve ceza kanununda hem eski Türk kabile gelenekleri hem de Roma hukukundan gelen örfî düzenlemeler vardır. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın ceza kanunnamesi hükümleri Justinianus'un kanunlarına yakındır. Bütün Ortadoğu imparatorlukları gibi Bizans maliyesinde de diğerleriyle benzerlikler vardır. Osmanlı eyalet idaresinde, şehir yönetiminde Roma (Bizans) ile benzerlikler söz konusudur.

İmparatorluk İdaresinin ve Ordusunun Dili Türkçeydi

Fakat tüm bunlara rağmen imparatorluk idaresinin ve ordusunun dili Türkçeydi. Devşirme yeniçerilere rağmen ordu, Türk dilini ve karakterini özenle korudu. Bürokratlar arasında Rum ve Ermeniler de vardı ve 19. asırda sayıları

daha da arttı. Osmanlı donanması, belirttiğim gibi, 19. asırda, Hristiyan subay ve neferleri evlerine gidebilsinler diye Noel'de ve Paskalya'da demir atıyordu. Helen unsurun, yani Yunanlı ya da Rumların Yahudi karşıtı eğilimine karşı idare, Yahudiler lehine çok tedbirliydi. Slav dillerinde, Rumca dilekçe verilebilirdi. Ama Türk olmayan memurlar da dâhil olmak üzere Osmanlı bürokrasisi Türkçeyi her zaman iyi bilir ve yazardı.

Basit yeniçeriliğe ayrılan devşirme çocuk Türkçeyi, İslam âdetlerini ilk yaşamı için payitaht civarındaki Türk köylerine verildiği aileler yanında öğrenirdi. Buna "Türk'e vermek" denir. Yeniçerilerin okuma yazma öğrenmesi şart değildir. Bilen kuşkusuz orduda da bu şekilde istihdam edilebilir ama vezarete kadar ulaştığı hâlde okuma yazma bilinmeyenler vardır. (Büyük Köprülü Mehmed Paşa veya Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi.)

SON ROMA İMPARATORLUĞU

Roma, Çağdaş Medeniyetin, Hukuk ve İdari Yapımızın Temelini Teşkil Eder

Osmanlı İmparatorluğu, tarihin son Roma İmparatorluğu'dur. Batı'daki çok istisna dışında Osmanist literatürün ailesinde bizim literatürümüzde, bizim siyasi hayatımızda çok münakaşa yaratmıştır. Çünkü açıktır ki hiçbir şekilde Roma mefhumu olarak bilinmemektedir. Roma, çağdaş medeniyetin, hukuk ve idari yapımızın temelini teşkil eder. Roma sistemine rağmen dünyadaki ulusların çoğu bunu anlamazlar. Batı Avrupa için Roma anlaşılmış, hakkı verilmiş bir dönemdir. Ama mesela çağdaş Yunanlılar, yanlış bir tarihyazıcılığı ve tarih eğitimi dolayısıyla Roma'yı bir inhitat, bir vahşet, bir sefahat ve rezalet dönemi olarak görür, öyle öğretirler. Bu tip yorumları benimserler. Bu görüşün de Batı'da bir kaynağı vardır; fakat Yunanlılar Roma'yı bir şekilde kendi medeniyetlerinin dejenerasyonu olarak görürler. Buna karşılık Roma'nın Batı medeniyetini alarak kaynaştırılmasında bir tekelcilik ve aşırılığa giden bir iddia, tutum ve yorum vardır.

İmparatorluk, *Emperyalizm* Kavramıyla Bağdaştırılmamalıdır

Çağdaş Türkiye'de Roma İmparatorluğu hakkındaki düşünce ve yargının dayanağı yüzeysel bilgiye dayanmaktadır. Hatta

çok anlamsız bir tartışma da yapılmaktadır. Bu da, yukarıda da ifade ve işaret ettiğimiz gibi, imparatorluk deyiminin bir tabu biçiminde kullanılmasıdır. İmparatorluk, *emperyalizm* gibi bir kavramla bağdaştırılmaktadır. Oysaki emperyalizmle imparatorluk gibi iki kavramın, hele Roma çağlarında çok az alakası vardır ve o zamanlarda emperyalizm, kötü anlamda kullanılan bir kavram (pejoratif) olmaktan da çok uzaktır. O kadar ki yanlış sosyoloji eğitimi dolayısıyla imparatorluk modeli olarak III. Napolyon Fransa'sı yani 19. yüzyıldaki kolonyalist Fransa anlatılmakta ve bundan dolayı Osmanlı Devleti böyle bir günah ve böyle bir rezaletle (!) alakası olmayan bir hükûmet tarzı şeklinde tanıtılmaktadır. Devlet kavramının tarihini çok iyi bilmeyen kişiler, devlet ve imparatorluk ayrımı yapmaya çalışmaktadırlar.

Bütün bunlar bize çok açık bir şeyi göstermektedir: Bizim tarih ve siyaset düşüncemizde imparatorluk ve Roma zihniyeti ile Roma'nın yapısı ve nizamı iyi anlaşılmamaktadır. Lakin yakın asırların Türkleri için bu böyle değildir, değildi. İmparatorluk olgusu (en soi an sich) objektif olarak vardı ve bazı kurum ve kanunlarıyla (pour soi für sich) bizatihi kavranma durumu tarihçinin gerideki miras ve olayları değerlendirmesi ve mukayesesi ile mümkündür. Roma demek, cihanşümul bir imparatorluk demekti. Bu bir misyondu ve bu siyasi yükümlülükten çekinenler veya bu yükümlülüğü taşıyamayanlar yerini yeni gelene bırakırlardı.

Diyâr-ı Rûm'a Sahip Olmak

Nitekim Küçük Asya'ya hatta İran'a ayak bastığımızdan beri Türkler için Roma ve Roma hâkimiyeti *Diyâr-ı Rûm*'a,

Fâtih'in miğferi.

İklîm-i Rûm'a sahip olmaktı ve bu misyon artık, Yunanca konuşan, Orta Anadolu'daki, Batı Anadolu'daki, Küçük Asya'daki toplumun işi değildi. O misyonu artık yüklenecek olan Selçuklu'ydu, Osmanlı'ydı. Osmanlılar bu misyonu üstlerine almışlardı ve hiç endişe etmeden de Roma'nın başkentini, yeni Roma'yı, yani İstanbul'u almak elzemdi ve o hedefi gerçekleştirdiler.

Türklerin hükümdarı hem Türk hakanıdır hem Müslümanların halifesidir hem de Kayzer-i Rûm'dur. Bu üç unvanı taşıyan II. Mehmed'dir yani Roma kayzeridir. Şunu da ekleyelim: Halife tabiri öyle Yavuz Sultan Selim'le Hicaz'daki ve Kahire'deki mukaddes emanetlerin devriyle gelmiş bir unvan değildir. Bu, bizde 18. yüzyılda yaratılmış bir efsanedir. Yavuz Sultan Selim Han'dan evvel de padişahlarımızın "halife" unvanını kullandığına, yaygın olarak elkabda (titulature) zikredildiğine dair kayıtlar vardır. Bu durum sır da değildir. En azından vakanüvisler bunu böyle yazmaktadırlar.[157] Kaldı ki ne Yavuz Sultan Selim ne Kanûnî, halife unvanını mesela II. Abdülhamid Han kadar, Sultan Abdülaziz kadar kullanmışlardır.[158]

Türkçe Ana Unsurdur

Tarihi boyunca bu Türk devletinin ana unsuru askerlik olmuştur ve orada Türkçe korunmuştur, Türkçe devamlı kullanılmıştır. Bunun hiçbir devirde istisnası yoktur.

İlginç bir biçimde bu imparatorlukta kançılarya dili de Türkçedir. Yani Türkçe hâkim olarak kullanılmasa bile her devirde kullanılmıştır. Zannetmeyiniz herhangi bir Türk devletinde bir tarihte bir Türkçe müracaat veya arzuhâl reddedilecek, anlamayız denilecek; böyle bir şey söz konusu değildir. Tabii ki İran'da hükmeden Büyük Selçuklu Devleti'nin, kançılaryada Farsçayı kullanması kadar kaçınılmaz

157 Fâtih Sultan Mehmed'in de bu unvanı *Kanunnâme*'sinde kullandığına yukarıda işaret etmiştik.

158 Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat - 2. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2016.

bir olay yoktur. Ama o ülkede, o devlette Türkçenin bürokraside, yürürlükte olmadığına, kullanılmadığına dair bir delil var mıdır? Hayır yoktur. Kaldı ki ordudaki komuta dili bu devletlerde Türkçe olmuştur. Orta zaman İran bürokrasisinde Türkçe deyim, unvan ve kelimeler yaygındır.[159]

Ortak Yaşama Kültürü

Önemle üzerinde durmamız gereken bir mesele daha var. Tarih boyu devlette Türklerin yanında başka unsurlar bir arada olmuştur ve bu unsurlar bir arada oldukça da onların kültüründen, tarihlerinden esintiler her zaman kültürel hayatımızda, kültürel dokumuzda var olacaktır. Hatta çok enteresan, folklorda, sosyolojide bir Almanca tabir kullanılır: *Volksfrömmigkeit*, "halk imanı, inancı" demektir. İlginç bir şekilde bazen Hristiyan, Yahudi, Müslüman geleneklerinin birbirine karıştığını, birtakım Hristiyanların bazı Müslüman velîlerin mezarını ziyaret ettiğini, birtakım Müslümanların da âdet olduğu üzere İstanbul'da mesela Meryem Ana Yortusu'nda Hristiyanlar ile birlikte bulunduğunu, bazı Yahudi âdetlerinin rahatlıkla Müslümanlar tarafından alındığını görürüz. Demek ki, devlet hayatımızda ve birtakım müesseselerde olduğu gibi toplumsal unsurlar için de geçişkenlik söz konusudur. Frederick William Hasluck gibi oryantalist ve Türkologlarla başlayan bu sahanın tetkiki zamanla amatör, müptedilerin merakıyla gölgelenebilir. Ancak Balkanlar ve Ortadoğu'da böyle ortak bir kültürün oluşumu hiç şüphesiz ki 15. yüzyıl ile hızlanmıştır.

159 Heribert Busse, *Untersuchungen Zum Islamischen Kanzleiwesen: an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kairo, Sirović Bookshop, 1959.

Osmanlı Tarihi ve Türkçe Bilmeden Yakın Coğrafyanın Tarihi Ortaya Konamaz

Osmanlı tarihi, en başta Türklerin tarihidir, Türk devletinin tarihidir; ama aynı zamanda etrafımızdaki yirmi küsur devlette yaşayan onu aşkın milletin, çok dinli, çok dilli kavimlerin ortak tarihidir.

O takdirde ne Balkanlar'da ne Ortadoğu'da ne de Kafkasya ve Güney Rusya'da Osmanlı tarihi olmadan ve dahi Türkçe belgelere müracaat etmeden bir tarih eğitimi yapmanın, tarih şuuru elde etmenin imkânı vardır. Yani mücavir (çevre) alan tarihçileri Türkçe bilmedikleri, Osmanlı dönemi Türk kaynaklarına inmedikleri takdirde hiçbir şekilde kendi millî tarihlerini yazamazlar. Bunu bir şekliyle Macarlar ve İsrailliler (ki bilhassa Yahudi unsur ikinci mabedin tahribi ve sürgünden sonra bu bölgeye en geç gelen unsurdur) anlamışlardır. Öbür Osmanlı milletlerinin bu konuda maalesef yeterince uyanık olduğunu söylemek mümkün değildir; henüz açılım başladı ve Balkanlar 1950'lerden sonra Türkolojide sahalara daha geniş kadrolarla giriyor. Bizim için de farklı bir durum yok. Yani sadece Türkçe-Osmanlıca kaynaklara bakarak bu mutantan imparatorluğun tarihini, yaşamını, içindeki halkların ideolojisini, dünya görüşünü kavramak mümkün müdür? Hayır.

Nasıl ki Arapçayı, Farsçayı bir nebze anlamadan, bilmeden, Osmanlıca dediğimiz klasik Türkçeyi çok iyi bilmeden "Osmanlı tarihçisi" olmak mümkün değilse, Yunanca bilmeden, Bizans'ı tanımadan, Balkan Slavlarının orta zamanlardaki devlet ve yaşam kültürünü bilmeden bu devletin temellerini ve karakterini anlamak da mümkün değildir. Acaba orta zamanlardaki, Ortadoğu'daki Arap

Fâtih Sultan Mehmed

kültürünü tanımadan bu devleti anlamak mümkün müdür? Yine hayır!

"Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Araplaşmıştır" diyenler var. Ezbere veya "olsa olsa" metoduyla bu kanaat ileri sürülüyor. Hakikaten böyle bir Araplaşma var mıdır? Öyle bir olağanüstü Araplaşmayı sağlayacak unsurlar meydana çıkmış mıdır? Nasıl oluyor da Fâtımîler ve Memlûkler devri Arap dünyasını, o zamanın Suriye'sini, Bağdat'ını, Şam'ını, Filistin'ini incelemeyen bir Türk tarihçi ve sosyal bilim

düşüncesi, böyle bir iddiayı çocukça ortaya atabiliyor? Bütün bunlar birçok sorunsalı ortaya koyar ve tarihyazımının, ilim müesseselerimizin araştırma güzergâhının bu alana kayması çok isabetlidir. Bu bilgileri özet hâlde gençlere sunmayan bir tarihyazımının da millî tarihin anlaşılmasına yardım ettiğini söylemek çok güçtür.

Bugün Osmanlıların fethettiği Arap dünyasında ne olup bittiğini Fransa'da ve hatta Rusya'daki tarih talebesi, üniversitedeki Doğu tarihi talebesi okuyup biliyor; ama bu ülkelerin aydın tabakası bilmiyor. Tarih dersi kitaplarında Osmanlı'dan önceki Balkanlar'ın ne olduğu ve oralarda nasıl bir hayat değişikliği olduğuna dair örnekler yoktur.

1961'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı romanını okuduğumuz zaman hepimiz heyecanlanmıştık. Düşünün, en hafif bir bilgi verilmeyen ve aslında pek de hoşlanmış sayamayacağımız, oldukça önemli bir Hırvat milliyetçisi İvo Andriç'in yazdığı, Drina Köprüsü etrafında gelişen tarihî roman bizi heyecana düşürüyor. Çünkü hiçbir şekilde o dünyadan haberimiz olmamış.

Çok ilginç bir olaydır: Osmanlı tarihinin büyük sentezini, ne 18. asrın ne de 19. asrın Türk âlimleri yapmıştır. Bunu, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Avusturyalı bilgin Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall yaptı ve onun yanında biri daha vardı, onu birçok kişi bilmez; bu kişi tarihçi Johann Wilhelm Zinkeisen'dir. Hammer Avusturyalı, Zinkeisen ise Alman'dır.

Hammer ve Zinkeisen, (hatta Zinkeisen Türkçe bilmez, Türkçe arşiv kaynakları okumadan), tamamıyla cihanşümul bir imparatorluğun Venedik, Avusturya, Almanya, Fransa arşivlerindeki kayıtlarını takip ederek oldukça hacimli Osmanlı tarihi sentezi meydana getirmişlerdir.[160] Kime sorsak bunların geçtiğini, eskidiğini söylüyor. Eski pabuçların yerine yenisini koymadığımız sürece karda kışta eskileri giyiyoruz. Bu çok açık bir gerçektir. Dolayısıyla Hammer'siz şu anda herhangi birinin bir şey takip ettiğini söylemek çok zordur. Bunun üzerinde durmamız gerekiyor. Kaldı ki böyle cihanşümul bir imparatorluğun ilmî sentezinin halka nakledilmesi gerekir. Halka mâl olacak bir popüler edebiyat, tarih edebiyatı lazımdır. Bunun da çok yakın zamanlara kadar mevcut olmadığını söylemek lazım. Şunu unutmayalım ki bizim kuşak, bu tip bir tarihi *Hayat Tarih Mecmuası*'nda Yılmaz Öztuna ve kalem arkadaşlarının yazdıklarından okuyordu. Kitle her zaman bilimsel incelik ve reform içeren sentezleri izleyip fikir edinemez. Ondan evvel geniş kitlelerin, lise-üniversite öğrencilerinin okuyup merakla izleyebilecekleri değişik bir yorum bile söz konusu değildi.

160 Modern Bizans araştırmalarının öncüsü sayılan Jacob Philipp Fallmerayer Bizans ve Osmanlı bağına son derece dikkat eder ve ilgi duyar. Osmanlı yapısı dolayısıyla gelen bilgi ve tetkikler 19. yüzyılın bütün Avrupa münevverleri gibi Fallmerayer'i de son derece ilgilendirmiş ve tarihçi Hammer'e karşı büyük saygı duyar hâle getirmiştir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHTE ÜÇÜNCÜ ROMA'DIR, DÖRDÜNCÜSÜ DE YOKTUR

Fâtih Sultan Mehmed'in İmparatorluğunun İncelenmesinde Metod

Tarih felsefesi bizde başlayan bir disiplin değil. Batı'da tarih felsefesinin kökleri Rönesans'a kadar gidiyor, ancak Batı'da terimi daha doğrusu yöntemi kendi hatalarıyla birlikte ilk kullanan Voltaire'dir. Bilindiği gibi Voltaire tarihi belirli safhalara ayırır ve nihai safhaya XIV. Louis (1643-1715) asrıyla temsil edilen Fransa'yı koyar; XIV. Louis Fransa'sını beşer medeniyetinin, aklının ve sanatının en mütekâmil nizamı olarak, âdeta dünyaya ışık tutan bir düzen olarak yorumlar. Voltaire, bir anlamda ihtilalin öncü sözcülüğünü yapıyor. Ona göre beşeriyetin nihai hedeflerine varması için gerekli olan düzenlemeleri yapacak, yol gösterecek olan yine bu Fransa'dır. Zira o Fransa'nın beşer aklının ve medeniyetinin en son tekâmülünü temsil ettiğini ileri sürer.

Bu düşünce tarzının tarih sosyolojisinden belki farklı ve zahmetsiz bir sınıflama olduğu açık. Gerçi tarih sosyolojisi ile tarih felsefesinin birbirinden nerede ayrıldığını veya hangi noktalarda birbiriyle birleştiğini kestirmek kolay değil. İbn Haldun, Montesquieu veya Vico'nun aynı

platformlarda büyük gayret ve titizlikle ortaya çıkardığı analizleri Voltaire tarzı bir yaklaşımla aynileştirmek kolay değildir. Aydınlanma döneminden beri beşeriyet tarihini Voltaire tarzı bir yaklaşım ve anlayışla yorumlama çabaları Avrupa düşüncesine hâkim olmuştur. Belki de Aydınlanma çağı ile daha evvelki çağlar arasındaki bir farklılaşmayı tespit etmek mümkünse buradan bakmak daha normaldir.

Bu kısa girişin ardından bizde de benzeri bir tarih düşüncesi ve yorumunun ne zaman başladığı sorusunun cevabına geçersek, orada karşımıza gayet belirgin olarak Tanzimat döneminin çıktığını görürüz. Tarih felsefesi diyebileceğimiz bu tür bir yorum ve düşünce biçimini Türkiye'de ilk başlatan, ilk temsilci Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa -ki Osmanlı medreselerinin son güneşi ve belki de ilk güneşidir- bir şeyi çok iyi bilen adamdır; yorumlamayı... Onun kadar bilgili adam Osmanlı medreselerinden daha evvel de belki yetişmiştir, fakat Cevdet Paşa'nın kendinden öncekilerden çok önemli bir farkı var. O da belirttiğimiz gibi toplumu yorumlamayı bilen adam olmasıdır. Medreseden yetişip de Osmanlı tarihini, İslâm tarihini bu kadar özgür bir muhteva ile yorumlayıp dünya tarihi içinde bir konuma oturtan odur. Cevdet Paşa Farsçayı, bilhassa Arapçayı çok iyi bilir. Fransızca ile Tanzimat öncesi dönemin imkânları içinde pek başarılı olamadığı için muhafazakârlığın ön plandaki en renkli temsilcisi Cevdet Paşa Avrupa tarihi konusunda maalesef gerekli etütleri yapamamıştır. Fakat bir düşünür olarak belirli bir mantık sağlamlığı var ve bu yüzden bazen tercümelerden yararlanarak, bazen tercüme ettirerek belirli bir Avrupa tarihi bilgisi de edinmiştir. Üstelik böyle dolambaçlı yollardan, zorlukla

Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye kitabının içinde bulunan, Nakkaş Osman'ın resmettiği bir minyatür.

edindiği bir Avrupa tarihi bilgisini belirgin bir biçimde de yorumlayabilmiştir.

Malûm; Cevdet Paşa'ya göre İslâm devletinin anayasası fıkıhtır, yorumla yöntemi kelâmdır. Britanya'nın anayasasız anayasalı sistemini Fransa'nın aksine tercih ve methetmesinin sebebi odur. O, böyle bir görüşten yola çıkarak Osmanlı tarihini ve bütün bir İslâm tarihini hukuki ve idari açıdan yorumlamaktadır ve belirli bir yere de oturtmaktadır.

Görünen o ki bu tip yaklaşımlar -yukarıda da söylediğim gibi- bizde İslâm düşüncesiyle başlıyor. Bunun ilk mümessili de Cevdet Paşa'dır. Daha sonra bu alanda başkalarına da rastlıyoruz. O devirde modernleşen Osmanlı toplumunda kuvvetli veya kuvvetsiz, belli ölçülerde ırkçı-milliyetçi bir görüş de var. Bu tarih anlayışının ilk temsilcilerinden biri, Nazım Hikmet'in büyük dedesi Mustafa Celâleddin Paşa'dır. Asıl adıyla Konstantyn Borzecki olan bu cesur Polonyalı, 1869 yılında Fransızca kaleme aldığı *Eski ve Yeni Türkler* (*Les Turcs anciens et modernes*) adlı eserinde, ırk teorisine dayalı bir tarih görüşünü benimser. Türkleri Batı'nın Aryan ırkına yakın bir konumda ele alan bu yaklaşım, kimi bölümlerde ustalıkla, kimi yerlerde ise oldukça acemice savunulmuştur. Eserde Türk milletine belirli bir tarihsel misyon yüklenir. Bu yaklaşım doğrudan bir ırk üstünlüğü iddiası taşımamakla birlikte, her ırkın kendi tarihsel çizgisi içinde geliştiği ve özgün bir hareket alanına sahip olduğu fikrine dayanır.

Daha sonra, başka birtakım yorumlar da yapılmıştır, fakat özellikle 1960'lara baktığımızda bu yorum çabalarının artarak yoğunlaştığını ve yeni boyutlar kazandığını görüyoruz. Bu noktada, "1960'larda Türkiye'deki fikri

hareketliliğin, canlanmanın sebepleri nedir?" sorusu önümüze çıkıyor. Bu yıllarda büyük çoğunluğunu sosyolog ve iktisatçıların oluşturduğu bazı düşünürlerimiz Türkiye tarihini yorumlamak çabasına girdiler.

Bu sorunun cevabını tartışmak anlaşılan gelişime dayanıyordu. 1960'lı yıllarda Marksizm Türkiye'de yoğun biçimde gündeme gelmişti. Toplumda bir siyasi hareket ortaya çıkmış ve bu düşünce etrafında bir yorum ve hareket vardı. Bu hareketi bir yere oturtmak için Türkiye tarihinin yorumlanması lazımdır. En azından; "Bu hareket niye çıktı?" sorusunu cevaplandırmak için topluma ve toplumun tarihine belli bir bakış açısı geliştirmek gerekiyordu. Ne var ki burada, yani tarihin yorumlanmasında maalesef yeterince tarihçilik yoktu. Bahis konusu çabaların en zayıf tarafı da bu idi; çünkü yorumcular çoğunlukla ya sosyologdu ya iktisatçıydı ya da kendilerine siyaset bilimcisi diyorlardı. Hiçbiri tarihçi değildi, az sayıda tarihçi ve hukukçu ise (Hüseyin Hatemi, Tarık Zafer Tunaya, Coşkun Üçok gibi) ilk elden kaynaklara inerek, onları sağlam bir biçimde inceleyerek ikna edici tarihî tasvir ve yorumlar ortaya koyamadı.[161]

Bu noktada 19. asrın tarih felsefesiyle uğraşan düşünürlerinin bizdekilerden farklı bir yanını da açıkça görmek

161 Fakat Sencer Divitçioğlu (Asya Tipi Üretim Tarzı) siyasetten çok Türkiye sosyolojisindeki yeni yorumlama çabalarıyla tanınan Behice Boran ve öğrencisi Mübeccel Kıray; öte yandan Yön Hareketi'nin başındaki Doğan Avcıoğlu *Türkiye'nin Düzeni* adlı zamanında olay yaratan incelemesiyle bugün neredeler? Galiba geriye kalan ekol gene klasik Marksistlerin söyledikleri veya hepsini terk ederek kuru analiz yapmaya çalışanlardır. Klasik yaklaşımların hepsi bir yana önce mevcut tarihi daha iyi öğrenmek ve mukayeseli tarih yapmak için Osmanlı tarihini Akdeniz tarihinin ilk çağına, İran İmparatorluğu'na kadar uzatmak gerekmektedir.

mümkün. 19. asırda tarih felsefesi yapmaya çalışan düşünürler diğer disiplinlerdeki formasyonların yanı sıra aynı zamanda tarihçidirler de... Mesela Marks tarihçidir, tarih bilir, tarihi kaynaklara iner; Weber öyledir vs. Yalnız Karl Marks tarihini bilmez, Friedrich Hegel ise bilmediğini ifade eder. Max Weber'in ise "qadi iustiz" gibi zamanın Avrupalı şarkiyatçı ve hukuk tarihçilerinin pekâlâ saygıdeğer eserlerinden bile yararlanmadığı açıkça görülen, sefil tabirleri veya boş kavramları bile vardır. Bizdeki durumsa farklıydı. Sözünü ettiğimiz dönemde tarihi yorumlama çabalarına en az katılanların tarihçiler olduğu görülür. Onlar bu tartışmalara özellikle 1960'lı yıllar boyunca nedense fazla ilgi göstermediler. Bu açıdan 1960'lı yıllarda sol hareketin ivme kazandığı tartışmalara kendi içinden baktığımız zaman bir başka önemli eksikliğe de rastlıyoruz: Mesela Türkiye'deki sol hareketin, sol akımın geçmişi nedir? Tarihî gelişimi nasıl olmuştur? Onu bile inceleyen, kaynaklara inerek incelemeye çalışan sadece pek az adam görüyoruz (mesela Mete Tunçay). Vazgeçtik sosyalizmin, hürriyetçiliğin misyonundan; "Biz bu işe nasıl başladık?" diye merak ettiğimiz zaman, uzun dönemli incelemeler açısından Tarık Zafer Tunaya'dan başkasını göremiyoruz. Onun yanında bir ölçüde, düşünce tarihi açısından bakan Niyazi Berkes var. Bu adamların tabir yerindeyse "hayrü'l-halefi" kimlerdi? 1960'lar geçti. 1970'lerden sonraki nesli beklemek zorunda kalmışlardır. Ama Yakın Çağ'ın idari kurumlar alanında durum öyle değil. Bu tavrı tutarlı ve titiz bir bilimsel bilgi üretme yolu olarak göremeyiz. Temenni edelim ki bu eğilim geçici olur.

Üçüncü Roma, Moskova Değildir, İstanbul'dur.

Üzerinde durduğum tez: "Osmanlı İmparatorluğu tarihte Üçüncü Roma'dır, bir dördüncüsü de yoktur." Başka bir deyişle Üçüncü Roma, Moskova değildir, İstanbul'dur. Roma ile bu benzerlik ve diğerleriyle bu farklılık nereden ileri geliyor? Çarlık Rusyası olsun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olsun bütün bu imparatorluklar büyük ölçüde ulusalcı bir karaktere sahiptirler. Belirli bir kozmopolitizme rağmen hepsinde bir milliyetçilik gayreti açıkça mevcuttur. Mesela Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, çok vurgulanmasa bile Almanca çok önemlidir, Macar dili Macar tacı ülkelerinde 1860'lar sonu "lingua franca" idi. Aynı durum Rusya için de söz konusudur. Orada da, mesela din faktörü çok fazla ağır basar. Evet, Rusya'da da birtakım dinler bir ölçüde tanınıp bilhassa II. Katerina devrinde tolere edilmiştir, o ayrı, ama hiçbir zaman Müslüman bir hariciye nazırı, sefir vs. göremezsiniz. Son zamanlarında, II. Katerina'dan sonra subay ve generaller arasında Müslümanlardan bahsedilebilir. Fakat o da Müslüman aristokrat ailelerin Müslüman topluluklar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak gibi bazı politik hesaplara bağlı olarak başvurulmuş son derece istisnai bir uygulamadan öteye geçemez. Onun dışında Müslümanlar ancak küçük memuriyetlerde bulunabilmişlerdir. Ayrıca Rusya'da din de çok aşırı şekilde vurgulanıyordu. Rus İmparatorluğu açıkça antisemit bir politika takip etmiş. Yahudiler Çarların imparatorluğunda her devirde büyük bir izolasyon ve suçlama altında olmuşlardır. Türk – Müslümanların ise yetenek ve davranışlarından ötürü gerekli

ve faydalı görüldükleri askerlik alanı dışındaki alanlarda pek istihdam edilmediği anlaşılıyor.

Bütün bunları dikkate alınca görürüz ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda hakikaten çok kavimlilik vardı. Adını bile koymadan bunu gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı; Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi kolonyalist bir imparatorluk değildir. Gerçi bu özelliği son zamanlarda edinir gibidir ama yine de diğerlerinden hayli farklıdır.

Sömürge mi Vatan mı?

Osmanlı İmparatorluğu fethettiği topraklara *koloni* değil, *vatan* gözüyle bakıyor. Buralar artık onun vilayetidir, sancağıdır vs. Kısacası bir vatan parçasıdır, bunun için de hiçbir ayrım gözetmez. Gerçi Rusya da bu konuda bildiğimiz koloni imparatorluklarından farklıdır. Mesela Kafkasya bölgesine epey yatırım yapılmıştır. Merkezi maliye aldığından fazlasını vermiştir. Sebebi, belirttiğimiz gibi, oraları vilayet olarak görmeleridir. Britanya, Hollanda hatta Fransa gibi denizaşırı bir koloni gözü ile bakmaz. Rusya'nın bu siyasetini ve tutumunu İsmail Gaspıralı da bir makalesinde belirtmiştir.[162] Onun içindir ki Rus ve İngiliz kolonyalizmini aynı kefeye koymak mümkün değildir, aralarında ciddi farklar vardır. Rus kolonyalizminde idarenin İngilizlere göre daha iptidai tarafları vardır; buna karşılık daha safdil diyebileceğimiz yanları da vardır.

162 İlber Ortaylı, "Reports and considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia," *Cahiers du Monde Russe,* Année 1991, 32-1, s. 43-46.

Osmanlı'ya baktığımızda şunu görüyoruz: O bir kere kolonyalizm nedir anlamaz. O bir devlettir işte, toprakları vardır. Sonra etnisite anlamında milletler nedir? Arnavut, Arap veya Hırvat. Osmanlı'nın kafasında öyle şeyler yoktur. İsim ve gözlem olarak vardır ve ayrılmaktadır lakin ciddi gözlemleme ve tetkik ile şekillenmiş, tasnif edilmiş değildir. Gerçi devlet dairelerinde Türkçe konuşulur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesintisiz bütün kayıtları, yazışmaları Türkçedir. Medresede Arapça okunur ama dil Türkçedir. Osmanlılar üstelik öyle pek fazla Arapça, Farsça da bilmezler. Aksi yaygın bir kanaattir ama yanlıştır bu. Batı'nın Latincesi, Yunancası gibi bir Arapça ve Farsça bilgisi Osmanlı bürokrasisinde ve ilmiye sınıfında yoktur. Türkçe konusundaki bu Türklüğe rağmen kimlik bilinci hâline gelmiş bir Türklük söz konusu değil... Bir kere kendisine Türk demiyor, öyle bir gayreti yok, başka ad koyuyor. Önce Müslüman demiş, sonra Osmanlı demiş. Osmanlılıkla Türklüğün kavgasını etmemiş, öbür etnik yapılarda ciddi olmayan folklorik bir ayrımlama vardır.

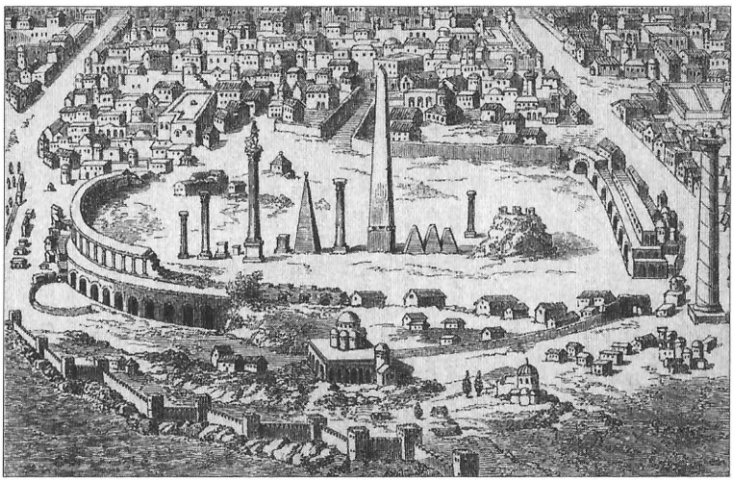
Türklük bilincinin, uluslaşmanın da, tabii bir bedeli var. Bunun başlangıcı 93 Harbi ve hızlanması da Balkan Savaşı... Çanakkale, Kafkaslar, Yemen derken, Türklerden başka herkes imparatorluktan kopmaya çalışınca biz de artık bakışlarımızı; "Biz kimiz?" diye kendimize çevirmek zorunda kaldık. Tabii bu kimlik şuuru zamanla gelişti ve artık bizim için vazgeçilmez bir sıfat hâline geldi. Dil Türkçe, fakat bu sonradan çıkan ve bedeli hem de oldukça ağır ödenen bir duygusallıktı. Bu milletin arasına katılırken kimse bize sormadı, bu toplumun içinde doğarak Türk olmuş

olduk; bunu da benimsiyoruz. İyisiyle kötüsüyle benimsenecek ve savunulacak bir kimliğimiz var. Türklük bizim Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ulaştığımız bir kimliktir. Bunu tarihî olaylarla, birtakım müesseseler yoluyla kazanmışız. Binaenaleyh, Türk ulusal kimliğini ele alırken bizdeki siyaset bilimcilerin yaptığı gibi *nation building* (ulus kurmak) türünden kavramlar kullanılmasının mânâsı yoktur, çünkü bu gibi kavramlar başka ortamlar için, kolonyal formasyonlar için kullanılmıştır. Türkiye için de Balkanlar'daki uluslar için de geçerliliği yoktur.

İfade ettiğim gibi büyük Roma ile Osmanlı imparatorluklarının benzerlikleri vardır. İkisi de geleneksel birer askerî imparatorluktur. İkisi de geniş fetihler yapmıştır, savaşçıdır. Yalnız bu konuda önemli bir fark da vardır Osmanlı ve Roma orduları arasında: Roma ordusu iyi savaştığı gibi muntazam ricat etmeyi, çekilmeyi de iyi bilir, bizim ordular ani ricat durumunda başarılı olamamışlardır. Daha önce 1443 Aralık Belgrad'ta Hunyadi János'un savunmasını kıramayan ve ani ricate mecbur kalan ordu Niş ve Sofya'yı elden çıkaracak kadar gerilemişti. Macarlara karşı savunma mevzileri kurulamadı ve Haçlı ilerlemesi devam etti ve Varna Savaşı'na kadar sürdü.[163] Hunyadi János'un önünden çekilirken bir bozgun yaşanmıştır. 1683'te Viyana'dan çekilirken de, Balkan Savaşı'ndaki durum da aynıdır.

Gündelik hayatlar, folklordaki farklılıklar çoğu zaman bir birleşme ve aynılaşmaya dahi yol açmıştır. 19. yüzyılın

163 Savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 118.

İstanbul'da Hipodrom ve çevresini gösteren 15. yüzyılın sonuna ait gravür (Onofrio Panvinio, De ludis circensibus, Venedik 1600).

renkli imparatorlukları dil ve kanuni uygulamalarından çok çarşı pazardaki kıyafetlerde söz konusudur demek yanlış değildir. Özellikle halk düzeyinde bir "Osmanlı evreni"nin yaygın biçimde oluştuğu görülmektedir. Osmanlı tebaası, gündelik yaşamdan giyim kuşama, mutfak kültüründen batıl inançlara kadar birçok unsuru ortaklaşa benimsemiş ve paylaşmıştır. Hatta bazı menkıbeler ve dinî motifler dahi bu ortak kültürel yapının bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum, farklı din ve dile mensup topluluklar arasında ciddi bir dayatma ya da zorlamanın bulunmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Asıl önem de burada yatmaktadır: Farklı halklar ve kavimler, sanılanın aksine, gündelik hayat ve yaşam kültürü açısından birbirlerinden çok şey almışlardır. Sosyal ve kültürel düzeyde varlığını sürdüren bu Osmanlı evreni, işte bu ortaklıklar ve karşılıklı etkileşimler temelinde inşa edilmiştir.

OSMANLI BARIŞI - PAX OTTOMANA

Roma Barışı'nın Son Modeli

Osmanlı Barışı (*Pax Ottomana*), tarihteki Roma Barışı'nın (*Pax Romana*) son modeli, Osmanlı tarihçilerinin, hassaten Batılı Osmanlı tarihçilerinin "Osmanlı düzenine tâbi milletlerin bu idare altındaki uyumunu" izah etmek için kullandıkları bir deyimdir. Muhtelif milletler (dinî gruplar) arasındaki uyum için bir tek şart vardır: Hâkim grubun kendi etnik kimlik ve kültürünü fazla vurgulamadan kabul ettirmeye çalışması. *Kalemiye* ve *ilmiye* sınıfı[164] Türklerden oluşmuşsa da Rönesans sonrası çağdaş imparatorluklar gibi bu etnik özellik, vurgulu bir şekilde bu zümreye girmek isteyenlere zorla kabul ettirilmiştir.

Bab-ı Âli'nin tercüme ofislerinde pekâlâ diğer dinlerden olan memurlar da vardır. Tercüme odasında reisülküttabın maiyetinde Fenerli Rumlar yer aldı. Rum kelimesi daha uygundur. Zira bu Rumların mutlak Helenler olması şart değildir; Romen,

164 Bilhassa Arabistan, Mısırlı ulema gibi Arap unsurlarda, Rumeli ve Anadolu'daki Türkler veya Türkleşen Slav, Arnavut ve hatta Helen asıllı Müslümanlıkta Türkçe kullanma ve kısmî Türkleşme açıktır.

Bulgar, Arnavut, Katolisizme ve Ortodoksluğa mensup olanlar da vardı. Aslında Morosini gibi İtalyan asıllılar da görülürdü. Bir müddet 19. yüzyılda Ermeni asıllı Amira sınıfı darphane, baruthane ve mir-i mirân denen gruplara girdi. Yunan ayaklanmasından sonra Helenlerin yerini diğer gruplar örneğin Bulgarlar aldı, Ahmed Vefik Paşa gibi.[165] Mütebahhir bir modern Türkçü de Bulgarzâde Yahya Efendi soyundan gelir. Lakin Helen veya Slav aidiyeti hiç benimsemez, aksine karşı bir tutumdadır.

Osmanlı Millet Sistemi

Millet sistemi bir kompartıman sistemidir ve insanlar kendi dinî kompartımanının üyesi olarak en alttan en üst çizgiye yükselme imkânına sahiptir ve bunun için mücadele ederler. Osmanlı "millet"lerinin idari teşkilatlarının temel fonksiyonu onların merkezle antlaşma ve müzakere yapmalarını sağlamak ve yukarıda ele alınan *istimâlet* sisteminde olduğu gibi bir tür akitle onlara dinî hürriyet, kültürel muhtariyet ve idari işbirliği (idari muhtariyet değil) statüsü vermeleridir. *Milletbaşı* ruhani liderdir ve Tanzimat devri de dâhil bu böyledir. Ancak Tanzimat döneminde laik grupların teşkilatlanarak ruhbanın otoritesine iştiraki ve onu bazen saf dışı bırakması sağlanmıştır.

165 Abdulhamit Kırmızı, "Identitäten quantifizieren: Nichtmuslime in der spätosmanischen Beamtenschaft", *BIOS*, Cilt: 35, Sayı: 1, 2024; "Jews in the Late Ottoman Bureaucracy", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2021.

Pax Ottomana'nın en önemli vasfı Müslümanların yanında Helen-Hristiyan unsura bir öncelik, hatta diğerlerine göre üstünlük sağlamasıdır. Tanzimat'ta Helenlerin ve Ortodoks Kilisesi'nin bu öncelikleri kalkmıştır. Bu uygulama tarihî olayların gelişimi ile olmuştur. Yunan Ayaklanması, Bulgar Eksarhlığı'nın doğuşu gibi nedenlere dayanır. Fermanlarda (Tanzimat ve Islahat) Rum-Ortodoks patriğinin nüfuzunu hedefleyen ifadeler yoktur, genel eşitlik statüsü ile bu böyle sonuçlanmıştır.

Millet sistemi (Osmanlı barışı), böylesine barış ve eşitlik sloganları atılırken II. Meşrutiyet yıllarında artık çürümüştü. Klasik bir imparatorluğun sorunlarını eksik sosyoloji bilgileri ile anlamaya çalışanlar yanlış teşhis ve politikalara yöneldiler. Nihayet Balkan Savaşları'yla (1912-1913) Rumeli'deki vatanın kaybı bu sistemin sonu olmuştur. Ondan önce de "Kiliseler Kanunu"nun kabulü, gayrimüslim milletlerin (Yahudiler hariç), hatta Arapların kulüpler halinde teşkilatlanması gibi fiil ve eylemler de bu sistemin sonunu getiren gelişmelerdir.

Pax Romana eski dünyanın dağılan ya da dağınık topluluklar, ömürleri tükenen eski imparatorlukların topraklarında, Alplerin kuzeyindeki bilinçleri sınırlı kabile (tribe) arasında çıktı. Duvarlar (surlar) yıkıldı, ihtiyaç kalmadı. Orta Çağ denen devirde yeniden çıktı. Osmanlı imparatorluk topraklarında devlet ve din düzeni oturmakta olan Yeni Çağ denilen devirde, ateşli silahlar döneminde yeni bir devre inkılâb etti. Surlar zaten yıkılmıştı, manasını kaybediyordu. Yıkan teknolojiyi de verimli bir şekilde kullanan kendiydi. Pax Ottomana daha sınırlı bir zamanı (4-5

yüzyıl) kapsar ama daha zor, çetin bir dünya Balkanlar ve Ortadoğu'da tesis edildi. Dolayısıyla Pax Ottomana Yeni Çağ'ın şartlarına intibak ederek devam etmiştir ve ortadan kalkışı da buna bağlıdır.

Renkli İmparatorluk Bürokrasisinin Fâtih Devrinde Biçimlenişi

Osmanlı barışının temeli İstanbul'un fethi ve II. Mehmed'in idaresi ile atılmıştı. Şehre Slavlar "Tsargrad", Müslümanlar "Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye" (Hilafetin Yüce Evi) demişlerdir. Resmî ismi budur. "Roma" vasfı etnik yapıyla ilgili değildir ve Türklüğün yadsınmasını gerektiren bir kozmopolitizmle de alakası yoktur. Nitekim Hristiyan Roma'da da Latinlik değil, Helenlik daha yoğunlukla kabul görüyordu. Helenizm adı yoktu ama varlığı vardı.

Türkler ve Türkçe İmparatorlukta Esas Unsurdu

Türkler bu imparatorluğun esas unsurudur. Ordunun dili Türkçedir. Kançılaryada Türkçe kullanılır. Ama imparatorluğun ilk asırlarında Rumca ve eski Slovence de bir kançılarya diliydi. 19. asırda bile Balkan Slavları Rumca, Bulgarca ve Sırpça dilekçe verirlerdi. Ve tabii Arapça ve şiirsel Fars dili de hiçbir zaman ihmal edilmemiştir. Türkçeyi Arap harfleri kadar Yunan, Ermeni ve Raşî dediğimiz İbrânî harfleriyle yazan gruplar vardır. Gene bazı cemaatlerin Yunancayı ve Sırpçayı Arap harfleriyle yazdığı da bilinir.

Devletin adı hanedanın adını (Osmanlı) taşırdı. 19. yüzyılda ise Osmanlılık sadece devlet adı değil, aynı

zamanda bir emperyal kimlikti. Londra elçisi Helen asıllı Fenerli Bey Kostaki Musurus Paşa bir Osmanlı'ydı. Selanik mebusu Mûsevî Emanuel Karasso Efendi de Osmanlı idi. Arnavut, Arap, Kürt ve Türk asıllı Müslümanlar da öyleydi. Sultan II. Abdülhamid'e 1909 yılında (Nisan ayı) tahtından indirildiğini tebliğ eden heyette bu unsurların hemen hepsi temsil ediliyordu. Bu kozmopolit heyetin hal'i tebliğ ettiği hükümdar, aynı zamanda Müslümanların halifesiydi, ama heyetin yapısıyla ilgili keyfiyet, işlemi değiştirmedi.

ROMALI (RUMÎ) VEYA OSMANLI DEYİMLERİ

Küçük Asya'nın Etnik Adı Türkmenya/Türkiye

Eskilerin "Türkiya"[166] diye telaffuz ettikleri vatanımızın isim babalarının, bir bakıma, orta çağların becerikli, gözlemi kuvvetli, dünyayı tanıyan İtalyan tüccar cumhuriyetleri olduğu malûm. 12. yüzyılda Küçük Asya'daki yerleşimlerde (şehir, köy ve dağlık bölgeler olmak üzere) dört bucağı kaplayan ecdadın Türkçesi, bu kıtada yaşayan başka kavimlerin ortak anlaşma dili hâline (lingua franca) geldiğinden; Cenovalı, Venedikli tüccarlar ve diplomatlar ülkemize "Turchia" veya "Turchomania" dediler. Küçük Asya'ya yerleşen dedelerimiz o zaman Roma İmparatorluğu'nun vârisi olma iddiasındaydılar ve Bizanslıların kendilerine Romalı demesi gibi, Romalı anlamında *Rûmî* kelimesini kullandılar. Bu isim zamanla tutundu, büyük adamlara bu unvan veriliyordu. Belh'ten gelmesine rağmen Mevlânâ Celâleddin hazretlerine Anadolu ve etrafına sahip çıkıp Rûmî demesi gibi, bu topraklara hükmeden hanedana da Roma (Rûm)

166 Anatolia-Şark demek. Tıpkı Perikles devrinde Yunanlıların önce Ege gerilerine, daha sonra Anadolu içlerine, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına yayılmaları gibi.

16. yüzyılda Avrupa'da yapılmış bir Türkiye haritası.

Selçukluları denirdi. Hatta Hindistan'da Babür devri mimarları veya Anadolu'da gidenlerin de Rumî olarak anılması bir başka renkli örnektir.

Emperyal Kavram Olarak Romalılık

Romalılık modern çağlarda yaşaması mümkün olmayan bir emperyal kavramdır. Bahsettiğimiz dönemlerde kiliseye dahi Roma, yani Rum-Ortodoks Kilisesi denilirdi. Bugün Batılılar bu kelimeyi Helen-Ortodoks anlamında "Grek-Ortodoks" diye yanlış kullanıyorlar; kilise de Romalılık kavramının zaten bütün dünyayı kapsadığını unutmuş, "ekümenik" kavramı ise özünde duruyor.

Romalılık muhtelif dinlere ve dillere mensup olanları bir çatıda toplardı. Modern zamanlarda bunu yaşatmak

mümkün değildir. Söğüt'te teşekkül eden beylik kısa zamanda cihanşümul oldu, ama bütün İslâm devletleri gibi hanedanın ismini taşıdı. Geçmiş asırlarda "Osmanlı", hanedanın ve ona mensup olan devletlilerin adıydı; bir halkın kimliği olarak kullanılmadı. Osmanlılığın emperyal bir kimlik hâline dönüşmesi 19. yüzyılın ulusalcı Avrupa'sını gözleyen ve göğüsleyen Bâbıâli yöneticilerinin icadıdır. Kavram bütün milletleri, çeşitli dinden ve dilden bütün kavimleri kapsar gibiyse de imparatorluğun tebaasını yeterince kucaklayamadı ve Osmanlılık 20. yüzyılın başında dahi bir Rum milletvekilinin tarifiyle; "Osmanlı Bankası ne kadar Osmanlı ise o kadar Osmanlı" olarak eridi, Türk halkı arasında ve Avrupa edebiyatında yaşadı. Ne var ki cumhuriyeti kuranlar da "Türk" deyimini hiç değilse başlangıçta Osmanlı kadar geniş tutmuşlardır, kavramın 1924 Anayasası'ndaki kullanılışı, "Türkler gibi", bu genişlik içindedir.

Kimlik ve Coğrafya

19. yüzyılda imparatorluk tebaasından herhangi birinin "Biz Osmanlı'yız" demesi veya bürokrasinin Osmanlı pasaportundan söz etmesi emperyal bir tutumdu. Gerçi, Avrupalıların "Türk İmparatorluğu" demesi gibi, bazı ahvalde Rodoplar'daki Bulgarlar da Türk İmparatorluğu'ndan ve Türkiye'den söz ederlerdi.[167] Ama bu "Osmanlılık" umumi bir deyimdi, o dahi tutunamadı.

167 Slav dillerindeki dilekçeler. Burada Bulgar ahaliden bir köy grubunun Rikâb-ı Hümâyun'a takdim ettiği arzuhallerde dahi devlet ve hükümdar "Turc" kelimesiyle zikrediliyor.

Avrupa'da coğrafyaya göre isimlendirilen ülke pek azdır. Büyük Britanya ve artık resmen kullanılsa da eskisi kadar yaygın olmayan "British" terimi böyledir. Son kalıntı Avusturya'dır, Österreich; "Doğu Devleti" demek olan bu ülkenin sakinlerine de Österreicher, Avusturyalı adı verilmiştir. Avusturyalılık bir ara Almanları, Trieste İtalyanlarını, bazı Çekleri içeren ve sevilen bir isim olduysa da sonunda onlar da herkes gibi bu unvana isyan ettiler. Bugün Avusturya ismi ihtiyar halkın yorgunluğundan, dolu kasalardan ve Avusturya'da artık Alman'dan başka kayda değer bir halk grubu olmamasından dolayı yaşıyor.

Bir müddettir gazete sütunlarında Fransa, İtalya, Almanya gibi tabirlerin böyle olduğundan söz ediliyor. Hatta ansiklopedi ve sözlüklerde çok açık anlatıldığı hâlde, yanıltma yoluna sapılarak bu isimleri coğrafyayla aynileştirip etnik kimliği pas geçme eğilimi var. Avrupa kıtasında İspanya gibi, iki küçük azınlık grubunu tanıdığı hâlde kendileri Endülüslü, Aragonlu veya Kastilyalı olan etnik İspanyolların bu ismi, ayrı dil konuşan Katalan ve Basklarla da örtüştüren bir devleti vardır. Gene Bröton, Bask ve Korsikalı gibi ayrı dil sahibi azınlıklarına aldırmadan kendi tarihî ismini kullanan Fransa da onun yanı başındadır. Bu tarihtir ve bu ülkelerin geldikleri nokta onlara başka bir seçim bırakmamaktadır.

"Türkiye" tabiri, hâkim etnik gruba göre, ülkemize başkalarının verdiği bir isim. Kaldı ki, bu gibi mantık çıkmazlarını önlemenin önemli bir yolu tercüme etmekten geçer.

Deniyor ki: "Amerikalı oluyor da Türkiyeli niye olmasın?" Şüphesiz ikisine de göçmenler gelmiş, ama birine silahlı kafilelerle öbürüne ise bavulu, vapur bileti ve özgür iradesiyle. Birinin adı Kristof Kolomb'un farkına varmadığı bir bilinmezi, yeni kıtayı bilinir kıldığı için ismi verilen Cenovalı bir kaptandan, Amerigo Vespucci'den geliyor. Diğerininki ise XII. asırdan.

8. BÖLÜM

BİR RÖNESANS HÜKÜMDARI

FETİH VE RÖNESANS

Fetih ve Rönesans İlişkisi

"Rönesans'ın başlaması İstanbul'un fethi sonrasıdır" gibi bir çağ tasnifinin kabulü ya da şehirden (polis) kitaplarıyla kaçan âlimlerin Batı'da bilimi geliştirdiği şeklindeki Voltaire'den kalma mudhik iddia kabul edilebilir değildir; zira bilinen ve mülteci Helen kültüründen kastedilen Helen âlimlerin ismi geçenleri çoktan gitmişlerdi. İstanbul'un fethiyle denizaşırı fetihlerin dönemi başlayacaktı ve bunun tabii ki Batı'da etkileri oldu ancak İstanbul'un fethiyle Batı'da Rönesans başlamış değildi. Bizanslıların eski Helenlerden tahrip etmeden saklayıp aktarabildikleri eserler 1204 Haçlı istilasından beri İtalya'ya taşınmıştı. Türklere karşı yardım isteğiyle kiliselerin birleşmesi için Avrupa'yı dolaşan İoannis Paleologos'un İtalya'ya gelişiyle, 5 Temmuz 1439'da Floransa'da toplanan konsilde fethin sonucu gözle görülür hâle gelmişti.[168] Kardinal Cesarini Latince, Metropolit Bessarion Yunanca ve Latince, Rönesans hümanizminin canlı diyaloğunu sürdürüyordu. Bu Rönesans atmosferi ve kilise birliği fikri etrafında şekillenen miting Santa Croce Kilisesi'nde kaldı. Sonunda Bessarion da Helen kültürünün

168 Bu konsil hakkında mufassal bilgi için bkz. Christopher Hibbert, *The Rise and Fall of The House of Medici*, Allen Lanc, London, 1974, s. 64-9.

Fâtih Madalyonu, 1481, Constanzo de Ferrara.

temsilcisi olarak İtalyanları büyüledi ve Katolik kardinali olarak İtalya'ya sığındı. Bizans orada konuşulanlara ve varılan anlaşmaya razı olmadı. Belirttiğimiz gibi Gennadius, "Latin külahına karşı Türk sarığını" tercih edenlerin başını çekiyordu. Akdeniz'in doğusu, batısına karşı I. Justinianus devrinde gösterdiği şiddetli tepkiyi tekrarladı.

1452'de İstanbul'un ne derece klasik Yunan düşüncesini yaşattığına dair henüz kesin bir envanter yok. Kütüphaneler ne durumdaydı, açık bilgi yok. Kaldı ki Yunan düşüncesi özellikle Doğu'da zaten hep hâkimdi. Enerji nasıl kaybolmuyorsa, medeniyet ve ilim de kolay kaybolmuyor. Doğu Roma'nın kitap zenginliği ve uzman nakli 14. asırdan beri yapılıyordu. Voltaire'in Doğu-Batı tarihi konusundaki dar bilgisi (ki dönemi için normal) hâlen Türkiye'de okul derslerinde tekrarlana geliyor.

Sözün özü; Rönesans fetihten sonra başlamadı. Rönesans'ı bir kronolojik noktadan başlatmak geçerli tespit sayılamaz. Ancak o devrin insanına yakışır bir mânâsı vardır. Dönemin İtalya'sında yeni bir şeyler olduğunu görenler bu iddiada bulunmuş. Mesela Rönesans İtalya'sının ünlü tarihçisi Giorgio Vasari'nin *Biyografiler* (*Vite*)[169] eserinde bu görüş açıktır.

Fetih Türkleri Avrupa Coğrafyasında Kalıcı Kıldı

İstanbul'un fethiyle Türklük mevcudiyeti Avrupa âleminin zihninde iyice yer etmiştir. Zira Avrupa coğrafyasında Türkiye'nin yeri artık kalıcı bir hâl almıştır. Bunun değişmeyeceği anlaşılmıştır. Bu Türklük Rönesans döneminden beri İslam'la aynileşmiştir. İslam'ın yerleşmesi ve yayılmasını etkilemiştir. "Turc" kelimesiyle ifade edilir hâle gelmiştir. Hatta "Turc" giderek eski "Sarazen" sözünün yerini aldı. İslam ve Türkleşen "Müslümanlaşmış" gibi kavramlar kullanılmazdı. Türkleşme engizisyonda bile kullanılırdı.[170] Bundan sonra ona göre bir politika gelişmektedir. Sadece Batı'da değil Osmanlı İmparatorluğu'nda da Kanûnî döneminde Protestanlığın da Macaristan'da yayılmasını destekledi. Roma İmparatorluğu yeniden kuruldu. Türklerin imparatorluğu artık Balkanlar ve Anadolu'daydı; bu coğrafya rahatça gelişmeyi sağladı. İstanbul'un ekonomik gelişmesi daha doğrusu eski asırlardaki dirilmesi görüldü. İstanbul,

169 Türkçesi için bkz. Giorgio Vasari, *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*, çev. Elif Gökteke, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.

170 Carlo Ginzburg *Il formaggio e i vermi* adlı eserinde; kilisenin doktrini dışında konuşan bir değirmencinin yargılanması konusunu ele alır. Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2025.

bir merkez oldu. Balkanlar da bu şekilde gelişti. Zira bu bölge, İran, Mezopotamya sınırlarına ve Uzak Asya'ya kadar uzanan bir ticari ağla bütünleşti. Balkanlar'da yerli halklar bu ağ vesilesiyle köprü gördüler, han gördüler... Dünyaya yeniden entegre oldular. Örneğin Romanya'nın eski hariciye vekili ve başbakanı, büyük tarihçisi Nicolae Iorga (Demir Lejyonlar darbesinden sonra, Antonescu döneminde gaddarca katledildi); Osmanlı devri için "Bizans'tan sonra Bizans" (Rumence; Bizanţ după Bizanţ, Fransızca; Byzance après Byzance) deyimini kullanır. Şunu da ekleyelim: Bir kere Doğu Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi, Roma'nın mirası olan coğrafyanın Türkler tarafından alınması Batı'da büyük bir problem ortaya çıkarmıştır.

"Fetih, Avrupa'da daha büyük bir kırılmaya yol açtı" demek mümkündür. Zira fetih, belki bizim tarihimizden daha önemli. 1453 tarihi sıradan bir Avrupalının bile bildiği bir tarihtir. Bizler ise İstanbul'un fethini okulda öğreniyoruz, fakat bu tarihî çizgiyi gözleyen, takip eden bir tarih merakı ve öğretimi yok. Bunun dışında Fâtih'in kim olduğu, İstanbul'un fethinden sonra neler yaptığı da etraflıca ve yoğunlukta ele alınmaz.

Avrupa'da Fetih ve Fâtih Algısı

Fetih ve Fâtih Avrupa'da nasıl anlatılıyor diye bakıldığında karşımıza ilk olarak Avrupa'daki anlatılarda şehrin kan ve ateşle mahkûm olduğu şeklinde abartma bir tasvir çıkıyor. Şehir güvenle, inançla, bir söz kesimiyle verilir, karşı taraf teslim olursa şehirdeki insanların mal ve mülklerine dokunulmaz; fakat eğer mağlup taraf karşı savunma yapmış;

1470'lerde başlığında ejderha figürü ile Fâtih Sultan Mehmed'i "El Grand Turco" (Büyük Türk) olarak çizen İtalyan ressam Gentili Bellini'nin, Berlin Müzesi'ndeki çalışması.

hükmeden ordunun kaybı varsa askerin yağma hakkı vardır. Yerli ve yabancı kaynaklar, İstanbul'daki yağmanın fetihten itibaren bir buçuk günde bittiğini yazıyor. Şehir lazım olduğu için yağma durdurulur. Hatta Fâtih, askerin hakkı olan bazı esirleri bir müddet sonra fidyeyle özgürlüklerine

kavuşturur. Çünkü o nüfus da lazımdır ve Fâtih esirlerin bir kısmının fidyesini kendisi öder. Popüler Avrupalı tarihlerde anlatıldığı gibi şehri çöle çevirmeleri mümkün değil ve rasyonel bir açıklama olarak kabul edilemez. Zira 1204 yılında Haçlı sürüleri Doğu Roma medeniyeti ve şehrini çöle çevirmişlerdi. Hâlâ Avrupa'da Kuzey Germen ülkelerinde Haçlı şövalye ve askerlerin Konstantinopolis'ten yağmaladığı eser, eşya ve basit reliklere (eski eser) şehir ve köy kiliselerinde dahi rastlanıyor.

1204 Latin İstilası

Fetihten iki buçuk asır önce İstanbul'da bir Latin işgali var fakat bu işgalin anlatılarda yer almadığı malum. Avrupa tarihyazımı çok uzun zaman 1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Seferi'ni unutmayı tercih etmiştir veya görmemiştir.[171] Bu Haçlı Seferi'nde hedef Kudüs'tür elbette, ama Venedik'in Bizans'tan alacak intikamı olduğu için İstanbul'u ele geçirirler. Bizanslılar o zamandan 15-20 sene evvel Venediklilerin dükkânlarını ve Pera'daki depolarını tarumar ettikleri için Venedikliler bunun intikamını almak istiyorlar. Böylece, Ortodoksları kovmak ve bir imparatorluk kurmak için Haçlılar önce İstanbul'a naklediliyorlar (1204). Bu beklenmedik saldırı karşısında şehir Haçlılar tarafından çok kolay ele geçirilmiştir. Burada Ayasofya'nın da onurunu kirletiyorlar. Hakaret etmek maksadıyla Ayasofya'nın içine

171 Türkiye'de Işın Demirkent gibi uzmanların Niketas Khoniates gibi renkli Doğu Roma kaynaklarından aktardığı bu bilgiler akademik düzeyde kaldı ve orta eğitime yansımadı, hâlâ da yansımıyor. Bizans (!) denen tarihi çocuklarımıza anlatmamak bir tuhaf bağnazlıktır.

hayvanları sokuyorlar. Bu tür davranışlar Osmanlı fethi sırasında asla olmamıştır. Ayasofya çok açık bir hedeftir ve amaç oranın Fethiye Camii olarak en önemli mabet hâline getirilmesidir. Bu yüzden de ona göre, gereken saygıyla davranılır. Haçlı dönemi boyunca (yarım asırdan fazla) şehir mahvolmuştur. 40 bin Haçlı ve kontları her şeyi yapar, çünkü disiplinleri yoktur. Kurulduğundan beri insanların gözünü kamaştıran, dünyanın merkezi olan, en büyük mabedin ve en büyük binanın inşa edildiği bir şehir, İstanbul, harap olmuştur. Ayrıca adalar, Peloponnesos Yarımadası'nda Haçlı devletçiklerinin sarstığı Yunanlılık bu fetihlerden sonra imparatorluğun coğrafî yapısı ve iktisadiyatı sayesinde yeniden kalkındı. Şehrin bu olaydan sonra yeniden dirilmesi de başka türlü mümkün olamazdı. Türklerin aldığı şehir bir anılar bütünüdür ama her şeyden önce geniş bir çevre ve hinterlantla yaşayabilir ki öyle de oldu.

Bazı önemli eserlerin muhafazasına pratik nedenlerle önem verildi. Kuşkusuz alt katına inen ikincil derece eserler vardı. Osmanlı mirasının bile yeterince muhafaza olunduğu iddia edilebilir mi? Klasik Roma'yı Hristiyan İtalya, Risorgimento (İtalya'nın birleşmesi) döneminin atmosferi ne kadar koruyabildi? Bugünün kaçakçılık ve yeni zenginler dünyası eskiye ne kadar saygı duyuyor?

YERLİ VE YABANCI YAZARLARIN FÂTİH'E BAKIŞI

Fâtih ve Fetih Algısı

Dünyaca ünlü tarihçilerin ve yazarların Fâtih'e nasıl baktıkları üzerinde de durmak gerekiyor. Yerli ve yabancı yazarlardan Franz Babinger, Gustave Schlumberger, Steven Runciman, Halil İnalcık ve çağdaş Osmanlı uzmanları Feridun Emecen gibi ya da Fâtih'in muasırı Giacomo de Languschi, Mikhael Kritovulos, hatta o dönemde kulaktan duyan Giovanni Maria Angiolello ve vakanüvis Tursun Bey gibi tarihçilerin hepsinin birleştiği bir nokta var: 21 yaşındaki hükümdar, İstanbul fâtihi büyük bir mareşaldir.[172] Yanya'nın, Mora'nın ve Bosna'nın coğrafyasını bilenler, o zamanın denizaşırı memleketleri olan Trabzon'un, Kuzey Ege Adaları'nın konumunu görenler, fetihle geçen 30 senenin hakkını teslim ederler. Bütün bu başarılar yeni bir döneme, ateşli silahlar devrine aittir. Bu yüzden Fâtih'in

172 Meslek tarihçileri Batı veya Doğu dilleri etrafında toplanabilir. Bu bölünme bir müddet Batılılara üstünlük verdi. Bu kanat bu birikimi kaybediyor. Doğu'da İtalyan ve modern Avrupa kaynaklarına eğilim artıyor. Fâtih ve Fetih ilgili eserlerde, Stefan Zweig gibi tarihî roman yazarları dışında, ikincil renklilik pek çıkmaz. Bunlar da okuyucu açısından problematik bir yoldur. Musikî dünyası ise Gioacchino Rossini gibi bir deha özgün ve âkil bakışla işe girişmiştir. *Maometto II*'de bu görülür. Musikînin dengesi ve armoni tarihyazımının da üstüne çıkmıştır.

askerî tarihte ayrı bir önemi vardır. Fethettiği yerler dört asırdan daha uzun süre imparatorlukta kalmıştır. Ayrıca fetihlerine Anadolu'nun önemli bir kısmı da dâhildir.

Fetih Yeni Bir Dönemin Başlangıcı mı?

Öte yandan, 29 Mayıs 1453 tarihini yeni bir dönemin başlangıcı olarak almak, Türk ve Müslüman tarihçilerden öte Batılı tarihyazıcılarının teklifidir. Onlara göre Roma hâkimiyeti ağır bir darbe yemişti. Şimdi Roma'nın halefi olmak Batı Avrupa'ya mı yoksa Moskova'ya mı nasip olacaktı? Bu kavga tâ o günden beri tarih yorumculuğunda siyasi ve dinî anlamda bütün canlılığıyla devam ediyor. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu, aslında birtakım Alman devletçiklerinin konfederasyonu olduğu hâlde, Roma İmparatorluğu olma iddiasındaydı. Buna dayanarak yıkılan Doğu Roma'yı "Bizans" olarak yanlış bir isimle adlandırdılar. Ortodoks Doğu Avrupa'nın başkenti Moskova da Konstantinopolis ve Roma'nın halefi olmak niyetindeydi. Slav-Ortodoks dünyasında belirli çevrelerin ne dün ne de bugün böyle bir iddiadan vazgeçtiklerini söylemek mümkündür. III. İvan'ın devr-i saltanatında (1462-1505) Moskova üçüncü ve son Roma olarak ilan edildi. Sırasıyla İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ten sonra XVI. yüzyılın ahirinde, 1589 yılında, Moskova da patriklik seviyesine yükseltildi.[173]

173 Bu safha tarihçiliğin el değmeyen safhalarındandır ve Moskova'daki "eski belgeler arşivinde" geniş bir ilgiyi bekliyor.

Roma Mirasının Gerçek Taşıyıcısı Osmanlılardır

Gerçekten büyük Roma mirasının hakkıyla millî ve mahallî devletler tarafından devralınması mümkün değildir. Muhtelif dinlerden ve dillerden kavimleri yöneten üniversal mahiyetteki bir imparatorluk, yapısı itibarıyla ancak Osmanlı Devleti olabilirdi. Bu imparatorluk 15. asırda evvela Balkanlar ve Anadolu'da Roma mirasını hâkimiyeti altına almıştır ve 16. asırda Mısır ve Ortadoğu'nun fethiyle (ilhakıyla) bu süreç tamamlanmıştır. Nihayet Osmanlılar eski Roma kurumlarını da imparatorluk bünyesine katmıştır. Bunların başında Roma-Ortodoks kilisesi gelir.

Fâtih Sultan Mehmed'in Bertoldo di Gioavanni (1420–1491) tarafından yapılan madalyonu, 1481.

Bu noktada Osmanlı Devleti üçüncü ve son Roma imparatorluğudur diyebiliriz. Türkler hem eski pagan Roma hem de Hristiyan Roma mülkünü kurumlarıyla kabul ve himâye eden bir kuvvet olarak hakkıyla sahiplenmişlerdir. Roma hukukçusunun örfi alandaki etkilerini tartışmak bir yana *Türkokratia* dediğimiz dönem I. Justinianus'tan ve Isauria sülalesinden sonra 15. asırdan yani fetihten sonra Patrikhane'nin nezdinde medeni hukuk alanında devam etti. Devlet hayatında ve yapısındaki benzerlikler sırf Doğu Roma'dan değil, Sâsânî İran'ı üzerinden de Osmanlı'da devam etmiştir. Şehir hayatının düzeni konusunda bu yolda devamlılık söz konusudur. Saray yaşamı ve devletin kültürü yeni bir Müslüman Roma'nınkini andırıyor, hatta buna göre düzenleniyordu. Helenizm Müslüman bir hükümdarın ve Müslüman bir devletin kucağında yaşamaya devam ediyordu. Fâtih Sultan Mehmed kendisini Roma'nın tüm eski topraklarının efendisi ve Rûm tahtının sahibi olarak görüyordu. Franz Babinger'in tasvirine göre, 6 Ocak 1454'te Roma Katoliklerinin ünlü düşmanı ve halkın çok tuttuğu Georgios Kourtesios Scholarios'a patrik unvanı verdi.[174] Patrik olarak Gennadius adını alan bu zât, saraya davet edilmiş ve sultanla yemek yemişti. Bu büyük bir şerefti, çünkü Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnamesinin protokol faslına göre vezîriâzamın bile hükümdarın kendisiyle yemek yemesi söz konusu değildi. Hükümdar, Gennadius'a patrik asası verdi. Avluyu geçene kadar kendisine vüzerâ eşlik etti ve Fâtih maiyetine, ona hediye ettiği atla birlikte makamı olan Havâriyyûn Kilisesi'ne kadar refakat

174 Babinger, *a.g.e.*, s. 104.

etmelerini emretti. Bir müddet sonra çıkan emirname ile de Rum-Ortodoks inançtaki bütün tebaa, yani Bulgar, Sırp, bazı Arnavutlar, Makedonlar ve 16. yüzyıldan sonra bu inanıştaki Araplar ona bağlandı. Patrik hepsinin dinî, idari ve mali işlerindeki en büyük otoriteydi; bütün okul ve yayın faaliyetleri onun denetimindeydi.

Ne var ki patrikhanenin Helenlerin dışındaki kendi dil ve folklorik, etnik grupların bu yönlerine yeterince sahip çıkmaması, saygı göstermemesi, yüksek rütbeli ruhbanın tayininde Helen etnisiteye öncülük tanıması 18. ve 19. yüzyıllarda Balkanlar'daki çatışmaların önemli nedenleridir. Bu ulusal Ortodoks kiliselerinin otosefal (otonom, muhtar) ortaya çıkışına kadardır ve sorun II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar uzamıştır.

Türkokratia

Roma hukuku cemaatin hukuki alandaki (hassaten Özel Hukuk dediğimiz Medeni Hukuk alanında) mevzuatıdır ve tarihte Roma hukukunun bu dönemine, bilindiği gibi "Türkokratia" denir. İslâm hukukunun Müslümanları bağlaması gibi, Rum-Ortodoks tebaa da özel hukuk alanında Roma hukukunun metinlerine bağlıydı. Mamafih devlet ve toplum hayatında, arazi rejiminde ve ceza hukukunda hem eski Türk gelenekleri hem de Roma hukukundan gelen bazı düzenlemeler vardı. Fâtih, eyalet idaresinde ve şehir

yönetiminde Bizans sistemini ihtiyaç ölçüsünde bir miktar terk etti. Bazı yazarlar, onun bu hareketiyle Roma-Katolik Kilisesi'nin nüfuzunu kırmayı amaçladığını ileri sürerler.

Üzerinde durduğumuz gibi Fâtih Sultan Mehmed bütün dinlerin hükümdarı olarak, Patrik Gennadius'a Hristiyan dini üzerine bir kitap yazmasını emretmişti; bu eser, yani *İtikadnâme*, kalıcı bir Türkçe kitap oldu. Fâtih, Müslüman ulemâ ile de sık sık toplanıp görüşürdü. Mûsevîlerle iyi ilişkiler kurdu ve şehre bir başhaham tayin etti. Devrin hümanistleri ile yakından ilgileniyordu. Venedikli ressam Gentile Bellini sarayda ağırlanıyordu. Roma tarihi üzerinde çalışılıyor ve münakaşalar yapılıyordu. Giacomo de Languschi; "Dünyada tek devlet ve tek inanç olmalıdır" diyor. Acaba bu kastettiği doğrudan Grand Senyor denen sultana bir telkin miydi?

Fâtih'in Gennadius'u patrik yapması kesinlikle önemli bir siyasi hamledir. Böylece Doğu ve Batı Hristiyanlığını birbirinden ayırmış oldu. Fâtih, Gennadius'a tarihte hiçbir Ortodoks patriğin görmediği bir şekilde iltifat etti ve protokolde Rum patriğine üstün bir mertebe bahşetti. Bütün imparatorluğun Hristiyanlarını Roma patriğine bağladı. Patrikhane bugün kendisine "ekümenik" diyor ve bunun kavgası yapılıyor. Hâlbuki Osmanlı bunlara Roma Kilisesi demiştir. Roma zaten "ekümenik" ile aynıdır, çünkü klasik düşünceye göre Roma bütün dünyanın kilisesidir. Peki, kilisenin hâkimi Roma'ya hükümdar olarak kim sahiptir? Fâtih'in kendisi... O bir Roma imparatorudur. Nitekim bu unvanı ona sadece zamanın Müslümanları değil, Rumları da yakıştırmıştır. 1446'da Georgios Trapezuntios Fâtih'e hitaben, "Kimse şüphe etmez ki, sen Romalıların

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi lideri II. Gennadios ile görüşmesini betimleyen mozaik, 1454.

imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatordur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de İstanbul'dur" diyordu.[175]

175 Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, s. 111.

Bugün Akdeniz dünyasındaki ulusal devletlerin her biri bu tarihî gerçeği kabul etmek ve bilmek zorunda; bu gerçek siyasi bir misyon iddiası gerektirmez, bir üstünlük bahşedemez, sadece beşeriyetin o andaki kimliğini anlamak için gereklidir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ile İlgili Tartışmalar

Osmanlı tarihi kaynakları bir muammadır. Bu imparatorluğun 1300'lerde, yani 14. asrın başlarında (Halil İnalcık Hoca bu tarihi birkaç sene daha ileri götürmektedir) ortaya çıktığı malumdur. Ne var ki aşağı yukarı 150 sene boyunca, yani 1450'lere yaklaşan döneme kadar, biz bu imparatorluğun hikâyesini bir ölçüde takvimler ve anonim *Tevarih-i Âli Osman* dışında Türk vakanüvislerden edinemiyoruz. Yani Âşıkpaşazâde, Oruç Bey, Mehmed Neşrî gibi ilk devir kroniklerinin hepsi 15. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır.[176] Bu vakayinamelerin üzerinde mukayeseli incelemelerle arkeoloji, tarih ve topografiyle ilgi kurmadan zayıf hükümleri reddedenler veya kesin bilgi kabul edenler vardır. Halil İnalcık 40 senelik bir zaman içinde Bitinya bölgesinde bizzat yolculuklar ve eski eser kalıntıları üzerindeki yüzey araştırmalarını vakayinamelerle paralellik kurarak yeniden araştırdı. Eskişehir Üniversitesi'nden Halime Kozlubel Doğru'nun paralel kazılarının da bu düzlemde yapıldığı anlaşılıyor. Tabii kaleme aldıkları tarihte, malumat bakımından, eskiyi duydukları kadar naklediyorlar. Hangi yazılı kaynakları kullanıyorlar ve daha da ilginci,

176 Nihal Atsız, *Oruç Beğ Tarihi-Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

bunlar nasıl bir dünya görüşüyle tarihî olayları anlatıyorlar, tam mânâsıyla bilemiyoruz. Mesela Âşıkpaşazâde'nin söz ettiği kaynak kişi Yahşı Fakih'ten elimize geçen bir nüsha yok. Yani, 1350'de yazılan bir tarih kitabı, herhâlde bize başka bir bakışla olayları nakledecekti. Hâlbuki bu tarihçilerimiz, yani bizim bugün ihtiramla ismini andıklarımız, bir imparatorluk atmosferinin tarihçileridir.

Osmanlı vakanüvisleri için Almanca'da kullanılan bir tabir vardır: *Reichshistoriker*. Bu kelime, 'devlet tarihçisi' ya da 'imparatorluk tarihçisi' anlamına gelir. Fâtih'in Bosna'yı aldığı, Arnavutluk'u aldığı, İstanbul'u fethettiği ve bir dünya gücü olarak ortaya çıkardığı büyük devletin başında, o büyük Osmanlı Devleti'ni yönettiği çağda, bu vakanüvisler Devlet-i Aliyye'nin kuruluşunu yazıyorlar. O kuruluşu bambaşka bir havayla, muhtemelen olduğundan başka bir havayla vermemeleri mümkün mü? Menkıbe gerçekle karışabilir. Büyük ihtimalle olmayan şeyler ortaya çıkabilir. Çağdaş tarih maalesef daha güvenilir bir dal değildir ve öyle zannediyoruz ki önümüzdeki zamanlarda muasır devletlerin; Memlûkler'in, Venedik'in, Floransa'nın yani Toskana Devleti'nin, Cenova'nın arşivleri iyice karıştırılmadıkça bizim yeni bilgiler elde etmemiz de oldukça güçleşecektir. Filolojik bakımdan bir çetin ceviz daha var; 15.-16. asır Moskova arşivleri. Arşiv çok zengin fakat henüz kullanılmadı.

Kuruluş Dönemi Topografi ve Saha Çalışmaları

Kuruluş devrimizdeki bu historiyografik zorluklar, başka alanlarda da ortaya çıkmaktadır. Hangi tahrir defterine baksanız arazi ve vergi kayıtlarının 15. asırdan aşağıya

gideni yoktur. İlk yayımlanan tahrir defterleri, resmî kançılaryanın kayıtları olan ahkâm defterleridir ki bunların bir dizisini -eski adıyla- Başbakanlık Devlet Arşivi'miz başarıyla ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu defterleri Mehmet Akif Erdoğru, Mehmet İpşirli, Feridun Emecen ve İlhan Şahin gibi Türk meslektaşlar ele almakta ve kaynakların daha eskiye gitmediğini bildirmektedirler. Dolayısıyla biz varlığıyla objektif olarak ortada bulunan büyük bir bölgenin, cihanşümul bir imparatorluğun karanlık tarihini keşfetmek ve anlamak zorundayız. Oysa hem yazarlar, okumuş yazmış kimseler olarak hem de halk olarak bunu ters anlamakta ve yorumlamakta güçlük çekmekteyiz. Kuruluş dönemi topografi ve saha çalışmalarını ise geniş ölçüde Halil İnalcık hocamıza borçluyuz. Sonradan dönem tarihçilerinin bu konuda işe başlamaları, Macar meslektaşlarımızın Macaristan'daki topraklardaki Osmanlı dönemi arkeolojisi için kazılar yapması, Türkiye'de de 1980'lerde devam edilen bu faaliyetlerin tekrardan dirilmesi icap eder. Osmanlı arkeolojisi bir müstakil branştır.

Fâtih'i Ebedîleştiren Gioachino Rossini'nin II. Mehmet Operası

İtalya, hep Doğu Akdeniz'deki ikbalini sarsan kuvveti merak etti. Gioachino Rossini bu merakını saygı derecesinde ifade etmiştir. Fetih sırasında bir efsaneyi "Maometto II veya Maometto secondo" adlı operasında ele aldı. Eğriboz Valisi Erisso'nun kızı Anna

ile Fâtih'in kendi kimliğini gizleyerek başladığı bir aşk hikâyesini ele alıyor. Tabii farazidir. Karşımızda Türk senyörlerinin aşk ve âlicenaplık bileşimi içinde bir tarifi daha söz konusu. Mozart'ın "Saraydan Kız Kaçırma" operasından ve benzer eserlerden, Bayezid ve Timur ile Muhteşem Süleyman Batı operasının meşgul olduğu tarihî portrelerdi.

Rossini'nin "Maometto II veya Maometto secondo" adlı bu eseri ilk önce Napoli'de San Carlo Tiyatrosu'nda temsil edildi. Bir iki temsilden sonra 20. yüzyılda tekrardan prömiyeri yapıldı. Ankara 1990'lardaki ilk temsilinden sonra (ki libretto Türkçeydi) 2024 yılı Şubat tarihinde tekrar sahnelendi. 1990'daki Türkiye prömiyerinden sonra yine özgün, dünyaya hitap eden bir performans ve sahneleme söz konusuydu. 1990'da da II. Mehmed'i Suat Arkın teganni etmişti. Belli ki Türk operası İtalyan operasının her safhasına hâkim olacak durumda. Mert Süngü'nün Türkiye operası sahnesine çıkışları ümit ederiz dışarıya giden sanatçı göçünün bir ölçüde avdeti olur. Burak Bilgili, Doğukan Özkan, Dilruba Bilgi, Gülbin Günay, Esen Demirci, Asuda Karayavuz, Ufuk Toker ve ünlü şefler Alessandro de Marchi, Zdravko Lazarov gibileri eseri muhtelif tarihlerde seslendirdiler.

ENTELEKTÜEL HAYATI

İlyada Destanı'nı Orijinalinden Okuyabilen Fâtih

Fâtih'in yanına müzisyenler, âlimler geliyor. Ona devamlı kitap getiren sahaflar ve bibliyofiller de var. "Kitaplara o kadar meraklıydı ki yemek yerken bile kitap okuyordu" da deniliyor. Fâtih, *İlyada Destanı*'nı kenarlarına şerh düşerek orijinalinden dinleyebiliyor ve okuyabiliyor. Malum bu destan metni öyle herkesin okuyabileceği bir metin değildir. Yunancasının düzgünlüğünü Fâtih'in muasırı yazarlar; Giacomo de Languschi ve Kritovulos söylüyor.[177] 18. asır eski Yunanca uzmanı birçok insan vardır ama 15. asırda eski Yunanca elyazması metin okuyacak adam sayısı çok azdır. O, İtalyancayı da çok rahat konuşuyordu. Bu iki vasfından dönemin Türk ve Müslüman âlimleri pek söz etmezler, dikkatlerini çekmemiştir. Lâkin Topkapı Sarayı Kütüphanesi fevkalade renklidir. Miktar bakımından en kalabalık değilse de çeşit itibariyle renklilik gösterir. Orada sadece Arapça, Farsça, Türkçe gibi Şark kütüphanelerinde bulunan kitaplar değil; Yunanca, Latince, Ermenice ve Macarca hatırı sayılır miktarda eser mevcuttur. Miktar bakımından değilse de çeşit itibariyle renklilik gösterir. Bu

177 Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. M. Gökman, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1967.

nedenle saray kütüphanesi Rönesans dönemi içinde uzun zaman şöhretini muhafaza etmiştir. Bunlar arasında Aristoteles ve Erasmus da vardır ama sayılıdır. Bu eserlerin tümüne değme hümanistlerin kitapları arasında dahi çok nadir rastlanır. Fâtih bu anlamda entelektüel, enteresan bir kişiliktir. Bunlar padişahların özel kütüphanesidir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi de özel bir kütüphanedir. Ayrıca bu bir eğitim meselesidir. Enderun'un tarihini henüz çok iyi bilmiyoruz. Padişah çocuklarının bu mektepte devşirmelerle birlikte nasıl bir eğitim gördüğünü ve bu eğitim sürecinde neler okuduklarını henüz araştırma safhasındayız. Fakat şunu açıkça söylemek durumundayım ki buradaki gençlerin birtakım dilleri öğrenmesi, bugün üniversite talebelerinin o dilleri öğrenmesinden daha kolay. Çünkü buraya devşirilen köylü çocukları geliyor ve onlar halk tipi bir Rumca konuşuyorlar. Ayrıca aralarında Mahmud Paşa gibi ruhban aile çocukları da var. Bu devlet adamı ikna yöntemi ile alınmıştır. Sokoloviç Mehmed Paşa, yani imparatorluğun en uzun süre sadrazamlık yapan paşası da ikna ile devşirilerek gelen bu seçkin gençlerden biridir.

Süheyl Ünver'in yayımladığı, *Fâtih'in Çocukluk Defteri*'nin Fâtih'e aidiyetinin tartışmalı olduğunun[178] altını çizerek eklemek gerekir ki, Fâtih, güzel yazı ve işlevsel yazı talimi görmüş bir hükümdardı ve çocukluğundan beri

178 İlgili kitabın/defterin Fâtih'e ait olmasının mümkün görünmediğine işaret eden Emecen, Ünver'in de kitapta/defterde çok dikkatli bir dil kullandığını ve fakat buna rağmen başlığı mevcut hâliyle attığını belirterek, defterin o dönemdeki esirlere, Enderun'da okuyan başka talebelere ait olabileceği ihtimali üzerinde durur. Bkz. Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453*, "Ya ben Şehri alırım ya da Şehir beni…", Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 88 vd.

II. Mehmed'in şehzadelik dönemine ait olduğu tahmin edilen defterdeki yazılar ve çizimler.

böyle şeylerle uğraşıyordu. Resim yapıyor, kaligrafi ile uğraşıyordu. Bu işlek bir kaligrafidir. Yani karşımızda bir münevverin, hatta bir Rönesans münevverinin çocukluk hâli ve yetiştiriliş biçimi var.

Fâtih bilindiği üzere şair bir hükümdardır. Edebiyat tarihimizi bilen hatta kendi de divan edebiyatı tarzında bazı

şiirler kaleme alan Halil İnalcık Hoca'nın Fâtih'in edebî yönüne dair mütalaasına başvuralım:

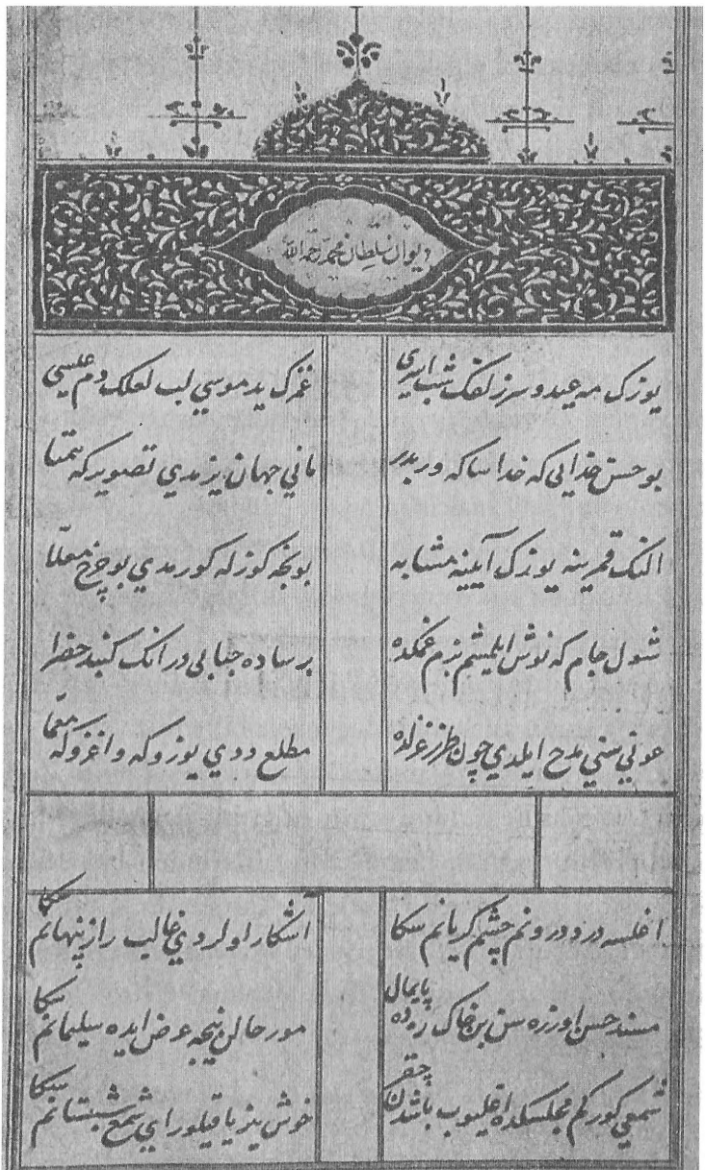
"Fâtih Sultan Mehmed 'Avnî' mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Çağının şiir dilini ince hayallerle yoğurmayı başarmış, açık ifadeleri ve akıcı üslûbu, henüz sanatlara boğulmamış Türk şiirinin güzel örnekleri arasında sayılmıştır. Tasvirlerindeki başarı ve mazmunlarındaki zenginlik ilk anda anlaşılabilecek kadar açık ve yalındır. Arapça-Farsça tamlamalar yerine Türkçe ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Beyitlerine ustalıkla yerleştirdiği zekâ oyunları ve hayaller kadar belli kalıp ve fikirler de onun çağdaşları ile aynı klasik üslûp içinde eser verdiğini gösterir."[179]

Bu tarafsız usta tasvir çok veciz ifadeyle Fâtih'in Türk edebiyatının ve dilinin sadeliği içinde ele alınması gereken bir şair hükümdar olduğunu ortaya koyuyor. Belirttiğimiz gibi 14.-16. yüzyıl Türk şair hükümdarları arasında tartışmasız en büyük olanı Şah İsmâil'dir. Fâtih, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî de edebiyat tarihimizin değerleri dışına alınamaz.

Fâtih Dönemini Araştırma Metodolojisi

Tarihyazımında Fâtih devrinin malzemesinin ne Kanûnî devriyle ne de 17. asırla mukayese edilebilecek düzeyde olduğu açıktır. Mesela Kanûnî devrine ait pek çok mühimme defteri ve Dîvân-ı Hümâyun kararları var, buradan içtimai tarihi dahi öğrenebiliyoruz. Örneğin II. Selim devrinde fethedilen Kıbrıs adasına Türkmenlerin nasıl yerleştiği

179 Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM, İstanbul, 2010, s. 193.

II. Mehmed'in "Avnî" mahlasıyla yazdığı şiirleri ihtiva eden divanın ilk sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr: 305).

teferruatına kadar o belgelerde vardır. Yazılan tarih eserleri bu nedenle daha çok yerli belgeye dayanıyor, çok daha teferruatlı ve sanatkâranedir. 15. asır tarihçiliğinde ise eskiden bahsediliyor ama 150 sene ve öncesinden... Orada bazı sorunlar var ve bu hususta ciddi bir biçimde çalışılması gerekiyor. Fâtih dönemi tetkik metodolojisi değişiktir. Bu metodolojiyi öğretide ve uygulamada Türk tarihçiliğine Halil İnalcık öğretti. Onun çalışmalarından sonra diyebiliriz ki; çok yakın zamana kadar ilk devir vakayinameleri, takvimleri ve vakfiyelerinin nasıl kullanılacağı, nasıl karşılaştırılması gerektiği konusunda pek titiz davranılmadığı anlaşılıyor. Halil İnalcık'ın tavsiye ettiğimiz, kolay okunan iki kitabı vardır: *Osmanlı Sultanları*[180] ve *Osmanlılar...*[181] Hocamızın bu kısa eserlerini okumak dahi zihnimizde yeni uyanışlar yaratır, metodumuzu etkiler.

Kendisi bir münevver kişilik olan Fâtih'in yaşadığı yüzyılda kadın şairlerin olduğunu da biliyoruz. Zaten şiir ilk Osmanlı asırlarından beri kadınların kendilerini ifade ettiği ve tahsilli kadının itibar ettiği bir daldı. II. Mehmed (Fâtih) çağının namı kalan şairlerinden biri (daha doğrusu şaire) Zeyneb Hanım'dır. Kastamonulu bir kadı kızıydı. Gene 15. asır şairlerinden Mihrî Hatun fıkıh uzmanıdır, babası Amasyalı Kadı Mehmed Çelebi'den bu ilmi öğrenmiştir.[182]

180 Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İsam Yayınları, İstanbul, 2021.

181 Halil İnalcık, *Osmanlılar-Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.

182 Bu konuda en derli toplu çalışma için bkz. Müjgan Cunbur, *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*, Türk Kadınları Kültür Derneği, Ankara, 2011.

Yoğun Düşünme, Algılama ve Yorumlama Kapasitesi Olan Bir Entelektüel

Bu arada belirtmemiz gerekir ki İslâm kültürüne de sahiptir. Etrafındaki bütün hocalar, mesela Molla Hüsrev, Fâtih'e hayrandır. Bütün bu İslâm kültürünü bilmenin yanı sıra, Hurûfîlerle de ilgisi var. Hurûfîler yaşam ve seçim itibariyle Sünni-Hanefi fıkhı tatbik ederler. Fakat zikirlerinde ve tefekkürlerinde kabalistik metoda benzeyen yöntemleri de vardır. Her hâlükârda mutaassıp ulemanın başlarda Mahmud Paşa-ı Veli'nin bu harekete muhalefeti, hatta paşanın Hurûfîleri yaktırması (Hristiyanca bir âdettir) Fâtih'e karşı bir medreseliler hareketinin paşayı da sembolleştirmesini sağlamıştır. Hurûfîlik kozmopolittir; her dinden insanı kendisine çekmesiyle şöhret bulmuştu. 15. yüzyılda yükseldi ve yavaş yavaş da söndü. Aslında padişahlar içinde farklı bir düşünme, algılama ve yorumlama kapasitesi olan bir aydın ve bu özellikleriyle toplumun birçok unsuru ve zamanın atmosferine zıt bir görünümü var.

BİR İMPARATOR OLARAK FÂTİH

Türk Tarihinin Rönesans Münevveri, Hükümdarı ve Komutanı

Fâtih Sultan Mehmed, hakkında çok şeyler yazılabilecek bir hükümdardır. Mensubu olduğu kavim ve dinî camia, Fâtih Sultan Mehmed hakkında müstakil bir eser meydana getirememişken, şarkiyat araştırmalarının başlangıç döneminde onunla ilgili hacimce ve içerik olarak büyük bir eser yazıldı. Bu eser, Franz Babinger'in *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı* adlı ünlü kitabıdır. Bu kitapta göze batan kusurlar ve zaman geçtikçe de daha iyi anlaşılan bazı abartma ve saptırmalar vardır.

Bu eser yayımlandığında büyük ses getirmiştir. Ancak kitap, Türkçeye maalesef 21 yıl önce çevrildi, hem de hatalı olarak. Kitap, Arnavutluk, Sırbistan vs. gibi ülkeler Fâtih tarafından fethedilmiş olmasına rağmen bu ülkelerin Balkan dillerine de çevrilmeden önce Fransızca, İtalyanca ve İngilizceye çevrildi. Demek ki Balkanlar ve Türkiye'de tarih bilgisine karşı umumi bir atalet yaygındır.

Franz Babinger'in *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı* adlı kitabında Avrupa kaynaklarını bilhassa İtalyan kaynaklarını ele almaktan doğan bir üstünlük kadar içerik olarak büyük kusurlar ve zaman geçtikçe de daha iyi anlaşılan abartma ve saptırmalar var. Babinger Rönesans döneminin

bizde de artık tanınan Jacopo Languschi gibi Fâtih'in civarında bulunan seyyah, bilgin ve diplomatlarını tanıyor. Bir şeyin üzerinde ısrarla durmak gerekir. Fâtih'in bir Rönesans insanı olmak konusunu da bunlara bakarak tartılışıyor. Halil İnalcık da bu nedenle Fâtih üzerinde verilen Rönesans insanı hükmünün bir abartma olduğunu söyler. Burada kuruluş meselesi var. 15. yüzyıl (İtalyanca 400'lerin) ortalarında Latince vulgata (common) hâlinden Petrarca gibi hümanistler sayesinde çıktı. Klasik Roma metinlerinin tahkiki ile klasik devirdeki karakterine kavuştu. Yunanca ise sanıldığının aksine Konstantinopolis göçmeni aydınlardan daha ziyade Endülüs üzerinden gelmiştir. Eski Yunanca uzun yıllar bir lükstü. Hatta 15. yüzyılda Floransa'da Giovanni Pico della Mirandola gibi istisnai münevverler dışında bu dili bilenler çok azdı. O dahi Yunancasının yanında İbrancayı bir arada bilirdi. O gibi bilginlerin sayısı son derece azdı. Rönesans'ın çok dilli aydını Erasmus tipli insanlar daha çok 1500'lü yılların insanlarıdır. 15. yüzyılda bilindiği gibi matbaa bile çok pahalı ve yaygın kullanılamayan bir teknikti. O yüzden Fâtih gibi renkli bir Doğu-Batı münevverine sima olarak başka bir yerde rastlayamayız.

İslami ilimler ve felsefede Molla Lütfî gibi bir zâtla heretik denen davranışları olmasına rağmen ilgi kurmaktan çekinmemiştir. Kendisinden sonra Bayezid devrinde ise Molla Lütfî'nin başına gelenler malûmdur. Geometride, matematikte ve bilhassa balistik bilgisi biliniyor. Bu yüzden de topçulukta başarılı bir mühendis sayılabiliyor. Zaten bu mesleğin adı "génie militaire" tabiridir ki bu bazılarının tercüme ettiği gibi askerî deha değildir. Akdeniz coğrafyası

üzerindeki bilgisi sonsuzdu. İtalya'yı çok iyi tanırdı. Topkapı Sarayı'ndaki atlas, portolan ve külliyatı teşkil eden eserlerin hepsi onun zamanından kalmadır.[183]

Orta Asya İslam Rönesans'ı Uluğ Bey dönemi Ali Kuşcu ile bu ülkeye gelmiştir. Fâtih'in zaten doğa bilimleri, matematik, astronomi konusundaki kaynağı orasıdır. Henüz Orta Asya mimari, askerî teknoloji ve bilhassa tersanelerin düzeninde Türkiye asıl atılımını Fâtih döneminde yapmıştır. Bu tip bir Rönesans zayıflasa bile yok olmamıştır. Bu yüzden 18. ve 19. yüzyılda Türkiye eski kalıntılarla yoluna devam edebildi ve bugünlere geldi. Zamanımızın Türkiye'sinde hiçbir şey politikacıların iddia ettiğinin aksine bir mucize ve zamana has bir başarı değildir. Gelenek çok önemlidir.

Rönesans İnsanı

Bu kavramın üzerinde biraz durmalıyız. Rönesans adamı, komutanları, filozofları, Niccolo Machiavelli gibi doğrudan doğruya politikacı ve bugünkü tabirle siyaset bilimi yapan düşünürleri içerir. Rönesans İtalyanların tarihlemesiyle 1300'ler ve 1600'leri içeren üç asırlık (trecento) bir devirdir. Mesela Fâtih Sultan Mehmed 1400'lerin (quattrocento) tam ortasında yaşayan bir hükümdardır. Bu devirde henüz bahsettiğimiz dönemin yani Rinascimento'nun büyük insanları göze çarpmaz. Tipik Rönesans bilgini daha çok filolog, tarihçi olan Rotterdamlı Erasmus, Floransalı Giovanni Pico della Mirandola (31 yıllık kısa ömründe sayısız Platon

183 Bu konuda Celal Şengör'ün J. Rabby'e de müracaat ederek yazdığı ehil bir yazısı için bkz. Klaudios Ptolemaios, *Geographike Hyphegesis,* Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2017, "Giriş" kısmı.

eserini Yunancadan çevirmiştir) gibi insanlar bile henüz ortada yoktu. Spinoza gibi 1600'lerin insanı zor hayatının ortasında İbranca ve Latincenin dışında para kazanmaktan dolayı Yunancayı İbrancasıyla öğretim yaparak öğrenmek gibi bir değişime girmişti. Quattrocento'nun (1400'lerin) aydını henüz pek iyi Yunanca bilmez. Bundan dolayı Fâtih'in Jacopo Languschi ve diğerlerinden edindiğimiz bilgiye nazaran zamanın Koini dediğimiz Orta Yunancasını tekellüm ettiği, kaynakları okuttuğu, *Batlamyus Atlası* gibi Yunanca kaynakları kullandığı anlaşılmaktadır. Sözünü ettiğimiz bir hükümdar ve komutandır. Bu yüzden bilgi birikimi ve renkliliği itibariyle göze batar. Giovanni Pico della Mirandola Yunancasının güzelliği yanında İbranca bilirdi.

Henüz münevverlerin gezmeleri, görgüleri, dünyayı tanımaları 1400'leri aşan devirdedir. Bu nedenle çok öncü ve erken bir biçimde İtalya'yı ve Akdeniz'i tetkik eden ve tarih olarak Yunanistan tarihine Troya efsaneleri kadar merak edip okuyan, okutan bir portreyle karşı karşıyayız. Maalesef bu portre kendisinden sonrakilerle devam edememiştir. Galiba Türkiye'deki açılan çığırın girdabı budur. Bu gibi kırılmalar tarihimizde görülür. 1930'lardaki heyecan Doğu'yu ve Batı'yı, eski çağla yeni çağları kavrama merakı bir müddet sonra pazara düşüp standartlaşmıştır. Dolayısıyla Fâtih Sultan Mehmed Türk tarihinin bir Rönesans münevveri, hükümdarı ve komutanıdır.

Babinger Fâtih'i Tanıtıyor

İnsanlar "üniversal şahsiyet", "dünya tarihi portresi" gibi unvanlar verilen bir hükümdarı tanımak istiyorlardı; fakat

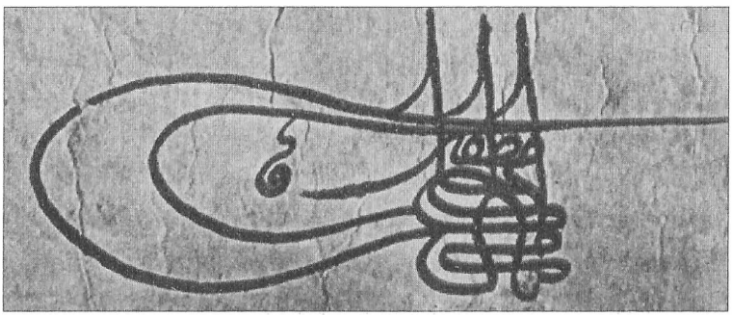
beşeriyetin tezadı olsa gerek, kimse bu çağ değiştiren tarihî şahsiyet üzerine doğru dürüst bir çalışma yapmamıştı. O kadar ki Babinger'in zor metnini (Almancası ve üslubu çok sıkıcıdır) münevverlerimiz çevirmemekte ısrar etmiştir. Fâtih hakkındaki bu eseri ancak 21 yıl önce, yani aradan 50 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Türkçeye çevirdiler.[184]

Babinger'in kitabına dönersek, bu eserde çizilen Fâtih portresi büyük mareşalin portresidir; fakat eksiktir. Yazarın, Fâtih'in askerî dehasını iyi yansıtacak bilgi ve yazarlık kabiliyeti yoktur. Karşımızda Fâtih gibi üniversal entelektüel bir zat vardır. Babinger buna da dokunmuştur ve Fâtih'in bu yönünü çağdaş oryantalistlerden daha iyi resmetmiştir. Fâtih Sultan Mehmed Han, Şark'ta iki asırdır örneği hiç görülmeyen, hele hele bugün kendi insanları arasında hiç olmayan, komplekssiz, Batı'ya ve Doğu'ya açık, kendi hukukuna ve yönüne hâkim bir entelektüeli temsil etmektedir.

Bu entelektüel, Babinger'in tarif ettiğine göre; Kritovulos, Languschi gibi ya yerli Rumlar ya da diplomat İtalyanlar, Venedikli veya alakasız Avrupalı münevverlerin tasvir ettiği gibi; Yunancaya oldukça vâkıf, Farsça ve Arapça bilgisi ve mahareti malûm, dünya tarihini, hatta Homeros'un *İlyada*'sını okuyan, okutturan, şerh ettiren; tabii ki İran mitolojisini bilen ve Türkiye'nin sadece İslâm değil, İslâm öncesi tarihini bile merak eden büyük bir adamdır.[185] Böyle

184 Eserin Almanca ilk baskısı 1953'tür. 50 yıl sonra, 2003 yılında, Almancasından değil İngilizceye çevirisinden (1978) Türkçeye çevrilmişti. Bu çeviri şimdi Alfa Yayınevi tarafından basılmaktadır, son baskı 2025. Franz Babinger, *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2025.

185 İbn Haldun'u tetkik ettiği ve bu metni, *Mukaddime*'yi, ne derecede okuyup görebildiği hakkında sarih bir bilgi yok. Yani Timur gibi böyle bir şahsiyetle ve onun öğrencilerinden tanıyıp tanıştığı ne derece haberdar

II. Mehmed'in tuğrası.

bir münevver portre bugün için aramızda mevcut değildir. Esasen İslâm dünyasının münevverleri iki asırdır sadece kompleksler içinde kıvrandıkları için böyle kendinden emin bir insana büyük saygı duymalı ve onu örnek almalıdırlar. Bu yönü üzerinde kimse durmamaktadır. Babinger bütün ön yargılarına rağmen Fâtih Sultan Mehmed'in bu yönüne yaklaşmıştır.

Bir başka husus, 15. yüzyılın önemli tarihî kaynaklarından biri (Haham) Rabbi Kapsali'nin "Osmanlı Tarihi"dir (*Seder Eliyahu Zuta*). Fâtih Sultan Mehmed ve onun dönemini, hatta devamını tam bir emperyal tarihyazıcılığı biçiminde Kritovulos, Tursun Bey, bir yandan da Haham Kapsali gibi isimlerin kaleminden öğreniyoruz. Kapsali aslında bir hahamın kuzenidir, ama *Romanyot* dediğimiz, Bizans'tan kalma bir aileye mensuptur. Ama Tursun Bey ve Türk vakayinameleri hükümdarın üniversal bilgisi üzerinde merak sahibi olarak görünmüyorlardı.

olduğunu bilemiyoruz. Acaba Cüveyni veya *Câmiü't-Tevârîh*'nin yazarı Reşîdüddîn Fazlullah Hemedanî hakkında ne kadar bilgisi vardı? İkinci grup kaynaklardan haberdar olmuş olabilir.

Emperyal Protokol ve Hükümdar Şahsiyeti Olarak Fâtih

Fâtih'in, yani bu dâhinin, en dikkat çekici yönlerinden biri de hayatına yansıyan kendine özgü yaratıcılığıdır. Onun çok bilinmeyen tarafıdır. Şiiri, resim sanatına vukufu çok iyi anlaşılamamaktadır. Fakat hiç anlaşılamayan tarafı, tarihteki bazı büyük Roma imparatorları gibi protokol ve etrafımızdaki dünyayı çizmekteki marifetidir. Fâtih Sultan Mehmed bir imparator portresine, dehasına doğuştan sahiptir. Fakat o dehanın içinde bir imparatorun görünümü ve etrafındaki protokolü ve kompozisyonu büyük bir vukufla oluşturmuştur. Lakin bu yanı üzerinde hiç durulmaz. Evvela bir teşrifat protokolü oluşturmuştur; padişahın günlük sofrası, sabah kalkışı, gece istirahati ve halk arasına nasıl gireceği gibi bir dizi protokol kuralı koymuş ve oluşturmuştur. En canlı ve renkli ananesi Rikâb-ı Hümayun'a sunulan arzuhallerdir. Osmanlı arşivinde bu tasnife bakıldığında imparatorluk dillerinde sunulan ilginç azınlık talepleri görülür. Cuma selamlığından sonra sunulduğu anlaşılan bu dilekçelerin içinde Slav dillerinden zamanın Yunancasından, Arapçadan yer alan metinler bir ünite hâlinde bulunur. Bu konuda tarihteki en başarılı hükümdarlardan olduğu açıktır. Devlet ofislerini buna göre şekillendirmiştir.

Fâtih'in hayatını ve imparator portresini çizecek kalemin eski Roma'yı, Doğu Roma'yı, İran'ı, 16., 17. ve 18. asırların İspanyol, İtalyan protokolünü tanıması gerekir. Aslında Osmanlı kadar Aydınoğulları ve Karamanlıların dahi bu dünya ile erkenden ilgi ve temasları vardı. Kuşkusuz İtalya Küçük Asya'ya çok şeyler getirdi ve birçok

konu ve malzemeyi de bu zamanlar boyunca öğrendi.[186] Fâtih'in çizdiği emperyal protokol ve hükümdar şahsiyeti, Fransa'dan daha eskidir. Sonraki asırlarda İspanya ve Fransa özellikle XIV. Louis devri bir moda yarattı. Lakin ortaya koydukları abartılır.

Bir Düzenleyici Olarak Fâtih

XIV. Louis gibi Fâtih de tasarım konusunda öne çıkmaktadır. Onun kaftanlarına bugün huşuyla yaklaşıyoruz. Karşımızda dünya tarihinin en sade, fakat en ince, en güzel renklerde giyinen bir hükümdarı var. Sadeliği nispetinde karşısındaki insanları ezen bir giyim bu. O gün eziyordu, bugün de eziyor ve hep ezecektir. İnsanlar Fâtih'in ardında kalan kaftanlarına baksalar, karşılarında üniversal bir hükümdar görecekler. Rus çarları da 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı tekstil ve modasında çok rol oynadı. Fâtih, çok büyük bir tasarımcıdır. Karşımızda halkla imparatorluğun ilişkilerini çizen, onları etkileyen büyük bir sanatkâr vardır.

16. yüzyıl gezgini Salomon Schweigger Osmanlı mirası için; "Bütün sahte dindarlar gibi Allah'ı kandırmak için camiler, mabetler gibi muhteşem yapılar ortaya koyarlar. Buna rağmen evleri son derece mütevazı" diyor.[187] Bundan

186 Şerafettin Turan, *Türkiye – İtalya İlişkileri: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000; Karaman Beyliği'nin dahi bir yönde ilerlediği görülür. Şu tez ilginçtir. Hasan Taşkıran, "Karamanoğulları Beyliği ve Hristiyan Dünyası (Klikya Ermeni Krallığı, Kıbrıs Latin Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti İle İlişkileri", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2015.

187 Salomon Schweigger'in *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004) adlı eserinde şöyle bir

da anlaşılıyor ki Osmanlı'da devlet panoraması çiziminde başka türlü bir anlayış var. Bunu vesikalarda görürüz. Mesela sarayın içinde mimar için kâğıt masrafı kayıtları var. Mimarbaşının muhasebecisi durumunda olan şehremini, kâğıt harcamalarından bahsediyor bu vesikalarda. Belli ki çok miktarda çizim yapılıyor. O dönem yapıları için çizim yapılmamış gibi bilir bilmez iddiaların yanlışlığı vesikalarla ortadır.

Yeni Protokol: Gözeten Sultan

Bu imparatorluğun son satveti tebaayla olan ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed babasının ve dedesinin aksine bir divana hükmetmeyi, onu idare etmeyi kaldırmış, yani divanda oturup da vüzera ve defterdarlarının hükmünü dinlemeyi tercih etmemiş olabilir. Bu bir emperyal tersimdir. Belirtmek gerekir ki Fâtih, tamamen kenara da çekilmemiş, kafes usulünü kullanmıştır. Kafes usulü çok enteresandır ve biz bunu eski dünyada bilmiyoruz fakat 16. ve 17. yüzyılda İspanya'da tatbik ediliyor.

İmparatorluk Kimliğinin Dinî Gruplara Etkisi

Fâtih Sultan Mehmed çağı, merkeziyetçi bir imparatorluğun kurulduğu, o dönemin memalik-i mahruse (korunan ülkeler) üzerinden hâkimiyet anlayışı ve kimliğinin inşa edildiği bir devirdir. Saray teşkilatı bu devirde tamamlanmıştır. Bu

ifâde geçmektedir (s. 122): "Bu ülkenin insanları çok sade ve basit evlerle yetiniyorlarsa da, ibadet evi, okul gibi vakıf binalarının çok gösterişli olmasına önem veriyorlar ve bu uğurda hiçbir masraftan kaçınmıyorlar."

II. Mehmed'i gül koklarken tasvir eden, Nakkaş Sinan Bey'e ait minyatür.

yönüyle ulus devlet olayının başlangıç çağına uygundur. 15. ve 16. yüzyılın bütün devletleri ulus devlet mahiyetinde değildir. Hatta çok uluslu, çok başlı yapılardır. Ama bu devletlerin içinde bir Roma İmparatorluğu kadar kendine

özgün olan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Sonra Avrupa devletlerinin Rönesans sahnelerinin ama asıl Barok görünümünün ortaya çıkmasıdır. Devlet kançılaryada ve orduda Türk diline dayanır. Şüphesiz ki diğer dilleri ve dinleri de hayatın içinde korumuşlardır. Diğer dinlerin içinde çok etnoslu (kavim) kültürlülüğe ve yaşama örnek olanı Rum Ortodoks Kilisesi'dir. *Türkokratia* dediğimiz Roma hukukunun son dönemi bu kilisenin adliye hizmetleri sayesinde var oldu. Yine Ermeni Kilisesi, Ermeni medeniyetinin yazılı olarak devamını sağlamıştır. Şüphesiz ki hem Sefarad âdetlerinin, içtihadının hem de Avrupa'dan sık sık gelen Doğu Avrupalıların sayesinde Eşkinaz ritüel ve Karaylık bile imparatorluğun Yahudileri sayesinde mümkün olmuştur. Süryânî Kilisesi dediğimiz, Aramca dili ve anti-Kalkedon kilise ritüelini muhafaza eden Süryânî ve Ermeni kiliselerini ve onların dillerini unutmamak gerekir. Mısır Kobt Kilisesi dahi kültür, dil ve ritüeli ile bu sayede müstakil olarak devam etmiştir. Bu tip yapılanmayı geç devir Rusya'sında hatta ta II. Katerina (1762-1796) devrinde dahi bu kadar mükemmel göremeyiz. Roma Germen İmparatorluğu denen yapılanmada bu renklilik dahi konu edilemez. Katolik – Protestan çatışmaları yaşandığı Batı Avrupa sahasında böyle bir yapılanma mevcut olamaz. Doğu Hristiyanlığı ve Yahudiliğin çağdaş yapısının imparatorluğa çok şey borçlu olduğunu da kimsenin inkâr etmesi mümkün değildir.

Genç padişah İstanbul'un fethinin hemen ertesinde sadrazamını idam ettirdi. Çandarlı Halil Paşa'nın idamı ilk vezîriâzam idamıdır. Birçok zâviye, artan askerî masraflar ve tımar ihtiyacıyla devletleştirildi. Zorunlu göç ile Anadolu halkının bir kısmı Balkanlar'a sürüldü. Bu olaylar

nedeniyle hiç şüphesiz Fâtih Sultan Mehmed'i bugünün tarihçileri çağdaşlarından daha çok seviyorlar.

İstanbul'un fethi ile gayrimüslimlerin ruhani reisleri tayin edildi. İmparatorlukta bir Ermeni Patrikhanesi yaratıldı. Bursa Metropoliti Hovagim'i Kostantiniyye Ermeni milleti tayin etti. Eçmiyazin Katolikosunun ruhani hiyerarşideki üstünlüğüne rağmen etnarh (millet başı) olmak Kostantiniyye patriğinin işiydi. Eçmiyazin bile mali ve idari konularda ona tabiydi. Bu konuda itiraz kesin olarak reddedilmiştir. Üstünlük İstanbul'a, Kostantiniyye'ye geçince bugüne kadar Ermeni dünyasında bu sorunun gelgitli olarak devam ettiği görülüyor. Bir Roma politikası güdülüyordu. Vakıa 11. asırdan beri Türkler yeni ülkelerine Roma (Rûm), kendilerine de Romalı (Rûmî) derler; Fâtih Sultan Mehmed de Kayzer-i Rûm idi. Taşra idaresi merkezîleştirildi ve padişaha bağlıydı. Saraylıların müdahalesi önlendi. Bu durumun 17. yüzyılda *Koçi Bey Lâyihası*'nda[188] özlenen bir sistem olarak zikredildiğini görürüz. Padişahın iktidarı mutlaktı. Kardeşlerin katledilmesi bu dönemde gelmiş değil, gerçekti ama kurumsallaştı. Mamafih iktidarın yapısı bunu gerekli kılıyordu. Fâtih devrinden 100 sene sonra Osmanlı ülkelerini gezen Alman seyyah Salomon Schweigger'in "Gökte nasıl bir güneş varsa Osmanlı ülkesinde de bir hükümdar olur" sözü sonraları da tekrarlanmıştır.

Hepimiz 16. asrı Osmanlı İmparatorluğu'nun doruk noktası olarak bilir ve kabul ederiz. Bu da Kanûnî Sultan Süleyman dönemiyle aynileştirilir. Daha Kanûnî Sultan Süleyman hayattayken böyle bir hava vardı ve ondan sonra

188 Geniş bilgi için bkz. *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

da bütün 16. asır boyunca, yani oğlu II. Selim, torunu III. Murad, torununun oğlu III. Mehmed devirlerinde de Gelibolulu Mustafa Âli gibi vakanüvisler, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden "Asr-ı Süleyman Han" diye bahsederler.

Burada neredeyse "Asr-ı Saâdet" demelerine ramak kalır. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu ulaşabileceği sınırlara ulaşmıştır demeyelim, ama artık bir dünya gücü olduğunu kanıtlamıştır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu ve Avrupa coğrafyası karşısında imparatorluğun mevcudiyetini, ağırlığını hissettiren hükümdar hiç şüphesiz ki II. Mehmed, yani Fâtih Sultan Mehmed Han'dır. Bu mevcudiyet Sultan Süleyman döneminde daha da aşikâr olmuştur. Tartışılmayacak konu Fâtih devri mimarisidir. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin üç ciltlik[189] araştırmasıyla aydınlanan bu dönemin tabii olarak Mimar Sinan – Kanûnî Sultan Süleyman devriyle mukayese edilemeyeceği açıktır. Ancak Türk toplumunun bir daha ancak 19. yüzyılda dirilecek plastik sanatlar, dünya tarihi ve arkeoloji merakı selefsiz ve halefsiz biçimde Fâtih devrini kapsadığı gerçektir.

Osmanlı'nın Fetihlerle Bir Cihan Devletine Dönüşümü

Belki bir şehir devleti derekesine inmiş olsa bile, yine de Roma İmparatorluğu'nu sona erdiren, ama her hâlükârda İstanbul gibi çok zor bir şehri çağın askerî tekniklerini kullanarak ele geçiren bu 21 yaşındaki genç mareşal, ardından bugünkü Romanya'ya ve Moldova'ya tekabül eden

189 Ekrem Hakkı Ayverdi, İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisi*, (3 Cilt), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2016.

Eflak-Boğdan topraklarını, Yunanistan'ın hemen hemen tamamını, zaptı çok zor olan Ege Adaları'ndan Eğriboz'u, Limni'yi (Rodos'u kuşatmışsa da alamamıştır), Arnavutluk'u, Sırbistan'ın çok önemli bir kesimini (Belgrad ve etrafı hariç olmak üzere), Bosna Hersek'i ele geçirmiş; Anadolu topraklarından Karaman'ı eyaletleri arasına katmış, Otlukbeli Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Uzun Hasan'ın, yani Akkoyunlular Devleti'nin hâkimiyetini sona erdirmiş, nihayet Trabzon'da Pontus Rum İmparatorluğu'nun kalelerini ele geçirmiş, bir ahitname ile dâhilî anarşi içindeki Kırım Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'ne tâbi hâle getirmiş ve bu hanlığın en önemli parçasını, yani Sudak ve Kefe'yi ihtiva eden kesimini de Kefe Sancağı adı altında merkeze bağlamıştır.

Hiç şüphe yok ki Doğu'da ve Batı'da Fâtih Sultan Mehmed asrı Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir cihan devleti hâline dönüştüğü çağdır. Artık büyük güçler arasındadır. Dünyadaki devletler, bütün büyük güçler, politikalarını birbirlerine karşı ve birbirlerini kollayarak, birbirlerini izleyerek oluştururlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıldaki statüsü artık bu düzeydedir.

Hulasa-i Kelâm (Epilog)

İMPARATORLUĞA SIĞMAYAN HÜKÜMDAR

Fâtih Sultan Mehmed: Bir Rönesans Bilgesi

Fâtih Sultan Mehmed, tam anlamıyla bir Rönesans literatı ve bilgesidir. Rönesans'ın otodidakt—yani kendi kendini yetiştiren—figürlerinden biri olarak, dört bir yandan seçkin üstadları bir araya getirerek istişare ve tartışma yoluyla kendini geliştirmiştir. Enderun-ı Hümâyun olarak bilinen saray eğitim kurumunun imkânlarını sonuna kadar kullanmakla kalmamış, bu imkânları zorlayan çok yönlü ve renkli bir aydın portresi ortaya koymuştur. Ülkesine İtalya'dan ressamlar getirecek kadar sanatla ilgilidir. İtalya'nın hem tarihine hem de coğrafyasına dair bütün bilgileri topladığı bilinir. Akdeniz dünyasına, Avrupa'ya ve Roma'ya nasıl hâkim olunabileceğine ilişkin kaynakları; tarih ve coğrafya elyazmalarını da büyük bir titizlikle bir araya getirmiştir.

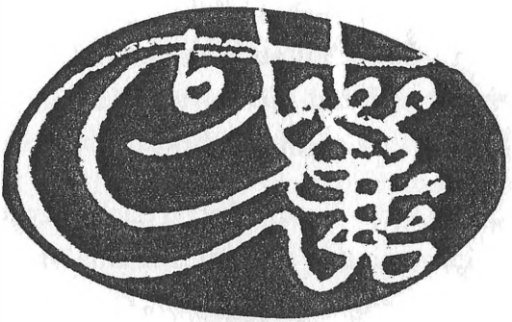
Fâtih, bambaşka bir dünyaya sahip, ömrü sefer-i hümâyunda geçen bir hükümdardır. Bir düşünelim: 21 yaşında, modern ateşli silahları kullanan bir ordunun başında bir mareşal. Elbette, tarihte ondan önce de genç komutanlar ve fatihler olmuştur. Ancak 15. yüzyılda, ateşli

silahların belirleyici olduğu yeni bir çağda, eskiye kıyasla çok daha büyük ordularla ve savaşçılarla karşılaşan bir Cihângüşâ (cihan fatihi) olarak, Fâtih Sultan Mehmed emsalsizdir.

Fâtih Sultan Mehmed'in Bilgi Ufku

Batı'da "Latina Vulgata" dönemi, 13. yüzyılda İtalyan hümanistlerin öncülerinden Petrarca'nın antik Roma metinlerini tarayıp incelemesiyle sona ermiş sayılır. Bu aşamadan sonra Avrupa entelektüellerinin kullandığı Latince, Orta Çağ'ın bozulmuş biçiminden uzaklaşarak, klasik Roma'nın diline dayanan daha sağlam ve rafine bir üsluba evrilmeye başlamıştır. Bu gelişim, aynı zamanda Avrupa'da millî dillerin gramer, imlâ ve telaffuz açısından şekillenmesini; hatta akademiler aracılığıyla bu dillerin sistemli hale getirilmesini mümkün kılmış, bilimsel düşüncenin de belirli esaslar çerçevesinde gelişip kabul görmesine zemin hazırlamıştır.

Ancak, Rönesans'ın 14. ve 15. yüzyıllarında bile Yunanca bilgisi Avrupa'da genellikle yetersizdi. Hatta Yahudi kökenli ve kuşkusuz laik Avrupa düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olan Spinoza, Yunanca öğrenmek isteyenlere İbranca öğretmeyi tercih etmiştir. İbranca öğrenimi, Hristiyanlığın temelleriyle ilişkilendirildiği için daha görünür bir yere sahipti. Ne var ki, bu dili hakkıyla bilenler oldukça azdı. "Her şeyi bilen adam" olarak anılan Floransalı münevver Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) ya da Alman reform hareketi içindeki

Fâtih Sultan Mehmed'in hükümdarlık mührü.

Richelieu (1585–1642) gibi şahsiyetler, bu alandaki istisnalar arasında yer alır. Oysa, 15. yüzyılın Floransa'sında bile nadir rastlanan bu nitelikler, aynı dönemde İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed gibi bir hükümdarın şahsında fazlasıyla mevcuttur.

Ancak meselenin özü, Fâtih'in bu linguistik ve edebî donanımla yetinmemesidir. Matematik, astronomi ve coğrafya gibi alanlara da ilgi duymuş; klasik metinlerden çağdaş eser ve bilgilere kadar pek çok kaynağı takip etmiştir. Ne yazık ki onun bu derin bilgisini, çağdaşı Türk yazarlardan, hatta yakın çevresindeki Tursun Bey'den yeterince öğrenemiyoruz. Türkler, o dönemden bu yana, bu büyük hükümdarlarının entelektüel yönüyle yeterince ilgilenmemiştir.

Bu noktada istisnayı yine yabancı kaynaklar oluşturur: Kritovulos, Kalkondiles ve Jacopo Languschi'nin raporları, Fâtih'in kişiliğine ve ilgi alanlarına ışık tutan önemli belgeler arasındadır. Ancak onun bilgi ufkunu ve zihinsel evrenini en iyi yansıtan kaynak, hiç kuşkusuz bugün Topkapı Sarayı'nda yer alan yazmalar kitaplığıdır.

Fâtih Sultan Mehmed'in Entelektüel Mirası ve Coğrafya Üzerindeki Etkisi

1924 yılına kadar Topkapı Sarayı'ndaki yazma eserler kütüphanesinden söz etmek mümkün değildi. Sarayın muhtelif bölümlerine dağılmış durumda bulunan bu yazmalar, ancak sarayın müzeye dönüştürülmesiyle birlikte sistemli biçimde bir araya getirilebildi. Bu sayede kütüphane üzerinde bilimsel tetkikler yapılmaya başlanmış ve eserler zamanımıza kadar ulaşabilmiştir.

Ne var ki, hâlen Topkapı Sarayı Müzesi'nin yazma eserler kütüphanesiyle, belki daha da önemlisi sarayın kendi arşivleriyle ilgili yeterli hassasiyetin gösterilmediği açıktır. Oysa bu konu bir devlet meselesidir. Bir dönem, Tanzimat devrinin önemli kurumlarından olan Hazine-i Evrak Dairesi'nin—ki bu bina bugün İstanbul Valiliği'nin arkasında yer almakta ve Fossatiler tarafından inşa edilmiştir—bu işlev için tahsisi düşünülmüştür. Ancak sonrasında bu kıymetli yapı IRCICA'ya, yani İslam Konferansı Teşkilatı'nın kültür ofisine devredilmiştir. Oysa IRCICA'nın faaliyetleri için kullanılabilecek başka birçok mekân mevcuttur. Tam da bu nedenle, neden özellikle bu tarihî binanın tercih edildiğini anlamak oldukça güçtür.

Fâtih Sultan Mehmed'i bu denli önemli kılan özelliği, hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olması ve Avrupa coğrafyası karşısında imparatorluğun varlığını ve gücünü hissettiren bir hükümdar olarak öne çıkmasıdır. "Coğrafya kaderdir" sözü meşhurdur; ancak Fâtih, klasik anlamdaki imparatorluk coğrafyasını dönüştürerek milletin kaderini değiştirmiştir. Onunla Türkler kıta değiştirmiş, denizcilik faaliyetlerine yönelmiş ve farklı coğrafyaların, iklimlerin insanları hâline gelmişlerdir.

Bu süreçte, daha önce hiç karşılaşmadıkları kavimlerle iç içe yaşamaya başlamış; kendi dillerini o bölgelerin yerel dillerine bırakırken, oraların örf, âdet ve kültürlerinden de yeni renkler katmışlardır. Bu değişim, yalnızca siyasî değil, aynı zamanda kültürel ve medeniyet ölçeğinde bir dönüşüm anlamına gelmektedir.

Fâtih Sultan Mehmed devri, Doğu ve Batı dünyasında Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir cihan devleti haline geldiği bir döneme tekabül eder. Bu dönemle birlikte Osmanlı, büyük güçler arasına katılmış ve artık dünya sahnesindeki diğer büyük devletler, kendi politikalarını Osmanlı'yı da dikkate alarak; birbirlerini izleyerek, dengeleyerek şekillendirmeye başlamışlardır.

Milli tarihimizde Fâtih Sultan Mehmed, Batı ile Doğu arasında denge kuran; devletimizi, milletimizi ve özellikle kültürümüzü Batı'ya açanların başında gelir. O, bir zanaatkâr değil; aksine, meslekten bir aydın niteliğindeydi. Hiç taviz vermeyen, hiçbir ayrıntıyı unutmayan keskin bir zekâya ve fevkalade sert bir mizaca sahipti. Coğrafyayı iyi bilen, zamanı doğru okuyan, stratejik öngörüleri güçlü bir devlet adamıydı.

Elbette 15. yüzyılın bir hükümdarından çağdaş demokrasinin temellerini atmasını beklemek mantık dışıdır. Ancak bu yüzyılın hükümdarları arasında, geleceğe bir vatan ve toplum inşasının temelini atan nadir liderlerden biri olduğu açıktır. Gerçekten de Fâtih, 15. yüzyıl dünyasının ender şahsiyetlerinden biridir. Denilebilir ki, eski dünyanın 15. yüzyılı ancak Fâtih Sultan Mehmed ile, onun hükümdarlığıyla gerçek anlamını kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

"Musahib-i Sani-i Şehr-yari Nadir Ağa'nın Hatıratı -I", *Toplumsal Tarih*, 149, Ocak 1998, s. 7-15. *550. Yılında Fetih ve İstanbul-Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

Afyoncu, Erhan, *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed*, Yeditepe, 2018.

Ágoston, Gábor, *Avrupa'nın Fethi: Osmanlı Cihana Nasıl Hükmetti?*, Çev. Kahraman Şakul, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Ágoston, Gábor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Çev. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Ağır, Aygül, "Gentile Bellini, İstanbul'da Venedikliler, Venedik'te Türkler", *Fatih'in İstanbul'u: Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul*, Der. Nurhan Atasoy, İBB Miras, İstanbul, 2023.

Ahmed Refik, *Fatih ve Bellini*, Yeditepe, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Tarihi)*, C. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

Akşemseddin, *Makamât-ı Evliyâ*, Haz. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş.

Akurgal, Ekrem, *Doğu ve Batı & Mezopotamya: Yunan Sanatının Kaynağı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Alföldi, Andreas, "Konstantinopolis'in Kuruluşuna Dair Bazı Notlar", Çev. Tolga Ersoy, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı 1-2, 2012, s. 39-54.

Andriç, İvo, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.

Angiolello, Giovan Maria, *Sultan Fatih'in Sarayında Bir Esir: Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi*, Çev. Pınar Gökpar, Profil, İstanbul, 2022.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman – F. Giesse Neşri, Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992.

Âşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Yayınları, 2003.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Oruç Beğ Tarihi-Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*, İstanbul Fethi Derneği Neşriyat, İstanbul, 1953.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1958.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisi*, (3 Cilt), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2016.

Babinger, Franz, "Fatih Sultan Mehmed ve İtalya", Çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Belleten*, 17 (65), 1953, s. 41-82.

Babinger, Franz, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit:* Weltenstürmer einer Zeitenwende, München: Bruckmann, 1959.

Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Translated by; Ralph Manheim, Princeton University Press, 1978.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak, İstanbul 2003.

Balta, Evangelia, *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz, Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Balta, Evangelia, *Karamanlidika Bibliographie Analytique Tome I : 1718-1839 / Karamanlıca Kitaplar Cilt I : 1718-1839*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, I-II, TTK, Ankara, 1972.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerinde Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14 (3-4), 1956, s. 69-82.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1964, 2(2), s. 67-81.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, "İstanbul'un İki Fatihi, II. Mehmet ve Atatürk", *Belleten*, 17(65), 1953, s. 83-100.

Bozis, Sula, *İstanbullu Rumlar*, Bilgi Yay., İstanbul, 2011.

Burckhardt, Jacob, *İtalya'da Rönesans Kültürü I*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Devlet Kitapları, Ankara, 1974.

Busse, Heribert, *Untersuchungen Zum Islamischen Kanzleiwesen: an Hand Turkmenischer und Safawidischer* Urkunden, Kairo, Sirović Bookshop, 1959.

Buzpınar, Tufan, *Hilafet ve Saltanat - 2. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Carmichael, Cathie, *Kısa Bosna Tarihi*, Çev. Kadir Purde, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Carretto, Giacomo A., *Akdeniz'de Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Cemil, Mehmet, *Çandarlı Halil Paşa Niçin Öldürüldü?*, İnkilâp Kitaphanesi, İstanbul, 1933.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (6 Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Cianci, Bruno, *Le navi della Mezzaluna: La marina dell'Impero ottomano (1299-1923)*, Odoya, 2015.

Clot, André, *Fatih Sultan Mehmet*, Çev. Necla Işık, Milliyet Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1994.

Cook, Michael, *A Brief History of the Human Race*, W. W. Norton & Company, 2005.

Crowley, Roger, *Son Büyük Kuşatma 1453*, Çev. Cihat Taşçıoğlu, April Yay. 3. Baskı, İstanbul, 2007.

Cunbur, Müjgan, *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*, Türk Kadınları Kültür Derneği, Ankara, 2011.

Çağdaşı Yabancıların Gözünden Fatih Sultan Mehmed, Der. Azmi Özcan, Türk Kültürüne Hizmet Yayınları Vakfı, 2022.

d'Ohsson, Ignatius Mouradgea, *Tableau général de l'Empire Othoman,* ISIS, İstanbul, 2001.

d'Ohsson, İgnatius Mouradgea, *Tableau général de l'Empire Othoman*, I-III, Paris 1787-1820; a.e., I-VII, Paris 1788-1824.

Deisman, Adolf, *Forschungen Und Funde Im Serai: Mit Einem Verzeichnis Der Nichtislamischen Handschriften Im Topkapu Serai Zu Istanbul*, İlk Basım: 1933, de Gruyter, Yeniden Basım 2019.

Delilbaşı, Melek, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İthaki, 2013.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri: Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, 1997, İstanbul.

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979.

Dimitri Kantemir, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, Gale Ecco, Print Editions, 2018.

Dirimtekin, Feridun, *Fetihten Önce Haliç Surları*, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul, 1956.

Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Ebû Bekr-i Tihrânî, *Kitāb-ı Diyārbakriyye* (Nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara, 1962-64.

Ebû Bekr-iTihrânî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014.

Eickhoff, Ekkehard, Venedig, *Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, Verlag George D.W., Almanya, 1970. Türkçe çeviri: *Venedik, Viyana ve Osmanlılar,* Ketebe Yayınları, İstanbul, 2024.

Emecen, Feridun M., "Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, 60/227, Nisan 1996, s. 81-92.

Emecen, Feridun M., *Fetih ve Kıyamet: 1453*, "Ya ben Şehri alırım ya da Şehir beni…", Kapı Yayınları, İstanbul, 2019.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul, 2014.
Ertaylan, İsmail Hikmet, *Sultan Cem*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.
Erünsal, Merve, *Cem Sultan, Vakıat-ı Sultan Cem*, Pergole, 2021.
Eyice, Semavi, *Ayasofya*, (3 cilt), Yapı Kredi Kültür ve Sanat, İstanbul, 1984.
Eyice, Semavi, *Topkapı Sarayı*, Epoch Yay., İstanbul, 1985.
Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.
Fossati, Gaspard, *Aya Sofia Constantinople*, As recently restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, P. & C. Colhaghi, London, 1852.
Francis (Sphrantzes), Yeorgios, *Şehir Düştü! (Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi)*, çev. Dr. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
Frazee, Charles A., *Catholics and Sultans, The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*, Cambridge University Press, 2006.
Freely, John, *Cem Sultan: Rönesans Avrupası'nda Tutsak Bir Şehzade*, Çev. Püren Özgören, Yapı Kredi, 2005.
Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, *Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, Cilt: II, Haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu, 2003.
Ginzburg, Carlo, *Peynir ve Kurtlar: Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2025.
Goitein, Shelomo Dov, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Vol. IV: Daily Life, University of California Press; First Edition, 1983.
Gökbilgin, M. Tayyib, *Sultan II. Murad, Hükümdarlığı, Fetihleri ve Haçlılarla Mücadelesi*, Kronik Kitap, 2021.
Granara, William, *Müslüman Sicilya'yı Anlamak*, Çev. Bekir Çelikcan, Ketebe, İstanbul, 2024.
Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a*, Çev. Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.
Grillparzer, Franz, *Ein Bruderzwist in Habsburg*, Wien, 1848.
Gustave Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, (Osmanlıca), İstanbul, 1331.
Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.
Hamsun, Knut, Christian Andersen, Hans, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, Çev. Banu Gürsaler Syvertsen, YKY Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006.
Hasluck, Frederick William, *Christianity and Islam under the Sultans*, Vol 1-2, Hasluck Press, Mart 2017.
Heşt Behişt, *VII. Ketibe*, *Fâtih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara, 2013.
Hibbert, Christopher, *The Rise and Fall of The House of Medici*, Allen Lane, London, 1974.
Hoyland, Robert G., *Allah Yolunda: Arap Fetihleri ve İslam İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul, 2025.

Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Kronik Kitap, Çev. Fatih Yücel, İstanbul, 2022.

Iorga, Nicolae, "İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", Çev. A. S. Erzi & F. Işıközlü, *Belleten*, 13 (49), 1949, s. 107-148.

Iorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1912*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe, İstanbul, 2018.

İnalcık, Halil, "Comments on "Sultanism": Max Weber's typification of the Ottoman polity", *Princeton Papers*, In Near Eastern Studies, No.1, 1992.

İnalcık, Halil, "How to Read Ashik Pasha-zade's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, s. 139-156. Türkçe çeviri, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı", Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: II. Sultan ve Siyaset, 2. Cilt*, Çev. Fahri Unan, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 29-49.

İnalcık, Halil, "II. Mehmed'in İstanbul'un Rum Nüfusuna ve Şehrin Bizans Yapılarına Yönelik Politikası", *Osmanlı İmparatorluğu II;* Çev. M. Fatih Çalışır, Kronik Kitap, 2024, s. 75-94.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Galatası, 1453-1553", *Osmanlı İmparatorluğu: II. Sultan ve Siyaset, 2. Cilt*, Çev. Ahmet Yaşar, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 229-328.

İnalcık, Halil, "Vakıf Medeniyeti", *Vakıflar Dergisi*, 2019, s. 246-247.

İnalcık, Halil, "XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 207-248.

İnalcık, Halil, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", *Belleten*, Cilt: 8, Sayı: 30, Nisan 1944, s. 185-230.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

İnalcık, Halil, *Fâtih Sultan Mehemmed Han: İki Kıtanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum*, İş Kültür, İstanbul, 2019.

İnalcık, Halil, *Kısa Osmanlı Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Kuşbakışı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: 1. Fetih ve Teşkilat- 2. Devlet ve İdare*, 2 cilt, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: 1. Toplum ve Ekonomi- 2. Sultan ve Siyaset*, 2 cilt, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

İnalcık, Halil, *Osmanlı ve Avrupa & Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

İnalcık, Halil, *Osmanlılar-Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.

İnalcık, Halil, Robert Anhegger, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

İnalcık, Halil, *Rönesans Avrupası*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

İnalcık, Halil, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

İnalcık, Halil, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490 (Kefe Gümrük Bakaya Defteri)*, Ukrainian Research Institute, Harvard University: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, Vol. 1, ed. Victor Ostapchuk, 1996, I-XI + 1-203 s. ve I-XIII Facs.

İnalcık, Halil, *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

İpşirli, Mehmet, *Osmanlı İlmiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, Ocak 2021.

İstanbul Kadı Sicilleri, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.

İstanbul'un Renkli Hazineleri: Bizans Mozaiklerinden Osmanlı Çinilerine, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2011.

Janin, Raymond, *Constantinople Byzantine*, Développement Urbain Et Répertoire Topographique, Paris, 1964.

Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*. 3 vols. Oxford: Basil Blackwell, 1964

Jones, Dan, *Taht ve İktidar, Orta Çağ'ın Yeni Tarihi*, Çev. Gaye Yavuzcan, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa!: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaya, Önder, *İstanbul Tarihi & İmparatorluklar Başkentinin 2500 Yıllık Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Türk Tarih Kurumu.

Keskin, Mehmet, *Enderun Saray Okulu'nda Hasoda Teşkilatının Önemi, Uygulanan Eğitim Yöntemi ve Stratejileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Keykavus, *Kâbusnâme*, Çev. Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Kırımlı, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hanedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hilâfiyesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Kırmızı, Abdulhamit, "Identitäten quantifizieren: Nichtmuslime in der spätosmanischen Beamtenschaft", *BIOS*, C. 35, Sayı: 1, 2024.

Kırmızı, Abdulhamit, "Jews in the Late Ottoman Bureaucracy", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, C. 8, Sayı: 2, 2021.

Klaudios Ptolemaios, *Geographike Hyphegesis, Coğrafya El Kitabı,* Tıpkıbasım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Koçi Bey Risâleleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2021.

Koçi Bey Risalesi, Haz. Zuhuri Danışman, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

Koçu, Reşad Ekrem, *Fatih Sultan Mehmed*, Doğan Kitap, İstanbul, 2025.

Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, Nur Gök Matbaası, İstanbul, 1959.

Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul'un Sahipleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2024.

Koçu, Reşad Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul, 2025.

Koçu, Reşad Ekrem, *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2025.

Koçu, Reşad Ekrem, *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2023.

Köprülü, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2024.

Kraelitz, Friedrich, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Beitrag zur osmanischen Diplomatik*, Hölder: Wien, 1921.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. M. Gökman, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1967.

Kudret Safa Gümüş, *Yûsuf Hakîkî Baba Dîvânı'nın Dinî-Tasavvufî Kelime, Tâbir ve Kavramlar Bakımından Tahlili*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Kuntay, Mithat Cemal, *Fatih ve Fetih: Fatih Sultan Mehmet*, Alfa, 2018.

Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

Lewin, Louis, *Die Gifte in der Weltgeschichte toxikologische allgemeinverständliche Untersuchungen der historischen Quellen*, Springer, 1920.

Lewis, Bernard, *Hata Neredeydi?, Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru*, Kronik Kitap, 2021.

Lewis, Bernard, *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years*, New York, 1995.

Lutfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Matbaa-i Amire, 1922.

Malcolm, Noel, *Bosnia: A Short History*, New York University Press, New York, 1996.

Malcolm, Noel, *Kullanışlı Düşmanlar; Batı Siyaset Düşüncesinde İslam ve Osmanlı, 1450-1750*, Çev. Özden Arıkan, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Marmara, Rinaldo, *İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, Çev. Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Sultân Bâyezid*, Haz. Reha Bilge, 1. Baskı, Arvana Yayınları, İstanbul, 2015.

Mehmed Âtıf, Hanyevî, *Hülâsatü't-tevârîh*, Muhib Matbaası, İstanbul, 1289.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*, C. II, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.

Mehmet bin Mehmet, *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, İstanbul Takvimhane-i Amire, 1859.

Menage, V. L., *Neshri's History of the Ottomans, the sources and development of the text*, SO AS, London Oriental Series vol. 16, Oxford University Press, London 1964, XVI + 86.

Meriç, Münevver Okur, *Sultan Cem: Hayatı, Esareti, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara, 2006.

Molho, Rena, *Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life*, Gorgias Press, 2010.

Muhammed Mustafa Safvet, *Konstantiniye Fatihi*, Çev. İsmail Ezherli, Diyanet İşleri Yay., Ankara, 1953.

Muslu, Cihan Yüksel, *Osmanlılar ve Memlûklar – İslâm Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

Müller, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Verlag Ernst Wasmuth, Tubingen, 1977.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969.

Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, Çev. Ruşen Sezer, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Nejad, Muhsin Behram, *Karakoyunlular - Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, Çev. Serdar Gündoğdu, Kronik Kitap, 2019.

Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, Oscar Mondadori, Milano, 1987.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Soylu Kadınları: On Portre, 1250-1500*, Yay. Haz., Ayşe Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Nicolle, David, *İstanbul'un Fethi 1453*, Çev. Hamide Koyukan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Nicolle, David, J. Haldon, S. Turnbull, Konstantinopolis'in Düşüşü; Osmanlıların Bizans'ı Fethi, Çev. Ali Özdemir, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Nicolle, David, J. Haldon, S. Turnbull, *The Fall of Constantinople – The Ottoman Conquest of Byzantium*, Osprey Publishing, 2007.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)-İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zabtı ve Yağmalanması, Çev. Prof. Dr. Işın Demirkent, 1. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Noviçev, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, İstanbul, 1979.

Oikonomides, Nikolaos, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum, 1992.

Oikonomides, Nikolaos, *Social and Economic Life in Byzantium*, Routledge, 2023.

Oikonomides, Nikolaos, Zachariadou, Elizabeth, *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Routledge, 2019.

Ortaylı, İlber, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Ulusçuluk Üzerine", *MÜ İİBF Dergisi, Mübeccel Kıray'a Armağan*, VII/2, 1990, s. 341-350.

Ortaylı, İlber, "19. Yüzyılda Panislamizm ve Osmanlı Hilafeti", *Türkiye Günlüğü*, No. 31, 1994.

Ortaylı, İlber, "Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey," *Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Yayınları*, 1, Milliyetçi Türk Kadınları Derneği, Ankara, 1968.

Ortaylı, İlber, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 195-202.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Arşivinde Slav Dillerindeki Dilekçelerin Bazı Özellikleri", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1995, s. 183-190.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menakib-i Mahmud Paşa-i Veli", *Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'ya Armağan* içinde, Ankara, TODAİE, 1974, s. 459-481.

Ortaylı, İlber, "Reports and considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia," *Cahiers du Monde Russe,* Année 1991, 32-1, s. 43-46.

Ortaylı, İlber, "Süleyman and Ivan: Two Autocrats of Eastern Europe", *Süleymân the Second and His Time*, Ed. Halil İnalcık ve Cemal Kafadar, Isis Press, 1993, s. 203-211.

Ortaylı, İlber, *Avrupa ve Biz: Geçmişten Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Ortaylı, İlber, *Le Panislamisme ottoman et le Califat, in AA.VV., La question du Califat*, Paris, Les Annales de l'autre Islam, 1994.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Kronik Kitap, İstanbul, 2023.

Ortaylı, İlber, Otranto nella storiografia turca: la politica italiana del sultano Mehmet II "il Conquistatore", *La conquista turca di Otranto (1480)*, s. 35-38, Ed. Hubert Houben, Congedo Editore, 2008.

Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Ortaylı, İlber, *Türklerin Altın Çağı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Ortaylı, İlber, *Türklerin Tarihi 2: Anadolu'nun Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Ortaylı, İlber, *Türklerin Tarihi: Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Öktem, Emre, "Il trattato di Küçük Kaynarca. Miti e (talvolta mitopoietiche) demistificazioni", *Nuova Rivista Storica Dergisi*, Società Editrice Dante Alighieri, 2025.

Öz, Tahsin, *Topkapı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmet II.'ye Ait Eserler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

Özcan, Abdülkadir, "Fatih Sultan Mehmed ve Yabancı Danışmanları", *Fatih'in İstanbul'u: Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul*, Der. Nurhan Atasoy, İBB Miras, İstanbul, 2023.

Özcan, Abdülkadir, *Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Al-i Osman*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Öztuna, Yılmaz, *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan (Safiye Sultan, Kösem Mahpeyker Sultan, Hatice Turhan Sultan),* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.

Öztoprak, Nihat, *Avni / Fatih Sultan Mehmet*, İdeal Kültür, İstanbul, 2021.

Papoulia, Basilike D., "Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich", *Südosteuropäische Arbeiten*; 59, München: Verlag R. Oldenbourg, 1963.

Parks, Tim, *Medici Ailesi: Rönesans Çağı'nda Bankacılık, Siyaset ve Sanat*, Çev. Cem Demirkan, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

Pedani, Maria Pia, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato. 14, Costantinopoli. relazioni inedite: 1512-1789*, Aldo Ausilio, Padova, Stampa 1996.

Pertusi, Agostino, *Testi Inediti e Poco Noti sulla Caduta di Costantinopoli, Pàtron, Bologna, 1983. Türkçesi için: İstanbul'un Fethi, 3 Cilt (1-Çağdaşların Tanıklığı, 2-Dünyadaki Yankısı, 3-İstanbul'un Fethine Dair Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler);* Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Pfeffermann, Hans, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, Çev. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Philippe du Frense-Nanaye, *Frense-Canaye Seyehatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Pico Della Mirandelo, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, İstanbul, 2006.

Poggi, Vincenzo, "Lettera non spedita di Pio II a Maometto II", *Studi sull'Oriente Cristiano*, 7/2, 2003.

Popovic, Alexandre, *Cultures Musulmanes Balkaniques*, İsis, 1994; *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, 1995.

Raby, Julian, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers* 37:15, January 1983.

Reyhanlı, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul' da Hayat (1582-1599),* Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

Runciman, Steven, *Kostantiniye Düştü*, çev. Derin Türkömer, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge University Press, 1965.

Sadeddin Efendi, *Tâcüttevârih*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, TTK, 2024.

Saharov, Andrey Nikolayeviç, Андрей Николаевич Сахаров, ДРЕВНЯЯ РУСЬ НА ЛУТЯХ К "ТРЕТЬЕМУ РНМУ" (Üçüncü Roma Yolunda Eski Rusya), Seminario internazionale di studi storici, "Da Roma alla Terza Roma", Roma. 2006.

Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Schemmel, Fritz, *Die hochschule von Konstantinopel vom V. bis IX. Jahrhundert*, Trowitzsch, 1912.

Setton, Kenneth, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1976-1984.

Spengler, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes, C.H.Beck*, 1998. Türkçe çeviri: *Batı'nın Çöküşü: Akşam Ülkesinin Yokuş Aşağı Gidişi*, Çev. Kadir Daniş, Ketebe, İstanbul, 2024.

Star, S. Frederick, *Kayıp Aydınlanma: Orta Asya'nın Altın Çağı*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Stephenson, Paul, *Büyük Konstantin*, Çev. Gürkan Ergin, Kronik Kitap, 2025.

Sümer, Faruk, "Fatih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı İdi?", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul, 1995.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar -Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Mayıs 2024.

Tanman, M. Baha, "Fatih Dönemi Osmanlı Mimarisi", *Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul*, Der. Nurhan Atasoy, İBB Miras, İstanbul, 2023.

Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1953.

Taşkıran, Hasan, *Karamanoğulları Beyliği ve Hristiyan Dünyası (Klikya Ermeni Krallığı, Kıbrı Latin Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti İle İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Aralık 2025.

Tevârîh-i Âl-i Osmân (F. Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Toledano, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti*, Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Turan, Şerafettin, *Türkiye – İtalya İlişkileri: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Tpu Puma – Tri Rima, Olma Press, 2001.

Ulrich Hutten, *Ad principes Germaniae ut bellum Turcis invehant exhortatoria*, 1518.

Usluer, Fatih, *Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", *Belleten*, C. XXIV, No. 134, Nisan 1970, s. 231-234.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, s. 136, Ankara 1988.

Ünver, Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi, 1946.

Ünver, Süheyl, *Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hadiseleri Üzerine Bir Vesika*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1952.

Vasari, Giorgio, *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*, Çev. Elif Gökteke, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi* C. I, Çev. Arif Müfid Mansel, Ankara, 1943.

Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar*, çev. Tülin Altınova, TVYY, 2000.

Vatin, Nicolas, *Sultan Djem Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Veinstein, Gilles, Vatin, Nicolas, *Sarsılan Saray, Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.

Villehardouin, Geoffroi de, Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Çev. Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2021.

Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, Librairie Hachette, Paris, 1906. Türkçesi için: *XIV. Louis Asrı*, çev. Nahid Sırrı Örik, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.

Wittek, Paul, *The Rise of Ottoman Empire*, The Royal Asiatic Society of Great Britain, Londra, 1966.

Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı, Çev. Kemal Beydilli, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim, 1993.

Yıldız, Yusuf, *Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, Akçağ, 2018.

Zachariadou, Elizabeth (Ed.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, Crete University Press, Rethymnon 1996.

Zachariadou, Elizabeth, *Studies in pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*, Ashgate Variorum, 2007.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, 1. Baskı, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

İNDEKS

1204 Haçlı istilası 116
1439 Floransa Konsili 155
29 Mayıs Salı 118
451 Chalcedon (Kadıköy) Konsili 155

A
Abbasiler 64, 85, 317
Abdülaziz Han 221, 244
Abdülhamid II. 185, 248, 261, 273, 276, 311, 349, 370
Abdülmecid Han 71, 123, 126, 244, 275
Ahmed Cevdet Paşa 356
Ahmed III. 259, 260, 261
Ahmed Kütüphanesi III. 259, 260
Akdeniz 8, 9, 13, 18, 22, 24, 46, 47, 79, 91, 146, 148, 152, 157, 162, 163, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 192, 195, 197, 201, 202, 203, 211, 282, 290, 300, 304, 320, 321, 332, 337, 338, 339, 343, 359, 371, 380, 393, 395, 405, 407, 419, 426
Akkoyunlu Devleti 18, 97, 138, 179
Akşemseddin 74, 168, 169, 425
Aleks Kastriota 182
Aleksander Borgia VI. 289
Aleksandria (İskenderiye) 85
Alexander VI. 302
Ali Kuşcu 406
Almanya 9, 28, 43, 59, 197, 311, 340, 354, 374, 427
Altın Orda 9, 21, 80, 97, 140, 145, 197, 233, 239, 240, 320
Amasya 7, 38, 286, 287, 290, 292, 294
Anadolu 9, 12, 18, 20, 21, 23, 33, 37, 41, 42, 44, 48, 49, 53, 80, 89, 101, 107, 116, 122, 150, 177, 178, 179, 180, 181, 196, 197, 247, 296, 309, 319, 327, 328, 331, 333, 341, 344, 348, 366, 371, 372, 381, 387, 388, 414, 417, 427, 432, 433
Ancona 77, 287
Anconalı Lillo Ferducci 192
Antakya 85, 133, 387
Anthemios 85, 125
Arabistan 164, 231, 366
Aragonlu V. Alfonso 25
Arnavutlar 45, 183, 228, 344, 390
Arnavutluk 15, 45, 57, 98, 101, 121, 149, 173, 181, 182, 183, 191, 194, 394, 404, 417
Âşıkpaşazâde 393, 394, 425, 429
Aşkenazlar 43
Athanasios II. 278
Atina 85, 149, 173, 180, 227, 236, 271
Atmeydanı 276
Augustus 91, 129
Avnî 400, 401
Avusturya 9, 43, 57, 61, 62, 79, 187, 189, 247, 293, 309, 319, 354, 361, 362, 374
Avusturya-Macaristan 187, 189, 247, 309, 361
Aya Yorgi Kilisesi 155
Ayasofya 14, 85, 86, 116, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 157, 158,

165, 169, 208, 209, 245, 249, 265, 266, 278, 279, 280, 339, 340, 384, 385, 428, 436
Ayazma Camii 265
Aydınlanma 321, 322, 356, 435
Azerbaycan 19, 80, 230
Aziz Havâriyyûn Kilisesi 154

B

Baalbek 126
Bâb-ı Hümâyun 251
Bâbıâli 214, 225, 227, 275, 276, 373
Bâbürlüler 307
Bâbüssaâde 34, 255
Bâbüsselâm 23, 251
Bağdat 13, 85, 106, 352
Balkanlar 11, 15, 23, 39, 41, 42, 45, 47, 54, 55, 57, 58, 59, 62, 101, 104, 106, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 155, 170, 173, 182, 185, 188, 189, 190, 210, 257, 263, 285, 316, 329, 342, 343, 344, 350, 351, 353, 364, 369, 381, 382, 388, 390, 404, 414, 427, 432
Baltaoğlu Süleyman Paşa 118
Barok Savaş teknikleri
Batı Roma 61, 92, 226, 341
Bayezid I. (Yıldırım) 154
Beç Kralı Ferenduş 57
Belgrad 16, 57, 62, 173, 174, 196, 271, 364, 417
Berlin 4, 77, 176, 185, 190, 383
Berlin Kongresi 176, 185
Bessarion 61, 211, 379
Beşiktaş 113
Beylerbeyi 242, 244
Beyoğlu 271
Birinci Roma 235, 326
Bizans 13, 20, 28, 31, 41, 44, 61, 66, 86, 90, 91, 111, 113, 118, 121, 122, 124, 134, 147, 154, 157, 158, 169, 177, 179, 182, 184, 192, 200, 201, 202, 208, 209, 210, 225, 226, 231, 234, 236, 239, 264, 277, 278, 279, 317, 318, 325, 326, 327, 334, 340, 341, 342, 343, 344, 351, 354, 380, 382, 384, 387, 391, 409, 411, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 435
Bizantino-Morik 187
Bogomilizm 184
Bosnalılar 189, 227
Brera Akademisi 123
Bulgaristan 15, 21, 51, 101, 149, 184, 227, 329
Burgenland 57, 62
Burgonya 8, 79
Bursa (Bithynia) 15, 33, 41, 46, 55, 63, 79, 155, 187, 210, 254, 289, 296, 304, 328, 415
Büyük İskender 22, 23, 25, 129, 141, 151
Büyük Kanal 202
Büyük Konstantin 83, 205, 263, 337, 435
Büyük Petro 225, 234, 306
Büyük Polonya (Weilkopolska) 62
Büyük Rusya 47, 238, 241

C-Ç

Caesar Octavianus 91
Carlos V. 56
Cem Sultan 76, 198, 286, 287, 288, 289, 295, 296, 298, 299, 302, 304, 308, 428
Ceneviz 9, 47, 111, 117, 193
Cengiz Han 309, 316
Cesara Borgia 178
Charles VIII. 288, 289
Ciriaco d'Ancona 77
Cuma selâmlığı 95
Cülûs 94
Çaka Bey 282

Çanakkale Boğazı 41
Çandarlı 26, 63, 64, 65, 66, 67, 116, 266, 267, 268, 274, 275, 414, 426
Çandarlı Halil Paşa 63, 65, 116, 266, 268, 274, 414, 426
Çandarlıların 66
Çarlık Rusyası 361
Çiçek Hatun 294

D
d'Aubusson 296, 297, 299
Dâr-ı Saâdet 164
Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye 89, 164, 263, 369
Dârüssaâde 164, 307
Delhi 89
Devlet-i Aliyye 394
Dimitri Kantemir 31, 33, 427
Dîvân-ı Hümâyun 35, 191, 400
Divanyolu 94
Doğu Akdeniz 9, 162, 163, 176, 181, 395
Doğu Anadolu 18, 179, 181, 333, 417
Doğu Roma 13, 78, 90, 91, 95, 101, 115, 119, 120, 121, 150, 154, 155, 158, 162, 165, 207, 225, 239, 240, 265, 271, 340, 341, 342, 380, 382, 384, 387, 389, 410
Doğu Romalılar 13
Dolmabahçe 109, 111, 113, 242, 244
Don Juan de Austria 56
Dubrovnik 15, 19, 78
Dukas 121, 122, 123, 427
Dünya Savaşı I. 96, 179, 185
Düzmece Dmitriy (Lje Dmitriy) 300

E
Ebüssuûd Efendi 38
Edirne 20, 33, 34, 35, 40, 41, 44, 74, 117, 148, 187, 192, 210, 249, 274, 294, 328
Edirne Barışı 40
Edirne Sarayı 34, 35, 294
Edirne Vakası 274
Efes Metropoliti Markos 278
Eflak (Vlah) 15, 21, 31, 41, 50, 121, 173, 181, 197, 417
Eğriboz 77, 122, 173, 175, 180, 181, 395, 417
Eğriboz Seferi 77
Ekânîm-i Selâse 207
Ekümenik, ekünemizm 372, 391, 228, 238
el-Fethiyye 74
Elmas Mehmed Paşa 274
Emevî İmparatorluğu 309
Emevîler 13, 104
Enderun 23, 62, 63, 76, 219, 224, 253, 255, 256, 257, 259, 343, 398, 419, 430
Enderun Ağa Camii 76
Endülüs 8, 103, 149, 151, 328, 332, 405
Enrico Dandolo 157
Erasmus 398, 405, 406
Erdel 21, 57, 62, 98, 149, 307
Ermeni Patrikhanesi 415
Evliya Çelebi 188, 265
Eyüp 94, 96, 104

F
Fâtih Sultan Mehmed'in Kanunnamesi 35, 293, 306, 312, 344, 389
Fazlullah 98, 409
Fenârî Îsâ Camii 169
Fener 155, 214, 238, 239, 333
Ferhad Bey 185
Fethiyye Camii 265
Fetret Devri 38
Fırat 9, 176
Filippo Brunelleschi 86, 125, 339
Filistin 9, 43, 237, 322, 338, 339, 352
Filofey Pskovskiy 231, 239
Floransa 47, 61, 86, 87, 125, 155, 202, 210, 211, 226, 238, 278, 339, 379, 394, 405, 421

Floransa Katedrali 125
Fransa 8, 9, 66, 67, 77, 133, 284, 288, 289, 297, 302, 305, 308, 311, 340, 347, 353, 354, 355, 358, 362, 374, 411
Fyodor Dostoyevski 233

G
Galata Kulesi 113
Galiçya 152, 318
Gazanfer Ağa 279
Gazi Hüsrev Bey Camii 185, 187
Gazi Mustafa Kemal Paşa 331
Gebze 182, 197, 198, 283, 294
Gebze Sahrası 283
Gedik Ahmed Paşa 21, 181, 194, 195, 196, 198, 199, 296, 302
Gelibolu 33, 55, 210
Genç Osman II. 71
General Paleolog 118, 120, 209
Gennadius 139, 154, 155, 158, 210, 211, 212, 228, 229, 380, 389, 391
Gentile Bellini 72, 230, 290, 298, 391, 425, 433, 435
Georgios Scholarios 228
Georgios Trapezuntios 78, 392
Germiyan 41, 46
Giacomo de Languschi 230, 386, 391, 397
Giovanni Maria Angiolello 77, 224, 386, 425
Giovanni Pico della Mirandola 24, 405, 406, 407, 420
Giraylar 307
Girit 9, 47, 152, 176, 196
Gözleve 98
Gregorios Palamas 210
Grek Ortodoks Kilisesi 228
Gustave Schlumberger 109, 386, 428
gut (nikris) 283, 284
Gümüşsuyu 109
Güney İtalya 152, 178, 196, 200, 201
Güney Makedonya 74
Gürcistan 240
György Dózsa isyanları 39, 108

H
Habsburg hanedanı 61, 136
Hacı İlbeyi 58
Haçlı istilası 116, 158
Haham Kapsali 409
Haliç 106, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 119, 122, 268, 280, 427
Halikarnasos (Bodrum) 196
Halil İnalcık 4, 20, 27, 80, 90, 117, 148, 161, 162, 224, 235, 307, 308, 309, 317, 319, 336, 386, 392, 393, 395, 400, 402, 405, 429, 433
Hamideli 41
Hammer 31, 33, 271, 319, 353, 354
Hanefilik 131
Harem 252, 253
Hasan Padişah 18, 177, 179
Hasköy 157, 329
Havariyyun Kilisesi 123, 228
Helen-Ortodoks 372
Hıdır Bey 74
Hırka-i Şerif 94, 251
Hırvatistan 149
Hızır Çavuş 49
Hieronymus Wolf 91, 226, 325, 341
Hindistan 22, 89, 307, 372
Hipodrom 157, 340, 341, 365
Hoca Hayreddin 74
Hocazâde Mustafa 74
Holofira (Nilüfer Hatun) 73
Hora Manastırı 166
Hunyadi János 9, 11, 16, 39, 41, 48, 49, 50, 52, 56, 57, 58, 61, 62, 364
Hurûfiler 403

I-İ
Ignatius Mouradgea d'Ohsson 33
Innocentius XI. 51, 287
İber Yarımadası 151

İberia 148
İbn Arabşah 8, 35
İbn Haldun 355, 408
İklîm-i Rum 226
İlhanlılar 140, 317
İlyada Destanı 397
İnebahtı 56
İngiltere 362
İoannis Kantakuzenos 73
İran 13, 16, 18, 22, 65, 85, 89, 91, 95, 97, 98, 106, 145, 151, 179, 189, 207, 259, 290, 316, 317, 318, 320, 338, 341, 347, 349, 350, 359, 382, 389, 408, 410, 432
İsfahan 13, 85, 89, 106
İshak Paşa 169, 286
İsidor 85, 211, 238
İskender Bey 182, 183
İskenderiye 85, 125, 133, 248, 387
İslâmbol 87, 164, 263
İspanya 8, 42, 43, 56, 67, 148, 149, 152, 309, 332, 374, 411, 412
İstanbul 4, 12, 13, 14, 20, 23, 24, 25, 28, 31, 33, 37, 38, 44, 49, 54, 56, 63, 64, 66, 80, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 127, 128, 129, 134, 135, 136, 138, 140, 148, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 173, 177, 180, 182, 187, 189, 190, 196, 197, 201, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 222, 224, 225, 226, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 258, 259, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 279, 280, 286, 287, 290, 294, 297, 298, 307, 310, 321, 325, 329, 330, 334, 336, 340, 341, 349, 350, 361, 364, 365, 369, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 392, 393, 394, 397, 398, 400, 402, 406, 408, 411, 414, 415, 416, 421, 422, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436
İstanbul Müftülüğü 261
İsveç 33, 51, 87
İtalya 9, 21, 25, 27, 46, 47, 77, 79, 85, 86, 87, 92, 104, 106, 128, 136, 148, 152, 163, 178, 181, 182, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 211, 213, 226, 247, 283, 292, 297, 339, 374, 379, 380, 381, 385, 395, 406, 407, 410, 411, 419, 426, 435
İtalyan Rönesansı 47
İtikadnâme 391
İvan Groznıy 235
İvan III. 234, 235, 238, 239, 241, 387
İzladi Derbendi 58
İzmir 55

J

Jacopo Languschi 192, 405, 407, 421
Jean-Baptiste Colbert 67
Justinianus I. 125, 133, 200, 339, 380, 389

K

Kabûsnâme 34
Kahire 13, 106, 248, 296, 349
Kalkondiles 421
Kantakuzenoslar 140, 178
Kanûnî Sultan Süleyman 72, 126, 175, 185, 246, 285, 310, 415, 416
Kara Kartallar Lejyonu 108
Karaîm (Karaî) cemaati 156
Karaköy 157
Karaman 41, 46, 53, 89, 90, 100, 159, 160, 180, 181, 294, 327, 328, 411, 417

Karaman Beyliği 159, 180, 411
Karamanlı Kara Mehmed 64
Karamanlı Mehmed Paşa 286
Karamanoğlu Kasım Bey 296
Karamanoğulları 9, 18, 38, 62, 63, 411, 435
Karaylar 15, 43
Kardinal Cesarini 50, 61, 211, 379
Kariye Camii 166, 171
Kasr-ı Adl (Adalet Kulesi) 252
Katalonya 46, 79, 151
Katerina II. 42, 153, 240, 329
Katolik – Protestan çatışmaları 414
Katolik Liga 136
Kayzer-i Rûm 153, 164, 341, 349, 415
Kazvin 85
Keçecizâde Fuad Paşa 276
Kefe 27, 98, 157, 177, 417, 430
Kemalpaşazâde 192, 258, 292, 430
Kıbrıs 9, 47, 90, 176, 196, 400, 411
Kıpçak 43, 97, 145, 146
Kırım 12, 15, 16, 18, 21, 31, 43, 86, 97, 98, 122, 146, 157, 175, 177, 180, 191, 197, 241, 253, 307, 320, 417, 429, 430
Kırım Hanlığı 15, 16, 18, 21, 31, 97, 98, 122, 157, 177, 180, 191, 197, 307, 320, 417
Kıztaşı (Markianos) 167, 264
Kitâb-ı Diyarbekriyye 97, 138, 240
Komnenoslar 140
Konstantin XI. 118, 239
Konstantin XI. Paleologos 118
Konstantinopolis 13, 31, 42, 84, 87, 99, 104, 107, 117, 120, 129, 132, 133, 157, 161, 163, 169, 170, 193, 195, 208, 209, 214, 238, 241, 263, 337, 338, 384, 387, 405, 425, 432
Konsül Manlius 50
Konya 159, 286, 287, 296
Korkud 76
Korsika 176
Kosova 11, 39, 41, 45, 51, 53, 59, 90, 101, 183
Kosova Savaşı 39, 41, 45, 53
Kosova Savaşı II. 39, 41, 45
Kostantiniyye 81, 83, 92, 97, 104, 116, 118, 136, 140, 155, 162, 164, 173, 263, 277, 415
Koyunhisar (Bapheus) Savaşı 148
Kösem Sultan 7, 8, 304
Krakow Kilisesi 50
Kritovulos 78, 101, 117, 122, 342, 386, 397, 408, 409, 421, 431
Kubbealtı Vüzerâsı 252
Kudüs 4, 13, 85, 133, 156, 157, 208, 384, 387
Kuzey Ege adaları 122, 173, 175, 386
Kuzey Mezopotamya 151
Küçük Asya 9, 129, 151, 177, 178, 228, 338, 347, 348, 371, 410
Küçük Kaynarca 153, 235, 433

L

Lâleli Camii 265
László I. 50
Latina Vulgata 339, 420
Lehistan 79
Leon 109, 152
Limni 173, 175, 181, 417
Litvanya 9, 51, 58, 59, 62
Louis XIV. 67, 77, 136, 137, 284, 321, 355, 411, 436
Luther 136, 213

M

Macaristan 9, 16, 39, 40, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 145, 149, 184, 187, 189, 196, 247, 292, 302, 307, 309, 361, 381, 395
Macaristan Krallığı 9, 56, 59, 149
Macarlar 39, 50, 57, 58, 170, 189, 351

Mahmud Han II. 244
Mahmud Paşa 26, 100, 159, 169, 230, 255, 267, 268, 275, 301, 398, 403, 433
Mahmud Paşa-yı Velî 267
Malta 176, 196
Maḥometto II 130, 386, 395, 396, 434
Marcianus (Kıztaşı) 264
Marmara 64, 106, 112, 280, 431, 435
Matthias Corvinus 39, 40, 57, 292, 302
Maveraünnehr 338
Medine 164, 231
Mehmed Emin Âlî Paşa 275
Mehmed III. 266, 310, 416
Mehmed VI. Vahideddin 96
Mekke 164, 231
memalik-i mahruse 412
Memlûkler 296, 335, 352, 394
Mercimek Ahmed 34, 430
Meryem Ana 121, 350
Mesih Paşa 167, 195
Mezopotamya 43, 151, 290, 338, 341, 382, 425
Mısır 9, 15, 22, 43, 53, 85, 151, 153, 154, 155, 164, 194, 207, 229, 231, 246, 247, 248, 296, 305, 335, 338, 339, 341, 342, 388, 414
Midilli 175, 181
Mikhael Kritovulos 386
Milano 49, 123, 432
Miletoslu İsidoros 125
milletbaşı (*etnarh*) 155, 156, 161
Mimar Dâvud Ağa 279
Mimar Sinan 14, 126, 128, 169, 416
Moğol İlhanlı 140
Molla Gürânî (Kilise Camii) 169
Molla Hüsrev 74, 403
Molla Mehmed Kâtibzâde 74
Molla Zeyrek 74, 277
Molla Zeyrek Camii 277
Montesquieu 355
Moses Capsali 101
Moskova Metropolitliği 214
mukaddes emanetler 349
Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu 9, 55, 56, 236
Murad Hudâvendigâr 38
Murad I. 41, 45, 150, 309
Murad II. 7, 8, 9, 11, 15, 16, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 66, 71, 72, 73, 76, 78, 102, 107, 116, 148, 159, 182, 183, 192, 290, 428
Murad IV. 7, 71, 275, 310
Muradcan Tosunyan 33
Mustafa Çavuş 302
Mustafa Çelebi 31, 33, 268
Mustafa III. 265, 266, 280, 311

N

Napoli 25, 79, 182, 183, 195, 202, 303, 396
Navar 152
Nea Roma 85, 104, 106, 195, 263
Niccolò Machiavelli 49, 432
Nicolae Iorga 382
Niketas Khoniates 209, 384, 432
Nikolay II. 220
Nişabur 85, 106
Nizâm-ı Âlem 306
Notaras 14, 20, 123, 158, 226

O-Ö

Odessa 42, 328
Orhan Gazi 73, 178
Orta Asya 89, 145, 151, 207, 221, 406, 433, 435
Ortodoks-Rum Kilisesi 165
Otlukbeli Savaşı 122, 178, 179, 180, 181, 417
Otranto 21, 178, 181, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 296, 433
Österreich 374

P
Pantokrator Kilisesi 211, 212, 278
Papalık 78, 79, 129, 171, 178, 182, 183, 302
Pargalı (Makbul) İbrâhim Paşa 276
Patras 209
Patrik Nikon 225
Patrona Halil İsyanı 274
Pax Ottomana 366, 368, 369
Pax Romana (Roma Barışı) 106, 366, 368
Peloponnesos 173, 175, 209, 228, 385
Pera 157, 209, 330, 384
Petrarca 339, 405, 420
Philhellenism 321, 322
Philip II. 56
Pius II. 129, 130, 170, 229, 287, 436
Polonya 43, 51, 58, 59, 62, 145, 148, 149, 253, 300, 358
Pontus Rum hanedanı 140
Portekiz 8, 42, 151
primus inter pares 133, 222, 337
Puglia 181, 194, 195, 196, 198

R
Ragusa Cumhuriyeti 15, 78
ricat 49, 331, 364
Richelieu 42, 66, 421
Rikâb-ı Hümâyun 92, 373
Rodos 9, 141, 173, 175, 176, 195, 196, 288, 289, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 417, 435
Rodos kuşatması 304
Roma 9, 12, 13, 14, 20, 24, 25, 27, 28, 49, 50, 55, 61, 73, 78, 85, 87, 90, 91, 92, 95, 101, 104, 106, 115, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 135, 139, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 158, 162, 164, 165, 167, 169, 177, 182, 184, 185, 190, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 246, 258, 263, 265, 271, 274, 278, 289, 292, 297, 299, 302, 308, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 361, 364, 366, 369, 371, 372, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 405, 410, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 428, 434
Roma İmparatorluğu 50, 104, 120, 121, 125, 139, 150, 154, 182, 199, 206, 207, 227, 235, 236, 316, 321, 323, 325, 326, 327, 338, 341, 346, 371, 381, 382, 387, 392, 413, 416
Roma Katolik Kilisesi 61, 131, 135, 229, 236, 237
Roma Kayzeri 341
Roma-Germen İmparatorluğu 9, 91, 387
Romanov hanedanı 300, 305
Romanya 57, 149, 181, 382, 416
Ronald Dobjinski 51
Rönesans 15, 16, 18, 23, 24, 74, 76, 79, 86, 103, 121, 125, 128, 136, 163, 179, 198, 221, 236, 256, 257, 261, 262, 276, 283, 284, 288, 290, 297, 310, 321, 322, 342, 355, 366, 379, 381, 398, 399, 404, 405, 406, 407, 414, 419, 420, 426, 430, 434
Rum Ateşi 119
Rum Mehmed Paşa 167, 267, 268, 275
Rûm Selçukileri 91
Rûm Ülkesi 153, 164
Rumeli 20, 46, 48, 49, 107, 111, 112, 116, 163, 180, 309, 341, 366, 368, 427, 429
Rumeli Hisarı 111, 112, 116
Rûmî 91, 164, 165, 371, 415
Rurik Hanedanı 231

Rusya 4, 16, 28, 42, 47, 59, 64, 80, 86, 97, 145, 146, 214, 215, 225, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 248, 300, 306, 309, 320, 326, 351, 353, 361, 362, 414, 434
Rusya Eski Devlet Arşivi 80

S-Ş

Sabetayistler 43
Safevîler 51, 180
Sahn-ı Seman 269
Salomon Schweigger 310, 411, 415, 434
Samotrakis (Semadirek) 173, 175
Saray-ı Âmire 163, 242, 243, 245, 248, 249, 252, 253, 257
Saraybosna 15, 185, 187
Sarayburnu 249, 258, 337, 341
Saruca Paşa 48
Saruhan Sancağı 71
Sefaradlar 43
Segedin Antlaşması 57, 61, 62, 63
Selanik 41, 42, 43, 44, 45, 90, 148, 370
Selçuklu 64, 148, 293, 306, 325, 343, 348, 349
Selçuklu Devleti 148, 349
Selim I. 164, 231, 287, 336
Semerkand 89
Septimus Severus 337
Serhas (Xerxes) 92
Sırbistan 16, 41, 45, 57, 74, 149, 173, 181, 184, 199, 257, 404, 417
Sırplar 45, 155, 182
Sibirya 59
Sicilya 152, 176, 196, 201, 428
Sigismund 58, 149
Silâhdar Ağa 94
Sistina Şapeli 198
Slovakya 57, 61, 62
Sofya Paleologina 239
Sokullu Mehmed Paşa 66, 246, 255, 256, 329
St. Jean Şövalyeleri 175, 288
St. Petersburg 190, 244, 328
Steven Runciman 109, 117, 121, 386
Sudak 98, 417
Sultan Abdülmecid Han 126
Sultan Orhan 64, 73, 140, 177
Sultanahmet Camii 280
Sulukule 115
Suriçi 210, 270
Suriye 9, 65, 85, 86, 237, 338, 339, 341, 352
Süleymaniye 127, 221, 246, 248, 261, 269, 279, 280, 332, 426
Süleymaniye Camii 280
Süryânî Kilisesi 207, 212, 414
Synod Kararı 278
Şah İsmâil 140, 177, 179, 180
Şam 13, 85, 106, 157, 271, 318, 352
Şehid Murad Paşa 167
Şehzade Korkut 286
Şehzade Mustafa 31, 33, 268
Şehzade Oğuz 302
Şeyh Bedreddin 38, 277
Şeyhülislâmlık 189, 261

T

Talmud 99
Tanzimat 4, 64, 71, 243, 275, 276, 311, 356, 367, 368, 422
Tassos (Taşoz) 181
Theodora (İoannis Kantakuzenos'un kızı) 73
Theodosius II. 106, 338
Theodosius surları 169
Timur 38, 97, 309, 396, 408
Toktamış 97
Topal Receb Paşa 275
Tophane 109, 111, 113
Topkapı Sarayı 4, 14, 23, 35, 46, 76, 77, 163, 220, 223, 242, 243, 245, 246, 249, 250, 251, 253, 257, 258, 259, 284, 307, 310, 311, 343, 397, 398, 406, 421, 422, 425, 428, 431, 432, 433

Topkapı Sarayı Kütüphanesi 23, 343, 397, 398
Toscana 47, 79, 162, 163, 178, 202
Trabzon 18, 90, 122, 140, 177, 179, 181, 240, 292, 386, 417, 426
Trabzonlu Amuritzes 78
Trakya 43, 106, 148, 152, 197, 210
Trallesli (Aydın) Anthemios 125
Transilvanya 57, 149
Troya 25, 407
Tsargrad 89, 164, 190, 231, 263, 369
Tuna 40, 41, 59, 146, 176, 282
Turkokratia 212, 228
Tursun Bey 101, 122, 165, 249, 386, 409, 421
Türk - Tatar devletleri 97
Türkmen beylikleri 37
Türkmenistan 80

U-Ü

Ukrayna 46, 57, 61, 62, 145, 147, 176, 199, 232, 241, 253
Ulûfe 93
Uniat Kilisesi 61
Uzun Hasan 18, 21, 138, 140, 170, 177, 179, 180, 181, 268, 417, 426
Üçbaş Nureddin Hamza Camii 164
üçüncü Roma 226
Üsküdar 12, 210, 265

V

Valens 163, 278
Valens Su Kemeri 278
Varna 16, 41, 48, 50, 51, 52, 59, 60, 61, 77, 331, 364
Varna Savaşı 50, 51, 52, 59, 60, 77, 331, 364
Vasilikos Osmanikos 164
Vasilikos Romanioi 164
Vatikan 27, 78, 79, 80, 129, 170, 171, 202, 229, 297
Vatikan arşivleri 79, 171, 229
Vefa 14, 226, 278
Venedik 9, 41, 47, 48, 55, 57, 62, 79, 87, 118, 120, 126, 157, 162, 163, 176, 182, 183, 192, 193, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 230, 247, 284, 296, 354, 365, 384, 394, 411, 425, 427, 435
Venedik Cumhuriyeti 9, 47, 55, 195, 411, 435
Vincenzo Poggi 129, 130, 171
Viyana 4, 8, 16, 51, 57, 62, 101, 190, 194, 197, 243, 244, 287, 311, 364, 427, 432
Viyana Muhasarası II. 8, 51
Vizigot 104
Voltaire 55, 136, 137, 321, 355, 356, 379, 380, 436
Wladyslaw III. (Layoş) 49, 50

Y

Yarhisar tekfuru 73
Yavuz Sultan Selim 38, 72, 98, 153, 164, 258, 310, 349, 400
Yeni Roma 85, 195, 263, 339
Yeniçeriler 48, 94, 111, 431, 436
Yenişehir 296, 328
Yıldırım Bayezid 12, 38, 222
Yörgüç Paşa 38, 290
Yraslov 177
Yunanistan 20, 41, 42, 47, 83, 86, 101, 149, 151, 181, 209, 407, 417
Yunanistan Krallığı 149
Yunanlılar 83, 346

Z

Zenbilli Ali Efendi 38
Zeyrek 74, 154, 211, 277, 278

YAŞAMININ TÜM YÖNLERİYLE FÂTİH SULTAN MEHMED

"Fâtih, Avrupa'dan Karadeniz'e kadar ömrü sefer-i hümâyunda geçen bir hükümdardı. Devrin yazarları onu Büyük İskender, Hannibal ve Caesar'la karşılaştırıyordu. Aynı zamanda, ülkesine İtalya'dan ressamlar getirecek kadar sanatla da ilgiliydi. Arapça, Farsça, İtalyanca ve Yunanca biliyordu. İmparatorluğunu ve çevresindeki dünyayı tarihiyle ve coğrafyasıyla tanımak istiyordu. Fâtih Sultan Mehmed'i tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse: Doğu'nun ve Batı'nın efendisiydi."

İLBER ORTAYLI

Fâtih Sultan Mehmed kitabı, Osmanlı'nın bir cihan imparatorluğuna dönüşmesinde büyük payı olan II. Murad'ın icraatlarıyla başlıyor: Varna Muharebesi, İtalyan şehir devletleriyle ilişkiler ve Çandarlı ailesinin yükselişi...

Ardından genç yaşta tahta ikinci kez çıkan Fâtih Sultan Mehmed'i tarih sahnesinde görüyoruz: Eğitim hayatı, büyük fethin hazırlıkları, kuşatmanın stratejisi ve İstanbul'un alınışı...

Kısa ömrüne sığdırdığı 21 seferle Osmanlı topraklarını iki kattan fazla büyüten askerî dehanın ayrıntılı portresi: Saray hayatı, Enderun teşkilatı, kanunnameleri ve yönetim anlayışı...

Avrupa'da ve Doğu'da yarattığı sarsıcı etkinin yanı sıra, imparatorluğun yeni sınırlarıyla birlikte Balkanlar'a ve İtalya'ya uzanan politikaları...

Ani ölümüyle ortaya çıkan taht mücadeleleri, Bayezid-Cem çekişmesi, veraset sisteminin şekillenmesi ve Pax Ottomana'nın temelleri...

Son olarak bir Rönesans hükümdarı olarak Fâtih: Fetihle Rönesans'ın kesişim noktaları, entelektüel yönü ve yerli-yabancı yazarların ona bakışı...

İlber Ortaylı, uzun yıllardır üzerinde çalıştığı yeni biyografisinde ***Fâtih Sultan Mehmed***'i yalnızca efsanevi bir hükümdar olarak değil, aynı zamanda bir çağın mimarı ve unutulmaz bir medeniyetin kurucusu olarak tanımlıyor. Rönesans Çağı'nın en önde gelen entelektüel mareşalini yeni bakış açıları ve özgün fikirlerle ele alan bu çalışma, Türk tarihçiliği için eşsiz bir başvuru kaynağı...

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6228-66-5
9 786256 228665